

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ПМР

ДОЗ «Придністровський державний інститут розвитку освіти»

**КОМПЛЕКСНА ПІДГОТОВКА
ДО ЄДИНОГО ДЕРЖАВНОГО ЕКЗАМЕНУ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Тирасполь
2008

ББК 81.2Ук-922 + 74.261.4Ук
К63

Рекомендовано
Республіканською науково-методичною радою з української мови
та літератури

Укладач **Аношкіна І.О.**, головний методист з
української мови кафедри загальноосвітніх
дисциплін ДОЗ «ПДІРО»

Рецензенти: **Дубик А.О.**, старший викладач кафедри
української філології ПДУ ім. Т.Г. Шевченка;

Марчук О.М., вчитель української мови та
літератури Республіканського українського
теоретичного ліцею

К63 **Комплексна** підготовка до Єдиного державного екзамену з
української мови/Укл. І.О. Аношкіна. — Тирасполь: ДОЗ «ПДІРО»,
2008. — 320 с. — Тираж 200 екз.

ВСТУП

Якщо Ви тримаєте в руках цю книгу, значить Ви будете складати Єдиний державний екзамен (ЄДЕ) з української мови. Це відповідальне випробування і підготуватись до нього треба як слід. Сподіваємось, що книга допоможе Вам у підготовці до ЄДЕ.

Пропонуємо Вашій увазі інформаційні матеріали, теоретичні відомості, ілюстративний матеріал та детально сплановану систему контролю знань, що охоплюють усі розділи шкільного курсу української мови, головне завдання яких — допомогти підготуватися до тестування.

Структура екзаменаційної роботи

До екзаменаційної роботи вміщено такі форми завдань:

- а) 31 завдання з вибором відповіді;
- б) 8 завдань з короткою відповіддю;
- в) відкрите завдання з розгорнутою відповіддю (написання твору-роздуму).

Екзаменаційна робота з української мови складається з трьох частин:

Частина 1 (А1–А31) містить завдання з вибором відповіді.

Частина 2 (В1–В8) містить завдання з короткою відповіддю.

Частина 3 (С1) — це завдання відкритого типу з розгорнутою відповіддю.

Розподіл завдань за частинами екзаменаційної роботи

Частини роботи	Кількість завдань	Максимальний бал	Тип завдань
Частина 1	31	31	Завдання з вибором відповіді
Частина 2	8	9	Завдання з короткою відповіддю

Частина 3	1	20	Завдання з розгорнутою відповіддю
Всього:	40	60	

**Програмові вимоги
Єдиного державного екзамену з української мови**

Розділ програми	Опис вимог
Фонетика. Графіка	
<p>Фонетика як розділ мовознавчої науки про звуковий склад мови.</p> <p>Звуки мови й звуки мовлення. Голосні й приголосні звуки. Приголосні тверді і м'які, дзвінкі й глухі.</p> <p>Позначення звуків мовлення на письмі. Алфавіт. Співвідношення звуків і букв. Звукове значення букв <i>я, ю, є, ї, щ</i>.</p> <p>Склад. Складоподіл. Наголос, наголошені й ненаголошені склади.</p> <p>Уподібнення приголосних звуків.</p> <p>Спрощення в групах приголосних.</p> <p>Найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних звуків. Основні випадки чергування <i>у-в, і-й</i></p>	<p>Розрізняти звуки мови й мовлення, визначати в словах голосні, тверді і м'які, дзвінкі й глухі приголосні, ненаголошені й наголошені голосні; ділити слово на склади; визначати звукове значення букв у слові. Визначати місце букв в алфавіті, розташовувати слова за алфавітом; розпізнавати явища уподібнення приголосних звуків, спрощення в групах приголосних, основні випадки чергування голосних і приголосних звуків, чергування <i>у-в, і-й</i></p>
Лексикологія. Фразеологія	
<p>Лексикологія як учення про слово. Ознаки слова як мовної одиниці. Лексичне значення слова.</p> <p>Багатозначні й однозначні слова. Пряме та переносне значення слова.</p> <p>Омоніми. Синоніми. Антоніми.</p> <p>Лексика української мови за походженням. Власне українська лексика. Лексичні запозичення з інших мов.</p> <p>Загальноживані слова. Професійна, діалектна, розмовна лексика. Терміни.</p> <p>Застарілі й нові слова (неологізми).</p> <p>Нейтральна й емоційно забарвлена лексика.</p>	<p>Пояснювати відомі слова; добирати до слів синоніми й антоніми та використовувати їх у мовленні; вживати слова в переносному значенні. Знаходити в тексті й доречно використовувати в мовленні вивчені групи слів; пояснювати значення фразеологізмів, приказок, прислів'їв, крилатих висловів, правильно й комунікативно доцільно використовувати їх у мовленні</p>

<p>Поняття про стійкі сполуки слів і виразів: фразеологізми, приказки, прислів'я, афоризми. Типи словників</p>	
<p>Будова слова. Словотвір</p>	
<p>Будова слова. Основа слова й закінчення. Значущі частини слова: корінь, префікс, суфікс, закінчення. Словотвір. Твірні основи при словотворенні. Основа похідна й непохідна. Основні способи словотворення в українській мові: префіксальний, префіксально-суфіксальний, суфіксальний, безсуфіксальний, складання слів або основ, перехід з однієї частини мови в іншу. Основні способи творення іменників, прикметників, дієслів, прислівників. Складні слова. Способи їх творення. Сполучні голосні <i>о, е</i> у складних словах</p>	<p>Відділяти закінчення слів від основи, членувати основу на значущі частини, добирати спільнокореневі слова, слова з однаковими префіксами й суфіксами; розрізняти форми слова й спільнокореневі слова, правильно вживати їх у мовленні; визначати спосіб творення відомих слів</p>
<p>Морфологія</p>	
<p>Морфологія як розділ мовознавчої науки про частини мови. Іменник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Іменники власні та загальні, істоти й неістоти. Рід іменників: чоловічий, жіночий, середній. Іменники спільного роду. Число іменників. Іменники, що вживаються в обох числових формах. Іменники, що мають лише форму однини або лише форму множини. Відмінки іменників. Відміни іменників: перша, друга, третя, четверта. Поділ іменників першої та другої відміни на групи. Особливості вживання та написання відмінкових форм.</p>	<p>Визначати, що вивчає морфологія. Розпізнавати іменники, визначати їх загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, належність іменників до певної групи за їх лексичним значенням, уживаністю у мовленні; визначати основні способи творення іменників; правильно відмінювати іменники, відрізняти правильні форми іменників від помилкових; використовувати іменники в мовленні, послуговуючись їх виражальними можливостями</p>

<p>Відмінювання іменників, що мають лише форму множини. Невідмінювані іменники в українській мові. Відмінювання чоловічих і жіночих прізвищ та імен по батькові</p>	
<p>Прикметник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.</p> <p>Розряди прикметників за значенням: якісні, відносні, присвійні.</p> <p>Якісні прикметники. Ступені порівняння прикметників. Повні й короткі форми якісних прикметників. Зміни приголосних при творенні ступенів порівняння прикметників.</p> <p>Особливості відмінювання прикметників (тверда й м'яка група)</p>	<p>Розпізнавати прикметники, визначати їх загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль; розряди прикметників за значенням; ступені порівняння якісних прикметників, повні й короткі форми якісних прикметників; основні способи творення відносних і присвійних прикметників; відмінювання прикметників; відрізнити правильні форми прикметників від помилкових</p>
<p>Займенник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Співвіднесеність займенників з іменниками, прикметниками й числівниками.</p> <p>Розряди займенників за значенням: особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питальні, відносні, неозначені, заперечні. Особливості їх відмінювання. Творення й правопис неозначених і заперечних займенників</p>	<p>Розпізнавати займенники, визначати їх загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, розряди займенників за значенням, основні способи їх творення, відмінювання; відрізнити правильні форми займенників від помилкових, правильно добирати потрібні форми займенників і використовувати їх у мовленні. Особливості вживання займенників у мовленні</p>
<p>Числівник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.</p> <p>Розряди числівників за значенням: кількісні (на означення цілих чисел, дробові, збірні) й порядкові.</p> <p>Групи числівників за будовою: прості, складні і складені.</p> <p>Типи відмінювання кількісних числівників:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) один, одна; 2) два, три, чотири; 3) від 5 до 20, 30, 50, 60, 70, 80; 4) 40, 90, 100; 5) двісті – дев'ятсот; 6) нуль, тисяча, мільйон, мільярд; 7) збірні; 	<p>Розпізнавати числівники, визначати їх загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, розряди числівників за значенням, основні способи їх творення, відмінювання; відрізнити правильні форми числівників від помилкових; добирати потрібні форми числівників і використовувати їх у мовленні; визначати сполучуваність числівників з іменниками</p>

<p>8) дробові. Порядкові числівники, особливості їх відмінювання</p>	
<p>Дієслово як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Форми дієслова: дієвідмінювані (дієслова теперішнього, майбутнього й минулого часів), відмінювані (дієприкметник) і незмінні (інфінітив, дієприслівник, форми на <i>-но, -то</i>).</p> <p>Безособові дієслова.</p> <p>Вид дієслова: доконаний і недоконаний. Творення видових форм.</p> <p>Часи дієслова: минулий, теперішній, майбутній.</p> <p>Способи дієслова: дійсний, умовний, наказовий. Творення форм умовного та наказового способу дієслів.</p> <p>Словозміна дієслів I та II дієвідміни.</p> <p>Особові та числові форми дієслів (теперішнього та майбутнього часу й наказового способу).</p> <p>Родові та числові форми дієслів (минулого часу й умовного способу). Чергування приголосних в особових формах дієслів теперішнього та майбутнього часу</p>	<p>Розпізнавати дієслова, особливі форми дієслова, безособові дієслова; визначати загальне значення дієслова, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, часи й способи дієслів, дієвідміни, особливості відмінювання дієслів кожної дієвідміни; використовувати один час і спосіб у значенні іншого; основні способи творення дієслів, зокрема видових форм, форм майбутнього часу недоконаного виду, форм умовного та наказового способу дієслів; відрізнити правильні форми дієслів від помилкових</p>
<p>Дієприкметник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.</p> <p>Активні та пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього й минулого часу.</p> <p>Відмінювання дієприкметників.</p> <p>Дієприкметниковий зворот.</p> <p>Безособові форми на <i>-но, -то</i></p>	<p>Розпізнавати дієприкметники (зокрема відрізнити їх від дієприслівників), визначати їх загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, особливості творення, відмінювання; відрізнити правильні форми дієприкметників від помилкових; добирати й комунікативно доцільно використовувати дієприкметники та дієприкметникові звороти в мовленні. Особливості вживання активних дієприкметників у мовленні</p>
<p>Дієприслівник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.</p>	<p>Розпізнавати дієприслівники, визначати їх загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, основні</p>

<p>Дієприслівники доконаного й недоконаного виду, їх творення. Дієприслівниковий зворот</p>	<p>способи їх творення; відрізняти правильні форми дієприслівників від помилкових; правильно будувати речення з дієприслівниковими зворотами</p>
<p>Прислівник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Розряди прислівників за значенням: місця, часу, причини, мети, способу дії, міри і ступеня, ознаки. Ступені порівняння означальних прислівників: вищий і найвищий. Зміни приголосних при творенні прислівників вищого ступеня</p>	<p>Розпізнавати прислівники, визначати їх загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, розряди прислівників за значенням, ступені порівняння якісних прислівників, основні способи творення прислівників; відрізняти правильні форми прислівників від помилкових; добирати й комунікативно доцільно використовувати прислівники в мовленні</p>
<p>Прийменник як службова частина мови. Групи прийменників за походженням: непохідні (первинні) й похідні (вторинні, утворені від інших слів). Групи прийменників за будовою: прості, складні й складені. Зв'язок прийменника з непрямыми відмінками іменника</p>	<p>Розпізнавати прийменники, визначати їх морфологічні ознаки, групи прийменників за походженням і за будовою; правильно й комунікативно доцільно використовувати форми прийменників у мовленні</p>
<p>Сполучник як службова частина мови. Групи сполучників за значенням і синтаксичною роллю: сурядні (єднальні, розділові, протиставні) й підрядні (часові, причинові, умовні, способу дії, мети, допустові, порівняльні, з'ясувальні). Групи сполучників за вживанням (одиничні, парні, повторювані) та за будовою (прості, складні, складені)</p>	<p>Розпізнавати сполучники, визначати їх морфологічні ознаки, групи сполучників за значенням і синтаксичною роллю, за вживанням і будовою; правильно й комунікативно доцільно використовувати сполучники в мовленні</p>
<p>Частка як службова частина мови. Групи часток за значенням і вживанням: формотворчі, словотворчі, модальні</p>	<p>Розпізнавати частки, визначати їх морфологічні ознаки, групи часток за значенням і вживанням; правильно й комунікативно доцільно використовувати частки в мовленні</p>
<p>Вигук як частина мови. Групи вигуків за походженням: непохідні й похідні. Значення вигуків. Звуконаслідувальні слова</p>	<p>Розпізнавати вигуки, визначати їх морфологічні ознаки, групи вигуків за походженням; правильно й комунікативно доцільно використовувати вигуки в мовленні</p>

Синтаксис

<p>Завдання синтаксису. Словосполучення й речення як основні одиниці синтаксису.</p> <p>Підрядний і сурядний зв'язок між словами й частинами складного речення.</p> <p>Словосполучення. Головне й залежне слово в словосполученні. Типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова. Словосполучення непоширені й поширені</p>	<p>Розрізняти словосполучення й речення, сурядний і підрядний зв'язок між словами й реченнями; визначати головне й залежне слова в підрядному словосполученні; визначати поширені й непоширені словосполучення, типи словосполучень за способами вираження головного слова</p>
<p>Речення як основна синтаксична одиниця. Граматична основа речення. Порядок слів у реченні.</p> <p>Види речень у сучасній українській мові: за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні); за емоційним забарвленням (окличні й неокличні); за складом граматичної основи (двоскладні й односкладні); за наявністю чи відсутністю другорядних членів (непоширені й поширені); за наявністю необхідних членів речення (повні й неповні); за будовою (прості й складні); за наявністю чи відсутністю ускладнювальних засобів (однорідних членів речення, вставних слів, словосполучень, речень, відокремлених членів речення, звертання)</p>	<p>Розрізняти речення різних видів: за метою висловлювання, за емоційним забарвленням, за складом граматичної основи, за наявністю чи відсутністю другорядних членів, за наявністю необхідних членів речення, за будовою, за наявністю чи відсутністю однорідних членів речення, вставних слів, словосполучень, речень, відокремлених членів речення, звертання</p>
<p>Просте двоскладне речення. Підмет і присудок як голосні члени двоскладного речення. Особливості узгодження присудка з підметом. Способи вираження підмета. Типи присудків: простий і складений (іменний і дієслівний). Способи їх вираження. Основні функції та способи вираження компонентів складеного присудка: вираження граматичного значення присудка (функція допоміжної частини) та вираження основного лексичного значення присудка (функція основної частини — неозначеної форми дієслова чи іменної частини)</p>	<p>Визначати структуру простого двоскладного речення, способи вираження підмета й присудка (простого й складеного), особливості узгодження присудка з підметом. Уміти правильно й комунікативно доцільно використовувати прості речення</p>

<p>Другорядні члени речення у двоскладному й односкладному реченнях.</p> <p>Означення узгоджене й неузгоджене. Прикладка як різновид означення.</p> <p>Додаток.</p> <p>Типи обставин за значенням.</p> <p>Способи вираження означень, додатків, обставин.</p> <p>Порівняльний зворот. Функції порівняльного звороту в реченні (обставина способу дії, присудок)</p>	<p>Розпізнавати види другорядних членів речення та їх типи й різновиди, визначати способи вираження означень, додатків, обставин, роль порівняльного звороту; правильно й комунікативно доцільно використовувати виражальні можливості другорядних членів речення в мовленні</p>
<p>Односкладні речення. Граматична основа односкладного речення. Типи односкладних речень за способом вираження та значенням головного члена: односкладні речення з головним членом у формі присудка (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові) та односкладні речення з головним членом у формі підмета (називні). Способи вираження головних членів односкладних речень</p>	<p>Розпізнавати типи односкладних речень (зокрема й у складних реченнях), визначати особливості кожного з типів; правильно й комунікативно доцільно використовувати виражальні можливості односкладних речень у власному мовленні</p>
<p>Речення з однорідними членами. Узагальнюючі слова в реченнях з однорідними членами.</p> <p>Речення зі звертаннями. Звертання непоширені й поширені.</p> <p>Речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями, їх значення.</p> <p>Речення з відокремленими членами. Відокремлені означення, прикладки — непоширені й поширені. Відокремлені додатки, обставини. Відокремлені уточнювальні члени речення</p>	<p>Розпізнавати просте речення з однорідними членами, звертаннями, вставними словами, словосполученнями, реченнями, відокремленими членами (означеннями, прикладками, додатками, обставинами), зокрема уточнювальними, та правильно й комунікативно доцільно використовувати виражальні можливості таких речень у мовленні</p>
<p>Складне речення. Ознаки складного речення. Засоби зв'язку простих речень у складному:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) інтонація й сполучники або сполучні слова; 2) інтонація. 	<p>Розпізнавати складні речення різних типів, визначати їх структуру, види й засоби зв'язку між простими реченнями. Добирати й конструювати складні речення, що оптимально відповідають конкретній комунікативній меті</p>

<p>Типи складних речень за способом зв'язку їх частин: сполучникові й безсполучникові. Сурядний і підрядний зв'язок між частинами складного речення</p>	
<p>Складносурядне речення. Єдальні, протиставні та розділові сполучники в складносурядному реченні. Смыслові зв'язки між частинами складносурядного речення</p>	<p>Розпізнавати складносурядні речення, визначати смыслові зв'язки між частинами складносурядного речення; комунікативно доцільно використовувати його виражальні можливості в мовленні</p>
<p>Складнопідрядне речення, його будова. Головне й підрядне речення. Підрядні сполучники й сполучні слова як засоби зв'язку у складнопідрядному реченні.</p> <p>Основні види підрядних речень: означальні, з'ясувальні, обставинні, порівняльні, причини, наслідкові, мети, умовні, допустові).</p> <p>Складнопідрядні речення з кількома підрядними, їх типи за характером зв'язку між частинами:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) складнопідрядні речення з послідовною підрядністю; 2) складнопідрядні речення з однорідною підрядністю; 3) складнопідрядні речення з неоднорідною підрядністю 	<p>Розпізнавати складнопідрядні речення, визначати їх будову, зокрема складнопідрядних речень з кількома підрядними, уміти відображати її в схемі складнопідрядного речення; визначати основні види підрядних речень, типи складнопідрядних речень за характером зв'язку між частинами. Правильно й комунікативно доцільно використовувати виражальні можливості складнопідрядних речень різних типів у процесі спілкування</p>
<p>Безсполучникове складне речення. Типи безсполучникових складних речень за характером смыслових відношень між складовими частинами речення:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) з однорідними частинами-реченнями (рівноправними); 2) з неоднорідними частинами (пояснювальною і пояснюваною) 	<p>Розпізнавати безсполучникові складні речення; визначати смыслові відношення між частинами-реченнями (однорідними й неоднорідними), особливості інтонації безсполучникових складних речень. Правильно й комунікативно доцільно використовувати виражальні можливості безсполучникових складних речень у мовленні</p>
<p>Складні речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку</p>	<p>Визначати структуру складних речень з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку; правильно й комунікативно доцільно використовувати можливості речень цього типу в мовленні</p>

Способи відтворення чужого мовлення. Пряма й непряма мова. Речення з прямою мовою. Слова автора. Заміна прямої мови непрямою. Цитата як різновид прямої мови. Діалог	Визначати в реченні з прямою мовою слова автора й пряму мову, речення з непрямою мовою; замінювати пряму мову непрямою; правильно й доцільно використовувати в тексті пряму мову й цитати
Лінгвістика тексту	
Складне синтаксичне ціле (ССЦ), його основні ознаки. ССЦ й абзац. Види та засоби міжфразового зв'язку. Актуальне членування речення: «дане» й «нове»	Розпізнавати ССЦ за істотними ознаками й виділяти за допомогою абзацу; визначати види й засоби міжфразового зв'язку, «дане» й «нове» в реченні
Стилістика	
Стилі мовлення (розмовний, науковий, художній, офіційно-діловий, публіцистичний), їх основні ознаки, функції	Розпізнавати стилі мовлення, визначати особливості кожного з них. Уміти користуватися різноманітними виражальними засобами української мови в процесі спілкування для оптимального досягнення мети спілкування
Орфоенія	
Вимова голосних (наголошених і ненаголошених). Вимова приголосних: 1) $\widehat{дж}$, $\widehat{дз}$, $\widehat{дз'}$; 2) г; 3) груп приголосних (уподібнення, спрощення); 4) подовження приголосних. Вимова слів з апострофом	Визначати особливості вимови голосних і приголосних звуків, наголошувати слова відповідно до орфоенічних норм
Орфографія	
Правопис літер, що позначають ненаголошені голосні <i>е, и, о</i> в коренях слів. Позначення м'якості приголосних на письмі буквами <i>ь, я, ю, е, і</i> ; сполучення <i>йо,ьо</i> . Правила вживання м'якого знака. Правила вживання апострофа. Правопис великої літери. Лапки у власних назвах. Написання слів іншомовного походження. Основні правила переносу слів з рядка в рядок. Написання складних слів разом і через дефіс. Правопис складноскорочених слів.	Розпізнавати вивчені орфограми й пояснювати їх за допомогою правил; правильно писати слова з вивченими орфограмами, знаходити й виправляти орфографічні помилки на вивчені правила

<p>Написання чоловічих і жіночих імен по батькові, прізвищ. Правопис відмінкових закінчень іменників, прикметників. Правопис <i>н, nn</i> у прикметниках і дієприслівниках, <i>не</i> з різними частинами мови. Особливості написання числівників. Написання окремо (сполучень прислівникового типу), разом і через дефіс (прислівників, службових частин мови, вигуків)</p>	
Пунктуація	
<p>Розділові знаки в кінці речення. Розділові знаки в простому й складному реченнях</p>	<p>Обґрунтовувати вживання розділових знаків за допомогою вивчених правил; правильно ставити розділові знаки в простому й складному реченні; знаходити й виправляти помилки на вивчені правила</p>
Розвиток мовлення	
<p>Загальне уявлення про спілкування й мовлення; види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо); адресант і адресат мовлення; монологічне й діалогічне мовлення; усне й письмове мовлення; основні правила спілкування. Тема й основна думка висловлювання. Вимоги до мовлення (змістовність, логічна послідовність, багатство, точність, доречність, правильність). Текст, поділ тексту на абзаци, мікротеми. Мовні засоби зв'язку речень у тексті. Типи мовлення (розповідь, опис, роздум). Структура тексту типу розповіді, опису, роздуму</p>	<p>Уважно читати, усвідомлювати й запам'ятовувати зміст прочитаного, диференціюючи в ньому головне та другорядне. Критично оцінювати прочитане. Будувати письмове висловлювання, логічно викладаючи зміст, підпорядковуючи його темі й основній думці, задуму, обраному стилю та типу мовлення, досягати визначеної комунікативної мети. Знаходити й виправляти похибки та помилки в змісті, побудові й мовному оформленні власних висловлювань, спираючись на засвоєні знання</p>

**Розподіл завдань за основними змістовими розділами
навчального предмету «Українська мова»**

Змістові розділи	Кількість завдань	Максимальний бал
Фонетика. Графіка. Орфоепія	3	3
Лексикологія. Фразеологія	2	2
Будова слова. Словотвір	3	3
Морфологія	6	6
Синтаксис	7	8
Орфографія	8	8
Пунктуація	6	6
Лінгвістика тексту. Стилїстика. Культура мовлення	4	4
Розвиток мовлення. Твір	1	20
Всього	40	60

**Розподіл завдань за видами робіт
з мовним матеріалом**

Види робіт з мовним матеріалом	Кількість завдань	Максимальний бал
Робота з відібраним мовним матеріалом: слова, словосполучення чи речення	28 (A1–A28)	28
Робота з мовними явищами, що пред'явлені в тексті	11 (A29–A31, B1–B8)	12
Робота над письмовим монологічним висловлюванням	1 (C1)	20
Всього	40	60

**Розподіл завдань екзаменаційної роботи
за рівнем складності**

Рівень складності завдань	Кількість завдань	Максимальний бал
Базовий	31 (A1–A31)	31
Підвищений	8 (B1–B8)	9
Високий	1 (C1)	20
Всього	40	60

Система оцінювання окремих завдань і роботи в цілому

За правильне виконання кожного завдання 1 і 2 частини роботи (крім завдання В8) випускник отримує 1 бал. За неправильну відповідь чи її відсутність виставляється 0 балів.

Завдання В8 оцінюється за шкалою від 0 до 2 балів. **2 бали:** завдання виконано, помилок немає; **1 бал:** допущено 1 помилку; **0 балів:** допущено 2 і більше помилок (повністю неправильна відповідь (неправильний набір цифр) чи її відсутність).

Максимальна кількість за третю частину роботи — 20 балів.

Час виконання роботи

На виконання екзаменаційної роботи відводиться 3 години (180 хвилин).

Перша частина. 31 завдання. Орієнтовний час виконання одного завдання — 1–3 хвилини. Всього — 60 хвилин.

Друга частина. 8 завдань. Орієнтовний час виконання одного завдання — 3–7 хвилин. Всього — 30 хвилин.

Третя частина. Завдання з розгорнутою відповіддю — 90 хвилин.

Поради щодо виконання завдання Частини 3

Загальні зауваження

Щоб отримати високий бал, виконайте такі умови:

— повно й вичерпно ствердіть або спростуйте думку, сформульовану в тексті;

— додержуйте будови тексту-роздуму (теза, аргументи, висновок);

— чітко викладіть тезу, яку треба довести;

— наведіть два-три переконливі докази, які найкраще аргументуватимуть міркування. Доцільно проілюструйте думки посиланнями на приклади з художньої літератури (зазначте назву твору, проблему, порушену письменником, назвіть художній образ (образи), через який автор її розкриває, наведіть цитату з твору тощо), історичні факти або випадки з життя. Не переказуйте змісту художнього твору, не характеризуйте всебічно образ;

— сформулюйте висновок, який випливає з аргументів;

— пишіть конкретно, уникайте просторого викладу міркувань, не підкріплених фактичним матеріалом;

— уживайте правильні граматичні конструкції, відповідну лексику. Домагайтеся грамотності, використовуйте лише речення, у яких Ви впевнені;

— обсяг письмового висловлювання не повинен перевищувати 200–250 слів, текст обсягом до 100 слів екзаменатори не оцінюватимуть;

— за висловлювання, написане на іншу, хоч і близьку тему, Ви отримуєте нуль балів.

Пам'ятайте: роботу перевірятимуть екзаменатори, які не звикли до Вашого почерку, тому пишіть чітко й розбірливо.

Планування письмової роботи

Не продуману ретельно творчу роботу екзаменатори не зможуть оцінити високим балом. Тому, перш ніж приступити до її написання, сплануйте свій час і послідовність дій.

Уважно прочитайте текст.

Підкресліть ключові слова в тексті і визначте його головну думку.

Складіть короткий план роботи чи використайте іншу форму, яка допоможе організувати текст.

Сформулюйте тезу висловлювання.

Напишіть основну частину, виділивши кожен мікротему в окремий абзац. Уникайте занадто довгих або коротких абзаців. Виклад думок в основній частині має відповідати пунктам плану.

Формулюючи висновок, переконливо підтвердіть думку, висловлену в доказах, але не повторюйте її.

Хоча часу на написання тексту відведено небагато, сплануйте його так, щоб устигнути уважно перевірити роботу.

Критерії та нормативи оцінювання письмового висловлювання (С1)

№ п/п	Критерії та нормативи оцінювання письмового висловлювання	Бали
I	Зміст твору	
К1	Формулювання проблем вихідного тексту	
	Проблема тексту сформульована правильно. Фактичні помилки, пов'язані з розумінням і формулюванням проблеми, відсутні	1
	Жодна з проблем вихідного тексту не сформульована	0
К2	Коментар щодо сформульованої проблеми вихідного тексту	
	Сформульована проблема прокоментована. Фактичні помилки, пов'язані з розумінням тексту, в коментарях відсутні	2
	Сформульована проблема прокоментована, але допущена 1 фактична помилка в коментарях, пов'язана з розумінням проблеми вихідного тексту	1

	Сформульована проблема не прокоментована, або допущено більше 1 фактичної помилки в коментарях, пов'язаних з розумінням проблеми тексту, або прокоментована інша проблема, або випускник просто переказує текст	0
К3	Відображення позиції автора вихідного тексту	
	Позиція автора сформульована правильно. Фактичні помилки, пов'язані з розумінням позиції автора вихідного тексту, відсутні	1
	Позиція автора вихідного тексту сформульована неправильно або позиція автора не сформульована	0
К4	Виклад особистої думки щодо проблеми, порушеної в тексті	
	Випускник коректно сформулював свою думку щодо проблеми, порушеної автором твору (погодився чи не погодився з думкою автора), аргументував її (2-3 аргументи), спираючись на життєвий або читацький досвід. Фактичні помилки відсутні	3
	Випускник коректно сформулював свою думку щодо проблеми, порушеної автором твору (погодився чи не погодився з позицією автора), аргументував її (навів 1 аргумент), спираючись на життєвий або читацький досвід. Фактичні помилки відсутні	2
	Випускник сформулював свою думку щодо проблеми, порушеної автором твору (погодився чи не погодився з позицією автора), але не навів аргументи і (або) допущено не більше 1 фактичної помилки	1
	Думка представлена лише формально (наприклад: «Я погоджуюсь/ не погоджуюсь з автором»), або взагалі не представлена в роботі, і допущено більше 1 фактичної помилки	0
II	Мовленнєве оформлення твору	
К5	Смислова цілісність тексту, послідовність викладу думок	
	Робота характеризується смисловою цілісністю, послідовністю викладу думок: – логічні помилки відсутні; – в роботі немає порушень щодо абзацного членування тексту	3
	Робота характеризується смисловою цілісністю, послідовністю викладу думок, але допущено не більше 1 логічної помилки, в роботі є 1 порушення абзацного членування тексту	2
	В роботі не більше 2 логічних помилок і (або) 2 випадки порушення абзацного членування тексту	1
	В роботі більше 2 логічних помилок і (або) більше 2 випадків порушення абзацного членування тексту	0
К6	Точність і виразність мовлення	

	Робота характеризується точністю вираження думки, різноманітністю граматичних форм, правильним використанням засобів виразності	2
	Робота характеризується точністю вираження думки, різноманітністю граматичних форм, але засоби виразності використовуються недоречно	1
	Робота характеризується бідним словниковим запасом, одноманітністю граматичної побудови твору і недоречним використанням засобів виразності	0
III	Грамотність	
К7	Орфографічні норми	
	орфографічні помилки відсутні (або 1 негруба помилка)	2
	не більше 1 помилки	1
	більше 1 помилки	0
К8	Пунктуаційні норми	
	пунктуаційні помилки відсутні	2
	не більше 2 помилок	1
	більше 2 помилок	0
К9	Мовні норми	
	граматичні помилки відсутні	2
	не більше 2 помилок	1
	більше 2 помилок	0
К10	Мовленнєві норми	
	не більше 1 мовленнєвої помилки	2
	не більше 3 помилок	1
	більше 3 помилок	0
	Максимальна кількість балів за всю письмову роботу (К1–К10)	20

При оцінюванні грамотності (К7–К9) необхідно враховувати обсяг твору. Вказані в таблиці нормативи оцінювання розроблені для твору обсягом в 150–250 слів.

Якщо в творі менше 100 слів, то така робота не зараховується взагалі (оцінюється нулем балів).

Якщо твір написаний без будь-яких коментарів, якщо робота — це переписаний вихідний текст, чи просто переказ вихідного тексту, то така робота оцінюється нулем балів.

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА

Фонетика (гр. *звуківий*) — це звуковий склад мови і мовознавча наука, що вивчає звуки мови та їх зміну у процесі мовлення.

Звуки мови — це такі звуки, за допомогою яких розрізняється значення слів (*рис – ріс, лис – ліс*). В українській мові є 38 основних звуків. За способом творення вони поділяються на голосні і приголосні.

Голосні звуки – це такі, що творяться за допомогою голосу і зміною форми ротової порожнини: [а], [о], [у], [е], [и], [і]. Їх є 6. Вони розрізняються за:

- 1) ступенем піднесення язика до піднебіння (високе, середнє, низьке);
- 2) місцем утворення (ряд передній, середній, задній) у ротовій порожнині;
- 3) активністю губів (огублені, неогублені). Огублені тільки [о], [у].

Піднесення	Ряд		
	передній	середній	задній
високе	[и], [і]	–	[у]
середнє	[е]	–	[о]
низьке	–	–	[а]

Зміна голосних

1) [а], [у], [і] вимовляються чітко у будь-якій позиції – наголошеній і ненаголошеній;

2) [е], [и] у ненаголошених складах вимовляються з наближенням відповідно [и] – [и^е]; [е] – [е^и]: зима — [з и^е м а]; весна [в е^и с н а];

3) [о] вимовляється як [о^у] перед складом з наголошеним [у] або [і]: голубка – [г о^у л у б к а], собі — [с о^у б і].

Приголосні звуки — це звуки, що творяться за допомогою голосу і шуму або лише шуму. Їх є 32. За участю голосу і шуму діляться на сонорні і шумні.

Сонорні — це звуки, у творенні яких голос переважає над шумом: [в], [в’], [м], [м’], [н], [н’], [л], [л’], [р], [р’], [й].

Шумні — це звуки, у творенні яких бере участь шум і голос. Вони поділяються на дзвінкі і глухі. Дзвінкі — це звуки, у творенні яких шум переважає над голосом. Глухі — це звуки, у творенні яких бере участь тільки шум. Дзвінкі і глухі утворюють пари: [б] – [п]; [д] – [т]; [г] – [х]; [р] – [к]; [ж] – [ш]; [дж] – [ч]; [з] – [с]; [дз] – [ц]. Звук [ф] не має парного дзвінкого.

Приголосні звуки розрізняються за:

1) місцем творення: губні [б], [п], [в], [м], [ф], передньоязикові [д], [т], [н], [з], [с], [дз], [ц], [л], [р], [ж], [дж], [ч], середньоязикові [й], задньоязикові [г], [к], [х], гортанні [г];

2) способом творення: зімкнені [б], [п], [д], [т], [г], щілинні [з], [с], [ж], [ч], [х], [ф], [л], [в], [й], зімкнено-прохідні [м], [н], [л], [р], зімкнено-щілинні [дз], [дж], [ч], [ц].

3) за твердістю – м'якістю звуки української мови утворюють 9 пар: [д] – [д']; [з] – [з']; [дз] – [дз']; [л] – [л']; [н] – [н']; [р] – [р']; [т] – [т']; [с] – [с']; [ц] – [ц'].

Завжди м'який без твердої пари – [й].

Не бувають м'якими, а тільки пом'якшеними: [б'], [п'], [в'], [м'], [ф'], [ж'], [ч'], [ш'], [дж'], [г'], [к'], [х'], [г'].

Графіка (гр. *письмовий, зображений*) — розділ науки про мову, в якому вивчається сукупність умовних знаків для передачі на письмі усного мовлення. Під цим терміном розуміють систему співвідношень між літерами алфавіту і звуками мовлення. До графічних знаків належать букви алфавіту, знак наголосу, апостроф, дефіс, крапка, знак питання, знак оклику, кома, тире, двокрапка, лапки, дужки тощо.

Алфавіт (азбука, абетка) — це сукупність знаків, розміщених у певному порядку для передачі звуків на письмі. В українському алфавіті 33 букви.

А, а (а)	І, і (і)	Т, т (те)
Б, б (бе)	Ї, ї (ї)	У, у (у)
В, в (ве)	Й, й (йот)	Ф, ф (еф)
Г, г (ге)	К, к (ка)	Х, х (ха)
Ґ, ґ (ґе)	Л, л (ел)	Ц, ц (це)
Д, д (де)	М, м (ем)	Ч, ч (че)
Е, е (е)	Н, н (ен)	Ш, ш (ша)
Є, є (є)	О, о (о)	Щ, щ (ща)
Ж, ж (же)	П, п (пе)	ь (м'який знак)
З, з (зе)	Р, р (ер)	Ю, ю (ю)
и (и)	С, с (ес)	Я, я (я)

Особливості української графіки

1. Більшість букв позначають тільки один звук. На позначення голосних фонем вживаються десять літер: **а, о, у, и, е, і, я, ю, є, ї**. На позначення приголосних фонем – літери **б, в, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, й**.

2. Буква м'який знак (**ь**) окремого звука не позначає, а передає м'якість попереднього приголосного.

3. Букви **я, ю, є** передають два звуки [йа], [йу], [йе]:

– на початку слова: яблуко – [й а б л у к о];

– після голосного: моя – [м о й а];

– після апострофа чи м'якого знака: м'яч – [м й а ч], альянс – [а л' й а н с].

4. Буквосполучення **дз, дж** можуть позначати:

– один кореневий звук: джміль – [дж м' і л']; дзвінок – [дз в' і н о к];

– два окремі звуки, якщо вони належать до різних морфем (префікса і кореня): підземний – [п і д з е м н и й], підживити – [п і д ж и в и т и].

5. Букви **ї, щ** завжди передають два звуки [йї], [шч]: їхати – [й і х а т и], щука – [ш ч у к а].

6. Для позначення м'якості приголосних, крім **ь, я, ю, є** використовують букву **і**: сік – [с' і к], лід – [л' і д].

7. Букви **в** та **й** вживаються для позначення [ў], [ї] нескладотворчих:

– після голосного перед приголосним: завтра – [з а ў т р а];

– після голосного в кінці слова: мій – [м і ї];

– на початку слова перед приголосним: вчитель – [ў ч и т е л'], йти – [ї т и].

8. Для позначення подовжених приголосних звуків вживається двокрапка, що ставиться після букви: колоса – [к о л о с' : а].

9. Для позначення пом'якшення приголосних звуків [б], [п], [в], [м], [ф], [ж], [ч], [ш], [дж], [ґ], [к], [х], [ґ] вживається знак апострофа: кіт – [к' і т], біль – [б' і л].

10. Велика літера у транскрипції не вживається. На місці паузи ставиться вертикальна риска: у середині речення – одна, у кінці – дві.

11. Наголос позначається вертикальною рисою над буквою, що позначає наголошений звук.

Склад слова

Усі слова в українській мові поділяються на склади.

Складом називається частина слова, що складається з одного або кількох звуків і вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря.

Голосний звук і склад у слові, на який падає наголос, називається наголошеним, всі інші склади – ненаголошені. Яка кількість голосних у слові, така й кількість складів. Склади бувають відкриті і закриті, прикриті і неприкриті.

Відкритий – це склад, який закінчується голосним звуком: мо-ре.

Закритий – це склад, який закінчується на приголосний: бур'-ян.

Прикритий – це склад, який починається приголосним звуком: ро-са.

Неприкритий – це склад, який починається голосним звуком: о-ко.

Складоподіл

Поділ на склади залежить від кількох умов:

1) якщо один приголосний стоїть між голосними, то він переходить до наступного складу: при-го-да;

2) якщо поряд стоять два дзвінких або два глухих приголосних, то обидва належать до наступного складу: дру-жба, ли-стя;

3) якщо з двох сусідніх приголосних перший дзвінкий чи сонорний, а другий глухий, то вони належать до різних складів: вез-ти, скринь-ка;

4) якщо з двох сусідніх приголосних перший глухий або дзвінкий, а другий сонорний, то обидва належать до наступного складу: ви-шня, за-трі-ща-ли;

5) якщо поряд стоять два сонорні звуки, то вони належать до різних складів: тем-но, пе-ру-кар-ня.

Основні правила переносу

Частини слів з одного рядка в наступний слід переносити за складами: чай-ка, книж-ка, зо-шит.

При цьому:

1) не можна розривати сполучення літер **дж**, **дз**, які позначають один звук: гу-дзик, хо-джу. Якщо **дж**, **дз** не становлять одного звука (коли **д** належить до префікса, а **ж** або **з** до кореня), то їх слід розривати: над-звичайний, під-живляти;

2) апостроф і м'який знак при переносі не відокремлюються від попередньої літери: бур'-ян, кіль-це;

3) одна літера не залишається у попередньому рядку й не переноситься в наступний: око, сія-ти, на-дія;

4) при переносі складних слів не можна залишати у кінці рядка початкову букву другої основи: багато-ступеневий, а не багатоступеневий;

5) не можна розривати абрєвіатури: ЗІЛ-111, МАУП, ЛАЗ-105;

6) не можна відривати від префікса останню букву перед приголосним кореня чи залишати при префіксі букви кореня, що не становлять складу: роз-мір, ви-йшов;

7) буква **й** не відривається від попередньої букви, що позначає голосний звук: бай-ка, свій-ський;

8) не розриваються ініціали і прізвища, цифри й скорочені назви мір: Савельєв О.М., 28 кг, 5 га, 1998 р.

9) не переносяться в наступний рядок розділові знаки, дужка або лапки, що закривають попередній рядок, а також не залишаються в попередньому рядку відкрита дужка або лапки.

Уподібнення приголосних

У мовному потоці приголосні звуки можуть піддаватися впливові сусідніх приголосних і частково або повністю змінюватися (уподібнюватися). Таке явище називається асиміляцією. Найчастіше спостерігається вплив наступного приголосного на попередній. Розрізняють такі види асиміляції:

1. Уподібнення за дзвінкістю і глухістю.

Оглушення дзвінких приголосних у кінці та середині слова не власне українській мові. Тобто дзвінки перед глухими не оглушуються і вимовляються дзвінко: діжка – [д' і ж к а]. В кінці слова приголосні теж вимовляються дзвінко: дуб – [д у б].

Виняток:

– оглушення [г] перед глухими в середині слова: легко – [л е х к о], вошко – [в о х к о], нігті – [н' і х т' і], кігті – [к' і г т' і], дьогтю – [д' о х т' у];

– оглушення [з] перед к, п, т, ф, х передається на письмі: спитати, сказати;

– оглушення [з] перед іншими глухими приголосними передається тільки у вимові, а не на письмі: розсипати – [р о с: и п а т и] і [р о з' е и п а т и].

Натомість глухі перед дзвінкими або сонорними можуть ставати дзвінкими як у середині слова, так і на межі слів при швидкому темпі мовлення: отже – [о д ж е], хоч би – [х о д ж б и].

2. Уподібнення приголосних за м'якістю.

Найбільше впливає наступний м'який на попередній твердий, уподібнюючи до себе звук, однаковий за місцем творення. Таким чином впливає, наприклад, м'який передньоязиковий на твердий передньоязиковий: для – [д' л' а], сніг – [с' н' і г].

Приголосні [д] і [з] перед м'якими [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [дз'] у кінці префіксів та прийменників вимовляються м'яко: відділ – [в' і д': і л], перед лісом – [п е^и р е^и д' л' і с о м].

Не пом'якшується кінцевий приголосний префікса перед кореневим [і]: безідейний – [б е з і д е й н и й].

Не бувають м'якими, а тільки пом'якшеними: [б'], [п'], [в'], [м'], [ф'], [ж'], [ч'], [ш'], [дж'], [г'], [к'], [х'], [г'].

3. Уподібнення приголосних за способом творення.

У мовному потоці приголосні можуть змінювати свої ознаки щодо способу творення. Це відбувається в різних позиціях між свистячими та шиплячими приголосними, коли вони розташовані поряд.

Найчастіше спостерігаються такі види уподібнення: [с] + [ш] – [ш:]; [з] + [ж] – [ж:]; [ш] + [с] – [с:]; [ж] + [с] – [зс]; [ч] + [ц] – [ц:]; [т] + [с] – [ц:]; [ч] + [б] – [дж]; [т] + [ц] – [ц:]. Наприклад: зжати – [ж: а т и]; смієшся – [с' м' і й е с': а]; на річці – [н а р' і ц': і]; притча – [п р и ч: а]; пишеться – [п и ш е ц': а].

Спрощення у групах приголосних

В українській мові можуть відбуватися зміни приголосних при творенні слів. Кореневий приголосний в окремих випадках не вимовляється, якщо поряд опиняються кілька звуків. Таке явище називається спрощенням груп приголосних. Це спрощення передається і на письмі:

- 1) ждн – жн: *тиждень* – *тижневий*;
- 2) здн – зн: *проїзд* – *проїзний*;
- 3) стн – сн: *честь* – *чесний*;
- 4) стл – сл: *щастя* – *щасливий*;
- 5) слн – сн: *ремесло* – *ремісник*;
- 6) зкн – зн: *брязкіт* – *брязнути*;
- 7) скн – сн: *тиск* – *тиснути*;
- 8) рдц – рц: *сердечний* – *серце*.

Виятки: *випускний, пропускний, допускний, рискнути, вискнути, тоскно, скнара, скніти, кістлявий, хвастливий, хвастнути, пестливий, зап'ястний, хворостняк, шістнадцять*.

Зберігається **-т** у прикметниках, утворених від слів іншомовного походження з кінцевим **-т**: *турист* – *туристський, баласт* – *баластний*.

Чергування голосних і приголосних звуків

Чергування – це закономірні і постійні зміни в звуковому складі мови. Вони відбуваються в одній і тій же частині слова – в корені (*віз* – *воза*), у префіксі (*оддати* – *віддати*), у закінченні (*у далекому* – *у далекім*).

Воно може відбуватися як при зміні слова, так і при творенні однокорених слів (*друг* – *дружба, село* – *сільський*).

Чергування голосних звуків

1. До **найдавніших чергувань** голосних звуків належать: **е // о** (*вести* – *водити, нести* – *носити*); **і // а** (*сідати* – *садити, лізти* – *лазити*); **е // і** (*летіти* – *літати, пекти* – *випікати*); **о // а** (*гонити* –

ганяти, ломити – ламати); **е // и // нуль звука** (заперу – запира-ти – прати).

Ці чергування виникли давно, тому наявні в усіх слов'янських мовах переважно в дієслівних формах.

2. Чергування е, о // і. Такі чергування характерні для української мови: **е, о** у відкритих складах чергуються з **і** в закритому при творенні нових слів (*гора – гір – гірський, осінь – осені – осінній*). Воно відбувається:

– при зміні форми іменника (*роки – рік*), прикметника (*Василевого – Василів*), числівника (*шести – шість – шостий*), займенника (*мого – мій*), дієслів (*нести – ніс – ношу*);

– при творенні нових слів від спільного кореня (*гора – гірський*).

Не чергуються **е, о** у відкритих складах з **і** в закритому складі:

– коли вони вставні (*веселка – веселок*) або випадні (*пень – пня*);

– у буквосполученнях **-оро-, -оло-, -еле-, -ере-** (*холод, мороз*);

– у сполученнях звуків **-ев, -ов, -ер, -ор** (*лев, повний, чорний, шерсть*);

– у суфіксах **-еньк-, -енк-, -есеньк-, -оньк-, -ечк-, -очк-, -тель-** (*гарненький, малесенький, донечка, зірочка, учителька*);

– у дієслівному закінченні **-еш** (*кажеш, писатимеш*);

– у родовому відмінку множини іменників середнього роду на **-ення** (*запізньєнь, вчень*);

– у частинах складних слів **-вод, -воз, -нос, -роб, -ход** (*діловод, молокозавод, винороб, скороход*);

– в абрєвіатурах (*юнкор, повперед*).

3. Чергування е // о після шиплячих та й. Голосний звук **е** передається на письмі літерою **Е**, коли він стоїть після шиплячого та **й** перед приголосними, які здавна були м'якими. У сучасній українській мові ці приголосні можуть бути і твердими: пшениця, вечєря, шєстеро, бєцьє. Перед приголосними, що були завжди твердими звук **е** перейшов у звук **о**: пшєно, шєстий, бєйовий, чєго.

4. Чергування е // о. У буквосполученнях **ри, ли** в сучасній українській мові відбувається чергування **и** з **о** у буквосполученнях **ро, ло**: *кривавий – кров, глитати – глотка, дрижати – дроз.*

Чергування приголосних звуків

У системі приголосних є чергування, які виникли в різні періоди розвитку української мови. Найдавніші чергування приголосних такі:

– **з, к, х // ж, ч, ш**: *рука – ручка, нога – ніжка, козак – козачє, горіх – горішина*;

– **з, к, х // з, ц, с**: *друз – друзі, горох – горосі, рука – у руці, нога – нозі*.

Зміна кореневого приголосного можлива і при словозміні, зокрема при творенні прикметників від іменників за допомогою суфікса **-ськ-** та іменників за допомогою суфікса **-ств-**: **з, ж, з + ськ, ств = зьк, зтв** (Збараж – збараський, боягуз – боягузтво); **к, ч, ц + ськ, ств = цьк, цтв** (козак – козацький, козацтво); **х, ш, с + ськ, ств = ськ, ств** (товариш – товариський, товариство).

Інші приголосні перед суфіксами **-ськ-**, **-ств-** на письмі не змінюються: *люди – людський – людство*.

У словах іншомовного походження при творенні прикметників за допомогою суфікса **-ськ-** кінцеві приголосні основи **з, ж, з, к, ч, ц, х, ш, с** змінюються як при вимові, так і на письмі: *Париж – паризький, таджик – таджицький*. Але: *Дамаск – дамаський, Мекка – мекський, тюрки – тюркський, казах – казахський, баски – баскський*.

Зміна приголосних відбувається при творенні іменників за допомогою суфікса **-ин(а)** від прикметників: **цьк + ин = чч** (козацький – козаччина, турецький – Туреччина); **ськ + ин = цц** (полтавський – Полтавщина, київський – Київщина).

Змінюється кінцевий приголосний основи і при творенні вищого ступеня порівняння деяких прикметників та прислівників. Так, кінцеві приголосні основи **з, ж, з** перед суфіксом **-ш-** змінюються на **-жч-**, а кінцевий приголосний **с** на **-цц-**: *дорогий – дорожчий, вузький – вужчий, дужий – дужчий, високий – вищий, дорого – дорожче*.

Відбувається чергування у дієслівних формах між приголосними, що пов'язано переважно із дієвідмінюванням: **з // ж** (лягати – ляжу); **з // ж** (лазити – лажу); **к // ч** (плакати – плачу); **д // дж** (водити – воджу); **т // ч** (платити – плачу); **с // ш** (косити – кошу); **зд // ждж** (їздити – їжджу); **зк // жч** (брязк – бряжчати); **ст // шч (щ)** (свистіти – свищу); **б // бл** (любити – люблю); **п // пл** (ліпити – ліплю), **в // вл** (ловити – ловлю); **ф // фл** (графити – графлю); **м // мл** (гриміти – гримлю).

Чергування у-в, і-й

Характерною особливістю української мови є чергування **у // в, і // й**: *читав у книжці – читала в книжці, брат і сестра – сестра й брат*. Ці чергування відповідають таким правилам:

- 1) щоб уникнути збігу однакових приголосних, вживається **у** як прийменник, так і префікс: *був у тебе, був удома, приїхав учора*;
- 2) щоб уникнути збігу голосних, уживається **в** як прийменник, так і префікс: *була в тебе, була вдома, приїхала вчора*;
- 3) на початку речення вживається **у** перед наступним приголосним та **в** перед наступним голосним: *У Києві осінь. В озері – все небо*;
- 4) незалежно від закінчення попереднього слова перед наступним **в, ф** та у звукосполученнях **лв, св, тв, хв** вживається тільки **у**: *заглянула у вікно, була у Львові, зайшли у світлицю, написано у творі*;

---

5) чергування не відбувається, якщо слова вживаються тільки з **в** або **у**: *влада, властивість, установа, уява*;

6) чергування не відбувається, якщо слова з **у** чи **в** мають різні лексичні значення: *вправа – управа, вдача – удача*;

7) чергування не відбувається у власних назвах: *Владивосток, Умань* та в іншомовних словах: *ультра, уніфікація*.

Такі самі правила щодо чергування **і** з **й**. Не чергуються **і** з **й** при зіставленні понять: *кіт і собака, чорне і біле, день і ніч*. Перед йотованими: *Оля і Юля, мати і я, Микита і Йосип*.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Виберіть правильну відповідь.

1) Звук — це найменша значуща частина слова.

2) Фонетика походить від грецького слова і означає звуковий.

3) Усі звуки в українській мові поділяються на голосні, приголосні і м'який знак.

4) Приголосні звуки — це такі, основу яких становить шум.

2. У якому рядку є 10 голосних звуків?

1) зима, вікно, щавель, явір, Оля;

2) птиця, об'їзд, вітрюган, лінія, зоря;

3) сіль, табло, порт'єра, екран, льон;

4) дзьоб, зяблик, дзвінок, знахідка, казино.

3. У якому рядку в усіх словах є глухі приголосні?

1) хвостик, куліш, волошка, галявина;

2) цвіркун, дубочок, зваба, краяти;

3) лід, розділ, ложка, хитрість;

4) чашечка, пух, вогко, легко.

4. У якому рядку в усіх словах всі приголосні тверді?

1) в'ялий, люлька, метал, залізний, зустріти;

2) перлина, бондар, базар, засновник, бджола;

3) учений, заїхати, папороть, ходити, вікно;

4) печиво, мереживо, колядка, малювання, крило.

5. У якому рядку в усіх словах є приголосний [й]?

1) свято, ягнятко, буревій, кон'юнктура, мрія;

2) ягода, малюк, державний, гейзер, моряк;

3) пам'ять, енот, солов'ї, ідея, клієнт;

4) миттєвий, сюрприз, мільйон, з'їсти, міцний.

---

6. У якому рядку в усіх словах кількість звуків відповідає кількості букв?

- 1) взимку, подвір'я, весняний, олівець, співати;
- 2) криниця, собор, історія, праска, знання;
- 3) сіль, літера, мрія, якір, спадщина;
- 4) струмок, сонячний, вулиця, ранок, сон.

7. У якому рядку в усіх словах треба писати літеру **г**?

- 1) ..овір, ..рунт, ..олка, ..ріти, інтелі..ент;
- 2) ..азда, ..ава, ..анок, ..ніт, ..атунок;
- 3) ..азель, ..уля, ..олод, ..амір, ..адюка;
- 4) ..умор, ..уманіст, ..ілка, ..урток, ..удзик.

8. У якому рядку в словах усі склади відкриті?

- 1) доля, рука, око, арія, озеро;
- 2) тїнь, майстер, давній, ніч, садок;
- 3) дуб, сестра, рівновага, осїнь, голка;
- 4) їжа, утихомирити, склади, лісок, праця.

9. У якому рядку в усіх словах перший склад закритий, а другий – відкритий?

- 1) батько, сім'я, пам'ять, кожух, вітер;
- 2) весна, кладка, розбий, ангел, кільце;
- 3) юрба, якість, легко, гордий, зошит;
- 4) гілка, гайка, земля, казка, стежка.

10. У якому рядку в усіх словах однакова кількість складів?

- 1) переказ, приказка, розповідь, мовлення, оповідка;
- 2) мовознавець, спеціаліст, прикордонник, металург, працівник;
- 3) речення, вимова, висновок, враження, звернення;
- 4) покоління, майбутнє, довкілля, порядок, площа.

11. У якому рядку всі слова не можна переносити?

- 1) ягня, паросток, казка, голуб, його;
- 2) олень, алея, яма, іти, твоя;
- 3) Юля, літак, дзвінок, льон, поле;
- 4) юнак, їжа, пісня, їжак, Іра.

12. У якому рядку всі слова мають наголос на першому складі?

- 1) майже, кладка, берег, зошит, п'яниця;
- 2) учень, мова, око, радість, липкий;
- 3) висіти, олень, подруга, решето, спина;
- 4) небо, дев'ять, жодний, графіка, фартух.

-
13. У якому рядку в усіх словах відбувається спрощення?
- 1) радіс..ний, сер..це, студен..ський, кіс..лявий;
  - 2) тиж..невий, щас..ливий, проїз..ний, пристрас..ний;
  - 3) турис..ський, аген..ство, шіс..сот, контрас..ний;
  - 4) облас..ний, рідкіс..ний, швидкіс..ний, зап'яс..ний.
14. У якому рядку в усіх словах відбувається уподібнення приголосних?
- 1) доріжка, бризки, блюдо, річка;
  - 2) дьогтю, гілка, пругкий, стрічка;
  - 3) сережка, двигтить, стіжки, зчистити;
  - 4) сміється, зцідити, боротьба, співацькі.
15. У якому рядку фонетична транскрипція слів *голубка*, *борешся* записана правильно?
- 1) [г о^у л ў б к а], [б ó р е^и с : а];
  - 2) [г о^у л ў п к а], [б ó р е с : а];
  - 3) [г о л ў б к а], [б ó р е ш с а];
  - 4) [г о л ў б к а], [б ó р е с а].
16. У якому рядку в усіх словах відбувається чергування голосних звуків при зміні форми слова?
- 1) хліб, пшениця, глибокий, вітер, сім;
  - 2) горб, вереск, щебетати, осінь, сон;
  - 3) шепіт, ломити, заплітати, слово, Канів;
  - 4) болото, дерево, криниця, женити, сторона.
17. У якому рядку в усіх словах відбувається чергування приголосних звуків при словозміні чи словотворенні?
- 1) дробити, графити, берегти, брати, вимірювати;
  - 2) казати, робити, квасити, забарвити, любити;
  - 3) кликати, колахати, радити, терти, кидати;
  - 4) лазити, нагородити, ловити, завмерти, везти.
18. У якому рядку допущено помилку при чергуванні приголосних?
- 1) чеський, узбецький, студентський, балхаський, запорізький;
  - 2) козацький, товариський, паризький, парубоцький, кременчуцький;
  - 3) одеський, овруцький, сиваський, французький, ескімоський;
  - 4) тбіліський, туристський, золотоношський, латиський, празький.

19. У якому рядку в усіх випадках слід вжити сполучник **й**?
- 1) золото _ срібло, місяць _ зорі, сидіти _ мріяти, сміх _ сльози;
  - 2) червоне _ біле, приходять _ допомагає, дощ _ сніг, весела _ щаслива;
  - 3) ручка _ олівець, мороз _ вітер, цікаво _ весело, купив _ приніс;
  - 4) помідори _ огірки, фрукти _ овочі, діти _ онуки, вчителі _ інженери.

20. У якому рядку в усіх словах відбувається чергування **у // в**?
- 1) уголос, умирати, укусити, умова, указка;
  - 2) урожай, уранці, усмішка, уряд, учитель;
  - 3) учорашній, усякий, уперед, уміння, уночі;
  - 4) умова, упоратися, указати, узимку, Ужгород.

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Легенька тінь упала на землю. 2) Заблищали зорі в чистому небі, і показався місяць з-за гори — повний, червоний, неначе в бані паривсь. 3) Сумно позирав він крізь пил і куряву на людську біганину, на чудний гук міста. 4) Не спить воно, та ще й не збирається спати... 5) У кожній хаті горить світло, а великі будинки неначе в огні палають: з їх розчинених вікон ллються де співи, де бренькіт...

(П. Мирний)

1. Випишіть з другого (2) речення слово, в якому можливе чергування приголосних звуків.
2. Випишіть з другого (2) речення слово, в якому можливе чергування голосних звуків.
3. Випишіть з першого (1) речення слово, в якому всі склади відкриті.
4. Укажіть номери речень, де є слова з буквами, що позначають два звуки.
5. Укажіть номери речень, де є слова з буквами **я, ю, є**, що позначають один звук і м'якість попереднього приголосного.
6. Укажіть номери речень, де є слова, в яких відбувається уподібнення приголосних.
7. Укажіть номери речень, де є слова, в яких відбувається уподібнення за м'якістю.

ГРАФІКА ТА ОРФОГРАФІЯ

Орфографія, або правопис, (правильний, пишу) — розділ мовознавчої науки, у якому розглядаються правила передачі звукової мови на письмі.

Одиницею орфографії є орфограма — єдино правильне написання, яке вибирають із ряду можливих: *живе* і *жеве*, *схопити* і *зхопити*, *боротьба* і *бородьба*.

Орфографія вивчає правила написання окремих слів, їх значущих частин (морфем), складних слів, великої літери, перенос слова з рядка в рядок.

Принципи українського правопису

Орфографія базується на 4 принципах правопису: фонетичному, морфологічному, історичному, смислового (семантико-диференціюючий).

За фонетичним принципом слова пишуться так, як і вимовляються. За цим принципом пишеться:

- 1) **і** у закритих словах: *віз, кінь, ліс, гірка*;
- 2) **а** на місці колишнього [о] перед складом з наголошеним [а]: *багатий, хазяїн, качан*;
- 3) **о, е** після шиплячих та **й**: *чорний, жолудь, вечеряти, пшениця*;
- 4) префікс **с-** перед **к, п, т, х, ф**: *списати, сказати, схопити, сфотографувати*;
- 5) спрощені групи приголосних: *проїзний, тижня, власний*;
- 6) чергування **г, ж, з, к, ч, ц, х, ш, с** при творенні прикметників: *ризький, чеський, кагарлицький*.

За морфологічним принципом зберігається написання значущих частин слова (морфем) незалежно від їх звучання в окремих формах слова чи споріднених словах: за цим принципом пишуться:

- 1) букви на позначення ненаголошених голосних [е], [и], [о]: *весна* (бо *весни*), *зима* (бо *зими*), *розумний* (бо *розум*);

---

2) подвоєння при збігу однакових приголосних: *роззброєння, змінний, віддаль*;

3) буквосполучення **-ться, -шся, -жся, -чя** в дієслівних формах: *пишуться, смієшся, намажся, вибачся*;

4) букви на позначення дзвінких перед глухими і глухих перед дзвінкими: *просьба (бо просити), боротьба (бо боротися), легко (бо легенький)*.

За історичним принципом (традиційним) слова пишуться так, як вони писалися раніше. Їх написання зберігається не спираючись ні на вимову, ні на морфологічну будову слова: *кишеня, левада, катер, марево*. За цим принципом пишуться також:

1) буква **щ**, яка позначає звуки [ш] і [ч], для яких в українському алфавіті є свої літери: *щиро, щастя, щодня*;

2) двома буквами **дж** і **дз** передаються звуки [дж] і [дз]: *джерело, дзвін*;

3) **е, и** у словах, що не перевіряються наголосом: *кишеня, леміш, либонь, левада, лиман, лимон*;

4) слова *овва, бовваніти, Ганна*;

5) подвоєння у словах іншомовного походження: *Марокко, вілла, тонна, Жанна*.

За смисловим, або диференціюючим, принципом правопису пишуться слова, що вимовляються однаково, але різняться за лексичним значенням. Способами реалізація цього принципу є написання великої і малої літери, в лапках і без лапок, а також написання разом, окремо і через дефіс: *Орел (місто) і орел (птах), Україна і журнал «Україна», напам'ять (вивчити) і на пам'ять (подарувати на довгу пам'ять)*.

Вживання м'якого знака

М'який знак пишеться:

1) після **д, т, з, с, ц, л, н** для передавання м'якості приголосних у кінці слова та складу перед наступним твердим приголосним: *сядь, мить, лізь, ось, міць, сіль, кінь, сядьте, батько, лізьте, вільно*;

2) після **д, т, з, с, ц, л, н, р, дз** для передавання м'якості перед **о**: *дьоготь, Стьопа, трьох, дзьоб, льон, цього, у нього*;

3) після **л** перед наступним м'яким приголосним: *сільський, їдальня*;

4) у сполученнях **льц, льч, ньц, ньч, сьц, сьч**, якщо вони походять від **льк, ньк, ськ**: *лялька – ляльці, ляльчин, ненька – неньці, неньчин, Пріська – Прісьчин, Прісьці*;

5) у суфіксах **ськ, цьк, зьк**: *український, козацький, запорізький*;

6) у дієслівних формах наказового способу: *сядь, винось, сядьте, виносьте*;

7) перед **я, ю, є, ї, йо** у словах іншомовного походження і російських власних назвах при роздільній вимові: *мільярд, рельєф, мільйон, Ананьєв*.

М'який знак не пишеться:

- 1) після **б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, дж, г, к, х**: *голуб, піч, ріж, гак*;
- 2) після **р** в кінці складу: *кобзар, бартер, Харків* (але *Горький*);
- 3) перед буквами, що позначають м'які або пом'якшені приголосні: *цвях, кузня, пісня* (але *тьмянний, різьбяр, бо тьма, різьба*);
- 4) після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та **ськ**: *волинський, оболонський, камінчик, менше, увінчати*;
- 5) у буквособ'єднаннях **лц, лч, нц, нч, сц, сч**, що утворились від **лк, нк, ск**: *рибалка – рибалці, рибалчин, Галинка – Галинці, Галинчин, Параска – Парасці, Парасчин*;
- 6) між подовженими приголосними: *гілля, життя, лються, знаряддя*;
- 7) після **ц** у словах іншомовного походження: *шприц, палац, кварц*.

Вживання апострофа

Використовується для передачі твердої роздільної вимови приголосних, що не зливаються з наступними звуками. Ставиться тільки перед **я, ю, є, ї**, які позначають два звуки.

Апостроф ставиться:

- 1) після **б, п, б, м, ф, р** перед **я, ю, є, ї** в корені слова при роздільній вимові: *сім'я, б'ю, в'ється, пір'їна*;
- 2) після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на приголосний перед **я, ю, є, ї**: *без'язикий, роз'їхатися, пів'яблука, від'ємний, роз'юшити, з'єднати, ін'екція, дит'ясла*.
- 3) після **г, к, х, ж, ш** перед **я, ю, є, ї** у словах іншомовного походження: *комп'ютер, к'янті, миш'як, Х'юстон*;
- 4) у слові **Лук'ян** та похідних від нього: *Лук'янівка, Лук'яненко, Лук'янчук*.

Апостроф не ставиться:

- 1) після **б, п, в, м, ф, р**, якщо немає роздільної вимови: *рясно, торе, буря, Репін, бязь*;
- 2) після **б, п, в, м, ф** у корені слова, якщо перед ними стоїть інша буква, крім **р**: *морквяний, свято, медвяний, мавпячий*. Але: *торф'яний, арф'ярка, верф'ю*.

Подовжені приголосні звуки

Українські приголосні за тривалістю неподовжені. Подовжені викають двома шляхами:

- 1) у результаті збігу на межі морфем (префікс закінчився + корінь почався, корінь закінчився + суфікс почався однаковими приголосними): *відділити, осінній, переддень, роззява, туманний, розрісся, піднісся*;
- 2) у результаті уподібнення, яке закріпилося у написанні: *гілля, життя, нічю, сіллю, повинню, лється*. Не передається на письмі як

подовжений приголосний звук у словах типу: *граються, граєшся, коритце, зжати, з жінкою*.

Сполучення літер **йо,ьо**

Буквосполучення **йо** вживається на початку слова, після голосних та губних приголосних: *Йосип, його, Соловійов, бойовий, Олексійович*.

Буквосполучення **ьо** вживається після м'яких приголосних: *цього, сьогодні, льон, тьохкати*.

Правопис ненаголошених голосних у коренях слів

У коренях слів пишуться літери **е, и, о**, коли вони відповідають цим же звукам у наголошених складах того самого слова чи спорідненого слова: *зупинятися – зупинка, риплять – рипнути, розумний – розум, село – селище, берегти – збережений*.

Проте є слова, у яких сумнівний голосний не можна перевірити зміною форми слова або дібравши споріднене. Це слова, які пишемо за історичним принципом правопису. Наприклад, літеру **а** слід писати у таких словах: *багатий, багатир (заможний), багаття, гарячий, калач, кажан, хазяїн*. Літеру **о** – у словах *гончар, лопата, поганий, багатир (велетень), монастир*. Літера **и**: *минулий, мисливець, пиріг, лимон, лиман, кишеня*. Літера **е**: *левада, леміш, медаль*.

Правопис голосних **е-и, о-а** у дієслівних коренях

В окремих дієслівних формах виникають зміни голосних [е] – [и], [о] – [а], які не можна перевірити наголосом. У цьому випадку треба пам'ятати: [а] та [и] пишуться, якщо у наступному складі з'являється наголошений суфікс **-а** і дієслово означає тривалу чи багаторазову дію: *витирти – витирати, допомогти – допомагати*.

Правопис **и та і** у коренях слів

У вимові [и] та [і] іноді наближаються один до одного. Тому можлива помилка у написанні деяких слів. Найчастіше помилка трапляється при написанні **и, і** після шиплячих та **г, к, х**. У коренях слів після шиплячих та **г, к, х** пишеться **и**: *широкий, щит, кислий, загибель*. Буква **і** пишеться тільки тоді, коли вона позначає звук, який при словозміні може чергуватися з **о** та **е**: *гірка – гора, загін – загону, шість – шостий – шести, жінка – оженити*.

Голосні у російських та інших слов'янських прізвищах

При написанні російських та інших слов'янських прізвищ слід враховувати наступні правила.

При написанні е, є:

1) російська **е** після приголосних передається як українська **е** (Лермонтов, Александров);

2) російська **е** передається як українська **є**:

а) на початку слова та після голосних (Єршов, Єгоров, Маєвський, Достоєвський);

б) при роздільній вимові (Григор'єв, Аляб'єв, Аркадьєв);

в) у суфіксах **-єв, -єєв**, якщо перед ними немає **ж, ч, ш, щ, р, ц** (Гордєєв, Агєєв, Окунів, але Плещєєв, Андрєєв, Писарєв, Жданцєв);

г) якщо у спорідненому українському слові російській **е** у всіх формах слова відповідає українська **і** (белый – білий, репа – ріпа, песок – пісок, лес – ліс): *Белов, Рєпін, Лєсков, Пєсков, але Каменєв (камінь, каменя), Лебєдєв (лебідь, лебедя).*

При написанні и, і, ї:

1) російській **и** відповідає українська **и**:

а) після **ж, ч, ш, щ, ц** перед приголосним (*Роцин, Чужинський, Циганков*);

б) у суфіксах **-ик, -иц, -ич, -ищ** та у префіксі **при-** (*Вучетич, Голицин, Радищєв*);

в) якщо в українській мові є аналогічне ім'я, похідне від слова, що пишеться з **и** (*Виноградов – виноград, Мирний – мир, Глинка – глина, але Нікітін, Філіпов, Ніколаєв*);

2) російській **и** відповідає українська **ї** у позиції після голосного (Гльїнський, Мар'їн);

3) російській **ы** відповідає українська **и** (*Черних, Мартинов, Рибакєв*).

Правопис власних і загальних назв

Більшість слів в українській мові пишуться з малої літери. Але є частина слів — власні назви, які пишуться з великої літери. Власні назви можуть бути виражені або одним словом, або сполученням слів.

Власні назви осіб, посади, звання

1. Імена, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська людей, назви дійових осіб в художніх творах, міфологічні істоти, божества: *Ольга Юліанівна Кобилянська, Невідома Христина (Христя Алчевська), Дід Мороз, Червона Шапочка, Ахіллес, Венера, Господь, Перун.*

У складних прізвищах, псевдонімах та іменах, які пишуться через дефіс, кожна частина починається з великої літери: *Нечуй-Левицький, Карпенко-Карий.*

Але: з малої літери пишуться слова, що походять з власних назв і використовуються на позначення назв людей за характерною ознакою,

---

термінів, речей, речовин: *ментор, меценат, ом, ампер, вольт, маузер, реглан, галіфе, френч, каолін*.

Але: з малої літери пишуться видові назви міфологічні назви: *мавка, лісовик, домовик, русалка, відьма*.

2. Артиклі та частки в західноєвропейських власних назвах, а також арабські, тюркські, персидські службові слова типу **-бей, -бек, -заде, -зуль, -огли, -паша, -хан, -шах, -ель** пишуться з малої літери: *Леонардо да Вінчі, Антуан де Сент-Екзюпері, Мамед-огли, Карім-ага, Ізмаїл-бек*.

3. Присвійні прикметники пишуться з великої літери, якщо вони виражають індивідуальну належність людині: *Вірин, Галинин, Федорів, Зевсів гнів, Марїїна хустка, Віталіїв дипломат*.

4. З великої літери пишуться ті прикметники, що мають значення «імені когось», «пам'яті когось»: *Тичинівські читання (тичинівські вірші), Шевченківські дні (шевченківський стиль), Нобелівська премія*.

5. Присвійні прикметники пишуться з малої літери, якщо мають у своєму складі суфікс **-ськ-**, входять до складу фразеологічних одиниць або означають місцезнаходження об'єкта: *франківські рукописи, шевченківські вірші, гордіїв вузол, сізїфова праця, езопова мова, дніпровські кручі, кївські вулиці*.

6. Назви найвищих урядових посад пишуться з великої літери: *Президент України, Голова Верховної Ради, Генеральний прокурор України, Прем'єр-міністр*.

7. Назви посад учених ступенів пишуться з малої літери: *директор, кандидат наук, лауреат, народний артист, заслужений діяч мистецтв*.

Географічні та астрономічні назви

1. Офіційні географічні назви (крім родових понять типу річка, озеро, гора, море, місто) та неофіційні з суфіксом **-щина** і префіксами **за-, над-, по-, при-** пишуться з великої літери: *гори Карпати, озеро Байкал, річка Дніпро, Чорне море, Східноєвропейська долина, Черкащина, Наддніпров'я, Забайкалля*.

Якщо родове поняття ввійшло до складу географічної назви, то обидва слова пишуться з великої літери: *Вітряні Гори, Холодний Яр, Веселий Гай*.

2. Назви сторін світу, якщо вони є назвами територій чи частин держав: *Західна Європа, Північний Кавказ, Середнє Полісся, Правобережна Україна*.

3. Назви титулів, звань і посад у географічних назвах пишуться з великої літери: *набережна Лейтенанта Шмідта, острів Святої Олени, бульвар Академіка Вернадського, вулиця Маршала Гречка*.

---

4. Прийменники і артиклі у складних географічних назвах пишуться з малої літери і через дефіс з обома словами: *Па-де-Кале, Франкфурт-на-Майні*.

Артиклі, що стоять на початку власної назви, пишуться з великої літери: *Ла-Манш, Лос-Анджелес, Сан-Сальвадор*.

5. Назви областей, округів, країв, районів, адміністративних одиниць, вулиць, майданів, священних місць пишуться з великої літери: *Фастівський район, Івано-Франківська область, штат Колорадо, майдан Незалежності, Андріївський узвіз*.

6. У назвах геологічних і водних басейнів, родовищ, назви вулиць, площ, парків, гаїв, шляхів, залізниць, каналів, вокзалів, станцій, портів, аеропортів усі слова, крім родових понять, пишуться з великої літери: *Канівське водосховище, вулиця Хрещатик, Львівська площа, Південно-Західна залізниця, Кадетський гай, Голосіївський парк, Ботанічний сад, Харківський вокзал*.

Назви держав, організацій, політичних партій, установ, історичних епох

1. Офіційні назви держав пишуться з великої літери: *Придністровська Молдавська Республіка, Україна, Республіка Білорусь, Російська Федерація, Південно-Африканська Республіка*.

2. Назви блоків держав, об'єднань, союзів (крім родових понять) пишуться з великої літери: *країни Близького Сходу, Скандинавські країни*.

3. Перше слово у назвах державних установ, навчальних закладів, театрів, музеїв тощо: *Придністровський державний університет імені Т.Г. Шевченка, Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Республіканська бібліотека для дітей та юнацтва*.

4. У назвах найвищих світових, державних, урядових установ та організацій усі слова пишуться з великої літери: *Організація Об'єднаних Націй, Конституційний Суд України, Європейський Союз*.

5. У назвах державних, партійних, громадських та профспілкових установ та організацій з великої літери пишеться тільки перше слово: *Збройні сили України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Київський державний педагогічний університет ім. М.Драгоманова*.

6. Назви іноземних підприємств, фірм, організацій беруться в лапки і перше слово пишеться з великої літери: *концерн «Дженерал моторс корпорейшн», французький концерн «Пежо»*.

7. Назви історичних епох і подій пишуться з великої літери: *Стародавня Греція, Римська імперія, Давня Русь, епоха Відродження, Семилітня війна, Перша світова війна*.

Але: є назви подій, які стали загальними (*античний світ, громадянська війна, трипільська культура, християнська доба*).

Назви творів літератури, мистецтва, наукових праць, найменування кораблів, поїздів, літаків, машин тощо беруться в лапки і перше слово пишеться з великої літери: роман «Війна і мир», журнал «Вітчизна», газета «Літературна Україна», поїзд «Світязь», автомобіль «Волга», літак «Мрія».

Але: з великої літери, але без лапок пишуться назви культових книг: *Апостол, Біблія, Євангеліє, Коран, Псалтир*.

У назвах орденів, відзнак тільки перше слово, крім родового поняття, пишеться з великої літери: *орден Дружби народів, орден Великої Вітчизняної війни*. Назва може братися в лапки: *медаль «За відвагу», орден «Мати-героїня»*.

Правопис абрєвіатур

1. Ініціальні абрєвіатури, які позначають загальні назви, читаються як склад (а не назвами букв) і відмінюються, пишуться малими літерами: вуз – вузу, дот – доту.

2. Великими літерами пишуться ініціальні абрєвіатури, якщо:

а) це скорочення власної назви: КНЛУ (Київський національний лінгвістичний університет);

б) це скорочення загальної назви, але читається за назвами букв: ПТУ (пе-те-у).

в) це загальна назва, читається як одне слово (а не назвами букв), але не відмінюється: НОТ (нот, наукова організація праці), ГЕС (гес, гідроелектростанція).

г) це ініціальна абрєвіатура на позначення марок машин і механізмів. Цифри, що стоять перед абрєвіатурою, пишуться разом, після — через дефіс: 9РГБ, ТУ-134, ГАЗ-24.

Відмінкові закінчення абрєвіатур пишуться з малої літери: ЗІЛ – ЗІЛу, ЗІЛа.

Написання слів іншомовного походження

Написання *и, і, ї*

И пишеться:

1) у загальних назвах після **д, т, з, с, ц, ж, дж, ч, ш, р** перед наступним приголосним (правило дев'ятки): *дистанція, титан, позиція, сигнал, цитрус, жирафа, джигіт, речитатив, шифер, Рим*.

2) у власних назвах на **-ика, -ида**: *Антарктика, Антарктида, Атлантида, Флорида*.

3) у власних назвах, після шиплячих: *Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Чикаго, Чилі*.

---

4) у власних назвах з **-ри** перед приголосним: *Америка, Великобританія, Мадрид*.

5) а також: *Вавилон, Єгипет, Єрусалим, Китай, Пакистан*.

І пишеться:

1) на початку слова: *істина, Ізабелла, Італія*.

2) після приголосного перед голосним: *авіація, фіалка, радіус, тріумф, аудієнція*.

3) у власних назвах між приголосними та в кінці слова: *Лісабон, Капрі, Сочі, Сомалі, Джерсі*.

4) у кінці невідмінюваних загальних назв: *журі, колібри, поні, мерсі*.

5) після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед наступним приголосним: *бізнес, пірат, міф, кіно, гіпербола*.

Ї пишеться:

після голосного: *мозаїка, прозаїк, Енеїда, Ізмаїл*.

Але: в складних словах та після префіксів пишеться **І**: *староіндійський, поінформувати, заінтригувати*.

Написання е, є

Е пишеться:

1) на початку слова та після букв, що позначають голосні звуки, крім **і**: *енергія, екзамен, епітет, Рафаель, дует*;

2) після твердих приголосних: *куплет, метр, геній, декан, театр*.

Є пишеться:

1) на початку слова у давно запозичених словах: *Європа, Єва, Єгипет, Євдокія, Євангеліє, Єрусалим, єпископ, ересь, ефрейтор*;

2) після **і, е, й**, м'якого знака та апострофа: *гігієна, дієта, феєрія, порт'єра, н'єса, інтер'єр, траєкторія*.

Примітка: у словах, запозичених з французької, пишеться не **ю**, а **у**: *журі, брошура, парфуми, парашут*. Слово *траєкторія* пишеться з **є**.

Подвоєння приголосних

У загальних назвах іншомовного походження приголосні не подвоюються: *аккумулятор, бароко, колектив, каса, траса, шосе, клас, комісія*.

Подвоєння зберігається:

1) як виняток: *аннали, білл, булла, бонна, брутто, ванна, вілла, дурра, манна, мадонна, мотто, мирра, мулла, нетто, панна, пенні, тонна*;

2) при збігу однакових приголосних префікса і кореня: *контрреволюція, імміграція, інновація, ірраціональний*;

-
- 3) у власних назвах: *Міллер, Андорра, Голландія, Марокко*;
4) у похідних від цих назв: *андоррський, голландський, марокканський*.

Вживання апострофа

Апостроф пишеться тільки перед **я, ю, є, ї**:

1) після **б, п, в, м, ф, р, г, к, х, ж**: *комп'ютер, Руж'є, Монтеск'є, к'янти, Х'юстон*.

2) після кінцевого приголосного префікса: *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура*.

Апостроф не пишеться перед **я, ю**, коли вони позначають пом'якшення попереднього приголосного: *бязь, Гюго, Мюллер*.

Вживання м'якого знака

М'який знак пишеться після **д, т, з, с, ц, л, н** («Де ти з'їси ці лини»), що позначають м'які приголосні, перед **я, ю, є, ї** та при роздільній вимові: *альянс, бязь, фільтр, панель, ультрамарин, Нью-Йорк, рельєф*.

Правопис префіксів

з-, (із-, зі-)

Префікс **з-** перед глухими **к, п, т, х, ф** (кафе «Птах») переходить у **с-**: *казати, сфотографувати, схопити, створити, спитати*.

В усіх інших випадках пишеться префікс **з-** (іноді **зі-**): *зчепити, зібрати, збити, зірвати*.

В усіх інших префіксах кінцевий приголосний завжди дзвінкий: **від-, під-, через-, воз-, над-, під-, пред-, роз-, без-**: *оббити, віддати, черезплічник, надплановий, вознести, пред'явити, підрити, безшовний, розхитати*.

Пре-, при-, прі-

Пре- вживається для вираження найвищого ступеня ознаки (дуже): *прегарний, предобрий*. Також у лексиці старослов'янського походження: *презирство, преподобіє, преосвященство, престол*.

При- вживається для вираження наближення, приєднання, часткової дії і в похідних словах: *прибити – прибитий, пришити – пришитий, приборкати – приборканий, прикрасити – прикрашений, привілля – привільний*.

Прі- вживається у словах *прірва, прізвище, прізвисько*.

Пів- із власними назвами пишеться через дефіс: *пів-Києва, пів-Японії, пів-Одеси*.

Із загальними назвами **пів-** пишеться разом, крім тих, які починаються на **я, ю, є, ї**: *піввікна, півогірка, півділянки*. Але: *пів'яблука, пів'юрти, пів'яви*.

Правопис суфіксів

1. Суфікс **-ив(о)** вживається для вираження збірних понять, які означають продукт людської діяльності або матеріал: *печиво, мливо, куриво, добриво, місиво, прядиво*. Але: *марєво*.

2. Суфікси **-ечок, -ечк** не слід плутати із суфіксами **-ичок, -ичк**, які походять від слів із суфіксами **-ик, -иц**: *вогник – вогничок, полиця – полицька, вулиця – вуличка*. Але: *стежечка, копієчка, діжечка, річечка*.

3. Суфікси **-ович, -івн, -ївн**.

При творенні чоловічих імен по батькові вживається тільки суфікс **-ович**: *Васильович, Степанович, Сергійович, Віталійович*.

При творенні жіночих імен по батькові вживається суфікс **-івн**, а від імен на **-й – -ївн**: *Олег – Олегівна, Віталій – Віталіївна*.

Григорій – Григорівна, Григорович. Микола – Миколайович, Миколаївна. Кузьма – Кузьмич (Кузьмович), Кузьмівна. Ілля – Ілліч, Іллівна. Хома – Хомич, Хомівна. Яків – Якович, Яківна. Сава – Савович, Савівна.

При такому словотворенні може відбуватися чергування: Антін – Антонович. Федір – Федорович.

4. Прикметникові суфікси **-анн, -енн, -ан, -ен**.

Суфікси **-анн, -енн** вживаються на позначення найвищої міри ознаки або неможливості її досягнення і бувають наголошені: *невблаганний, нездійсненний, незліченний, страшенний, здоровенний*. Але: *жаданий*.

Суфікси **-ан, -ен** вживаються у дієприкметниках і бувають ненаголошеними: *здійснений, злічений, неоцінений, неказаний, нескінчений*.

5. Прикметникові суфікси **-єв, -єв, -ов**.

Суфікс **-єв** мають прикметники, які утворені від іменників з основою на шиплячий або м'який приголосний (крім **й**), якщо наголос падає на основу: *березень – березневий, груша – грушевий, ситець – ситцевий*.

Суфікс **-єв** мають прикметники, які творяться від основи на м'який **н, т** або **й**, якщо наголос падає на основу: *життя – життєвий, значення – значеннєвий, дія – дієвий*.

Суфікс **-ов** мають прикметники, які утворені від основи на твердий, а також шиплячий, м'який і **й**, якщо наголос падає на закінчення: *гроші – грошовий, край – крайовий, дощ – дощовий, степ – степовий*.

Суфікс **-єв** вживається у присвійних прикметниках, утворених від іменників м'якої та мішаної груп: *Ігор – Ігорєвий (Ігорів), товариш – товаришева*.

---

6. Суфікси **-ин, -їн**. У присвійних прикметниках, утворених від іменників І відміни після приголосних пишеться суфікс **-ин**: *баба – бабин, Галя – Галин, свекруха – свекрушин*. Після голосних **-їв**: *Марія – Марїїн, Софія – Софїїн*. При словотворенні можливе чергування: *Ольга – Ольжин, дочка – доччин, Мелашка – Мелацин*.

Правопис складних слів

Складні слова можуть утворюватися за допомогою сполучних звуків і без них. Сполучними можуть бути **о, е (є)**.

1. Коли перша частина складного слова — прикметник, то сполучним виступає **о**: *важкоатлет, чорногуз, сільськогосподарський*. Якщо прикметник належить до м'якої групи, то перед **о** пишеться м'який знак (**ь**): *синьоокий, давньоруський*.

Не слід плутати ці слова з тими, у яких перша частина — це вищий ступінь порівняння прислівника: *вищезгаданий, нижчепідписаний*.

2. Коли перша частина слів — іменник чи займенник, то сполучним звуком буває:

а) після твердого приголосного **-о**: *атомохід, грушоподібний, дощомір*;

б) після м'якого неподовженого приголосного **-е**: *бурелом, працездатний, землетрус*. Але: *конов'язь, свинопас*;

в) після **й** або м'якого подовженого приголосного **-є**: *боездатність, життєпис, краєзнавство*.

Складні слова можуть писатися разом або через дефіс.

Разом пишуться:

1. Усі складні скорочені слова і похідні від них: *автопортрет, заввідділом, універсам*.

2. Складні слова, перша частина яких кількісний числівник: *триповерховий, двадцятидвохлітній, шістнадцятиградусний*.

Через дефіс пишуться:

1. Словосполучення, які є повторенням одного і того самого слова: *читав-читав, багато-багато, маленький-маленький*.

2. Словосполучення, які є повторенням синонімів або антонімів: *часто-густо, тишком-нишком, старий-престарий, більш-менш, купівля-продаж, стиск-розтяг*.

Але: окремо пишуться слова, перша частина яких іменник чи займенник у називному відмінку, а друга — в орудному (*кінець кінцем, сама самотою, один одним*).

3. Словосполучення, які означають приблизність, неточність: *не сьогодні-завтра, два-три дні, рік-другий*.

4. Буквені скорочення складних слів незалежно від їх написання: *с.-г. (сільськогосподарський), військ.-мор. (військово-морський)*.

Складні іменники

Складні іменники можуть писатися разом або через дефіс.

Разом пишуться:

1. Складні іменники, частини яких поєднані сполучним звуком: *краєзнавець, перекотиполе, пароплав, вертоліт*. Але: *людино-день*.

2. Складні іменники, перша частина яких — дієслово у наказовому способу: *горицвіт, вертихвістка, перекотиполе, Затулівітер, Убийвовк*.

3. Складні іменники, перша частина яких — незмінна частка іншомовного походження (**авіа-, авто-, агро-, вело-, водо-, гідро-, кіно-, радіо-, теле-, соціо-, стерео-, фоно-, супер-, фото-** тощо): *авіатор, фонотека, соціолінгвістика, політолог, кінопродукція, радіотрансляція*. Але: *міні-футбол, максі-спідниця*.

4. Складні іменники, утворені з трьох і більше іменникових основ: *автомобілоклуб, агрометеостанція, гіпсошлакобетон*.

5. Префікс **пів-** з власними назвами, крім тих, що починаються на **я, ю, є, ї**: *піввікна, піваркуша, півогірка, півзошита*.

Через дефіс пишуться:

1. Складні іменники, утворені без сполучного звука: *хліб-сіль, сон-трава, срібло-золото, південь-північ, рута-м'ята, мати-й-мачуха, брат-і-сестра*.

2. Складні іменники на позначення професій, звань і посад, належність до партій: *лікар-окуліст, інженер-технолог, учитель-методист, віце-президент, екс-чемпіон, генерал-лейтенант, соціал-демократ*.

3. Складні іменники на позначення одиниць виміру: *людино-день (трудодень), кіловат-година, кіловат-ампер-година, тонно-кілометр*.

4. Прикладки, що виражені іменниками: *студент-відмінник, звіробій-трава, Дніпро-ріка, Сапун-гора, дівчина-киянка, художник-мариніст, стоп-кран, льон-довгунець, жук-короїд, заєць-русак, свят-вечір*.

5. Префікс **пів-** з власними назвами: *пів-Киева, пів-Америци, пів-Японії*.

Складні прикметники

Складні прикметники пишуться разом або через дефіс.

Разом пишуться:

1. Складні прикметники, утворені від складних іменників, які пишуться разом: *лісостеповий (лісостеп), водогін (водогінний), чорнозем (чорноземний)*.

2. Складні прикметники, утворені від синтаксично залежних слів (словосполучень іменника та прикметника, іменника та дієслова):

сільське господарство – сільськогосподарський, біла кора – білокора, будувати машини – машинобудівний, картоплю збирати – картоплезбиральний.

Але: суспільно необхідний, суспільно корисний, прямо протилежний, діаметрально протилежний, вічно юний, щиро вдячний.

3. Складні прикметники, перша частина яких — це прислівник або числівник: *далекоглядний, високоавторитетний, тримісячний, двадцятичотирьохлітній.*

4. Складні прикметники, утворені з кількох прикметників, які вважаються термінами: *складносурядне, новогрецька, давньоруська, а також глухонімий, сліпоглухонімий.*

Через дефіс пишуться:

1. Складні прикметники, утворені від іменників, що пишуться через дефіс: *екс-чемпіонський, віце-губернаторський.*

2. Складні прикметники, утворені від двох незалежних слів (поєднані сурядним зв'язком), між якими можна вставити сполучник і: *навчально-виховний* (і навчальний і виховний), *українсько-іспанський* (і український і іспанський), *фізико-математичний* (і фізичний і математичний), *військово-морський* (і військовий і морський). Але: *всесвітньо відомий, військовополонений, військовозобов'язаний.*

3. Складні прикметники на означення смакових якостей та відтінків кольорів: *кисло-солодкий, темно-зелений.* Але: *жовтогарячий, червоногарячий.*

4. Складні назви проміжних сторін світу та географічні назви, до складу яких входять ці слова: *південно-західний, Південно-Західна залізниця, північно-західний, Північно-Західний фронт.* Але: *східноукраїнські землі* (бо Східна Україна), *північноамериканські міста* (бо Північна Америка).

Складні числівники та займенники

1. Завжди пишуться разом складні числівники: *одинадцять, вісімдесят, шістсот.*

2. Разом пишуться ті слова, другим компонентом яких є слова на **-сотий, -тисячний, -мільйонний**: *трьохсотий, стотисячний, трімільйонний.*

3. Складні займенники (неозначені), які утворені за допомогою часток **будь-, небудь, казна-, хтозна-, бозна-, чортзна-**: *будь-хто, що-небудь, казна-чий, бозна-куди, хтозна-де.* Але: *будь у кого, хтозна до чого, бозна для кого, казна в чому.*

Складні прислівники

1. Складні прислівники, утворені з кількох основ, пишуться разом: *насамперед, угору, ліворуч, привселюдно, босоніж, мимохідь, мимохить, стрімголов, чимдуж.*

---

2. Через дефіс пишуться прислівники, утворені від двох прислівників: *вряди-годи, десь-інде, сяк-так, туди-сюди*.

3. Через дефіс пишуться прислівники, утворені повторенням однакових слів або основ за допомогою службових слів чи без них: *будь-що-будь, як-не-як, коли-не-коли, далеко-далеко, пліч-о-пліч, де-не-де, ось-ось*. Але: *раз у раз, день у день, рік у рік*.

4. Через дефіс пишуться прислівники, утворені за допомогою префікса **по-** та суфіксів **-ому (-ему), -и, -е**: *по-нашому, по-моєму, по-київськи, по-перше*. А також *по-латині, на-гора*.

Примітка. Прислівники, утворені за допомогою часток **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-**, пишуться разом: *абикуди, аніскільки, анічирчик, дедалі, деінде, деколи, щовечора, щонайдовше, якнайбільше*.

Складні службові слова

1. Складні прийменники, які починаються на **з-, із-**, пишуться через дефіс: *з-за, з-над, з-під, з-побіч, з-поміж, з-посеред*. Усі інші пишуться разом: *понад, задля, заради, навпроти, наприкінці, упродовж, внаслідок*.

2. Складні сполучники пишуться разом: *адже, мовби, начебто, немовбито, притому, причому, якби, якщо*. А також слова *тощо, абощо*.

3. Через дефіс пишуться частки **бо, но, от, таки** з повнозначними частинами мови та окремими сполучниками: *іди-бо, дай-но, розкажи-но, так-от, отак-то, якось-то, зайшов-таки, тож-то, тим-то, тому-то*.

Правопис частки НЕ

Написання частки **не** разом чи окремо з різними частинами мови залежить від того, чим виступає **не** — часткою чи префіксом. Як заперечна частка **не** пишеться окремо, а як префікс — разом.

Разом частка НЕ пишеться:

1. З іменниками, прикметниками, дієсловами та прислівниками, які без **не** не вживаються: *негода, негайний, нехтувати, неждано, незабаром*.

2. З іменниками, прикметниками, прислівниками, якщо з часткою **не** вони утворюють нове поняття, яке можна замінити близьким за значенням словом (синонімом): *недовіра (підозра), неглибокий (мілький), небагато (мало)*.

3. З прикметниками, які мають наголошений суфікс **-анн (-янн), -енн**: *несказáнний, незлічénний, нездiйснénний, невблагáнний, незрівня́нний*.

4. У складі префікса **недо-**: *недобачати (недобачаючи), недочувати (недочутий), недоважувати (недоважений), недороблений*.

5. З дієприкметниками, які виступають у ролі означення і не мають при собі залежних слів: *непрочитана книга, нездійснені плани, неполиті квіти*.

---

6. З дієсловами *нездужати* (хворіти), *непокоїтися* (турбуватися), *неславити* (ганьбити). **Але:** *не здужати* (не під силу), *не покоїтися* (не спочивати), *не славити* (не прославляти).

Окремо частка НЕ пишеться:

1. З іменниками, прикметниками, дієприкметниками і прислівниками, якщо є протиставлення: *не воля, а рабство; не великий, а малий; не зірваний, а зрізаний; не багато, а мало.*

2. З дієприкметниками, якщо при них є залежні слова (у дієприкметникових зворотах) або вони є присудками: *непрочитана книжка – досі не прочитана книжка, незібраний урожай – ніким не зібраний урожай, ненаписане привітання – ще не написане привітання, книга не прочитана, урожай не зібраний, привітання не написане.*

3. З дієсловами, дієприслівниками, числівниками, прийменниками, сполучниками і з більшістю іменників та займенників: *не прийшов, не прийшовши, не чотири, не за горами, не тільки, не то, не тобі, не рука.*

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. У якому рядку допущено помилку при написанні слів з великої літери?

1) Чумацький шлях, Середня Азія, Одещина, вінницькі вулиці, Дід Мороз;

2) західна Європа, Київщина, киянин, Світовий океан, планета Земля;

3) площа Суворова, Різдво, Троїцька церква, Стародавня Русь, Нобелівська премія;

4) орден Святої Анни, Біблія, станція метро «Майдан Незалежності», Володимир Мономах.

2. У якому рядку в усіх сполученнях потрібні лапки?

1) Груші Лісова красуня. Вулиця Боричів Тік. Автобус Турист. Свято Теплого Олексі.

2) Кемпінг Чайка. Медаль За відвагу. Вино Сонячна долина. Станція метро Хрещатик.

3) Агентство Аріель. Станція метро Контрактова площа. Свято Спасівка. Журнал Наука і суспільство.

4) Орден Пошани. Порт Балаклава. Поїзд Світязь. Акула катран.

3. У якому рядку всі слова написані правильно?

1) просьба, боротьба, дьохтю, зцідити, ягідка;

2) розказати, вохкий, вокзал, спитати, книжка;

---

3) ніхті, скинути, дочці, ложка, борідка;
4) молотьба, безшумний, безжурний, розкопати, сфотографувати.

4. У якому рядку в усіх словах на місці пропуску пишеться **и**?

- 1) плет..во, печ..во, вул...чка, Вас..н, мороз..во;
- 2) сон..чко, Хуст..нка, пряд..во, міс..во, множ..на;
- 3) дал..на, лож..чка, плащ..чок, Вал..н, с..луєт;
- 4) стеж..чка, мар..во, криш..чка, пал..чка, круж..во.

5. У якому рядку в усіх словах після шиплячого пишемо **о**?

- 1) ч..ло, грош..вий, вечор..вий, пш..но, щ..ка;
- 2) смуш..вий, ж..зл, ж..втий, ж..натий;
- 3) бдж..ляр, ш..стий, ч..рний, груш..вий, більш..сті;
- 4) ч..рнетка, щ..тина, щ..міти, бой..вий, пш..но.

6. У якому рядку всі слова пишуться з літерою **с**?

- 1) бе..соння, ..копіювати, ..чорнілий, ..малювати, ..шитий;
- 2) ..фотографувати, ро..казати, ро..бити, ..цідити, ро..садити;
- 3) ..казати, ..творити, ..формулювати, ..ходити, ..писати;
- 4) бе..шовний, ..чепити, бе..журний, ..бігти, ..єднати.

7. У якому рядку всі слова пишуться з префіксом **пре-**?

- 1) пр..великий, пр..добрий, пр..старкуватий, пр..мудрий;
- 2) пр..освященство, пр..дорогий, пр..солодкий, пр..хороший, пр..спокійний;
- 3) пр..подобний, пр..зирливий, пр..года, пр..тихий, пр..злий;
- 4) пр..паркуватися, пр..їхати, пр..лютий, пр..поганий, пр..красний.

8. У якому рядку всі слова пишуться з префіксом **при-**?

- 1) пр..берегти, пр..буток, пр..бережний, пр..в'язати, пр..морозити;
- 2) пр..мат, пр..парувати, пр..своїти, пр..зидент, пр..крашати;
- 3) пр..відкритий, пр..дністровський, пр..добрий, пр..писати, пр..ділити;
- 4) пр..бути, пр..класти, пр..високо, пр..добрити, пр..амурський.

9. У якому рядку допущено орфографічну помилку?

- 1) район, гайок, майонез, медальйон, бульйон;
- 2) бадьорий, вольовий, гільйотина, гайочок, войовничий;
- 3) льонарство, чотирьох, мільон, льодяник, вйокати;
- 4) серйозний, павільйон, мальовничий, Селезньов, майор.

---

10. У якому рядку в усіх словах на місці пропуску пишеться м'який знак?

- 1) чест.., нян..ці, лял..ці, плос..кий, Хар..ків;
- 2) Гор..кий, смієт..ся, тираспольс..кий, л..отчик, дон..чин;
- 3) мен..ший, палец.., л..он, стіл..чик, степ.. ;
- 4) гордіст.., вишен..ці, українс..кий, ін..ший, дз..об.

11. У якому рядку в усіх словах на місці пропуску м'який знак не пишеться?

- 1) смієш..ся, Олен..ці, с..вято, чес..кий, Натал..чин;
- 2) рибал..чин, тон..ший, сяд..те, у таріл..ці, бояз..кий;
- 3) насип..те, надієш..ся, кринич..ці, сторін..ці, здаєт..ся;
- 4) кін..чик, воротар.., чотир..ма, хитріс..тю, піч.. .

12. У якому рядку в усіх словах на місці пропуску пишеться апостроф?

- 1) подвір..я, торф..яний, Лук..янівка, любов..ю, від..їхати;
- 2) арф..ярка, медв..яний, здоров..я, об..єкт, гар..яче;
- 3) з..єднати, м..який, моркв..яний, сер..йозний, черв..як;
- 4) солов..ї, верб..я, Св..ятослав, В..ячеслав, матір..ю.

13. У якому рядку в усіх словах відбувається подвоєння приголосних?

- 1) пас..я, священ..ик, шос..е, курін..ий, дерев'ян..ий;
- 2) навман..я, затиш..я, суд..я, стат..я, священ..ий;
- 3) Одес..а, Ган..а, павутин..я, осін..ій, стат..ей;
- 4) Іл..івна, воз..єднати, ін..овація, юн..ість, юн..ат.

14. У якому рядку всі прикметники пишуться з однією літерою **н**?

- 1) полотнян..ий, горобин..ий, широчен..ий, орлин..ий;
- 2) коноплян..ий, бджолин..ий, здорове..ий, осін..ій;
- 3) кін..ий, дан..ий, старан..ий, довжелезн..ий;
- 4) кукурудзян..ий, склян..ий, перепелин..ий, буквен..ий.

15. У якому рядку в усіх словах іншомовного походження слід писати літеру **и**?

- 1) с..мпатія, л..мон, с..стема, ас..метрія, ц..ферблат;
- 2) Єг..пет, Пар..ж, с..луєт, к..но, в..кінг;
- 3) р..нг, к..ргиз, ж..раф, б..лет, ц..клон;
- 4) в..мпел, г..гінт, в..траж, ф..рма, к..моно.

16. У якому рядку допущено орфографічну помилку?

- 1) акумуляція, белетристика, грип, ідилія, колектив;
- 2) бонна, панна, тонна, пенні, вілла, мирра;

-
-
- 3) імміграція, ірраціональний, ірреальний, Джонні, Голандія;
  - 4) марокканець, колектив, сума, апарат, Яффа.

17. У якому рядку всі слова потрібно писати через дефіс?

- 1) військово/морський, яскраво/жовтий, де/в/чому, народно/поетичний, біло/сніжний;
- 2) загально/державний, стерео/фільм, полу/мисок, пів/ясена, сніжно/білий;
- 3) військово/політичний, військово/морський, міні/футбол, соціо/лінгвістика, радіо/фізичний;
- 4) південно/західний, фізико/математичний, м'ясо/молочний, всесвітньо/історичний, контр/адмірал.

18. У якому рядку всі складні прикметники пишуться разом?

- 1) жовто/блакитний, вічно/юний, червоно/гарячий, ніжно/рожевий;
- 2) сніжно/білий, північно/східний, світло/голубий, мовно/літературний;
- 3) гірко/солоний, хіміко/біологічний, західно/український, радіо/фізичний;
- 4) східно/український, кисло/молочний, біло/сніжний, первісно/общинний.

19. У якому рядку всі слова з часткою **не** пишуться окремо?

- 1) не/доварити, не/дочувати, не/добачати, не/дошкуляти, не/дошукатися;
- 2) не/домовитися, не/додавати, не/дорожити, не/доручати, не/доважувати;
- 3) не/довіряти, не/докучати, не/допомогти, не/довідатися, не/додуматися;
- 4) не/дослідити, не/доторкнутися, не/досягти, не/долюблювати, не/доклеїти.

20. У якому рядку всі слова пишуться з часткою **не** разом?

- 1) не/присідаючи, не/хвилюючись, не/волячи, не/дооцінюючи, не/вивчивши;
- 2) не/злізаючи, не/турбуючись, не/зрозумівши, не/хтуючи, не/знаходячи;
- 3) не/доглянутий, не/вгаваючи, не/погано, не/наситний, не/мовля;
- 4) не/пірнувши, не/зупиняючись, не/дочитавши, не/здужавши, не/спитавши.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

Лексикологія (від грец. *lexicos* – словниковий і *logos* – вчення) – розділ науки про мову в якому вивчається лексика (від грец. *lexis* – слово) мови, тобто її словниковий склад.

Терміном “лексика” прийнято позначати всю сукупність слів у мові і всю сукупність значень, які закріпилися за словами у процесі багатовікового всенародного користування мовою.

Лексикологія вивчає словниковий склад мови з різних точок зору:

– досліджує внутрішнє чергування словника мови, виявляючи лексику споконвічну і запозичену, інтернаціональну й національну, нейтральну й емоційно забарвлену активну й пасивну, нову й застарілу;

– вивчає однозначні й багатозначні слова, омоніми, синоніми, пароніми, антоніми та інші групи слів.

Лексикологія поділяється на:

1) *семасіологію* – вчення про семантику (лексичне значення) слів;
2) *етимологію* – вчення про походження мовних одиниць, переважно слів;

3) *ономастику* – вчення про власні назви людей (імена, прізвища), географічні назви (назви країн, міст, сіл, озер, рік, морів, океанів);

4) *термінологію* – вчення про терміни.

Завданням лексикології є також встановлення загальної кількості слів у мові. В 11-томному словникові української мови подається 136 тис. слів, а взагалі в сучасній українській літературній мові (СУЛМ) разом із термінами їх більше мільйона.

Ознаки слова як мовної одиниці

Слово – найменша самостійна одиниця мови, що складається з граматично оформленого комплексу фонем (іноді з однієї фонем), з яким пов'язане певне значення і якому властива відтворюваність у процесі мовлення.

Це – основна одиниця мови, бо всі інші (фонетичні, морфемні, граматичні) так чи інакше пов'язані з ним і функціонують у мові через нього.

Слово — це єдність звукової форми і значення. Слово складається з морфем. Але, наприклад, слово *земля* може самостійно називати відповідний об'єкт, а морфема *земл-* такої якості не має.

Слово *земля*, на відміну від речення «*Земля*», не становить повідомлення. Головна функція слова — номінативна (називна). Проте здатність до номінації властива лише повнозначним частинам мови і не властива службовим (*у, з, або, хоча, таки, аж, ох*).

Лексичне значення слова

Значення слова — це уявлення, закріплене за словом суспільною практикою про певний предмет, явище, якість, стан, дію.

Семантика (значення) слова складається з лексичного та граматичного значень.

Лексичне значення відображає певний конкретний клас предметів, явищ, процесів чи ознак і є індивідуальним у кожного слова. Лексичне значення мають лише повнозначні частини мови.

Граматичне значення — категоріальне. Воно встановлює належність слова до тієї чи іншої частини мови, визначає ті загальні ознаки, які характеризують українську мову (рід, число, вид, час і т. д.). Лексичне значення передається основою слова, а граматичне, як правило, — афіксами. Так, у слові *зупинка* основа називає процес припинення руху, а закінчення *-а* визначає слово як іменник жіночого роду I-ої відміни. У деяких випадках граматичне значення зливає з лексичним, тобто афіксами не передається. Напр., *жити* (неперех. дієсл.) — *жати* (перех.).

У лексичному значенні розрізняють власне лексичне й стилістичне значення. Так, слово *скалитися* має те саме лексичне значення, що й слово *усміхатися*, але відрізняється згрубіло-зневажливим стилістичним відтінком.

Одне слово може мати кілька лексичних значень. У такому разі розрізняються **пряме** та **переносне** значення слова, **первинне** та **вторинне** значення.

Пряме і переносне значення слів

Крім однозначних слів (це, як правило, терміни), у мові є слова багатозначні (полісемічні). Так, «Словник української мови» фіксує 30 значень слова *іти* (*йти*), 9 значень іменника *голова*:

- 1) частина тіла людини або тварини;
- 2) одиниця ліку худоби (50 голів);
- 3) велика квітка чи плід на кінці стебла рослини;
- 4) передня частина групи, загону;
- 5) мозок;
- 6) керівник установи, об'єднання;

- 7) розум, свідомість;
- 8) щось головне, основне;
- 9) продукт харчування (голова цукру).

Конкретне значення багатозначного слова виявляється у контексті. Одне із значень багатозначного слова є **прямим**, а всі інші – **переносними**. Пряме значення для слова первинне, з цим значенням слово вперше з'явилося у мові. Переносні значення для слова – вторинні.

Види переносних значень

Багатозначність слів можлива тому, що між предметами, явищами є чимало спільного, одне явище певними своїми ознаками подібне до інших. Тому одним і тим самим словом можуть називатися схожі між собою предмети. На цій підставі виділяють 3 основні типи переносного значення слів – *метафори, метонімії, синекдохи*.

Метафора – перенесення назви одного предмета на інший на основі їх подібності. В основі метафори лежить порівняння: *Він хитрий як лис – він – лис*.

Подібність може бути:

- 1) за формою: *гірський хребет, кільце ковбаси*;
- 2) за розміщенням у просторі: *хвіст комети*;
- 3) за кольором: *золоте листя, лисички (гриби)*;
- 4) за розміром, кількістю: *море радості, купа гостей*;
- 5) за міцністю: *залізне здоров'я, сталеві м'язи*;
- 6) за звучанням: *буря реве, вітер виє*;
- 7) за функцією: *час біжить, супутник Землі*;
- 8) за враженням: *крижаний погляд, м'яка усмішка*.

За стилістичним забарвленням розрізняють:

1. Сухі метафори: *рік пройшов, ручка дверей*.
2. Образні загальнономовні: *час плине, летить, орел, гадюка, баран*.
3. Образні індивідуально-авторські: *Вже гасли пальці, билася дорога (М. Вінграновський)*.

Метонімія – перенесення на основі суміжності. Суміжність може бути:

- 1) просторовою: *весь Київ гуляє, чайник закипів, випив цілу чашку*;
- 2) часовою: *це – вчорашній день, йде 74-й рік*;
- 3) матеріалу й виробу з нього: *атлет взяв золото (медаль), любити акварель (картини)*;
- 4) імені автора та його твору: *читати Сосюру, купити Стінга*;
- 5) дії та її результату: *обід на столі, станьте через дві зупинки, нарада нудна*;
- 6) ознаки та її носія: *голова радіє*.

Синекдоха – перенесення за кількісним співвідношенням. Іноді синекдоху вважають різновидом метонімії. Розрізняють два види:

---

1) замість назви цілого предмета вживається назва його частини: *Повз нас ішли підняті коміри, капелюхи, кепки і окуляри;*

2) вживання однини замість множини і навпаки: *копійка любить облік, наш люд має ще сили.*

Епітет — художнє означення, що виділяє та образно змальовує якусь характерну рису чи ознаку людини, предмета, явища. Найчастіше виражається прикметником: *зелені сади, синєє море;* іменником: *хлопці-молодці, дівчата-красуні;* прислівником: *говорив урочисто;* дієприкметником: *захриплий голос;* дієприслівником: *жити розкошуючи.*

Епітети бувають:

1) **стійкі**, або **постійні** (часто вживані) — *кінь вороненький, вітер буйнесенький, зеленєє жито;*

2) **індивідуальні**: *море потемніле, сердите, зеленкувате, брудне, темне.*

Синоніми, їх види і роль у мові

Синоніми (грец. *sinonymos* – *однойменний*) — слова, що мають близьке чи однакове лексичне значення і різний звуковий склад. Наприклад: *сміливий, хоробрий, відважний, безстрашний, доблесний, героїчний* — усі ці слова різні за звучанням, проте об'єднані спільним значенням — *“небоязкий, здатний здійснити сміливий вчинок, подвиг”*. Разом з тим, кожен з цих прикметників має свій відтінок у значенні.

Синоніми бувають **лексичні** та **фразеологічні**.

Лексичні поділяються на такі групи:

1) **Безвідносні (абсолютні)** — однакові за лексичним значенням, різняться лише стилістично — одні вживаються частіше, інші — рідше, одні характерні для одного стилю, інші — для іншого: *шлях – путь – дорога, вивіз – експорт, біографія – життєпис.*

2) **Відносні** — різняться смисловими відтінками. У мові їх найбільше: *мир – спокій – тиша – згода – злагода, дружний – дружлюбний – сердечний – теплий.*

3) **Синтаксичні** — близькі за змістом синтаксичні конструкції — словосполучення і речення: *зошит учня – учнівський зошит, високорохла людина – людина високого зросту, я не сплю – мені не спиться.*

4) **Контекстуальні** — в мові мають одні лексичні значення, а в певному тексті вживаються з іншим лексичним значенням. Наприклад: *молоти, товкти, плести* у прямому значенні не мають нічого спільного зі словом *говорити*, а в тексті стають синонімами.

Фразеологічні: *плескати язиком, правити теревені, чухати язика...*

Наявність багатой системи синонімів створює значні можливості для їх вибору у мовленні. Стилiстично доцiльне використання синонімiв

допомагає висловлюватись образно, а в багатьох випадках наповнює думки потрібними емоціями.

Антоніми, їх граматичні ознаки і роль у мові

Антоніми — це слова з протилежним лексичним значенням. Найбільше антонімів серед іменників: *темрява* — *світло*, *схід* — *захід*, *початок* — *кінець*; прикметників: *гострий* — *тупий*; *гіркий* — *солодкий*, *веселий* — *сумний*; дієслів: *нагрівати* — *охолоджувати*, *радіти* — *смувати*; прислівників: *високо* — *низько*, *швидко* — *повільно*.

Мало антонімів серед займенників: *усі* — *ніхто*, *усякий* — *ніякий*; прийменників: *від* — *до*, *під* — *над*.

Антоніми бувають різнокореневими (*рідкий* — *густий*, *зустріч* — *розлука*, *знизу* — *зверху*) й однокореневими (*надія* — *безнадія*, *демократичний* — *антидемократичний*.) Антонімів не мають:

- а) власні іменники: *Іван*, *Львів*;
- б) іменники, що позначають суто конкретні речі: *стіл*, *вікно*, *нога*;
- в) усі числівники, більшість займенників;
- г) галузеві вузькоспеціальні терміни: *суфікс*, *наголос*.

Контекстуальні антоніми існують лише в реченнях: *У мужички руки чорні, в пані — рученьки тендітні*.

Омоніми та їх види

Омоніми — це слова, які мають однаковий звуковий склад, але різне лексичне значення.

Повні омоніми — слова, що збігаються в усіх граматичних формах (*коса* — *коси* — *косі* — *косу* — *косою* і т. д.). Найбільше їх серед іменників та дієслів (*лавка*, *доривати*, *деркач*). **Неповні** — збігаються в якійсь одній граматичній формі. Серед них виділяють:

омофони — звучать однаково, але пишуться по-різному: *вжиті* — *в житі*, *сонце* — *сон це*, *Роман* — *роман*;

омографи — пишуться однаково, але розрізняються наголосом: *за́мок* — *замо́к*, *му́ка* — *мука́*, *мала́* — *ма́ли*, *обі́д* — *оби́д*, *білі́ зна* — *білизна́*;

омоформи — збігаються в окремих граматичних формах *три* (числ.) — *три* (дієсл.), *мати* (ім.) — *мати* (дієсл.).

Крім цього, відомі також міжмовні омоніми. Наприклад: укр. *луна* (відлуння) — рос. *луна* (місяць), укр. *рожа* (мальва) — рос. *рожа* (пика).

Пароніми

Існує вузьке й широке розуміння терміна паронім. У вузькому розумінні — це схожі за формою однокореневі слова, що на рівні своєї внутрішньої форми мають спільні елементи значення: *абонемент*

(документ на право користування книгами у бібліотеці, телефоном, місцем у театрі) – абонент (той, хто користується абонементом), болотний (той, що знаходиться у болоті) – болотистий (грунт), бавовняний (зроблений з бавовни) – бавовниковий (що стосується бавовнику – рослини, з якої збирають бавовну), білити (покривати білим) – біліти (виглядати, виднітися білим).

У широкому розумінні пароніми — це будь-які схожі за формою слова: компанія – кампанія, варта – вахта, розбещений – розпечений, промінь – племін.

Пароніми часто використовуються в художній літературі для створення каламбурів: *ідоли та ідеали, храм і хрін, рак і рука*.

Лексика української мови за походженням

Слова, якими ми користуємося, говорячи (пишучи) українською мовою, неоднакові за часом виникнення і за походженням. Українська лексика формувалася упродовж багатьох століть, причому не ізольовано від інших мов, а в певних зв'язках з ними. Тому з огляду на походження у складі лексики сучасної української літературної мови природно склалися 2 основні групи слів:

- 1) власне українські слова;
- 2) запозичені з інших мов.

Споконвічна українська лексика — лексика, створена українською мовою після її відокремлення від споріднених мов, а також успадкована нею з попередніх етапів свого розвитку — індоєвропейського, праслов'янського, спільносхіднослов'янського (давньоруського). Споконвічна лексика української мови складає близько 90 % від її словникового запасу.

До найдавнішого — *індоєвропейського* — лексичного фонду належать деякі основні назви: *мати, син, брат, сестра, жона, ніс, око, вухо, дуб, вовк, вівця, миша, зерно, день, ніч, зима, сніг, їсти, лежати, пити, стояти, жити*.

Праслов'янська лексика незначна за обсягами (близько 2 тис. слів) і об'єднує:

- а) назви знарядь та продуктів праці: *борона, вила, ніж, невід, весло, молот, пиво*;
- б) абстрактні поняття: *блуд, диво, добро, горе, гнів, сором, гріх, душа*.

Давньоруська лексика є спільною для української, білоруської та російської мов: *смерд, тулуб, щока, селянин, білка, урожай, мішок*.

Власне українська лексика виникла в давньоруських діалектах, що лягли в основу української мови, і невідома в інших слов'янських мовах: *батьківщина, громадянин, володар, урядовець, струмінь, взуття, силоміць, вдруже, либонь*.

Лексика української мови за вживанням

Слова розрізняються не тільки лексичним значенням і граматичними ознаками, а й стилістично, тобто сферою і частотністю вживання, своєю належністю до певного стилю (стилів) мови, емоційним забарвленням чи його відсутністю. Наприклад: слово *плуг* сприймається як звичайне, загальноновживане, тоді як слово *соха* сприймається як давнє, є історизмом, слова *друг*, *герой*, *красуня* викликають позитивні почуття, а *нероба*, *хуліган* — негативні, постійно вживаються слова *земля*, *сад* (в усіх стилях мови) і дуже рідко, переважно у мовленні столярів, — *фуганок*, *шерхебель*.

Стилістично лексика мови поділяється на декілька груп: *загальноновживану*, *суспільно-політичну*, *виробничо-професійну*, *офіційно-ділову*, *науково-термінологічну*, *побутову*, *емоційну*, *просторічну*.

Між стилістичними шарами лексики немає чіткої межі, бо те саме слово може вживатися у різних стилях мови.

Загальноновживані слова — це слова, якими користуються всі, хто володіє певною мовою. Вони пов'язані з повсякденним життям, означають життєво необхідні поняття, а тому зрозумілі кожному. Це — назви речей, рослин, тварин, явищ природи і суспільного життя, ознак, кількостей, якостей, людських почувань тощо: *хата*, *стіл*, *вікно*, *батько*, *син*, *мати*, *голова*, *рука*, *корова*, *дуб*, *доц*, *вода*, *вареники*, *змагання*, *читання*, *боротьба*, *зелений*, *золотий*, *говорити*, *летіти*, *спати*, *тут*, *там*, *високо*, *сьогодні* та ін. До них належить переважна більшість числівників, займенників, сполучників, прийменників, вигуків.

У зв'язку з розвитком науки, техніки і культури загальноновживана лексика постійно збагачується. Так, слова *радіо*, *лекція*, *ракета*, *атомна енергія*, *сканер*, *принтер* та ін. свого часу належали тільки до спеціальної професійної лексики. Тепер вони — загальноновживані.

Професійна лексика охоплює кількісно велику групу слів, що вживаються на позначення знарядь і матеріалів праці, процесів виробництва, характерних для різних професій і спеціальностей, наприклад: *боронування*, *обмолот*, *косовиця*, *домна*, *мартен*, *вагранка*, *штрек*, *бетон*, *риштування*, *рубильник*, *дуга* та ін.

На відміну від термінів, професіоналізми не мають строгого наукового визначення, можуть мати експресивне забарвлення. Терміни — це абстрактні поняття (*категорія*, *алгоритм*, *асиміляція*, *морфема*), а професіоналізми — це конкретні поняття (*дно*, *вінця*, *пелюстка*, *плечі*).

Діалектизми — слова або словосполучення, характерні лише для певних територій, на яких функціонує загальнонародна мова.

В українській мові виділяються *південно-східні*, *південно-західні* та *північні говори*.

Діалектизми можуть бути *фонетичними*, *граматичними* та *лексичними*.

Фонетичні: кирниця – криниця, зора – зоря, діед – дід, куюнь – кінь.

Граматичні: співаєть – співає, буду ходив – буду ходити, я му ходити – ходитиму.

Лексичні: вуйко – дядько, киря – сокира, маржина – худоба, пироги – вареники, чариця – сковорідка.

Розмовна лексика – слова, які вживаються в невимушеному усному спілкуванні. Вони не можуть використовуватись у діловому й науковому стилях, лекціях, доповідях, виступах. Порівняно з нейтральною розмовна лексика має відтінок неофіційності, інколи зниженості: *швидко – хутко, говорити – балакати, кричати – репетувати, іти – плентатися, шкандибати*. Часто розмовні слова є заміниками лексикалізованих словосполучень, термінів: *залікова книжка – заліковка, електропоїзд – електричка*.

Суспільно-політична лексика охоплює слова і лексичні сполучення слів, пов'язані із соціально-політичним життям, яке постійно змінюється, оновлюється. Найважливіші суспільно-політичні слова належать водночас до загальноживаних: *народ, партія, інтелігенція, капіталізм, соціалізм, політика, економіка, світогляд, збройні сили, Верховна Рада, народний депутат*.

Офіційно-ділову лексику становлять слова, що використовуються в ділових паперах і в різних видах усного ділового мовлення (в установах та організаціях, у публічних виступах тощо): *автобіографія, акт, угода, доповідна записка, доручення, закон, поставити до відома, транспортні засоби* та ін. Завдання офіційно-ділового стилю – однозначно й уніфіковано передавати інформацію.

Художня лексика. Словосполучення *художня лексика* досить відносно. Будь-яке слово, навіть емоційно нейтральне (*поле, вікно, зелений*), може стати у відповідному реченні емоційним, сповненим почуття. Певною мірою це залежить від суб'єктивного (індивідуального) настрою, враження, з яким кожен мовець вживає це слово. Існують дві основні умови для виокремлення художньої лексики:

- 1) здатність самого слова виражати художній зміст;
- 2) необхідність відповідного контексту.

Відповідно до першої умови виділяють:

а) слова з позитивним або негативним забарвленням у своєму лексичному значенні: *кохання, здоров'я, щастя, милий, любий, радісно, жахливий*;

б) слова з відповідними афіксами (суфіксами, префіксами): *земелька, земляця, чорненький, добрісінький, хлопчище, дівчисько*;

в) слова дитячого мовлення: *цяця, спатуськи, їстоньки*;

г) органічно поетичні слова *звтяга, витязь, линути, мовити, кедр, кипарис, тополя* (як символи).

Відповідно до другої умови емоційно нейтральні слова в конкретному контексті можуть набувати навіть протилежного звучання:

Отам-то, милостивії, ми ненагодовану і голу застукали сердешну волю та й цькуємо (Т. Шевченко).

Терміни — спеціальні слова або словосполучення, що вживаються для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знань — науки, техніки, політики, мистецтва.

Термін повинен точно і вичерпно визначати поняття, не мати синонімів, не бути багатозначним. Якщо ж одне поняття і називається кількома різними термінами, то вони є абсолютними синонімами: *мовознавство – лінгвістика, вітчизна – батьківщина*.

Терміни позбавлені будь-якої образності, емоційно-експресивного забарвлення, можуть бути загальнонауковими (*гіпотеза, аналіз, синтез, функція, категорія, метод*) і вузькоспеціальними (*гіпотенуза, алгоритм, знаменник, морфема*).

Терміни позначають як абстрактні поняття (*модуляція, мутація асиміляція*), так і конкретні предмети (*реле, мотор, гормон, протейн, кислота*).

Лексика української мови

з огляду на активність і пасивність вживання

До **активної лексики** належать слова, які широко вживаються у повсякденному житті. Вони становлять ядро словникового складу мови. Активна лексика охоплює:

1) споконвічно українські слова: *хліб, вода, зелений, я, такий, один*;

2) численні групи іншомовних слів, спеціальні терміни, що вживаються постійно. Наприклад: *шприц, ін'єкція, переливання, розтин* — у мові лікарів.

До **пасивної лексики** відносимо слова, які не належать до повсякденного мовного вжитку. Це — застарілі слова, що вийшли або виходять з активного вжитку (*трисвічник, волосний, князь*). До пасивної лексики належать також нові слова, недавно створені або запозичені з інших мов, які ще не стали загальноновживаними.

Історизми — слова, що означають предмети, які вийшли з ужитку, поняття, які стали неактуальними: *дружинник, кріпак, мушкет, довбня, кунтуш, парторг, комсомол*. До історизмів належать і імена відомих історичних осіб: *Юлій Цезар, Симон Петлюра, Ленін, Гітлер, Горбачов*.

Можливий процес повернення історизмів до активного словникового складу: *віче, гривня, вул. Прорізна* замість *вул. Свердлова* (у м. Києві).

Архаїзми — застарілі, давні назви сучасних речей, явищ, ознак, дій. Серед архаїзмів чимало старослов'янізмів. Поряд з архаїзмом

існує (як синонім) звичайне сучасне слово: *ланіти* – *щоки*, *чоло* – *лоб*, *уста* – *губи*, *шуйця* – *ліва рука*, *десниця* – *права рука*, *перст* – *палець*, *тип* – *поет*, *спудей* – *студент*, *возатай* – *візник*, *глаголити* – *говорити*, *злато* – *золото*, *зело* – *дуже*.

Неологізми – нові слова, які ще не встигли стати звичними для мовців. *Загальномовні неологізми* створюються для позначення нового предмета чи поняття. Якщо предмет чи поняття закріплюються в житті суспільства, то їх назва з часом перестає сприйматися як нова і переходить до активної лексики або ж до історизмів. Слова *держприймання*, *гекачепіст*, *демплатформа* вже встигли перейти до історизмів.

На сьогодні неологізмами є, зокрема, слова: *холдинг*, *субсидії*, *майновий сертифікат*, *лізинг*, *аудит*, *ламінування*, *гіпсокартон*.

Авторські неологізми створюються, здебільшого, письменниками для досягнення образності *брунькоцвіт*, *яблуневоцвітний*.

Нейтральна та емоційно забарвлена лексика

Нейтральна лексика – слова, позбавлені будь-якого стилістичного забарвлення і вільно вживані в усіх стилях мовлення: *іти*, *сидіти*, *холодний*, *високий*, *синій*, *рука*, *небо*, *вода*, *сто*, *я* та ін. У тексті, як правило, більшість слів нейтральні. Багатозначні слова можуть бути нейтральними в одних своїх значеннях і стилістично забарвленими в інших. Слово *вода* у значенні *порожні слова* (*лити воду*), *небо* у значенні *Бог*, *доля* (*звертатись до неба*) стають емоційно забарвленими.

Емоційна лексика, крім власне називання об'єкта, передає ще й суб'єктивну оцінку мовцем цього об'єкта або ж усієї інформації. Це додаткове стилістичне забарвлення може мати якнайширший спектр – бути урочистим, піднесеним, шанобливим, ввічливим, пестливим, лагідним, схвальним, фамільярним, жартівливим, іронічним, зневажливим, грубим, вульгарним: *злато*, *титан*, *знамено*, *предтеча*, *шановний*, *любий*, *миленький*, *крихітка*, *тюхтій*, *всезнайко*, *вайло*, *пуцьвірінок*, *жевжжик*, *п'ятакати*, *нализатися*, *наволоч*, *гадина* і т. д.

Фразеологія як наука про стійкі сполучення і вирази

Фразеологією називають:

1) розділ мовознавства, що вивчає фразеологізми, тобто стійкі сполучення слів;

2) сукупність усіх фразеологізмів у мові.

Стійкі сполучення слів лексично неподільні, а тому в окремих випадках близькі за значенням до деяких повнозначних слів: *клявати носом* – *дрімати*, *дивитися крізь пальці* – *не помічати*, *накивати п'ятами* – *втєкти*.

До фразеологізмів належать також народні прислів'я, приказки, влучні висловлювання видатних осіб (крилаті слова), усталені звороти на взірць *мати на увазі, брати участь* тощо.

Класифікація фразеологізмів

Усі фразеологізми можна поділити на 2 основні групи:

- 1) ідіоми, або ідіоматичні словосполучення;
- 2) фразеологічні одиниці.

Ідіоми — це стійкі звороти мови, лексичне значення яких сприймається як неподільне ціле. Зміст ідіом не збігається з лексичним значенням тих слів, що входять до них: *бити байдики, стрибнути в гречку, правити теревені, з'їсти собаку, залишитися з носом*.

Фразеологічні одиниці — це такі стійкі сполучення слів, які характеризуються смисловою єдністю і складові частини яких легко виділяються. Це прислів'я, приказки, крилаті вислови: *Світ ловив мене, та не спіймав (Г. Сковорода). Чесне діло роби сміло. Курчат по осені рахують. Дивитись, як баран на нові ворота*.

Основні джерела виникнення фразеологізмів української мови

Переважає більшість фразеологізмів походить з народної мови. Це, передусім прислів'я, приказки, вислови жартівливого характеру: *буває, що й корова літає; піймати облизня; гріти зуби; виносити сміття з хати*.

Збагачення за рахунок влучних висловів видатних осіб: *Бути чи не бути? (В. Шекспір); Караюсь, мучуся, але не каюсь (Т. Шевченко); Бери вершину, матимеш середину (Г. Сковорода)*.

Професійно-технічні за походженням вислови: *грати першу скрипку; сходити зі сцени; де тонко, там і рветься; куй залізо, поки гаряче; підносити на щит*.

Вислови античних часів, біблійні: *крокодилові сльози; альфа і омега; берегти, як зіницю ока; вавилонське стовпотворіння*.

Переклади іншомовних ідіом: *дивитися крізь пальці (нім.), бути не у своїй тарілці (франц.)*.

Лексикографія як наука про теорію і практику укладання словників

Лексикографія — розділ мовознавства, що розробляє теорію укладання словників. Це також і практика укладання словників.

Словникова справа в Україні має давні традиції. 1627 року в Києві видано словник Памва Беринди, в якому слова старослов'янської мови перекладалися тогочасною українською книжною мовою. Першим

словником, що фіксував лексику нової української літературної мови, був невеличкий (близько 1 тис. слів) словничок, доданий до першого видання «Енеїди» І. Котляревського (1798). Визначним явищем української лексикографії став ґрунтовно підготовлений чотиритомний «Словарь української мови» (1907-1909), упорядкований Борисом Грінченком (перекладено рос. мовою близько 70 тис. слів).

Типи словників

Енциклопедичні словники. У них подаються відомості про предмети, явища, історичні події, видатних політичних діячів, провідних учених, діячів культури, про різні поняття, які позначаються тими чи іншими словами. Розрізняють:

- 1) загальні енциклопедичні словники: («Українська радянська енциклопедія» в 17-ти томах);
- 2) спеціальні енциклопедичні словники: (медична, педагогічна, кібернетики, української мови).

Мовні словники. У них слова пояснюються по-різному — з огляду на властиве їм лексичне значення, на їх походження, правопис, наголошення, відповідності слів даної мови словам іншої чи інших мов тощо.

Типи мовних (лінгвістичних) словників

Тлумачні — пояснюють, тлумачать значення слів. Тлумачення відбувається шляхом опису найсуттєвіших ознак поняття, за допомогою синонімів, посиланням на слово, від якого утворене пояснюване слово. «Тлумачний словник української мови» (1970-1980) має 11 томів і містить близько 136 тис. слів. Кожне значення слова ілюструється реченнями-цитатами, взятими з літератури чи фольклору.

Лінгвістичні словники бувають **дво-** чи **кількамовними** (перекладними). У перекладних словниках до кожного слова, яке перекладається, подається відповідне слово (словосполучення) іншої мови. Наприклад, в «Русско-украинском словаре» у 3-ох томах (1968) перекладено бл. 120 тис. російських слів.

Орфографічні — подають правильне написання слів, тих їх граматичних форм, які можуть викликати сумнів у мовця, а також деяких лексикалізованих словосполучень («Український орфографічний словник». — К.: Довіра, 2002. — Бл. 143 тис. слів.)

Етимологічні — пояснюють походження слова, простежують його розвиток від найдавніших часів, встановлюють спорідненість зі словами інших мов. В Україні готується семитомний «Етимологічний словник української мови», чотири томи якого вже побачили світ (1-й — 1982 р., II-й — 1985 р., III-й — 1989 р., IV-й — 2003 р.).

Історичні — відображають лексику попередніх періодів розвитку національної мови. У 1977-1978 рр. видано «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.».

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. У якому реченні неправильно вжито слово **прийма́ти**?
  - 1) На випадок загибелі сержанта приймаю командування.
  - 2) Наталка приймає участь у змаганнях з тенісу.
  - 3) Їв би очима, та душа не приймає.
  - 4) Прошу прийняти рішення якнайшвидше.
2. У якому рядку всі виділені слова у словосполученнях вжито в переносному значенні?
  - 1) *золота* нива, *гіркий* полин, *солодка* цукерка;
  - 2) *білий* сніг, *високий* будинок, *тихий* крик;
  - 3) *читати* книгу, *летіти* літаком, *іти* з товаришем;
  - 4) *холодний* погляд, *тверда* рука, *світло* знань.
3. Якими лексичними одиницями є слова **багатир** і **богатур**, **виборний** і **виборчий**?
  - 1) синонімами;
  - 2) антонімами;
  - 3) омонімами;
  - 4) паронімами.
4. У якому рядку слова є синонімами до слова **метелиця**?
  - 1) віяти, сипати, мести, закидати, жбурляти;
  - 2) сніг, вітер, мороз, зима, холод;
  - 3) заметіль, сніговиця, хуртовина, завірюха, віхола;
  - 4) сніговій, снігопад, снігур, снігозбирач.
5. У якому рядку прислів'я містить антоніми?
  - 1) Ученому – світ, а невченому – тьма.
  - 2) Від користі серце кам'яніє.
  - 3) Язик до Києва доведе.
  - 4) Мудрий не дасть за ніс водити.
6. У якому рядку до складу словосполучень входять омоніми?
  - 1) гостре слово – гострий зір, тихий голос – тихе життя;
  - 2) гостра коса – дівоча коса, електричний розряд – спортивний розряд;
  - 3) чисте небо – чисті руки, ламати голову – ламати руку;
  - 4) летіти літаком – линути думкою, битий тугою – бита цегла.
7. У якому рядку всі слова є застарілими?
  - 1) розмова, суфікс, сокіл, блакить, рейтинг;
  - 2) почуття, лексика, модальність, мармур, мушля;

-
-
- 3) свобода, літо, комедіант, форель, фонетика;
  - 4) урядник, писар, ратай, свічадо, рекрут.

8. У якому рядку подано синоніми до запозичених слів **негоціант, афіша, нюанс, аплодисменти, бард**?

- 1) меценат, картина, нота, аплодувати, боян;
- 2) продавець, запрошення, можливість, турбота, митець;
- 3) купець, оголошення, відтінок, оплески, поет;
- 4) купувати, оголосити, відтінити, плескати, поетизувати.

9. У якому рядку всі слова є загальноживаними?

- 1) дерево, мораль, гречка, досвід, студент;
- 2) добро, радість, місто, вуйко, вітер;
- 3) боярин, щастя, правиця, ходити, сон;
- 4) квітка, рать, день, годинник, оазис.

10. У якому рядку всі слова є термінами?

- 1) бароко, романтизм, підручник, театр, порівняння;
- 2) магнітола, афіша, колібри, модернізм, квітник;
- 3) цирк, повітря, апартаменти, журналістика, новела;
- 4) косинус, суфікс, гіпотенуза, дефіс, діалект.

11. У якому рядку всі слова застарілі?

- 1) робітник, селянин, прогрес, перемога, мрія;
- 2) адвокат, товариш, потомки, офіцери, вальс;
- 3) челядь, вождь, джура, ланіти, зело;
- 4) біг, слова, прибій, атака, грот.

12. У якому рядку всі слова запозичені?

- 1) передати, зробити, покосити, струсити, відпочити;
- 2) дефіс, діалект, вігвам, вернісаж, експорт;
- 3) грандіозний, великий, успішний, талановитий, відомий;
- 4) шлях, дорога, плай, магістраль, автобан.

13. У якому рядку слово є діалектним?

- 1) какаду;
- 2) телефон;
- 3) комедія;
- 4) когут.

14. У якому реченні вжито авторські неологізми?

- 1) На розмову тихосумну, на раду з тобою опівночі падатиму рясною росою (*Т. Шевченко*).

---

2) На світі той мудріший, хто найдужче любить життя (*В. Симоненко*).

3) Темні й невисокі гори здавались вищими серед гладенького рівного степу (*І. Нечуй-Левицький*).

4) Без мистецтва життя було б холодним, незатишним, непривітним (*Л. Смілянський*).

15. Який словник пояснює лексичні значення слів?

- 1) фразеологічний;
- 2) орфоепічний;
- 3) тлумачний;
- 4) словник антонімів.

16. У якому рядку словосполучення є фразеологізмами?

- 1) швидко втекти, хотіти їсти, уважно дивитися;
- 2) покірна людина, балакуча жінка, вродлива дівчинка;
- 3) пропустити повз вуха, писана красуня, кипіти від злості;
- 4) піймати рибу, дорога річ, зазнати поразки.

17. Який фразеологізм є антонімом до вислову **стояти як пень**?

- 1) стояти на власних ногах;
- 2) стояти на краю безодні;
- 3) сидіти склавши руки;
- 4) бігти стрімголов.

18. У якому рядку словосполучення становлять синонімічний ряд?

- 1) запас біди не чинить, з прибутку голова не болить, хліб у дорозі не затяжить, запас їсти не просить;
- 2) нестися високо вгору, ні в тин ні в ворота, сісти на міліну, терпець урвався;
- 3) теревені правити, збити з пантелику, ні за холодну воду не братися, облизня піймати;
- 4) нуль без палички, пальці гризти, підставляти ногу, пороги оббивати.

19. Який із наведених висловів Т. Шевченка став крилатим?

- 1) Стоїть старий, похилився, мов козак той зажурився.
- 2) Минають дні, минає літо, настала осінь, шелестить поживкле листя.
- 3) Не дуріте самі себе, учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь.
- 4) На панщині пшеницю жала, втомилася; не спочивать пішла в снопи, пошкандибала Івана сина годувать.

-
20. У якому рядку фразеологізми біблійного походження?
- 1) зігнутися у три погібелі, дістати на горіхи, і старі і малі;
  - 2) хліб насущний, вавілонське стовпотворіння, святая святих, заборонений плід;
  - 3) день і ніч, знати як облупленого, переводити папір, пальчики оближеш;
  - 4) очі розбігаються, палати коханням, умирати від нудьги, жаліти вуха.

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Многоликий і незбагнений степ! 2) Ніщо так не любила Ольвія, як степ. 3) З ранньої весни і до пізньої осені бувала вона у степу. 4) По весні степ, куди не кинь оком, жовтувато-бурий від торішнього стоколосу безостого, він наче пробуджується зі сну, розплющує свої вологі очі. 5) А вже з кінця квітня рівнини стають барвистими і на бурому тлі степу то там, то тут темніють синьо-фіолетові озерця.

(За В. Чемерисом.)

1. Укажіть речення, де є стилістично забарвлені слова. Відповідь запишіть цифрою.
2. Укажіть речення, де є антоніми. Відповідь запишіть цифрою.
3. Укажіть речення, де є слова, вжиті в переносному значенні. Відповідь запишіть цифрою.
4. Укажіть речення, де є фразеологізм. Відповідь запишіть цифрою.
5. Укажіть речення, де є термін. Відповідь запишіть цифрою.

БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР

Будова слова

Внутрішня система і структура слова називається **морфемною будовою**. З погляду системного слово складається з морфем, між якими існують внутрішньословесні зв'язки. Системна організація слова така: *префікс–корінь-1–інтерфікс–корінь-2–суфікс–флексія–постфікс*; графічна — □◡◢◣◤◥◦◧.

Основа слова. Основою слова називають сукупність морфем слова без його закінчення: *визвольн-ий, добр-ий*. Основа слова може збігатися з коренем: *сад-□, рук-а*.

У словах із постфіксом основа слова розірвана: *умива-[ю]-ся*.

Закінчення (флексія) — морфема, яка має відмінкове та дієвідмінкове значення. Закінчення буває нульовим у певному відмінку (найчастіше називному): *стіл□, рік□*. Нульове закінчення можуть мати лише відмінювані частини мови або їх форми.

Корінь — морфема, що визначає лексичне значення у спільнокореневих словах; значення кореня у спільнокореневих словах конкретизується словотворчими афіксами. Наприклад: у споріднених словах *ліс, лісок, пролісок* корінь **-ліс-** конкретизується суфіксом **-ок-** і префіксом **про-**.

Префікс — це морфема, що стоїть перед коренем слова, використовується для творення нових слів і надає слову нового лексичного значення. Наприклад: *при-йти, ви-йти, за-йти, пере-йти*.

Суфікс — це морфема, що стоїть після кореня слова, використовується для творення нових слів і надає слову нового лексичного значення: *вод-н-ий, вод-ян-ий, вод-ян-ик, вод-ичк-а*.

Інтерфікс — сполучна морфема, що з'єднує частини складного слова. Полегшує сполучуваність службових морфем з твірними основами (або коренями): *дв-а-надцять, неб-ес-а, ста-н-уть*, та основ у складних словах: *бур-е-вій, екл-о-дув, жив-о-пліт*.

Постфікс — службова морфема, розташована у слові (словоформі) після закінчення і формотворчого суфікса. До постфіксів в українській

мові належать частки *-бо, -но, -будь, -небудь, -то, -таки, -ся(-сь)*. Використовуються для творення нових слів: *хто-небудь, як-небудь, коли-небудь* та словоформ: *скажи-но, біжіть-но, послухай-бо*.

Розбір слова за будовою (морфемний аналіз) і словотвірний аналіз

Мета такого аналізу — з'ясувати, за допомогою яких морфем утворено дане слово, тобто на які морфеми воно поділяється. Слід розрізнити розбір слова за будовою (визначення морфем та основи слова) і словотвірний аналіз — від якого слова і яким способом утворено похідне слово (префіксальним, суфіксальним і т. д.). Неправильно дібране твірне слово призводить до помилки у визначенні способу словотворення. Наприклад: слово *посивілий* утворене не суфіксально-префіксальним способом від слова *сивий*, а суфіксальним від слова *посивіти*, бо *посивілий* — це дієприкметник, а дієприкметники можуть творитися лише від дієслів за допомогою суфіксального способу творення.

Словотвір

Словотвором називається розділ мовознавства, що вивчає способи творення слів та словотвірні моделі. Термін *словотвір* має ще й вузьке значення — творення нових слів.

Основа слова — це частина слова без закінчення: *весн-а, зелен-ий, швидко*.

Твірна основа — це основа слова, від якої за допомогою афіксів або безафіксним способом утворюються нові слова. Це — спільна частина твірного і похідного слів. Так, для слів *сніг* і *сніговий* спільною є частина *сніг*. Це і є твірна основа.

Похідна основа — це основа слова, яку можна поділити на морфеми: *за-чит-а-ти, по-годин-н-ий*.

Непохідна основа — це основа, яка не ділиться на морфеми: *вод-а, неб-о*.

Основні способи словотворення

Розрізняють *морфологічні* та *неморфологічні* способи словотворення.

Морфологічні способи словотворення

Безафіксний	<p>Похідні слова утворюються без застосування твірних суфіксів чи префіксів.</p> <p>Його нерідко називають усіканням, оскільки похідне слово утворюється шляхом відкидання кінцевих морфем, наприклад: слово <i>обшук</i> утворилось від дієслова <i>обшукати</i> шляхом відкидання суфіксів <i>-а-, -ти</i>.</p> <p><i>Розшук — розшукати, пуск — пускати, блакить — блакитний</i></p>
--------------------	---

Афіксовий	<i>суфіксальний</i>	Похідне слово утворюється за допомогою суфікса: <i>казка — казк-ов-ий, жнива — жнив-ува-ти, чита-ти — чит-ач</i>		
	<i>префіксальний</i>	Похідне слово утворюється за допомогою префікса: <i>вибори — пере-вибори, порядок — без-порядок</i>		
	<i>суфіксально-префіксальний</i>	Похідне слово утворюється за допомогою одночасного приєднання суфікса і префікса до твірної основи: по-українськ-ому, під-ярем-н-ий, під-піль-н-ий . Слова, утворені таким способом, не можуть існувати у мові без префікса або без суфікса. Наприклад: слово <i>настільний</i> не має форми <i>стільний</i> (це суфіксально-префіксальний спосіб), а у слові <i>безземельний</i> , хоча й виділяється префікс без- і суфікс -н- , але існує слово <i>земельний</i> , тому це префіксальний спосіб творення. Так само слово <i>обхідник</i> утворене шляхом усікання основи (<i>обхід</i>) і додавання суфіксів -н-ик (суфіксальний сп. тв.)		
Складання слів або основ	Такий спосіб називається основоскладанням. Наприклад: <i>Добропілля</i> (основи <i>добр-</i> , <i>-пілл-</i>), <i>Волгоград</i> (основи <i>волг-</i> , <i>-град</i>), <i>землемір</i> (<i>земл-</i> , <i>-мір</i>). Буває "чисте" основоскладання, тобто поєднання лише основ: <i>Миргород</i> , <i>радіомаяк</i> . Іноді супроводжується суфіксацією: <i>народногосподарський</i> (суф. <i>-ськ-</i>), <i>всєбічний</i> (суф. <i>-н-</i>), <i>вогнегасник</i> (суф. <i>-ник-</i>).			
	Виділяють 3 види основоскладання:			
Складання слів або основ	Утворення на основі сурядних сполучень слів: <i>ліс і степ — лісостеп, залізо і бетон — залізобетон</i>	Утворення на основі підрядних словосполучень: <i>чотири струни — чотириструнний, далеко бити — далекобійний</i>	Утворення слів, що безпосередньо не поєднуються у словосполучення: <i>пароплав, фотоательє, радіогазета, фоторобот</i>	
	Абревіатури — складноскорочені слова, які утворюються поєднанням не повних основ або коренів, а їх початкових частин (складів, букв, звуків). Абревіатури утворюються:			
Абревіація	1) від початкових частин кожного твірного слова: <i>міськвиконком, військкомат</i>	2) від частин основи та цілого слова: <i>профспілка, рибінспектор</i>	3) від початкових букв: <i>ООН, ЮНЕСКО, АТС</i>	4) існують абревіатури комбінованого типу: <i>райво (районний відділ освіти)</i>

Неморфологічні способи словотворення

Перехід з однієї частини мови в іншу. Цей спосіб творення відносять до морфологічно-синтаксичного, бо при такому способі слово набуває нового значення внаслідок зміни синтаксичної функції і морфологічних ознак. Наприклад: **Чергові підготували кабінет до занять.** Слово *чергові* виступає у реченні підметом, а не означенням до іменника, тому воно набуло нових морфологічних ознак — стало іменником.

До такого способу належать:

1. Перехід прикметників та дієприкметників в іменники	<i>Вартовий, минуле, шампанське, пальне, трудящі, поранені, учений</i>
2. Перехід дієприкметників у прикметники	<i>Печений, сушений, учений, стиглий, мерзлий, освічений</i>
3. Перехід дієприкметників і числівників у займенники	<i>Подані (ці) матеріали, друге (інше) село</i>
4. Перехід іменників у прислівники	<i>Літом, ранком</i>
5. Перехід прислівників у прийменники	<i>Квіти навколо хати</i>

Основні способи творення іменників

Іменники утворюються *афіксальним* і *безафіксним* способами.

Афіксальне словотворення:

1) *суфіксальний* спосіб:

а) дієслівна основа + суфікси **-ар-, -яр-, -ач-, -ак-, -ник-, -тель-, -ін-, -к-...** (*навчання, варка, боротьба, турбота, гонитва...*);

б) прикметникова основа + суфікси **-ість-, -інь-, -ин-, -изн-, -от-, -оц-, -иц-** (*гордість, далечінь, білизна, любові, гнилице*);

в) іменникова основа + суфікси **-їзм-, -изм-, -ар-, -ець-, -овець-, -ник-, -ист-, -ин-, -ант-, -ок-, -иц-, -ств-, -н-, -в-, -няк-, -от-, -ус-, -юч-, -яч-...** (*господар, школяр, боксер, артист, людство, рідня*);

2) *префіксальне* словотворення:

іменникова основа + префікси **па-, пра-, су-, над-, перед-, під-, при-, без-, до-, за-, спів-, не-** (*пагорб, прадід, сутінь, перерозподіл, призвук*);

3) *префіксально-суфіксальне* словотворення:

префікси **о-, ви-, пере-, спів-, без-, за-** + іменникова основа + **-ок-, -ник-, -ач-, -к-** (*одвірок, видолюнок, перекладач, загривок...*).

Безафіксне словотворення:

1) усічення: *бігати* — *біг, ходити* — *хід*;

2) складання: *землемір, лісотундра*;

- 3) абрєвіація: *райком, спецкор, нардеп*;
4) зміна значення: *перекотиполе, полотно, «завтра»*.

Словотвір прикметників

Афіксальне словотворення:

- 1) суфіксальний спосіб:
  - а) іменникова основа + суфікси **-н-, -ив-, -овит-, -ивн-, -ичн-, -ав-, -яв-, -ат-, -ист-, -уват-, -ое-, -ев-, -ськ-, -арн-, -ів-** (діловитий, прогресивний, морський, батьків, радісний, красивий);
  - б) дієслівна основа + суфікси **-к-, -л-, -уч-, -ач-, -ущ-, -ащ-, -н-, -льн-, -ч-** (говіркий, гнилий, балакучий, вірчий);
  - в) прислівникова основа + суфікси **-н-, -шн-, -жн-** (повсякчасний, вчорашній, справжній);
- 2) префіксальне словотворення:
пре-, за-, над-, архі-, супер-, ультра-, а-, про- + прикметникова основа (*пребагатий, завеликий, аномальний*);
- 3) префіксально-суфіксальне словотворення:
префікси **о-, об-, су-, без-, до-** + дієслівні та іменникові основи + суфікс **-н-** (*обережний, сумісний, сурядний, безбарвний*);
- 4) безафіксний спосіб — складання:
всезнаючий, історико-філологічний, яскраво-синій.

Словотвір дієслів

Афіксальний:

- 1) суфіксальний спосіб:
    - а) іменникова, прикметникова основа + суфікси **-і-, -и-, -а-, -ізува-(-изува-), -я-** (*учителювати, дівувати, мирити, обідати, зеленіти, синіти, веселішати*);
    - б) прислівникова основа + суфікс **-ува-** (*жалкувати, рачкувати*);
  - 2) префіксальний спосіб — префікси змінюють лексичне значення дієслова: (*бігти — вибігти, відбігти, збігти, оббігти...*);
  - 3) префіксально-суфіксальний спосіб: префікси **у-, з-, ви-, о-, по-, роз-** + іменна основа + суфікси **-и-, -і-, -а-, -ува-** (*увиразнити, збагатити, вивільнити, оподаткувати*);
  - 4) постфіксальне словотворення відбувається за моделлю: дієслівна основа + **-ся** (*любитися, голитися*).
- Існують суфіксально-постфіксальний, префіксально-постфіксальний, префіксально-суфіксально-постфіксальний способи (*лиштуватися, налітатися, приземлитися*).

Складні слова

Поняття «складне слово» і «основоскладання» не тотожні. Кожне слово, утворене шляхом основоскладання, є складним, бо має кілька ко-

ренів (найчастіше два): *м'ясорубка* (*рубати м'ясо*), *вогнегасник* (*гасити вогонь*). Проте не кожне складне слово утворюється шляхом осново-складання. Прикметник *залізобетонний* є складним (має два корені), але утворився він **способом суфіксації**: *залізобетон* + **н** + *ий*, *машинобудівник* + *ний*, *самохід* + *ний*. Способи творення складних слів — див. «Складання слів або основ».

Сполучні голосні **о, е** у складних словах

Складні слова можуть утворюватися за допомогою сполучних звуків і без них.

1. Коли перша частина складного слова прикметник, то сполучним звуком виступає **о**: *важкоатлет*, *легкокрилий*; якщо першою частиною такого слова є прикметник м'якої групи, то перед **о** пишеться **ь**: *верхньодніпровський*, *давньоруський*, *синьоокий*. З цими словами не слід змішувати складні слова, першою частиною яких є вищий ступінь прислівника на **е**: *вищезгаданий*, *нижчепідписаний*.

2. Коли перша частина складного слова — іменник або займенник, то сполучним словом буває:

а) звук **о** після твердого приголосного: *атомохід*, *доцомір*, *самовчитель*, але: *кожум'яка*, *овочесховище*, *очевидний*;

б) після м'якого приголосного — **е**: *буря* — *бурелом*, *земля* — *землемір*, *праця* — *працездатний*, **але**: *конов'язь*, *костогриз*, *свинопас*.

в) після **й** — **е**: *бій* — *боездатність*, *край* — *краєзнавство*; після подовженого приголосного: *життєпис*, *сміттєзбірник*.

Розбір слова за будовою (морфемний розбір)

1. Слово.
2. Закінчення (у змінних словах).
3. Основа слова (визначаємо лише у змінних словах).
4. Корінь.
5. Префікс(и).
6. Суфікс(и).
7. Інтерфікс(и).
8. Постфікс.

Зразок морфемного розбору слова

напрацюватисяповесіллий

Словотвірний аналіз слова

Мета такого аналізу — з'ясувати, від якого слова та яким способом утворилося похідне слово.

Схема словотвірного аналізу

1. Твірне слово.
2. Твірна основа (спільна частина похідного й твірного слів).
3. Твірні суфікси і твірні префікси.
4. Спосіб творення похідного слова.

Зразок словотвірного аналізу слова

Тополенько – твірне слово *тополя*, слово утворене суфіксальним (морфологічним способом) за допомогою суфікса *-еньк-*.

тополенько ← *тополя*
суфіксальний

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Укажіть неправильне твердження:
  - 1) Корінь слова – це спільна частина споріднених слів.
  - 2) Закінчення – це значуща частина слова, що служить для зміни форми слова та зв'язку між словами.
  - 3) Основа слова – це частина, що стоїть після кореня і служить для творення нових слів.
2. У якому рядку всі слова спільнокореневі?
  - 1) високий, вищий, найвищий, височезний, височенький;
  - 2) птах, пташиний, птахом, пташине, птахи;
  - 3) везу, везеш, везете, буду везти, везуть;
  - 4) колосок, колос, заколоситися, колосковий, колоситися.
3. У якому рядку подано форми одного слова?
  - 1) спів, співати, співак, співачка, заспівати;
  - 2) співаю, співаєш, співає, співаєте, співають;
  - 3) пісня, пісенний, пісняр, пісняри, пісенька;
  - 4) малий, малюк, маленький, мініатюрний, мініатюра.
4. У якому рядку всі слова мають таку будову: *префікс, корінь, суфікс, закінчення*?
  - 1) підлеглий, підзвітний, розквітлий, придорожній;
  - 2) пречудовий, возз'єднання, ухвалений, наддніпрянський;
  - 3) прабатьківський, підфарбувати, провесінь, розлитий;
  - 4) подарувати, сказаний, злетівши, закордонний.
5. У якому рядку всі слова змінні?
  - 1) вранці, горобці, чудо, піч, книга;
  - 2) радість, синь, кінь, гай, стіл;

-
- 3) таксі, підпис, підтримка, зошит, текст;
  - 4) вікно, добро, надворі, калиновий, сумно.
6. У якому рядку основи слів збігаються з коренем?
- 1) гадати, бездомний, блискавка, аптечка, блискати;
  - 2) зірка, бентежний, світило, хліб, небесний;
  - 3) дитячий, колисковий, ботаніка, погляд, світ;
  - 4) центр, бронза, афіша, зима, день.
7. У якому рядку всі слова мають суфікси?
- 1) темнуватий, лісник, стільчик, митник, гарнесенький;
  - 2) праліс, провесна, прадід, перехід, захід;
  - 3) слід, сніг, сад, дім, крик;
  - 4) хліб, лисий, гарний, сірий, ніч.
8. У якому рядку правильно виділено корені в словах?
- 1) **солонуватий**, **солений**, **сіль**, **посолити**, **пересолити**;
  - 2) **молоко**, **молочний**, **дивний**, **запалити**, **дивина**;
  - 3) **гіркий**, **гірко**, **гіркуватий**, **добрий**, **добро**;
  - 4) **глиб**, **металевий**, **голова**, **перстень**, **вишневий**.
9. У якому рядку всі слова не мають закінчення?
- 1) добрий, стіл, колібрі, чай, світанок;
  - 2) кенгуру, метро, кислиці, праця, калачі;
  - 3) зранку, мовчки, стиха, спозаранку, вчора;
  - 4) стіл, кінь, ніч, підпишуть, ніж.
10. У якому рядку всі слова мають два корені?
- 1) трьохсотий, напівтемно, водогін, протилежний, світанок;
  - 2) радіозв'язок, шляхобудування, густанаселений, далекоглядний, сільськогосподарський;
  - 3) стотисячний, лавиноподібний, розклад, перетворення, верболози;
  - 4) мільйон, літературний, жовтогарячий, гуси-лебеді, необхідність.
11. Продовжте речення: «Словотвір вивчає...»
- 1) правила вимови слів;
  - 2) звукову будову мови;
  - 3) способи творення слів;
  - 4) слова, їх значення, походження, використання.
12. У якому рядку всі іменники утворено префіксально-суфіксальним способом?

-
- 1) вагончик, дитятко, долина, дощик, вовчище;
  - 2) їжачиха, висота, широчінь, здоровань, зелень;
  - 3) ягідка, матуся, вихід, українка, перловка;
  - 4) подорожник, підвіконня, звістка, міжбрів'я, суглинок.

13. Яким способом утворено прикметники **малюсінький, гарнесенький, поганенький, величезний, холоднющий?**

- 1) суфіксальним;
- 2) префіксальним;
- 3) префіксально-суфіксальним;
- 4) складанням основ або слів.

14. У якому рядку слова утворено шляхом складання слів або основ?

- 1) безрукий, середземний, протизаконний, розвеселий, захи-рокий;
- 2) привільний, приміський, мирний, ясний, сучасний;
- 3) сліпучий, простий, творчий, білий, зелений;
- 4) лісостеп, чорнозем, правобережний, важкохворий, глухоні-мий.

15. У якому рядку слова розташовано так, щоб кожне попереднє було твірним для наступного?

- 1) читати → читацький → читач;
- 2) читати → читальний → читальня;
- 3) писати → писар → писарський;
- 4) мовчати → розмовляти → розмова.

16. У якому рядку твірні поданих похідних слів належать до однієї частини мови?

- 1) сотник, потроїти, всімох, вісімка, збільшити;
- 2) сотка, десятеро, двійня, втрете, по-друге;
- 3) трійня, одиначка, кількісний, численний, дев'ятка;
- 4) відсоток, одинокий, самотній, численність, червонець.

17. У якому рядку слова в парах є твірним – похідним?

- 1) поклик – покликати, позначка – знак, пестливий – пестити;
- 2) будова – перебудова, варити – переварити, орати – орач;
- 3) безпомилковий – помилковий, здобувач – здобувати, знекро-вити – кров;
- 4) ткачиха – ткати, обеззброїти – зброя, узагальнювати – загаль-ний.

---

18. У якому рядку неправильно впорядкований словотвірний ланцюжок?

- 1) вчити → учительський → учительство;
- 2) вчити → учень → учениця;
- 3) вчити → навчити → навчання;
- 4) вчити → вчитель → вчителювати.

19. У якому рядку всі слова непохідні?

- 1) злаковий, вишневий, больовий, чудовий, ритм;
- 2) особливий, вродливий, подати, щастя, птах;
- 3) вишня, біль, злаки, чудо, мелодія;
- 4) хвороба, хворобливий, хворіти, перехворіти, хворобливість.

20. За допомогою якого суфікса утворюються неозначені займенники, що пишуться через дефіс?

- 1) -небудь;
- 2) -ськ-;
- 3) -іш-;
- 4) -ість.

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Було ще темно. 2) Байдужим густим шелестом слався лісовий шум. 3) Майнула чорна тінь птаха. 4) Юрко поклав руку на гриву коня. 5) Притулився щокою до білої лисини.

1. Укажіть речення, де є слова з нульовим закінченням. Відповідь запишіть цифрою.

2. Укажіть речення з похідними словами, твірною основою яких є прикметник. Відповідь запишіть цифрою.

3. Укажіть речення, де є слова, утворені безафіксним способом. Відповідь запишіть цифрою.

4. Укажіть речення, де є слова з префіксами. Відповідь запишіть цифрою.

5. Укажіть речення, де є слова з постфіксами. Відповідь запишіть цифрою.

МОРФОЛОГІЯ

Морфологія — це розділ граматики, який вивчає форми слова (словозміну і формотворення). Морфологія — це вивчення частин мови.

Усі слова у мові за лексичним значенням та граматичними особливостями поділяються на частини мови. Частини мови відрізняються одна від одної за такими ознаками:

- 1) лексичним значенням;
- 2) граматичними ознаками;
- 3) синтаксичною роллю в реченні;
- 4) особливостями словотворення.

В українській мові є 10 частин мови, з яких 6 повнозначних (іменник, прикметник, займенник, числівник, дієслово, прислівник), — 3 службових (сполучник, частка, прийменник) та вигук.

Повнозначними частини мови називаються тому, що мають лексичне та граматичне значення і є членами речення.

Службовими частини мови називаються, бо виконують лише службову функцію і є граматичними засобами вираження зв'язків і відношень між словами у реченні (сполучники чи прийменники), а також надають реченню смислових чи емоційних відтінків (частки).

Вигуки не належать ні до самостійних, ні до службових частин мови, бо являють собою слова, що виражають лише почуття або волевиявлення, але не називають їх.

Слова можуть переходити з однієї частини мови в іншу. Коло (іменник) — коло (прийменник); бігом (іменник) — бігом (прислівним).

ІМЕННИК

Іменником називається повнозначна частина мови, яка має значення предметності.

Під поняттям предметності розуміють не тільки назви конкретних предметів (*хліб, груша, озеро*), а й опредмечені ознаки (*зелень, темно-*

та), дії і стани (читання, розповідь, ходьба), абстрактні поняття (сум стриманість, слава, холоднеча).

Іменники загальні і власні

Загальний іменник — це узагальнене найменування предмета, що належить до певного класу подібних йому предметів (людей, тварин, речей, явищ, подій): *робітник, дощ, з'їзд*.

У більшості випадків іменники називають предмети, що підлягають лічбі, тому їм властиві форми однини і множини.

Власний іменник — це індивідуальна назва окремої особи чи одичного предмета: *Тирасполь, Андрій, Іванов, Австрія*.

Власними назвами виступають:

1) прізвища, імена, по батькові, прізвиська, псевдоніми: *Кобзар, Ярослав Мудрий*;

2) клички тварин: *Рябло, Муха*;

3) географічні, топографічні, територіально-адміністративні, астрономічні назви;

4) назви центральних установ і організацій: *Театр ляльок*;

5) назви окремих високих посад: *Голова ВР України*;

6) назви визначних подій: *Чорна рада, Полтавська битва*;

7) почесні звання: *лауреат Шевченківської премії*;

8) назви книг, журналів, газет, видавництв, заводів, фабрик, пароплавів тощо.

Приналежність деяких іменників до розряду власних чи загальних назв визначається тільки в контексті: *земля* (ґрунт) — *Земля* (планета).

Власні назви не мають форм множини (за винятком окремих випадків: *сім'я Тобілевичів*) або їм властива лише форма множини (*Чернівці, Суми*).

Власні назви, на відміну від загальних, пишуться з великої літери.

Назви істот і неістот

Іменники — назви істот відповідають на питання *хто? кого? кому?* і т. д. Граматичне поняття істот не цілком збігається з уявленнями про живе в природі. До назв істот належать назви:

1) людей і тварин: *учень, ворона, лисиця*;

2) міфологічних істот: *домовик, мавка*;

3) померлих: *мрець, небіжчик, покійник*;

4) карт, шахових фігур: *валет, ферзь*.

Іменники — назви неістот відповідають на питання *що? чого? чому?* і т. д.

До назв неістот належать назви:

1) сукупності людей чи тварин: *табун, гурт, армія*;

2) мікроорганізмів: *бактерія, вірус*.

Конкретні та абстрактні назви

Іменники з конкретним значенням називають предмети, що пізнаються безпосередньо за допомогою органів чуття: камінь, дерево, годинник, вечір.

Ця група охоплює іменники з різним значенням:

- 1) одиничні предмети — назви людей, тварин, рослин, предметів неорганічного світу: *підсніжник, капуста, море, ручка*;
- 2) назви речовин, маси, матеріалу: *халва, граніт, вата*;
- 3) назви просторових понять: *лінія, берег*;
- 4) власні назви.

Іменники, що називають дію чи ознаку поза зв'язком з їхніми носіями чи виконавцями, мають **абстрактне** значення: *радість, смуток, переговори, число, хода*.

Це, як правило, слова з похідними основами прикметникового або дієслівного походження із суфіксами **-ість-, -анн(я), -енн(я), -інн(я), -ятт(я), -ств(о), -цтв(о)**: *прикрість, дерзання, натхнення, сирітство*.

Граматичні відмінності. Абстрактні іменники в більшості випадків мають лише форму однини (*воля, сила, дух*) або лише множини (*іменини, канікули, радощі*) і не поєднуються з власне кількісними числівниками.

Збірні іменники

Збірними називаються іменники, які означають сукупність однакових чи подібних предметів, що сприймається як одне ціле: *городина, малеча, гарбузиння, насіння, учнівство*.

Для збірних іменників характерні такі особливості:

- вони мають форму лише однини;
- вони не сполучаються з власне кількісними числівниками, а лише з неозначено-кількісними чи дробовими: *чимало комашні, одна третя студентства*.

Іменники зі значенням речовини

Іменники з матеріальним значенням речовини позначають одну рідну за своїм складом речовину, яку можна поділити на частини, що мають назву цілого і підлягають виміру, а не лічбі: *кілограм проса, пачка кави, склянка води*.

Такі іменники мають форму лише однини; якщо ж поставити їх у формі множини, то вони означатимуть не саму речовину, а її сорт, різновид: *цейлонські чаї, сипучі піски, мінеральні води*.

Іменники зі значенням речовини називають:

- 1) овочі, ягоди: *картопля, малина, цибуля*;
- 2) зернові культури: *жито, пшениця, овес*;

-
- 3) харчові продукти: *сіль, цукор, чай*;
  - 4) будівельні матеріали: *цемент, глина, вапно*;
  - 5) корисні копалини, хімічні елементи та сполуки: *нафта, газ, золото, кисень, глюкоза*;
  - 6) ліки: *анальгін, димедрол*.

Рід іменників

Усі іменники, крім тих, що мають лише форму множини, належать до одного з трьох родів: чоловічого, жіночого або середнього.

Рід іменників виражається чотирма способами:

1. *Лексичним*, тобто словами різних коренів. Цей спосіб властивий назвам тільки людей і тварин і відповідає поділові за статтю: *брат – сестра, дядько – тітка, бик – корова, цап – коза*.

2. *Морфологічним*, тобто закінченням:

а) чоловічий рід має переважно нульове закінчення у Н.в.: *народ, спокій*, а також **-а (-я)** і **-о**: *Микола, суддя, Петро*;

б) жіночий рід має закінчення **-а, -я** і нульове закінчення: *хвилина, тигриця, людяність*;

в) середній рід має закінчення **-о, -е, -а (-я)**: *питання, селище, вікно*.

3. *Словотвірним* при творенні похідних іменників: *поет – поетеса, заєць – зайчиха – зайченя*.

4. *Синтаксичним* – під час узгодження з родовою формою іменника: *чорноокий Слава, затятий забіяка, прийшла Петрук, інший староста*.

Увага! До жіночого роду належать іменники *путь, криза, президентія, філія*.

До чоловічого роду належать іменники *біль, кір, насип, Сибір, степ, дріб*.

Окрему групу становлять іменники **спільного** роду. Це такі загальні і власні назви, рід яких визначається синтаксичним способом тільки у контексті: *староста, листоноша, сусіда, Петренко, ледащо*.

Від іменників спільного роду треба відрізнити іменники, які формально мають один рід (*людина, особа* – жіночий рід; *професор, токар* – чоловічий рід), але вживаються на означення осіб обох статей.

Незмінювані іменники

У незмінюваних іменниках рід визначається за їх значенням:

1) усі назви тварин належать до чоловічого роду (*кенгуру, колібри, шимпанзе, поні, какаду*), окрім випадків, коли слід розрізнити самця та самку: *спритна шимпанзе*;

2) назви осіб за віднесеністю до статі: *маестро, буржуа, денді* – чоловічий рід; *леді, фрау, мадам, міс* – жіночий рід;

-
- 3) неістоти — середнього роду: *казино, купе, бюро, алібі, метро*;
4) у власних назвах рід визначається за родовою назвою: *це Тбілісі* (місто), *уся Чилі* (країна);
5) в абрєвіатурах — за родом основного слова: *нова АТС* (станція), *відомий КП* (пункт).

Число іменників

Число іменників вказує на кількісний вияв того, що позначається самим іменником. Крім незмінюваних іменників типу *кіно*, в яких значення кількості визначається формами узгоджуваних слів (*цікаве кіно, нові кіно*), будь-який інший іменник має форму числа:

- а) однини і множини (таких іменників найбільше);
- б) тільки однини;
- в) тільки множини.

Тільки у формі однини вживаються:

- а) іменники з абстрактним значенням: назви ознак (мужність), дій (возз'єднання), станів (розквіт), емоцій (сум), ідейних напрямів (капіталізм), суспільних течій (демократизм);
- б) збірні іменники: селянство, молодь, ботвиння;
- в) власні імена: Київ, Ярослав.

Тільки у формі множини вживаються:

- а) деякі географічні назви: Суми, Чернівці;
- б) парні предмети: ножиці, двері;
- в) назви речовини, матеріалу: вершки, дріжджі;
- г) сукупність грошових форм: фінанси;
- ґ) проміжки часу: канікули, жнива;
- д) звичаї, обряди: іменини, оглядини, заручини;
- е) емоції, переживання: радіщі, хитрощі.

Відмінки іменників

Категорія відмінка — це граматична категорія, що служить засобом вираження синтаксичних зв'язків іменника з іншими компонентами речення.

Ґрунтується на розмежуванні називного, давального, знахідного, орудного, місцевого та кличного відмінка.

Називний (*хто? що?*) кваліфікується як прямий і виступає засобом вираження початкової форми іменника.

Усі інші відмінки — непрямі.

Відмінювання іменників

З погляду відмінювання іменники поділяються на чотири відміни. В основі поділу лежить рід іменника і характер його закінчення в називному відмінку.

I відміна

До I відміни належать іменники жіночого, чоловічого і спільного роду з закінченням **-а(-я)**: *білка, рука, гривня, подія, Микола, собака, невдаха*.

Залежно від кінцевого приголосного основи іменники I відміни поділяються на групи.

Тверда група		М'яка група		Мішана група	
Кінцевий приголосний	Закінчення	Кінцевий приголосний	Закінчення	Кінцевий приголосний	Закінчення
твердий (крім шиплючих)	-а	м'який	-я	ж, ч, ш(щ), дж	-а
<i>вода, хата, рука</i>		<i>земля, стеля, подія</i>		<i>дача, паранджа, миша</i>	

Зразки відмінювання іменників I відміни

Відмінки	Однина		
	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Н.	<i>вода</i>	<i>гривня</i>	<i>круча</i>
Р.	<i>води</i>	<i>гривні</i>	<i>кручі</i>
Д.	<i>воді</i>	<i>гривні</i>	<i>кручі</i>
З.	<i>воду</i>	<i>гривню</i>	<i>кручу</i>
О.	<i>водою</i>	<i>гривнею</i>	<i>кручею</i>
М.	<i>(на) воді</i>	<i>(на) гривні</i>	<i>(на) кручі</i>
Кл.	<i>водо</i>	<i>гривне</i>	<i>круче</i>

Відмінки	Множина		
	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Н.	<i>води</i>	<i>гривні</i>	<i>кручі</i>
Р.	<i>вод</i>	<i>гривень</i>	<i>круч</i>
Д.	<i>водам</i>	<i>гривням</i>	<i>кручам</i>
З.	<i>води</i>	<i>гривні</i>	<i>кручі</i>
О.	<i>водами</i>	<i>гривнями</i>	<i>кручами</i>
М.	<i>(на) водах</i>	<i>(на) гривнях</i>	<i>(на) кручах</i>
Кл.	<i>води</i>	<i>гривні</i>	<i>кручі</i>

II відміна

До II відміни належать іменники чоловічого роду з нульовим закінченням (*хліб, корінь, край*) та закінченням **-о** (*Дніпро, батько*), іменники середнього роду з закінченням **-о, -е** (*око, село, море*) та **-я** (*весілля, листя*).

II відміна іменників поділяється на групи.

Тверда група		М'яка група		Мішана група	
Кінцевий приголосний	Закінчення	Кінцевий приголосний	Закінчення	Кінцевий приголосний	Закінчення
твердий (крім шиплячих)	-о, -о	м'який (крім шиплячих)	-о, -я, -е	ж, ч, ш(щ), дж	-о, -е
<i>хліб, вікно, дядько</i>		<i>кінь, край, листя, море</i>		<i>плащ, ключ, плече</i>	

Іменники II відміни, які закінчуються на **р**, краще запам'ятати за таблицею.

Тверда група	М'яка група	Мішана група
Це іменники на -ар, -ер, -єр, -ур, -ір, -їр, -ор, -ур, -юр, -яр , у яких наголос при відмінюванні не переходить з основи на закінчення: <i>базар, інженер, прапор</i>	Це іменники на -ар, -ур , у яких при відмінюванні (особливо у множині) наголос переходить з основи на закінчення: <i>вівчар, лікар, кухар. Але: Ігор</i>	Це іменники на -яр , (означають професію), у яких наголос у непрямих відмінках переходить з основи на закінчення: <i>скляр, гусяр, газетяр</i>

Зразки відмінювання іменників II відміни

Відмінки	Однина			Множина		
	тверда	м'яка	мішана	тверда	м'яка	мішана
Н.	<i>друг</i>	<i>поле</i>	<i>ключ</i>	<i>друзі</i>	<i>поля</i>	<i>ключі</i>
Р.	<i>друга</i>	<i>поля</i>	<i>ключа</i>	<i>друзів</i>	<i>полів</i>	<i>ключів</i>
Д.	<i>другу, другові</i>	<i>полю</i>	<i>ключу, ключеві</i>	<i>друзям</i>	<i>полям</i>	<i>ключам</i>
З.	<i>друга</i>	<i>поле</i>	<i>ключ</i>	<i>друзів</i>	<i>поля</i>	<i>ключі</i>
О.	<i>другом</i>	<i>полем</i>	<i>ключем</i>	<i>друзями</i>	<i>полями</i>	<i>ключами</i>
М.	<i>на другові</i>	<i>на полі</i>	<i>на ключі</i>	<i>на друзях</i>	<i>на полях</i>	<i>на ключах</i>
Кл.	<i>друже</i>	<i>поле</i>	<i>ключе</i>	<i>друзі</i>	<i>поля</i>	<i>ключі</i>

Закінчення **-а(-я), -у (-ю)** в родовому відмінку однини іменників II відміни чоловічого роду

Закінчення **-а(-я)** мають іменники, які позначають:

1) різноманітні назви осіб та істот (загальні назви, імена, прізвища, персоніфіковані предмети і явища): *чоловіка, майстра, жителя, товариша, жука, Мороза, Петра*;

2) назви конкретних обчислювальних предметів: *дуба, трактора, ножа, маяка, зошита*;

3) топоніми – власні назви: *Тирасполя, Лондона, Львова* (крім складних назв, де для другої частини характерне закінчення **-у (-ю)**): *Зеленого Гаю, Кривого Рогу*;

4) гідроніми з наголошеним закінченням: *Дніпра, Дністра*, та прикметникового походження: *Тетерева* (але *Нілу, Єнісею*);

5) назви мір довжини, площі, ваги, грошових одиниць, часових проміжків, числові назви: *метра, місяця, літра, мільйона* (але *року, віку*);

6) терміни: *квадрата, атома, косинуса, числівника, додатка* (але *синтаксису*);

7) назви будівель та частин, приміщень: *хліва, монастиря, флігеля* (але *даху, вокзалу, дому, будинку, залу, палацу, поверху, каналу, магазину, метрополітену*);

8) назви з суфіксом **-ок, -очк, -ик**: *майданчика, садочка, лісочка, ставка, ярка* (*хоч лісу, ставу, саду, яру*);

9) віддієслівні іменники на **-ок**: *стрибка, кивка, кидка, уламка*.

Закінчення **-у(-ю)** мають іменники, які позначають:

1) матеріали, речовини, назви рослин (трав, куштів, злаків): *піску, азоту, кисню, цукру, бузку, ячменю, полину* (але *хліба, вівса*);

2) явища природи: *дощу, снігу, грому, вітру, урагану, морозу, циклону, землетрусу*;

3) назви сукупності людей та предметів: *полку, хору, загону, оркестру, натовпу, колективу*;

4) почуття, психічні стани, захворювання: *суму, настрою, спокою, неврозу, жалю*;

5) дії, процеси: *наступу, переходу, виклику, стукоту, льоту, заклику, крику*;

6) середовище чи простір: *лісу, степу, саду, гаю, космосу, лиману, океану*;

7) просторові топоніми: *Китаю, Паміру, Донбасу, Казахстану, Тібету*;

8) абстрактні поняття, суспільно-політичні, економічні, релігійні угруповання: *розуму, романтизму, характеру, спорту, прогресу*;

9) літературні жанри, видання: *альманаху, кодексу, літопису, нарису, твору, журналу*;

10) назви установ, організацій: *інституту, штабу, колгоспу, клубу, заводу, ректорату*;

11) назви спортивних та інших ігор, танців: *боксу, вальсу, волейболу, футболу, кросу (але гопака)*.

Деякі іменники можуть мати два варіанти закінчення залежно від наголосу: *до стола – до столу, з двора – з двору, до суда – до суду*.

III відміна

До III відміни належать іменники жіночого роду з нульовим закінченням (*ніч, любов*) та іменник *мати* (рос. *мама*). Третя відміна на групу не поділяється.

Відмінки	Однина			Множина	
Н.	<i>ніч</i>	<i>кров</i>	<i>мати</i>	<i>ночі</i>	<i>матері</i>
Р.	<i>ночі</i>	<i>крові</i>	<i>матері</i>	<i>ночей</i>	<i>матерів</i>
Д.	<i>ночі</i>	<i>крові</i>	<i>матері</i>	<i>ночам</i>	<i>матерям</i>
З.	<i>ніч</i>	<i>кров</i>	<i>матір</i>	<i>ночі</i>	<i>матері</i>
О.	<i>ніччю</i>	<i>кров'ю</i>	<i>матір'ю</i>	<i>ночами</i>	<i>матерями</i>
М.	<i>ночі</i>	<i>крові</i>	<i>матері</i>	<i>ночах</i>	<i>матерях</i>
Кл.	<i>ноче</i>	<i>крове</i>	<i>мати</i>	<i>ночі</i>	<i>матері</i>

Запам'ятайте: в О. в. одн. відбувається подвоєння між двома голо-
сними (*ніч - ніччю, ніч - ніччю*), після губних пишеться апостроф (*лю-
бов - любов'ю, кров - кров'ю*).

IV відміна

До IV відміни належать іменники середнього роду із закінченням **-а(-я)**, при відмінюванні яких з'являється суфікс **-ат-, -ят-** або **-ен-**.

Відмінки	Однина		Множина	
Н.	<i>тигренья</i>	<i>ім'я</i>	<i>тигреньята</i>	<i>імена</i>
Р.	<i>тигреньяти</i>	<i>імені</i>	<i>тигреньят</i>	<i>імен</i>
Д.	<i>тигреньяті</i>	<i>імені</i>	<i>тигреньятам</i>	<i>іменам</i>
З.	<i>тигренья</i>	<i>ім'я</i>	<i>тигреньят</i>	<i>імена</i>
О.	<i>тигреньям</i>	<i>ім'ям, іменем</i>	<i>тигреньятами</i>	<i>іменами</i>
М.	<i>тигреньяті</i>	<i>імені</i>	<i>тигреньятах</i>	<i>іменах</i>
Кл.	<i>тигренья</i>	<i>ім'я</i>	<i>тигреньята</i>	<i>імена</i>

Відмінювання іменників, що мають форму лише множини

Найбільше різняться форми **родового** відмінка:

- 1) закінчення **-ів(-іє)**: *виборів, Гімалаїв*;
- 2) нульове закінчення: *роковин, Альп*;
- 3) закінчення **-ей**: *людей, курей*.

Орудний відмінок має переважно закінчення **-ами(-ями)**, а в тих іменниках, яким у Р.в. властиве закінчення **-ей**, спостерігається флексія **-ми** (*людьми, гусьми*), хоч у деяких словах можливі паралельні форми: *дверми – дверима, ворітьми – воротами*.

Н.	<i>ножиці</i>	<i>окуляри</i>	<i>ворота</i>
Р.	<i>ножиць</i>	<i>окулярів</i>	<i>воріт</i>
Д.	<i>ножицям</i>	<i>окулярам</i>	<i>ворота</i>
З.	<i>ножиці</i>	<i>окуляри</i>	<i>ворота</i>
О.	<i>ножицями</i>	<i>окулярами</i>	<i>воротами (ворітьми)</i>
М.	<i>(на) ножицях</i>	<i>(на) окулярах</i>	<i>(на) воротах</i>
Кл.	<i>ножиці</i>	<i>окуляри</i>	<i>ворота</i>

Незмінювані іменники

Іменники, що не змінюють своїх закінчень ні за відмінками, ні за числами, називаються незмінюваними. У незмінюваних іменниках рід визначається за значенням цих іменників. До незмінюваних іменників належать:

- 1) іншомовні слова з кінцевим голосним: *депо, жури*, але *пальта, пальтом*;
- 2) жіночі прізвища на приголосний та **-о** (але чоловічі відмінюються): *Олі Черниш, Тані Грушко*;
- 3) російські прізвища на **-ово, -аго, -их**: *Живаго, Седих*;
- 4) деякі аббревіатури: *для США, до АТС* та складноскорочені слова: *завдитсадком*.

Написання та відмінювання

чоловічих і жіночих прізвищ та імен по батькові

1. Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменників І-ої відміни, відмінюються як відповідні іменники І-ої відміни, а прізвища з закінченнями іменників ІІ-ої відміни відмінюються за зразками іменників ІІ-ої відміни.

2. Прізвища *прикметникового* типу на **-ий, -ій** відмінюються як відповідні прикметники чоловічого та жіночого роду (твердої чи м'якої групи).

3. Чоловічі прізвища на **-ов, -ев, (-ев), -ів (-іє), -ин, (-їн)** відмінюються за такими зразками:

Відмінки	Однина	Множина
Н.	<i>Павлов</i>	<i>Павлови</i>
Р.	<i>Павлова</i>	<i>Павлових</i>
Д.	<i>Павлову</i>	<i>Павловим</i>
З.	<i>Павлова</i>	<i>Павлових</i>
О.	<i>Павловим</i>	<i>Павловими</i>
М.	<i>(на) Павлові (-у)</i>	<i>(у) Павлових</i>
Кл.	<i>Павлове (Павлов)</i>	<i>Павлови</i>

4. Жіночі прізвища на приголосний та **-о** не відмінюються.

При творенні чоловічих імен по батькові вживається тільки суфікс **-ович-**: *Ігорович, Юрійович (але Хомич, Лукич, Ілліч)*.

Для творення жіночих імен по батькові вживається суфікс **-івн(а)**, від імен на **й -івн(а)**: *Борисівна, Сергіївна, Юрїївна*.

Морфологічний розбір іменника

Схема розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма іменника.
4. Власна чи загальна назва.
5. Істота чи неістота.
6. Рід.
7. Відміна, група (для іменників I і II відмін).
8. Відмінок.
9. Число (має однину і множину чи лише одну із них).
10. Синтаксична роль.
11. Вимова та написання.

Зразок розбору

Кирило простяг руку (*М. Коцюбинський*).

Зразок усного розбору

Кирило – іменник, початкова форма – *Кирило*, власна назва, істота, чоловічий рід, II відміна, тверда група, називний відмінок, однина, у реченні виконує роль підмета, пишеться з великої літери.

Зразок письмового розбору

Кирило – імен., поч. форма – *Кирило*, вл. назва, істота, ч. р., II відміна, тв. гр. наз. відм., одн., підмет.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. У якому рядку всі слова є іменниками?
  - 1) малювання, завдання, читати, хода, рух;
  - 2) сміливість, молодь, радість, читання, біганина;
  - 3) зелень, молодий, життя, працювати, природа;
  - 4) працівник, восковий, відділ, дорогий, дорога.

2. У якому рядку всі іменники належать до назв неістот?
  - 1) будинок, яблуна, вітер, дерева, жінка;
  - 2) книга, парта, ніж, одяг, осінь;
  - 3) береза, сопілка, дощ, злива, мати;
  - 4) груші, працівник, машина, ворота, учень.

3. У якому рядку подано іменники тільки жіночого роду?
  - 1) курка, земля, Микола, парта, сирота;
  - 2) доля, канікули, голова, душа, тихоня;
  - 3) леді, книга, радість, мати, річ;
  - 4) довіра, перерва, відповідь, теля, завдання.

4. У якому рядку подано іменники тільки чоловічого роду?
  - 1) Ілля, дядько, кінь, край, сніг;
  - 2) радість, сум, виноград, картопля, музей;
  - 3) Київ, капітан, рахівник, ледащо, майстер;
  - 4) ООН, хлопець, Іван, засіб, вихор.

5. У якому рядку подано іменники тільки середнього роду?
  - 1) колесо, стаття, село, подвір'я, ім'я;
  - 2) яблуко, прізвище, питання, життя, вогонь;
  - 3) поле, завдання, читання, сирота, батько;
  - 4) плем'я, дівча, вікно, море, обличчя.

6. У якому рядку всі іменники незмінювані?
  - 1) кіно, Міссісіпі, СНД, конференсьє, іменини;
  - 2) какао, какаду, Кутаїсі, леді, ООН;
  - 3) журі, меню, фламінго, цеце, ножиці;
  - 4) метро, кашне, Конго, аташе, нездара.

7. У якому рядку всі іменники вживаються тільки в однині?
  - 1) цемент, радість, малювання, листя, сонце;
  - 2) залізо, сум, молодь, Донецьк, Черкаси;

-
- 3) цукор, біганина, Чернігів, мужність, повітря;
4) маляр, картоплиння, молодь, щастя, волосся.
8. У якому рядку всі іменники вживаються тільки в множині?
1) піжмурки, пожитки, іменини, двері, Альпи;
2) канікули, дріжджі, вершки, ножиці, мухи;
3) Суми, ворота, береги, ночви, пахощі;
4) заздрощі, Карпати, оглядини, традиції, куці.
9. У якому рядку всі іменники належать до I відміни?
1) держава, дорога, вовчєня, площа, калина;
2) надія, робота, ім'я, учениця, вежа;
3) книга, щастя, дружба, перемога, історія;
4) суниця, хата, сирота, круча, хмара.
10. У якому рядку всі іменники належать до II відміни твердої групи?
1) вир, комар, снігур, шахтар, каменярь;
2) директор, мир, базар, двір, абажур;
3) гектар, звір, інженер, газетяр, касир;
4) школяр, бригадир, богатир, піснярь, вугляр.
11. У якому рядку всі іменники належать до III відміни?
1) ніч, віддаль, юність, мудрість, звістка;
2) душа, душевність, честь, мить, творчість;
3) вість, верф, галузь, гостинність, гостина;
4) любов, радість, мати, розкіш, відповідь.
12. У якому рядку всі іменники належать до IV відміни?
1) дитя, дівчатко, голубєня, немовля, тигрєня;
2) орля, орлятко, зайчєня, вовчєня, індича;
3) ведмежа, дівча, плем'я, ім'я, маля;
4) хлоп'я, внуча, орленя, котєня, листя.
13. У якому рядку в усіх словах в орудному відмінку відбувається подовження?
1) розкіш, зелень, путь, відповідь, ртуть;
2) мить, повінь, зустріч, міць, кров;
3) доповідь, молодість, широчінь, Січ, річ;
4) любов, юність, блакить, тїнь, ніч.
14. У якому рядку всі іменники в родовому відмінку однини мають закінчення **-у(-ю)**?

-
- 1) бузок, діагноз, товар, край, авіатор;
  - 2) абзац, лан, оркестр, гнів, Париж;
  - 3) Сибір, сантиметр, натовп, Лондон, рід;
  - 4) інвентар, інтерес, баскетбол, кисень, університет.

15. У якому рядку всі іменники в родовому відмінку множини мають закінчення **-ів**?

- 1) кухня, мітла, копальня, міжгір'я, подвір'я;
- 2) поле, відкриття, життя, почуття, край;
- 3) підпис, день, пальто, миша, полотно;
- 4) сходи, тінь, відомість, окуляри, лещата.

16. У якому рядку всі іменники означають назви дій?

- 1) боротьба, інженер, вода, щастя, біг;
- 2) токар, чабан, гончар, маляр, митець;
- 3) ріст, дослідження, синява, травень, чайка;
- 4) дихання, читання, лікування, малювання, рух.

17. У якому рядку всі іменники означають назви явищ природи?

- 1) мати, батько, брат, сестра, бабуся;
- 2) радість, сум, любов, хвилювання, горе;
- 3) кінь, комаха, ведмідь, теля, орел;
- 4) сніг, дощ, завірюха, грім, блискавка.

18. У якому рядку всі іменники – конкретні назви?

- 1) вівця, лід, записник, палац, вівчар;
- 2) телефон, людина, квітка, телефонізація, людство;
- 3) картина, дерево, взуття, зошит, милість;
- 4) віра, книга, корова, кава, рішення.

19. У якому рядку всі іменники є збірними назвами?

- 1) адвокатура, апаратура, суд, гілля, сад;
- 2) комашня, селянство, жіноцтво, ректорат, студентство;
- 3) електорат, черга, рота, батальйон, армія;
- 4) віття, лісництво, ліс, березняк, дуб.

20. У якому рядку всі іменники є абстрактними назвами?

- 1) радість, боротьба, перегони, переліт, пілот;
- 2) сум, запрошення, піклування, опіка, опікун;
- 3) відвідини, процес, свобода, втіха, доброта;
- 4) інформація, вдячність, місто, гуманізм, жаль.

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Без рушника, як і без пісні, не обходяться народження, одруження, ювілейні урочистості. 2) Ознакою охайності, працьовитості кожної господині є прибрана хата і чистий рушник напохваті. 3) По всій Україні поширений звичай накривати рушником хліб на столі. 4) Гарний був звичай використовувати рушник при будівництві домівки. 5) Його вішали вгорі, у кутку, коли стіни буди вже зведені. 6) Коли син вирушав із дому в далеку путь, мати дарувала йому рушник, щоб беріг від лиха. 7) Цей звичай існує і нині.

(Л. Орел.)

1. З першого речення випишіть іменник III відміни в початковій формі.

2. З речень 4–7 випишіть іменник II відміни.

3. З речень 2–5 випишіть іменник середнього роду. Слово запишіть в початковій формі.

4. Вкажіть кількість іменників I відміни м'якої групи у реченнях 1–7. Відповідь запишіть цифрою.

5. Вкажіть номер речення, в якому вживається власна назва. Відповідь запишіть цифрою.

6. Вкажіть кількість іменників, що означають назви істот. Відповідь запишіть цифрою.

7. Випишіть з 7 речення іменник, якому відповідає наступна характеристика: *неістота, II відміна, тв. гр., ч. р., З. в., у реченні виступає додатком.*

ПРИКМЕТНИК

Значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Прикметником називається повнозначна частина мови, що виражає ознаку предмета і змінюється за родами, числами та відмінками.

Прикметники відповідають на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?*

Вживаючись з іменниками, прикметники узгоджуються з ними у роді (в однині) й відмінку: *широкий степ, широкого степу, широкі степи.*

У реченні прикметники здебільшого виступають у ролі означень, а також іменною частиною складеного присудка:

*Стояли гарячі сонячні дні. **Порядок** у нього **ідеальний**.*

Граматичною категорією прикметника є також словозмінна категорія ступенів порівняння. Прикметники мають повні (стягнені та нестягнені) і короткі форми.

Форми прикметника		
коротка	повна	
	стягнена	нестягнена
<i>зелен</i>	<i>зелена, зелене</i>	<i>зеленая, зеленее</i>
<i>ясен</i>	<i>ясна, ясне</i>	<i>ясная, яснее</i>
<i>дрібен</i>	<i>дрібна, дрібне</i>	<i>дрібная, дрібнее</i>

Розряди прикметників за значенням

Залежно від лексичного значення, граматичних (морфологічних, синтаксичних) та словотвірних особливостей усі прикметники поділяються на три розряди: **якісні**, **відносні**, **присвійні**. Межі між прикметниками цих груп умовні. Оскільки прикметники широко вживаються у переносному значенні, то відбувається перехід з одного розряду в інший: *золотий годинник* (відносний прикметник) — *золоті руки* (якісний), *лисяча нора* (присвійний) — *лисяча шуба* (відносний) — *лисяча вдача* (якісний).

Тому іноді виділяють проміжні розряди присвійно-відносних або присвійно-якісних прикметників.

Якісні прикметники

Якісні прикметники вказують на змінну ознаку, що сприймається органами чуття безпосередньо, й означають:

- 1) колір: *червоний, блакитний, сірий*;
- 2) смак: *солодкий, кислий, гіркий*;
- 3) запах: *ароматний, запашний*;
- 4) вагу: *легкий, важкий*;
- 5) вік: *молодий, старий*;
- 6) форму: *прямий, вузький*;
- 7) зовнішні та внутрішні властивості: *вихований, стрункий, хоробрий, боязкий, щедрий*.

Якісні прикметники мають граматичні ознаки:

Ступені порівняння (найголовніша граматична ознака): *веселий — веселіший — найвеселіший*.

Зменшені, пестливі, збільшені і згрубілі форми: *маленький, худющий, височенний, тоносінький*.

Від якісних прикметників можуть утворюватись якісно-означальні прислівники на **-о**, **-е**: *низько, весело, гаряче* та іменники з абстрактним значенням: *сміливість, чесність, доброта, висота*.

Творюють антонімічні пари: *твердий – м'який, старий – молодий, жвавий – млявий*.

Деякі з них зберегли давню коротку форму.

6. Можуть виражати інтенсивність ознаки сполуками типу: *тихий-тихий, цікавий-цікавий-цікавий*.

Окремі якісні прикметники відзначаються не всіма цими особливостями. Однак відносні і присвійні не мають жодної з них.

Ступені порівняння якісних прикметників					
Вихідна	Вищий ступінь порівняння		Найвищий ступінь порівняння		
	форми		форми		
	проста	складена	проста	складна	складена
<i>молодий</i>	<i>молодший</i>	<i>більш (менш) молодий</i>	<i>наймолодший</i>	<i>якнаймолодший</i>	<i>найбільш (найменш) молодий</i>
<i>гострий</i>	<i>гостріший</i>	<i>більш (менш) гострий</i>	<i>найгостріший</i>	<i>якнайгостріший</i>	<i>найбільш (найменш) гострий</i>

Слово **менш** виражає міру спадаючого вияву ознаки.

Зміни приголосних при творенні вищого ступеня порівняння

При творенні вищого ступеня порівняння за допомогою суфікса **-ш-** прикметникові суфікси **-к-**, **-ок-**, **-ек-** випадають: *тонкий – тонший, широкий – ширший, далекий – дальший*.

Перед суфіксом **-ш-** кореневі приголосні [г], [з] змінюються на [ж], а [с] – на [ш]. Суфіксальний [ш], у свою чергу, змінюється на [ч]:

дорогий – дорожчий;

вузький – вужчий;

високий – вищий;

дужий – дужчий.

В окремих випадках форми вищого ступеня творяться за допомогою інших основ: *поганий – гірший, гарний – кращий, великий – більший*. Такі форми називаються сулетивними.

Не творяться форми ступенів за допомогою слова *самий* (*самий відомий* — неправильно), не можна поєднувати способи творення простої та складеної форм: *більш кращий* (слід *більш красивий*).

Відносні прикметники

Відносні прикметники називають ознаки предмета за його відношенням до інших предметів: *бібліотечний, науковий, залізний*. Вони утворюються переважно від іменників: *математика — математичний, золото — золотий, телефон — телефонний*.

Відносні прикметники виражають ознаку опосередковано, через відношення до:

- 1) предмета, явища: *скляний, кораловий, осінній, дощовий*;
- 2) призначення: *шкільний, шевський, заводський*;
- 3) абстрактного поняття: *політичний, античний, польський, науковий*;
- 4) місця і часу: *місцевий, сьогоднішній, вчорашній, тижневий*;
- 5) числа: *потрійний, двозначний, рідкісний*.

Відносні прикметники мають такі граматичні ознаки:

1. Лише похідну основу: *підготовка — підготовчий, захід — західний*.
2. Творять синонімічні словосполучення типу: *літній день — день літа, залізні ворота — ворота із заліза*.
3. Ознака, яку вони виражають, є незмінною (ступені порівняння неможливі).

Присвійні прикметники

Вказують на належність предмета якійсь істоті (кому-небудь) і відповідають на питання *чий? чия? чие? чий?*

Творяться лише від назв істот:

- 1) якщо від іменників, що є назвами людей, то використовують суфікси **-ів-(-їв-)**: *Іванів, Сергіїв* або **-ин- (-їн-)**: *сестрин, Софіїн*;
- 2) якщо від іменників, що є назвами тварин, то суфікси **-ач- (-яч-)**: *собачий, котячий* або **-ин- (-їн-)**: *качиний, солов'їний*.

Межа між розрядами прикметників є досить відносною: *золотий ланцюжок* (відносний прикметник) — *золоті руки* (якісний); *заячий хвіст* (присвійний — *заяча душа* (якісний) — *заяча шуба* (відносний).

Повні і короткі форми прикметників

В українській мові наявні **повні** форми прикметників (*дрібний, ясний, потрібний*), що відмінюються, і **короткі** (*дрібен, ясен, потрібен*), які виступають у Н.в. і Зн.в. однини чоловічого роду. Короткі форми вживаються переважно в розмовній мові, віршах і народній творчості:

Зелен стан, красен стан, славен краю Дагестан (П. Тичина). *Пливе човен води повен*. Короткі форми зустрічаються, як правило, серед якісних прикметників.

Повні форми прикметників бувають нестягнені (*добрий, добрая, добре, добрі*) і стягнені (*добра, добре, добрі*).

Загальновживаними виступають повні форми прикметників: нестягнені у Н. в. однини чоловічого роду (*повний, високий, прозорий*) і стягнені у Н. в. жіночого та середнього родів однини та у Н.в. множини (*висока, високе, високі*).

Стягнені форми утворилися від нестягнених такими чином: приголосний *й*, що був між голосними у закінченні, зник; два однакових голосних закінчення стягнулися в один звук: *добрайа — добраа — добра, добрейє — добреє — добре*.

Особливості відмінювання прикметників

Залежно від твердого чи м'якого кінцевого приголосного основи розрізняють прикметники твердої та м'якої груп. Умовно їх можна поділити на *зелену* та *синю* групи: прикметник *зелений* — це приклад прикметників твердої групи, а *синій* — м'якої. Тому, знаючи, як відмінюються ці прикметники, ми можемо провідмінювати будь-який інший, що належить до такої ж групи (окрім прикметників на *-лиций*).

Тверда група			М'яка група		
Прикметники, основа яких закінчується на твердий приголосний, у Н. в. однини мають такі закінчення:			Прикметники з основою на м'який приголосний або у Н. в. однини мають такі закінчення:		
чол. рід	жін. рід	сер. рід	чол. рід	жін. рід	сер. рід
-ий	-а	-е	-ій	-я	-е
<i>зелений</i>	<i>березова</i>	<i>ведмеже</i>	<i>синій</i>	<i>мужня</i>	порожнє

Відмінкові закінчення прикметників

Відмінки	Однина			
	Чоловічий та середній рід		Жіночий рід	
	Тверда група	М'яка група	Тверда група	М'яка група
Н.	ясний, ясне	синій, синє	ясна	синя
Р.	ясного	синього	ясної	синьої
Д.	ясному	синьому	ясній	синій
З.	Н. або Р.	Н. або Р.	ясну	синю
О.	ясним	синім	ясною	синьою
М.	ясному	синьому	ясній	синій

Відмінки	Множина	
Н.	ясні	сині
Р.	ясних	синіх
Д.	ясним	синім
З.	Н. або Р.	Н. або Р.
О.	ясними	синіми
М.	ясних	синіх

У середньому роді прикметники мають такі самі закінчення, як і в чоловічому, за винятком лише називного — знахідного відмінків, де в сер. роді виступає закінчення **-е, -є**.

Прикметники на **-лиций** мають змішані закінчення іменників твердої та м'якої груп:

Відмінки	Однина			Множина
	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід	
Н.	<i>білолиций</i>	<i>білолице</i>	<i>білолиця</i>	<i>білолиці</i>
Р.	<i>білолицього</i>		<i>білолицьої</i>	<i>білолицих</i>
Д.	<i>білолицьому</i>		<i>білолицій</i>	<i>білолицим</i>
З.	<i>Н. або Р.</i>		<i>білолицю</i>	<i>Н. або Р.</i>
О.	<i>білолицим</i>		<i>білолицьою</i>	<i>білолицими</i>
М.	на (у) <i>білолицьому (-ім)</i>		<i>білолицій</i>	<i>білолицих</i>

Чергування голосних при відмінюванні прикметників

У суфіксах **-ів-, -їв-** присвійних прикметників, утворених від іменників другої відміни, при відмінюванні може відбуватися чергування голосних **і з о** та **і з е**.

У присвійних прикметників, утворених від іменників	
твердої групи	м'якої групи
При відмінюванні відбувається чергування і з о (написання суфікса -ів- змінюється на -ов-): <i>столярів – столярового, ювілярів – ювіляровому</i>	При відмінюванні відбувається чергування і з е або ї з е (написання суфікса -ів- або -їв- змінюється на -ев- або -єв-): <i>теслярів – тесляревого, товаришів – товаришевому, Андріїв – Андрієвим</i>

Н і НН у прикметниках

1. У прикметниках пишемо **нн**, якщо ці прикметники утворені за допомогою суфікса **-н-** і твірна основа закінчується на **н**: *закон-н-ий, цін-н-ий*.

2. Наголошені прикметникові суфікси **-анн-**, **(-янн-)**, **-енн-** пишемо з двома буквами **н**: *незліченний, невблаганний*. Але у дієприкметниках пишемо завжди **н**: *нездоланий* (суфікс **-н-** ненаголошений).

3. Ненаголошені прикметникові суфікси **-ан-** **(-ян-)**, **-ен-** пишемо з однією буквою **н**: *глиняний, коханий*.

Суфікси **-ин-**, **-ін-** **(-їн-)**, що вживаються у присвійних і відносних прикметниках, пишуться з однією **н**: *солов'їний, качиний, пташиний*.

Правопис складних прикметників разом і через дефіс

1. Складні прикметники пишуться разом:

а) якщо вони утворені від підрядних словосполучень: *полезахисний — захищати поле; білолиций — біле лице; вогнестійкий — стійкий до вогню;*

б) якщо першим компонентом у них виступає прислівник: *важкохворий, внутрішньозаводський* (так само й такі, в яких другою складовою частиною є дієприкметник: *вищезгаданий, нижчезазначений*).

Прикметники з **пів-**, **напів-** пишуться разом: *піврічний, напівдикий*.

2. Складні прикметники пишуться через дефіс:

а) якщо вони утворені складанням основ незалежних одне від одного слів і міжними можна поставити сполучник **і**: *мовно-літературний — мовний і літературний; військово-повітряний — військовий і повітряний;*

б) якщо вони позначають відтінки кольору і смаку, а також поєднання кольорів: *блідо-рожевий, червоно-чорний, гірко-солоний*. Виняток становлять слово *жовтогарячий* (*червоногарячий*) і прикметники, першою складовою частиною яких виступає слово *загальний*: *загальнонародний, загальнолюдський;*

в) складні назви проміжних сторін світу: *південно-східний, нордостівський*.

Правопис українських і російських прізвищ прикметникового типу

I. Російська літера **е** передається українською **є**:

1. На початку складу:

а) на початку слова: *Єршов, Єгоров;*

б) після голосного: *Благоев, Боев;*

в) після апострофа: *Аляб'єв, Зинов'єв*;

г) після **ь**: *Арсеньєв, Ігнат'єв*.

2. Коли російському кореневому **е** відповідає українське **і**: *Серов, Белов*.

3. У суфіксах **-єв-**, **-єєв-** після приголосного (за винятком шиплячих [ж], [ч], [ш], [дж], а також [р] і [ц]): *Гордєєв, Лосєєв*.

У решті випадків уживається **е**: *Семенов, Федоров*.

II. Ё передається:

1) **йо** на початку складу: *Йолкін, Вороб'їєв*;

2) **ьо** в інших випадках: *Ковальєв, Огар'єв*;

3) **е** у прізвищах, утворених від спільних для українських та російських імен і загальних назв: *Озеров, Нехорошев*.

4) Суфікс **-єв** після шиплячих передається **-єв** під наголосом: *Грачєв, Хрущєв*.

III. Російській літері **И** відповідають:

1. **Й:**

а) після голосного: *Воїнов, Нурейєв*;

б) після апострофа: *Захар'їн, Гур'їн*;

в) після **ь**: *Льїн*;

2. **І:**

а) на початку слова: *Ісаков, Іванов*;

б) після приголосного (крім шиплячих і [ц]): *Мічурін, Філіпов*;

3. **И:**

а) після шиплячих та [ц]: *Шишкін, Цецилін*;

б) у префіксі **при-**: *Привалов, Пришвін*;

в) у суфіксах **-ик-**, **-ич-**, **-иц-**, **-ищ-**: *Голіцин, Радищєв, Сальников*;

г) у прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен та загальних назв: *Борисов, Синицин*.

IV. Ы передається **И**: *Чернишов, Рібаков*.

V. М'який знак пишемо після **д, т, з, ц, л, н**, що позначають м'які приголосні, перед буквами **я, ю, є, ї**: *Дьяконов, Ігнат'єв, Льюшин*.

VI. Апостроф пишемо після **б, п, в, м, ф, р** перед **я, ю, є, ї**: *Аляб'єв, В'юнов, Прокоф'єв*. Перед **-йо-** апостроф не пишеться: *Вороб'їєв, Солов'їєв*.

Морфологічний розбір прикметника

Схема розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
4. Розряд (якісний, відносний чи присвійний).
5. Ступінь порівняння (для якісних прикметників).
6. Рід.
7. Число.
8. Відмінок.
9. Група (тверда чи м'яка).
10. Форма (повна чи коротка).
11. Синтаксична роль.
12. Вимова і написання.

Зразок розбору

І разом з солодкою вогкістю в одно зіллявся смак гіркої трави...
(М. Коцюбинський).

Зразок усного розбору

Солодкою (вогкістю) — прикметник, початкова форма — *солодкий*, якісний, звичайний ступінь, жіночий рід, однина, орудний відмінок, тверда група, повна форма, у реченні виконує роль узгодженого означення; вимовляємо соло[тк]ою, а пишемо солодкою.

Зразок письмового розбору

Солодкою (вогкістю) — прикметник, поч. форма — *солодкий*, як., зв. ступінь, ж. р., одн., ор. відм., тв. гр., повна форма, узг. означення.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. У якому рядку всі слова є прикметниками?
  - 1) блакитний, густий, намальований, батьків, зимовий;
  - 2) дерев'яний, цікавий, розумний, сестрин, важливий;
  - 3) гострий, літній, пізній, калиновий, кожний;
  - 4) залізний, ошатний, всякий, гарний, далекий.
2. У якому рядку всі прикметники є якісними?
  - 1) мудрий, величний, помпезний, грандіозний, виноградний;
  - 2) білолиций, свіжий, дальній, ранній, ковалів;

-
- 3) привітний, терпимий, оригінальний, потужний, приємний;
  - 4) жорстокий, вільний, смачний, солодкий, морський.

3. У якому рядку всі прикметники є присвійними?

- 1) Іванів син, материна сумка, парубкові штани, Василева донька, бабина онучка;
- 2) учителів портфель, мамина хустка, батькові речі, сусідчині діти, ясен місяць;
- 3) Маріїна сукня, тітчина коса, дядькові вуса, Ігореві олівці, радісна усмішка;
- 4) Степанів батіг, майстрові інструменти, сторожова рушниця, вовчий апетит, літній дощ.

4. У якому рядку всі прикметники — відносні?

- 1) залізний, лимонний, пластмасовий, торф'яний, плаксивий;
- 2) морквяний, трав'янистий, бетонний, вчорашній, зручний;
- 3) дощовий, грошовий, дійовий, нульовий, терпимий;
- 4) літній, ситцевий, березневий, алюмінієвий, грушевий.

5. У якому рядку до складу всіх словосполучень входять якісні прикметники в короткій формі?

- 1) ранній сніг, вранішній туман, дружній сміх, городня культура, царський палац;
- 2) столярна майстерня, молода дівчина, безкрай степ, синє море, квіткасті луки;
- 3) дрібен дощик, ясен місяць, зелен цвіт, повен човен, благословен день;
- 4) права щока, сухенький очерет, біла криниця, свята вода, височенні дуби.

6. У якому словосполученні присвійний прикметник вжито у значенні якісного?

- 1) ведмежа шкура;
- 2) кроляча клітка;
- 3) лисяча посмішка;
- 4) заячий хвіст.

7. У якому рядку всі відносні і присвійні прикметники вжито у значенні якісних?

- 1) фіалкові очі, воляча впертість, малинове варення;
- 2) собача відданість, золота душа, джерельна вода;
- 3) золоте волосся, заяча душа, калинові гаї;
- 4) ведмежа хода, золоте серце, бузкова сукня.

---

8. У якому рядку від усіх прикметників можна утворити ступені порівняння?

- 1) кислий, цікавий, розумний, сміливий, чесний;
- 2) туристичний, мужній, героїчний, бабусин, оксамитовий;
- 3) блакитний, океанський, вовчий, сибірський, радісний;
- 4) хоробрий, відважний, гордий, зимовий, спритний.

9. У якому рядку всі прикметники мають форму найвищого ступеня порівняння?

- 1) найрозумніший, найбільш вдалий, надзвичайно хоробрий;
- 2) найменш корисний, якнайважчий, найглибший;
- 3) найпотрібніший, найбільш високий, надміру темний;
- 4) дуже смачний, ледве помітний, найсмачніший.

10. У якому рядку всі прикметники вживаються у формі однакового ступеня порівняння?

- 1) найвищий, найменш вдалий, гірший, щонайшвидший;
- 2) якнайкращий, найбільший, найбільш солодкий, найсмачніший;
- 3) найдовший, трохи кращий, найгарячіший, найважчий;
- 4) менш відомий, більш вправний, найбільш популярний, популярніший.

11. У якому рядку всі прикметники належать до м'якої групи?

- 1) повен, дрібен, здатен, ладен, здоров;
- 2) радісний, бадьорий, веселий, затишний, житній;
- 3) милий, веселий, синій, любий, фінальний;
- 4) середній, художній, вчорашній, колишній, торішній.

12. У якому рядку в усіх прикметниках у закінченні пишеться тільки **-і**?

- 1) колюч..х троянд, товщ..ми колодами, до гаряч..х страв;
- 2) найважч.. пахунки, у найближч..й вулиці, у нижч..х кущиках;
- 3) блискуч.. знання, у мишач..й нірці, найдорожч.. парфуми;
- 4) найкращ.. побажання, найближч..ми шляхами, торішн..ми записами.

13. У якому рядку в усіх прикметниках проста форма вищого ступеня порівняння твориться за допомогою суфікса **-ш-**?

- 1) солодкий, швидкий, легкий, дешевий, рідкий;
- 2) короткий, довгий, модний, широкий, мудрий;
- 3) чорний, солоний, гіркий, дотепний, багатий;
- 4) сухий, вологий, жаркий, прохолодний, лагідний.

---

14. У якому рядку можна утворити прикметники з суфіксом **-цьк-**?

- 1) чех, Волга, Одеса, Галич, Сиваш;
- 2) Кагарлик, чумак, Бахмач, Словачія, Прилуки;
- 3) Париж, турист, Луцьк, Кавказ, Буг;
- 4) Буча, Куяльник, Дрогобич, Рига, Калущ.

15. У якому рядку всі прикметники пишуться з однією **-н-**?

- 1) полотня..ий, гороби..ий, широче..ий;
- 2) конопля..ий, бджоли..ий, здорове..ий;
- 3) кукурудзя..ий, скля..ий, перепили..ий;
- 4) осі..ій, лебеди..ий, букве..ий.

16. У якому рядку допущено орфографічну помилку?

- 1) численний, дощаний, денний;
- 2) страшенний, глинянний, піщаний;
- 3) силенний, несказаний, сонний;
- 4) скляний, туманний, буквений.

17. У якому рядку всі прикметники пишуться через дефіс?

- 1) криваво/червоний, південно/західний, прісно/водний;
- 2) світло/рожевий, шести/гранний, кам'яно/вугільний;
- 3) м'ясо/молочний, гірко/солоний, англо/французький;
- 4) південно/західний, сліпучо/білий, південно/український.

18. У якому рядку всі прикметники пишуться з **не** разом?

- 1) не/впинний, грудень не/холодний, не/веселий;
- 2) річка не/широка, не/широка річка, не/мічний;
- 3) не/гарний; не/високий, а низький; не/вмілий;
- 4) не/щадний, не/далекий, не/потрібний.

19. У якому реченні прикметник виконує синтаксичну роль присудка?

- 1) Вітер сильний, поривчастий.
- 2) На городі я побачив рівненькі грядочки моркви.
- 3) Школа стояла на невисокому горбі.
- 4) Зоопарку подарували двох молодих мавпочок.

20. У якому рядку правильно зроблено морфологічний розбір виділеного прикметника?

Буду я навчатись мови золотої
У трави-веснянки, у гори **крутої**...

1) *Крутої* (гори) — прикметник, поч. форма — *крутий*, якісний, тв. гр., Р. в., однина, жін. р., у реченні є означенням.

2) *Крутої* (гори) — прикметник, поч. форма — *крутий*, якісний, тв. гр., М. в., однина, жін. р., у реченні є означенням.

3) *Крутої* (гори) — прикметник, поч. форма — *крутий*, якісний, м'як. гр., Р. в., однина, жін. р., у реченні є означенням.

4) *Крутої* (гори) — прикметник, поч. форма — *крутий*, якісний, тв. гр., Р. в., однина, жін. р., у реченні є іменною частиною присудка.

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Скромна краса пізньої осені. 2) Листопад сьогодні сумний. 3) Природа ніби причаїлася, чекаючи зимових холодів. 4) Потекли з неба ниточки осіннього дощу. 5) Вітер сильно дмухнув на хмари; і закрили вони надовго сонечко. 6) Вранці стеляться над землею білі тумани, хмари так низенько спускаються, що обгортають собою землю. 7) Пізньої осені на болоті досягає журавлина. 8) Її гарні червоні ягідки видно здаля, лежать собі зверху на купині. 9) Листопад — ворота зими.

1. Випишіть прикметник, вищий ступінь порівняння якого утворюється від іншої основи.

2. Укажіть номери речень, в яких немає прикметників. Відповідь запишіть цифрою.

3. Укажіть номери речень, в яких є прикметники, що належать до м'якої групи. Відповідь запишіть цифрою.

4. Укажіть номери речень, в яких є відносні займенники. Відповідь запишіть цифрою.

5. З речень 1–5 виберіть речення, в яких є прикметники, що утворюють ступені порівняння. Відповідь запишіть цифрою.

ЧИСЛІВНИК

Значення числівника, морфологічні ознаки та синтаксична роль

Числівником називається повнозначна частина мови, до складу якої входять слова, що означають кількість предметів або їх порядок при лічбі. Відповідають на питання *скільки? скількох? котрий? котра? котре? котрі? котрого?* і т. д.

Основною граматичною категорією числівників є відмінок. Деякі числівники змінюються за родами (*два, дві; один, одна, одно*); числами (*одні, шості – один, шостий*).

У реченні можуть виконувати роль підмета: **Вісім** ділиться на чотири; іменної частини складеного присудка: *Ти між зірками одна* (В. Сосюра); додатка: *Стрілка годинника наближалась до дванадцяти* (Бедзик); означення: *Перший день війни видався найдовшим* (Ю. Збанацький). Частіше числівники виступають членами речення у сполученні з іменником: *П'ятеро хлопців зайшли до класу*.

Розряди числівників за значенням

Кількісні	Власне кількісні	Називають точно окреслену кількість саму по собі, поза зв'язком з відповідними предметами (<i>тридцять поділити на п'ять буде шість</i>), або кількість тих чи інших предметів (<i>десять будинків</i>). Власне кількісних числівників близько 40, вони не мають роду і числа (крім числівників <i>один, два, тисяча, мільйон, мільярд</i>)
	Неозначено-кількісні	Не вказують на точну кількість: <i>багато, мало, безліч, декілька, кількасот, кільканадцять</i> . Слід розрізняти числівники і однозвучні прислівники: <i>багато</i> (числ.) <i>тижнів – працював багато</i> (присл.), <i>немало</i> (числ.) <i>років – пережито немало</i> (присл.), <i>чимало</i> (числ.) <i>людей – знав чимало</i> (присл.)
	Збірні	Означають кількість предметів як їх сукупність: <i>двоє вікон, дев'ятеро дівчат</i> . До збірних числівників належать: <i>двоє</i> (<i>двійко</i>), <i>трое</i> (<i>трійко</i>), <i>четверо...</i> <i>двадцяттеро</i> і <i>тридцяттеро</i> . Сюди ж обидва, обидві, обоє
	Дробові	Означають не цілі, а дробові величини у поєднанні з цілими числами або без них: <i>три четвертих; п'ять цілих, шість десятих; півтора</i> (<i>півтори</i>), <i>півтора</i>

Поряд- кові	Означають порядок при лічбі (<i>третій місяць, двадцятий загін</i>), змінюються за родами, числами та відмінками, узгоджуючись з іменниками: <i>двадцятий вік, за другим столом, п'ятого колеса</i> . В реченні, як правило, виконують функцію означення		
Групи числівників за будовою			
Прості	Складні	Складені	
Мають один корінь: 1) власне кількісні: <i>один – десять, сорок, сто, тисяча, мільйон, мільярд;</i> 2) неозначено-кількісні: <i>багато, мало, декілька;</i> 3) збірні: від <i>двоє</i> до <i>десятеро</i>	Утворені з двох числівників, об'єднаних в одне слово: 1) назви чисел другого десятка (11–19), назви десятків (20–90, крім 40), назви сотень (200–900); 2) неозначено-кількісні: <i>кількадесят, кількасот, кільканадцять;</i> 3) збірні: <i>одинадцятро, двадцятро...;</i> 4) дробові: <i>півтора, півтораєта</i>	Складаються з двох і більше простих чи складних числівників, окремо взятих: <i>сто тридцять вісім, три мільйони п'ять тисяч двісті сім</i>	

Типи відмінювання кількісних числівників

Умовно відмінювання всіх числівників ми можемо поділити на **6 типів**:

1. Кількісний числівник **один** становить окрему групу відмінювання, бо він змінюється за родами і числами. У називному відмінку числівники **один, одна, одне, одні** мають форми прикметників. У середньому роді вживаються дві форми: **одно** (давніша форма) і **одне** (новіша, що виникла під впливом прикметників **нове, гарне, тихе**). У непрямих відмінках ці числівники мають закінчення прикметників твердої групи, крім родового й орудного відмінків жіночого роду, які мають паралельні форми: *одної, одною* (як у прикметників — *червоної, червоною*) і *однієї, однією* (як у займенників *тієї, тією*).

Відмінки	Однина		Множина
	Чол. рід	Жін. рід	
Н.	один	одна	одні
Р.	одного	одної, однієї	одних
Д.	одному	одній	одним
З.	один, одного	одну	одні, одних
О.	одним	одною, однією	одними
М.	одному	одній	одних

2. **Два, три, чотири.** Числівники **два, дві** відмінюються, як прикметники твердої групи. За цим зразком відмінюються й числівники **обидва, обидві**. Числівники **три, чотири** не мають форм роду і числа. В усіх формах, крім називного, утворюють однакові форми. Тільки в орудному відмінку є незначна відмінність: *трьома, чотирма, багатьма* (*багатьома* — паралельна форма):

Н.	два	три	чотири
Р.	двох	трьох	чотирьох
Д.	двом	трьом	чотирьом
З.	два, двох	три, трьох	чотири, чотирьох
О.	двома	трьома	чотирма
М.	двох	трьох	чотирьох

3. Числівники від 5 до 20, 30, 50, 60, 70, 80.

1) У родовому, давальному і місцевому відмінках прості числівники **п'ять** — **десять** та складні на **-дцять, -десят** мають, крім форм на **-и**, паралельні форми, що виникли під впливом числівників **двох, трьох, чотирьох** і **двом, трьом, чотирьом**:

Н.	п'ять	шість	сім	п'ятдесят
Р.	п'яти, п'ятьох	шести, шістьох	семи, сімох	п'ятдесяти (-ьох)
Д.	п'яти, п'ятьом	шести, шістьом	семи, сімом	п'ятдесяти (-ьом)
З.	п'ять, п'ятьох	шість, шістьох	сім, сімох	п'ятдесят
О.	п'ятьма, п'ятьома	шістьма, шістьома	сьома, сімома	п'ятдесятьма (-ьома)
М.	п'яти, п'ятьох	шести, шістьох	семи, сімох	п'ятдесяти (-ьох)

2) У назвах десятків змінюється лише друга частина: *п'ятдесяти, шістдесяти, вісімдесяти*. Форми числівників на **-десят** не слід плутати з російськими формами *пятидесяти, шестидесяти, восьмидесяти*.

3) У числівниках **шість, сім, вісім** відбувається чергування: *шість* — *шести* (**i//e**); *сім* — *семи* (**i//e**); *вісім* — *восьми* (**i//o**).

4. **Сорок, дев'яносто, сто.** В усіх відмінках, крім називного і знахідного, мають закінчення **-а**: *сорока, дев'яноста, ста*.

5. **Двісті, триста, чотириста... дев'ятсот.** Складні числівники на означення сотень відмінюються в обох своїх частинах:

Н.	двісті	триста	п'ятсот
Р.	двохсот	трьохсот	п'ятисот
Д.	двомстам	трьомстам	п'ятистам
З.	двісті	триста	п'ятсот
О.	двомастами	трьомастами	п'ятьмастами, (п'ятьомастами)
М.	двохстах	трьохстах	п'ятистах

6. **Нуль, тисяча, мільйон, мільярд.** Відмінюються як іменники. Числівник *тисяча* відмінюється як іменник жіночого роду I-ої відміни

мішаної групи; *мільйон, мільярд* — як іменники чоловічого роду II-ої відміни твердої групи, *нуль* — м'якої групи.

У **складених кількісних** числівниках відмінюється кожне слово:
сто двадцять п'ять;
ста двадцяти п'яти (п'ятьох);
ста двадцяти п'яти (п'ятьом).

Збірні числівники (*двоє, троє, четверо* та ін.) у непрямих відмінках мають форми кількісних числівників (*два, три, чотири*).

Дробові числівники відмінюються у чисельнику, як кількісні, а в знаменнику — як порядкові: *чотири п'ятих поділити на одну сьому.*

Порядкові числівники.

Творення, правопис та відмінювання

Майже всі порядкові числівники утворюються від відповідних кількісних за допомогою закінчень **-ий, -а, -е**: *п'ять – п'ятий, двісті – двохсотий.*

Від числівників **один, два** порядкові числівники утворюються від інших основ: *перший, другий.*

Числівники **три, чотири** при утворенні порядкових змінюють основи: *третій, четвертий.*

Від **сорок** порядковий числівник утворюється за допомогою суфікса **-ов-** і закінчень **-ий, -а, -е**: *сороковий, сорокова, сорокове.*

Від числівників **тисяча, мільйон, мільярд** за допомогою суфікса **-н-**: *тисячний, мільйонний, мільярдний.*

У складених числівниках закінчень **-ий, -а, -е** набуває лише останнє слово: *двісті сорок восьмий, тисяча дев'ятсот сімдесяте.*

Порядкові числівники відмінюються як прикметники твердої групи, а числівник **третій** — м'якої групи.

Складні порядкові числівники, що закінчуються на **-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний**, пишуться одним словом: *двохсотий, трьохтисячний, п'ятимільйонний.* Такі числівники можуть мати більше двох коренів: *двохсотдвадцятип'ятимільярдний.*

У складених порядкових числівниках відмінюється лише остання частина: *тридцять четвертого, тисяча дев'ятсот сьомого.*

Зв'язок числівника з іменником

1. Після числівника **один** іменник ставиться завжди в однині: *51 кілометр, 21 день.* Але якщо числівник є означенням, яке стоїть у множині, узгодження здійснюється за загальною цифрою: *Серед цих 41 (сорока одного) учасників, які були зареєстровані...*

2. Після числівників **два, три, чотири** іменник завжди стоїть у формі Н. в. множини: *два тижні, чотири плани, сімдесят три хлопці,* а при числівниках **п'ять** і більше — у формі Р. в. множини: *п'ять братів, тридцять будинків.*

Вони ж не сполучаються з іменниками, які не підлягають лічбі (*честь, кисень, совість*) та з іменниками IV відміни (*курча, лоша, каченя, хлоп'я, дівча*). Для їх переліку вживаються збірні числівники (*двоє курчат, троє хлоп'ят, четверо каченят*).

3. Дробові числівники складаються з двох частин: перша виражена кількісним числівником, називається чисельником дробу, друга виражена порядковим числівником і називається знаменником: *одна друга, сім дванадцятих*.

Особливістю є те, що вони можуть поєднуватися з іменниками, що не підлягають лічбі: *три четвертих землі, одна друга борошна*. Залежний іменник ставиться при дробовому числівнику у родовому відмінку як керована форма. При цьому опускається слово **частина**: *одна п'ята суші, п'ять сьомих класу*.

До дробових належать числівники **півтора** і **півтораста**, які поєднуються з іменниками чоловічого і середнього роду, а також півтори, який поєднується з іменниками жіночого роду: *півтора кілограма, півтораста карбованців, півтора доби*.

4. Збірні числівники поєднуються:

а) з іменниками чоловічого роду на означення осіб, тварин та птахів: *двоє львів'ян, троє школярів, четверо коней*;

б) з іменниками середнього роду: *двоє вікон, троє відер* (паралельні форми *два вікна, три відра*), *двоє лошат, четверо курчат*;

в) з іменниками, що вживаються лише у множині: *двоє воріт, троє ножиць, четверо окулярів*.

Після збірних числівників (крім *обидва*) іменник стоїть у Р. в. множини: *двоє селян, троє дверей, четверо голубів*. Після збірних числівників **обидва**, **обидві** іменник ставиться у Н. в. множини: *обидва хлопці, обидві сестри*.

У непрямих відмінках іменник і числівник стоять в одному відмінку: *двох селян, двом селянам*.

5. У датах назви місяців вживаються в Р. в.: *перше лютого, першому лютого, з першим лютого*.

Морфологічний розбір числівника

Схема розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок).
4. Розряд числівника за значенням.
5. Група за будовою: простий, складний, складений.
6. Відмінок.
7. Рід (якщо є).
8. Число (якщо є).
9. Синтаксична роль.

Зразок розбору

1. Стоять жінки у **три** ряди (А. Малишко).

2. А на ранок випав **перший** сніг (О. Донченко).

Три — числівник, поч. форма — *три*, озн.-кількісний, простий, зн. в., разом з ім. *ряди* — обставина.

Перший — числівник, поч. форма — *перший*, порядковий, простий, наз. в., чол. рід, однина, узгодж. означення.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. У якому рядку не всі слова належать до числівників?
  - 1) сто, семеро, дві п'ятих, шостий, тринадцять;
  - 2) п'ятдесят три, шість, тридцять, восьмий, перший;
  - 3) третій, четвертий, сімнадцятий, двадцятий, сорок сьомий;
  - 4) одиниця, десятка, більший, багато, кілька.
2. У якому рядку всі числівники кількісні?
  - 1) двадцять три, три четвертих, сім, сімнадцятого;
  - 2) п'ять шостих, семеро, сорок п'ять, вісімнадцять;
  - 3) п'ятсот, кільканадцять, дев'ятисотий, сто;
  - 4) один, одна друга, перша, двоє.
3. У якому рядку всі числівники порядкові?
  - 1) сьома, двадцять четвертому, п'ятого, сотий;
  - 2) мільйон, тисячний, дев'яностий, кілька;
  - 3) одна четверта, першому, шестисотого, сто;
  - 4) перший, двадцять сьомого, тринадцятому, троє.
4. У якому рядку всі кількісні числівники — збірні?
  - 1) два, три, чотири, п'ять, десять;
  - 2) двоє, троє, четверо, п'ятеро, десятеро;
  - 3) дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, вісімнадцять;
  - 4) двадцять, тридцять, сорок, п'ятдесят, шістдесят.
5. У якому рядку всі числівники прості за будовою?
  - 1) сімдесят, тридцять сім, четверо, п'ять, дев'ять;
  - 2) сто три, двадцять, одинадцять, мільйон, мільярд;
  - 3) шістдесят дев'ять, тринадцять, вісім, сім, двадцять два;
  - 4) один, сто, тисяча, чотири, десять.

-
6. У якому рядку всі числівники складні за будовою?
- 1) шістсот, сорок, вісімнадцять, вісім, тринадцять;
  - 2) дванадцять, сто, шістдесят три, вісімдесят, двісті;
  - 3) одинадцять, тридцять, чотириста, п'ятнадцять, п'ятдесят;
  - 4) сімдесят, двадцять два, двоє, сімнадцять, десять.
7. У якому рядку всі числівники мають однакову будову?
- 1) два, двадцять два, двоє, тридцять шість, одинадцятий;
  - 2) п'ятнадцять, сорок, другий, сімдесят три, трійка;
  - 3) мільярд, трьохсотий, вісімсот, двадцять, сім, п'ятий;
  - 4) нуль, тисяча, три, десять, сто.
8. Який порядковий числівник відмінюється, як прикметник м'якої групи?
- 1) другий;
  - 2) восьмий;
  - 3) третій;
  - 4) тридцять сьомий.
9. Як відмінюються числівники **нуль, тисяча, мільйон, мільярд**?
- 1) як іменники;
  - 2) як прикметники;
  - 3) як кількісні числівники;
  - 4) як порядкові числівники.
10. У якому рядку всі числівники змінюються за родами, числами і відмінками?
- 1) тридцять перший, сьомий, шістнадцятеро;
  - 2) сімдесятий, третій, триста сорок восьмий;
  - 3) дев'ятий, вісімдесят другий, чотириста сім;
  - 4) двісті, двадцять два, сто шостий.
11. У якому рядку всі числівники змінюються тільки за відмінками?
- 1) два, двадцять два, сто двадцять два, сто двадцять другого;
  - 2) п'ятдесят вісім, одна восьма, тринадцятого, тисяча;
  - 3) один, два, три, чотири, п'ять;
  - 4) сорок шість, семеро, двадцять двох, тринадцятьма.
12. У якому рядку всі кількісні числівники вжито у формі давального відмінка?
- 1) сорока, дев'яноста, ста, шести, на п'ятьох;
  - 2) одному, п'ятьом, п'ятдесятьом, двомстам, обом;

-
-
- 3) тисячі, мільйона, мільярда, обох, п'ятисот;
  - 4) десяти, двадцяти, тридцяти, сорока, шістдесятма.

13. У якому рядку не всі кількісні числівники вжито у формі родового відмінка?

- 1) одинадцяти, дванадцяти, тринадцяти, чотирнадцяти, п'ятнадцяти;
- 2) двохсот, трьохсот, чотирьохсот, п'ятисот, шестисот;
- 3) сорока, дев'яноста, двомстам, семистам, п'ятдесяти;
- 4) двадцяти, тридцяти, тисячі, шістдесяти, сімдесяти.

14. У якому рядку допущено помилку в правописі числівникових форм?

- 1) двадцятьох, сімом, шістсот сорока п'яти, одній цілій і двом п'ятим, сімомастами шістдесятма трьома;
- 2) ста двадцятьом двом, обом, чотирьомстам, п'ятдесятьом двом, шістдесятма;
- 3) вісімдесяти, п'ятдесятьох, дев'яноста шістьом, двома, сто двадцять п'ятому;
- 4) сімох, обох, двадцятого, ста п'ятдесятьох трьох, ста п'ятдесяти двох.

15. У якому рядку всі числівники мають один тип відмінювання?

- 1) вісім, вісімнадцять, вісімдесят, тридцять, сорок;
- 2) дев'ять, сімнадцять, двадцять п'ять, п'ятдесят п'ять, сто;
- 3) п'ять, одинадцять, п'ятнадцять, двадцять, сімнадцять;
- 4) шість, дванадцять, тридцять, сім, один.

16. У якому рядку в усіх відмінкових закінченнях треба писати **-и** або **-і**?

- 1) три центнер., півтора центнер., одна друга центнер.;
- 2) три кілограм., два стол., двадцять чотири учн.;
- 3) двадцять чотири ящик., дві третіх ящик., три ящик.;
- 4) одна третя метр., чотириста три метр., півтора метр..

17. У якому рядку всі словосполучення побудовані правильно?

- 1) п'ятеро парт, двоє подруг, семеро учениць;
- 2) обидві сусідки, шестеро вікон, шестеро чоловіків;
- 3) семеро лимонів, семеро парубків, семеро дівчат;
- 4) обидва сусіди, троє саней, четверо товаришів.

18. У якому рядку неправильно поєднано числівники з іменниками?

- 1) півтора доби, семеро рядів, одна ціла і одна третя метри, двоє разів, дев'ятеро сестер;

2) тридцять три сестри, двадцять два зошити, обидві жінки, два товариші, двадцятьєро гравців;

3) дві третіх сторінки, перші заморозки, сім картоплин, троє по-рсят, обидві подруги;

4) одинадцятьєро чоловіків, три професори, перше кохання, вось-
меро воріт, сімдесят п'ятий день.

19. У якому рядку всі числівники пишуться разом?

1) шістсот/другий, чотириста/десятий, сто/двадцять/восьмий;

2) тридцять/другий, п'яти/сотий, сто/двадцяти/тисячний;

3) півтора/мільйонний, трьохсот/тридцяти/двох/тисячного,
двох/сотий;

4) чотириста/четвертий, триста/двадцяти/восьмий, п'ятдесяти/
дво/мільйонний.

20. У якому рядку морфологічний аналіз виділеного слова зроблено правильно?

Сидить Марушка в **семи** кожушках, хто її роздягає, той сльози про-
ливає (Народна творчість).

1) В семи — числівник, поч. форма — сьомий, простий, порядковий,
М. в., означення.

2) В семи — числівник, поч. форма — сім, простий, кількісний, ціле
число, М. в., неузгоджене означення.

3) В семи — числівник, поч. форма — сім, складний, кількісний, М. в.,
означення.

4) В семи — числівник, поч. форма — сім, простий, кількісний, Д. в.,
означення.

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Найвищим птахом України є журавель сірий. 2) Ви-
сота його досягає ста двадцяти сантиметрів, а маса семи
кілограмів. 3) Найменша кількість помахів при польо-
ті у метеликів: махаона — п'ять, білана бруквяного шість
на секунду, а найбільша у деяких представників дергу-
на пірчастовустого — навіть до тисячі помахів на секунду!
4) Найтриваліший період без дощів спостерігався в Полтаві
з одинадцятого березня до третього липня тисяча дев'ятсот
тридцять четвертого року. 5) За сто п'ятнадцять днів тут випа-
ло лише тринадцять цілих дві десятих міліметрів опадів.

(З книги «Україна в цікавих фактах».)

-
1. Укажіть речення, де є кількісні числівники. Відповідь запишіть цифрою.
  2. Укажіть речення, де є порядкові числівники. Відповідь запишіть цифрою.
  3. Укажіть речення, де є прості числівники. Відповідь запишіть цифрою.
  4. Укажіть речення, де є складені числівники. Відповідь запишіть цифрою.
  5. Укажіть речення, де є числівник, що відмінюється, як іменник. Відповідь запишіть цифрою.

ЗАЙМЕННИК

Значення займенника, морфологічні ознаки та синтаксична роль

Займенником називається повнозначна частина мови, що вказує на предмет, його ознаку чи кількість, але не називає його:

Стояла люта зима — такої ще не знали люди. Я прочитав стільки цікавого!

Усі займенники змінюються за відмінками. Рід і число виявляються у них своєрідно, а деяким групам займенників і зовсім не властиві.

За здатністю співвідноситися з певними частинами мови, за граматичними значеннями, особливостями відмінювання і роллю у реченні займенники поділяються на три групи — займенники, співвідносні з:

- 1) іменниками;
- 2) прикметниками;
- 3) числівниками.

I. Займенники, співвідносні з іменниками, — **я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони, себе, хто, що, ніхто, ніщо, хтось, щось, дехто, дещо, хто-небудь, що-небудь** та ін.

1. Тільки за відмінками змінюються займенники **хто, що**.
2. За відмінками й числами — **я, ми, ти, ви**.
3. Займенники **він, вона, воно**, крім числа й відмінка, мають родові форми.

У реченні займенники, співвідносні з іменниками, бувають підметом, іменною частиною складеного присудка і додатком: *Мислив **я**, що **нас** багато.*

II. Займенники, співвідносні з прикметниками, — *мій, твій, ваш, наш, сам, чий, який, якийсь, який-небудь, котрий, такий, ніякий* тощо — змінюються за родами, числами і відмінками, у реченні виконують переважно роль означення, іменної частини складеного присудка, значно рідше — роль інших членів речення: *Я прочитав твої листи, моя ти сестро прехороша.*

III. Займенники, співвідносні з числівниками, — скільки, стільки — вказують на неозначену кількість, змінюються лише за відмінками, виконують роль підмета, означення, додатка: *Ах, скільки радості, коли ти любиш землю.*

Розряди займенників

№ п/п	Розряд	Займенники	Значення	Змінюються за
1	особові	<i>I особа: я, ми II особа: ти, ми III особа: він, вона, воно, вони</i>	вказують на осіб, на інших істот, різноманітні явища, предмети і поняття	особами, числами, відмінками (за родами лише він, вона, воно)
2	зворотний	<i>себе</i>	вказує на того, хто виконує дію	не змінюється за родами й числами, не має називного відмінка
3	присвійні	<i>мій, твій, свій, наш, ваш, його, її, їх, їхній</i>	вказують на приналежність якогось предмета певній особі	за родами, числами, відмінками
4	питально-відносні	<i>хто, що, який, чий, котрий, скільки</i>	питальні займенники містять запитання про: – особу, предмет (<i>хто? що?</i>); – ознаку (<i>який? чий?</i>); – кількість (<i>скільки?</i>); відносні — служать для зв'язку головного і підрядного речень	<i>хто, що, скільки</i> — за відмінками; <i>який, чий</i> — за родами, числами й відмінками
5	заперечні	<i>ніхто, ніщо, нічий, ніякий, нікотрий, ніскільки</i>	утворюються від питальних, заперечують існування предмета, ознаки, кількості	так само, як і питально-відносні

6	неозначені	<i>аби-, де-, будь-, -небудь, -сь, казна-, хтозна- + питальні за- йменники</i>	вказують на існу- ючі, але невідомі неозначені особи чи предмети, їхні якос- ті, ознаки	так само, як і питально-відносні
7	означальні	<i>весь, сам, самий, всякий, кожний, жодний, інший</i>	вказують на уза- гальнену ознаку предмета, явища тощо	за родами, числа- ми, відмінками
8	вказівні	<i>той, цей, та- кий, стільки</i>	вказують на виді- лення якогось одно- го предмета з ряду інших	стільки — за від- мінками, решта — за родами, числа- ми й відмінками

Особливості відмінювання займенників.

Відмінювання займенників, співвідносних з іменниками

Н.	<i>я</i>	<i>ми</i>	<i>ти</i>	<i>ви</i>	<i>він/воно</i>	<i>вона</i>	<i>вони</i>
Р.	<i>мене</i>	<i>нас</i>	<i>тебе</i>	<i>вас</i>	<i>його (нього)</i>	<i>її (неї)</i>	<i>їх (них)</i>
Д.	<i>мені</i>	<i>нам</i>	<i>тобі</i>	<i>вам</i>	<i>йому</i>	<i>їй</i>	<i>їм</i>
З.	<i>мене</i>	<i>нас</i>	<i>тебе</i>	<i>вас</i>	<i>його (нього)</i>	<i>її (неї)</i>	<i>їх (ним)</i>
О.	<i>мною</i>	<i>нами</i>	<i>тобою</i>	<i>вами</i>	<i>ним</i>	<i>нею</i>	<i>ними</i>
М.	<i>(на) мені</i>	<i>нас</i>	<i>тобі</i>	<i>вас</i>	<i>ньому</i>	<i>ній</i>	<i>них</i>

У непрямих відмінках особові займенники мають іншу основу, ніж у Н.в. однини (такі форми називаються суплетивними).

У Р., З., М. відмінках займенники **він, воно, вона, вони** з при-
йменниками мають приставний **н** (**з нього, до неї, від них...**). Якщо
займенники **його, її, їх** вживаються у присвійному значенні (**її сук-
ня, його відповіді**), то вони не мають початкового **н**.

Питально-відносні **хто, що** у непрямих відмінках мають іншу
основу (**кого, чого, кому, чому...**), а в М. в. — паралельні форми:
(на) кому – кім, (на) чому – чім.

Відмінювання займенників, співвідносних з прикметниками

Такі займенники відмінюються як відповідні прикметники твердої
або м'якої груп.

Н.	<i>мій/моє</i>	<i>моя</i>	<i>мої</i>	<i>цей/це</i>	<i>ця</i>	<i>ці</i>
Р.	<i>мого</i>	<i>моєї</i>	<i>моїх</i>	<i>цього</i>	<i>цієї</i>	<i>цих</i>
Д.	<i>моєму</i>	<i>моїй</i>	<i>моїм</i>	<i>цьому</i>	<i>цій</i>	<i>цим</i>
З.	<i>мій, мого, моє</i>	<i>мою</i>	<i>мої, моїх</i>	<i>цей, цього, це</i>	<i>цю</i>	<i>ці, цих</i>
О.	<i>моїм</i>	<i>моєю</i>	<i>моїми</i>	<i>цим</i>	<i>цією</i>	<i>цими</i>
М.	<i>(на) моєму, моїм</i>	<i>моїй</i>	<i>моїх</i>	<i>цьому (цим)</i>	<i>цій</i>	<i>цих</i>

Займенники **твій, свій** відмінюються як займенник **мій**. Займенники **наш, ваш** — як прикметники твердої групи. **їхній** — як прикметник м'якої групи.

Відмінювання займенників, співвідносних з числівниками

Н.	скільки	стільки
Р.	скільких	стількох
Д.	скільким	стільком
З.	скільки (скільких)	стільки, стількох
О.	скількима	стількома
М.	(на) скількох	стількох

Правопис займенників

1. Прийменники із займенниками пишуться окремо: *у вас, з нами, до них, ні до чого*.

При особовому займеннику **я** в орудному відмінку вживаються прийменники **зі (зо), піді (підо), наді (надо)**: Не розпитуй, матусенько, що було зо мною (*Т. Шевченко*).

2. Неозначені займенники, утворені від питально-відносних за допомогою префіксів (часток) **аби-, де-, сь-**, пишуться разом: *абищо, дехто, хтось*. Якщо у непрямих відмінках вживається прийменник, то він ставиться між часткою і займенником, розділяючи їх: *де в чому, аби з ким, будь з ким, хтозна до кого, ні до чого*.

Частка **ні (ані)** з заперечними займенниками пишеться разом: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки*.

3. Неозначені займенники, утворені від питально-відносних за допомогою префіксів і суфіксів (часток) **будь-, -небудь, хтозна-, казна-,** пишуться через дефіс: *будь-хто, що-небудь, який-небудь, казначий, хтозна-що*.

Частка **не** з усіма займенниками пишеться окремо (за винятком *неабиякий, неабихто, неабищо*).

Морфологічний розбір займенника

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини).
4. Розряд.
5. Особа (якщо є).
6. Рід (якщо є).
7. Число (якщо є).
8. Відмінок.
9. Синтаксична роль.

Зразок розбору

Ти мене не забула? (М. Коцюбинський)

Ти – займенник, початкова форма – *ти*, особовий, друга особа, однина, називний відмінок, у реченні виконує роль підмета.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Який займенник не має називного відмінка, роду і числа?
  - 1) якого;
  - 2) себе;
  - 3) ніякому;
  - 4) будь-хто.
2. У якому рядку всі наведені слова — займенники?
  - 1) жодний, відомий, гарний, всякий, гіркий;
  - 2) який, нічий, такий, інший, самий;
  - 3) кожний, твій, усякий, будь-який, абиде;
  - 4) всякий, кожний, увесь, всюди, декого.
3. У якому рядку всі займенники в непрямих відмінках мають іншу основу, ніж у називному відмінку?
  - 1) весь, все, вся, кожний, жодний;
  - 2) мій, самий, інший, чий, чия;
  - 3) себе, деякий, такий, дечий;
  - 4) я, ми, він, вона, хтось.
4. У якому рядку всі займенники змінюються лише за відмінками?
  - 1) свого, за тим, декого;
  - 2) собою, хто-небудь, на когось;
  - 3) будь-хто, абиякого, ні з ким;
  - 4) кому, чийогось, нас.
5. У якому рядку є словосполучення з особовими займенниками третьої особи однини?
  - 1) познайомилися з ним, завітали до нього, подарували їй;
  - 2) летів над ними, гостювали в неї, зустріли його;
  - 3) відвідали його, пообідали з нею, поставили в її кімнаті;
  - 4) відібрали в нього, лікували його, її очі.
6. У якому рядку всі займенники належать до одного розряду?
  - 1) мій, їхніх, її, вона, ваш;
  - 2) ніхто, ніскільки, будь-хто, цей;

-
- 3) кого, скільки, чиєї, який, на чому;
  - 4) той, такий, стількох, ніскільки, себе.

7. У якому рядку займенник *себе* вжито в родовому відмінку?

- 1) Дуже важливо мати повагу до самого себе.
- 2) Цими травами вінвилікував себе.
- 3) Син даремно намагався заспокоїти себе.
- 4) Він любить тільки себе.

8. У якому рядку всі займенники змінюються лише за відмінками?

- 1) весь, цей, твій, нічим;
- 2) я, ми, її, їхній;
- 3) котрий, ніскільки, будь-хто, такий;
- 4) хто, що, скільки, себе, стільки.

9. У якому рядку всі займенники змінюються так само, як прикметники?

- 1) той, ніякий, такий, скільки;
- 2) ваш, чий, котрий, ця;
- 3) сам, який-небудь, ніщо, дехто;
- 4) хто-небудь, мій, цей, твій.

10. У якому реченні вжито відносний займенник?

- 1) Чия це дитина?
- 2) Вона не дізналася, хто надіслав їй квіти.
- 3) Я запитую ще раз: «Чиї це зошити?»
- 4) Хто міг би це зробити?

11. У якому рядку вжито тільки присвійні займенники?

- 1) звинуватили його, у його кімнаті, випередив їх;
- 2) під її наглядом, на його столі, не було її;
- 3) покликав його, його порада, зустрів його;
- 4) їх проблеми, у її батьків, його зошити.

12. Скільки займенників у поданому реченні?

Послухай, мій сину, напучення батька свого, і не відкидай науки матері своєї, — вони бо хороший вінок для твоєї голови і прикраса на шию твою.

- 1) 4;
- 2) 5;
- 3) 6;
- 4) 7

13. У якому рядку всі займенники пишуться через дефіс?

- 1) який/небудь, хтозна/ким, будь/у/кому;
- 2) аби/чий, ні/в/кого, де/якому;

-
-
- 3) будь/ким, казна/що, ані/якому;
  - 4) аби/з/ким, ані/чий, що/небудь.

14. У якому рядку всі займенники пишуться разом?

- 1) хто/сь, ні/який, аби/з/ким;
- 2) ні/хто, ні/чийого, аби/що;
- 3) ні/чого, ні/що, ні/з/кого;
- 4) де/кого, кому/сь, будь/хто.

15. У якому рядку правильно зроблено морфологічний розбір виділеного займенника?

Хто не любить правди, той не любить і *того*, хто говорить правду.

- 1) займенник, початкова форма *той*, відносний, Р. в., у реченні є додатком;
- 2) займенник, початкова форма *той*, неозначений, однина, ч. р., Р. в., у реченні є додатком;
- 3) займенник, початкова форма *те*, означальний, однина, с. р., З. в., у реченні є додатком;
- 4) займенник, початкова форма *той*, вказівний, однина, ч. р., З. в., у реченні є додатком.

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Хліб і рушник — одвічні людські символи. 2) Хліб-сіль на вишитому рушникові були високою ознакою гостинності українського, як й інших сусідніх народів. 3) Кожному, хто приходив з чистими помислами, підносили цю давню слов'янську святиню. 4) Прийняти рушник, поцілувати хліб символізувало духовну єдність, злагоду, пошану тим, хто виявив її. 5) Цей звичай пройшов віки, став доброю традицією і в наш час.

1. Укажіть речення, де є займенники. Відповідь запишіть цифрою.
2. Укажіть речення, де є означальний займенник. Відповідь запишіть цифрою.
3. Укажіть речення, де є вказівний займенник. Відповідь запишіть цифрою.
4. Укажіть речення, де є присвійний займенник. Відповідь запишіть цифрою.
5. Укажіть речення, де є особовий займенник. Відповідь запишіть цифрою.
6. У якому відмінку вжито займенник *її* з четвертого (4) речення. Відповідь запишіть в початковій формі.

ДІЄСЛОВО

Значення дієслова, морфологічні ознаки та синтаксична роль

Дієсловом називається повнозначна частина мови, що об'єднує слова, які означають дію або стан як процес і виражають це значення за допомогою граматичних категорій часу, способу, виду, стану, особи. Відповідає на питання *що робить предмет? що з ним робиться?*

Дієслова мають три часи: минулий, теперішній та майбутній. У теперішньому і майбутньому часі дієслова змінюються за особами та числами, а в минулому — за родами (в однині) і числами.

Дієслова можуть означати трудові процеси (*будувати*), переміщення істот (*ходити*), роботу органів чуття (*бачити*), процес мовлення (*думати*), фізичний стан (*нудьгувати*) тощо.

Дієслова мають такі основні граматичні форми: неозначена форма, або інфінітив (*везти, бігти, летіти*), особові форми (*везу – везеш – везе – веземо*), дієприкметник (*привезений, летючий*), дієприслівник (*везучи – візши*).

Початкова форма — інфінітив, який тільки називає дію, процес або стан і немає роду, числа, часу, особи.

Невідмінювані форми — інфінітив, дієприслівник. Дієвідмінювані форми — форми дійсного, умовного та наказового способів. Відмінювані форми — дієприкметники.

Постійні ознаки дієслова:

- 1) належність до певного виду (доконаний/недоконаний);
- 2) належність до дієвідміни (першої та другої);
- 3) перехідність чи неперехідність.

Непостійні ознаки дієслова:

1) зміна за способами (умовний, наказовий, дійсний: *іду – ішов би – іди*);

2) зміна за часами (*минулий, теперішній, майбутній: ішов – іду – ітиму*);

3) зміна за числами (однина і множина: *ішов – ішли*);

4) зміна за родами (тільки у минулому часі однини дієслово має чоловічий, жіночий або середній рід: *ішов – ішла – ішло*).

У реченні особова форма найчастіше виступає присудком, а інфінітив — будь-яким членом речення.

Перехідні та неперехідні дієслова

Дієслова поділяються на перехідні та неперехідні. В основі цього поділу лежить синтаксична ознака дієслів.

Перехідні означають дію, що переходить на інший предмет (намалювати портрет, вручити подарунок).

Дієслово вважається перехідним, якщо:

1) залежний іменник чи займенник стоїть при дієслові у З. в. без прийменника (*читати книжку*);

2) залежний іменник стоїть у Р. в. і означає частину від цілого (*випити чаю, принести води*);

3) дієслово має заперечну частку **не** (*не виконати завдання, не полити квітів*).

Неперехідні дієслова означають дію, яка прямо не переходить на предмет (*боротися за мир, їхати на велосипеді*). До них належать усі зворотні дієслова (із суфіксом **-ся**): *сміятися, вмиватися*. Безособові дієслова, що означають стан природи або людини: *сидіти, спати, позіхати, мерзнути, іти, бігати*.

Зворотні дієслова

Дієслова з суфіксом **-ся (-сь)**, які виражають зворотню дію, називаються зворотними: *купатися, сміятися, взуватися*. Більшість зворотних дієслів співвідносяться з дієсловами без суфікса **-ся (-сь)**: *крити – критися, мазати – мазатися*. Але деякі дієслова без **-ся** не вживаються: *сміятися, лінуватися, пишатися, сподіватися*. Цей суфікс зберігається і при творенні дієприслівникових форм: *сміятися – сміючись, пишатися – пишаючись*.

Безособові дієслова

Ці дієслова виражають стан безвідносно до участі в ньому дійової особи. На відміну від особових форм дієслова, вони не можуть сполучатися з іменником чи іншою частиною мови у називному відмінку, вжитою у ролі підмета. Розрізняють такі групи:

1) дієслова стану природи: *смеркає, світає*;

2) дієслова фізичного стану людини: *морозить, лихоманить, нудить*;

3) дієслова психічного стану: *спиться, сниться, не сидиться*;

4) дієслова на означення явищ природи: *вечоріло, затопило, замело*;

5) дієслова успіху: *таланить, фортунить, щастить*.

Безособові дієслова не змінюються за особами, мають форми інфінітива: *Стало благословлятися на світ*; 3-ої особи однини теперішнього та майбутнього часу: *засніжить, вистачає, везе*, а також середнього роду минулого часу й умовного способу: *підморозило, задощило б*.

До безособових дієслів не відносять форм на **-но, -то**. Безособові форми на **-но, -то** є граматичними формами повноцінних дієслів у ряду з іншими формами (*посадити – посадив – посаджу – посаджений – посаджено*), а безособові дієслова – граматично неповноцінні

дієслова, які мають обмежену кількість форм (*вечоріти* – *вечоріє* – *вечоріло*, *смеркати* – *смеркає* – *смеркало*).

Вид дієслова

Категорія виду показує характер перебігу дії в часі, виражає відношення дії до її внутрішньої межі. Ця категорія охоплює всі дієслова, всі їх форми і тісно пов'язана з категорією часу:

– дієслова **недоконаного виду** мають три форми часу: теперішній, минулий і майбутній;

– дієслова **доконаного виду** – дві форми: минулий і майбутній.

Дієслова доконаного виду означають дію, завершену в минулому або яка обов'язково відбудеться у майбутньому: *написав* – *напишу*, *збудував* – *збудую*. Крім того, дієслова доконаного виду можуть вказувати на:

1) початок дії: *заспівати*, *заграти*, *зашуміти*;

2) тривалість дії: *поговорити*, *почитати*, *пошуміти*;

3) раптовість дії: *тупнути*, *грюкнути*, *смикнути*;

4) багаторазовість дії: *понабігати*, *попоносити*;

5) досягнення результату дії: *зробити*, *збудувати*.

Дієслова недоконаного виду означають дію незавершену, не обмежену в часі. Можуть вказувати на:

– повторюваність дії: *примовляти*, *приспівувати*, *покашлювати*, *постукувати*;

– тривалість дії: *бігти*, *везти*, *летіти*, *їхати*, *іти*.

Більшість дієслів творять пари недоконаного і доконаного видів: *вирішувати* – *вирішити*, *сісти* – *сідати*, *робити* – *зробити*.

Творення видових форм

Вид дієслів твориться:

1) додаванням або відкиданням префіксів **з-(зі-), на-, про-, при-, по-, в-(у-), за-**: *зробити*, *написати*, *прочитати*, *прислати*, *поклакати*, *уколотити*, *забрати*;

2) зміною суфікса основи дієслова: *повторювати* – *повторити*, *стукати* – *стукнути*, *лягати* – *лягти*, *умивати* – *умити*, *впливати* – *вплинути*;

3) за допомогою чергування кореневих приголосних (якщо з'являється наголошений суфікс **-а-**):

а) *видерти* – *видирати*, *витерти* – *витирати*, *вибрати* – *вибирати* – *виберу*;

б) *зберігати* – *зберегти*, *замітати* – *замести*;

в) *допомагати* – *допомогти*, *скакати* – *скочити*;

г) *носити* – *нести*, *возити* – *везти* (без суфікса **-а-**);

4) зміною наголосу: *склика́ти* – *склі́кати*, *вині́сити* – *віно́сити*, *вимі́ряти* – *вімі́ряти*;

5) творенням суплетивних (від різних коренів) форм: *брати – взяти, ловити – піймати*.

Видове значення деяких дієслів розрізняється лише в контексті: *атакувати, гарантувати, газифікувати, електрифікувати*.

Є дієслова, які не утворюють видових пар: *залежати, переслідувати, поважати* (недоконаного виду); *схаменутися, заручити* (доконаного).

Способи дієслова

Спосіб дієслова виражає відношення дії до дійсності.

Дійсний спосіб означає дію, що вже відбувалася, відбувається чи відбуватиметься. Саме у зв'язку з цим дієслова дійсного способу мають форми теперішнього, минулого і майбутнього часу, особи і числа, а для минулого часу — і форми роду: *знаю, знаємо, знаєш, знаєте, знає, знають, знатиму (буду знати), знатимеш (будеш знати), ... знав, знала, знало, знали*.

Час дієслова

Ця категорія пов'язана з видом дієслова.

Вид	Час		
	теперішній	минулий	майбутній
недоконаний	Змінюється за особами та числами: <i>читаю, читаємо, читаєш, читаєте, читає, читають</i>	Змінюється за родами та числами: <i>казав, казала, казало, казали</i>	Змінюється за особами та числами. Є дві форми: 1) проста: <i>проситиму, проситимеш...</i> 2) складена: <i>буду просити, будеш просити...</i>
доконаний	Немає	Змінюється за родами та числами: <i>сказав, сказала, сказало, сказали</i>	Змінюється за особами та числами: <i>попрощу, попросимо, попросиш, попросите, попросить, попросять</i>

Теперішній час

Форми теперішнього часу виражають дію, яка відбувається в момент мовлення:

Сонце **зріє**, вітер віє з поля на долину,
Над водою гне з вербою червону калину.
(Т. Шевченко)

Форми теперішнього часу утворюються за допомогою особових закінчень, що приєднуються до основи теперішнього часу дієслова.

I-а дієвідміна				
особа	однина		множина	
1-а	нес- у	зна- ю	нес- емо	зна- емо
2-а	нес- еш	зна- еш	нес- ете	зна- ете
3-а	нес- е	зна- е	нес- уть	зна- ють
II-а дієвідміна				
особа	однина		множина	
1-а	робл- ю	сто- ю	роб- имо	сто- їмо
2-а	роб- иш	сто- їш	роб- ите	сто- їте
3-а	роб- ить	сто- їть	робл- ять	сто- ять

Минулий час

Минулий час дієслів означає дію, що відбувалася чи відбулася до моменту мовлення: *Вже **засвіtilись** в небі зорі, усе **заснуло**, **заснуло** й горе (Леся Українка).*

Минулий час утворюється від інфінітивної основи за допомогою суфікса **-л-**, що виступає у жіночому, середньому роді однини і множини, та суфікса **-в-**, що походить з **-л-**, у чоловічому роді: *писав — писа-л(а), -л(о), -л(и).*

Дієслова минулого часу в українській мові мають граматичну категорію роду, що виконує лише синтаксичну функцію — забезпечує узгодження дієслів-присудків, виражених формами минулого часу, з іменниками і займенниками-підметами: *Микола **направив** струни, **повів** смичком — і весела пісня **розляглася** по хаті (І. Нечуй-Левицький).*

У множині дієслова минулого часу за родами не розрізняються (*ходили, читали, робили*).

Майбутній час

Форми майбутнього часу виражають дію, що відбувається після того, як про неї повідомлялося: ***Прилетять** журавлі із далеких країн, про весну в вишині **закурличуть** (В. Сосюра).*

Майбутній час в українській мові має форми доконаного і недоконаного виду.

Форми дієслів майбутнього часу доконаного виду мають ті самі особові закінчення, що й теперішній час. Це — проста форма майбутнього часу. Але теперішній час утворюється від дієслів недоконаного виду, а проста форма майбутнього часу — від дієслів доконаного виду: *пишу (теп. час) — напишу (майб. час), роблю — зроблю, кричу — закричу.*

Дієслова майбутнього часу недоконаного виду мають дві форми: **складну і складену**.

Складна форма твориться додаванням до інфінітива відмінюваного дієслова особових закінчень:

- для 1, 2, 3-ої особи однини закінчення **-му, -меш, -ме**;
- для форм множини **-memo, -мете, -муть**.

Особа	Однина	Множина
1-а	нести му	нести memo
2-а	нести меш	нести мете
3-а	нести ме	нести муть

Складена форма твориться поєднанням інфінітива змінюваного дієслова й особових форм допоміжного дієслова *бути* (майбутнього часу простої форми).

Особа	Однина	Множина
1-а	<i>буду нести</i>	<i>будемо нести</i>
2-а	<i>будеш нести</i>	<i>будете нести</i>
3-а	<i>буде нести</i>	<i>будуть нести</i>

Умовний спосіб означає дію, можливу за певних умов чи бажану. Твориться від дієслів минулого часу за допомогою частки **б(би)**. Дієслова умовного способу мають лише форми роду і числа. Форма особи виражається за допомогою займенників, а категорія часу відсутня.

Однина			Множина
чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
<i>ходив би</i>	<i>ходила б</i>	<i>ходило б</i>	<i>ходили б</i>

Частка **би** вживається після дієслів, які закінчуються на приголосний: *ходив би, косив би, читав би*, а частка **б** — після дієслів, що закінчуються на голосний: *ходила б, косило б, співали б*.

Наказовий спосіб у формі наказу, заклику, побажання, прохання, поради виражає спонукання до дії, яка реально ще не існує: **Не дуріте самі себе, учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь** (Т. Шевченко).

Дієслова наказового способу мають категорію виду, особи, числа і не мають категорії часу. Форми наказового способу утворюються від основ теперішнього часу за допомогою закінчень **-и, -імо, (-ім), -іть (іте)**: *неси, несімо, робім, несіте, робіть*. Є три основні форми наказового способу:

- 1) 2-га особа однини: *іди, малюй, ріж*;
- 2) 1-ша особа множини: *ідімо, малюймо, ріжмо*;
- 3) 2-га особа множини: *ідіть, малюйте, ріжте*.

Дієвідміни

Зміна дієслів за особами, часами і числами називається дієвідмінюванням. За тим, який голосний звук виступає в особових закінченнях дієслів теперішнього часу, дієслова поділяються на I і II дієвідміни.

Практично I і II дієвідміни дієслів розрізняються за закінченнями 3-ої особи множини:

1) до I дієвідміни належать дієслова, які у 3-ій особі множини мають закінчення **-уть (-ють)**: *ріжуть, пишуть, бігають*. До I дієвідміни належать дієслова *колоти, полоти, боротися (колють, полють, борються)*;

2) до II дієвідміни належать дієслова, які у 3-ій особі множини мають закінчення **-ать (-ять)**: *сплять, бачать, кричать, клеять*.

Морфологічний розбір дієслова

Схема розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (інфінітив).
4. Вид.
5. Перехідне чи неперехідне.
6. Спосіб.
7. Час.
8. Число.
9. Особа чи рід.
10. Дієвідміна.
11. Синтаксична роль.

Зразок розбору

Чого ти так *засумував*, Василю? (Ю. Федькович)

Засумував — дієсл., поч. форма — *засумувати*, док. вид, неперех., дійсн. сп., мин. час, одн., чол. рід, I дієвідм., присудок.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. У якому рядку всі дієслова належать до особових форм?
  - 1) судячи, привіз би, зліпимо, запалила, буду світити;
  - 2) читатиму, працювати, зробив би, світає, забувають;

-
- 3) малюй, підклеїш, розбив би, вітають, приносиш;
  - 4) танцюй, гуляймо, буду радіти, планувати, поновлений.
2. У якому рядку всі слова належать до дієслівних форм?
    - 1) переглянутий, читання, зелень, малюнок, читанка;
    - 2) синіти, синь, ой, ойкати, сумувати;
    - 3) сум, сумно, перечитаний, ойкання, малювати;
    - 4) переглядати, читає, споряджений, затримано, співаючи.
  3. У якому рядку всі дієслова є безособовими?
    - 1) жилося б, твориться, помиляється, буде хвилюватися, змолоти;
    - 2) пощастило, пекло, світилось, складає, буде малювати;
    - 3) вечоріло, сутеніє, буде морозити, не спиться, розвиднілось;
    - 4) зітхає, буде пахнути, покинуло, освіжить, освітить.
  4. У якому реченні є дієслово доконаного виду?
    - 1) Усюди лунали русальні пісні.
    - 2) На городі бабуся вирощує овочі.
    - 3) Ми будемо працювати над цим питанням.
    - 4) Ви обов'язково отримаєте гарний урожай.
  5. У якому рядку всі дієслова мають недоконаний вид?
    - 1) попросить, зрозумів, ходить, сміється, чув;
    - 2) любив, тішила, знає, вчитиме, читають;
    - 3) цікавиться, дізнається, пробачила, хотіла, будують;
    - 4) зробив, навідався, тікає, гратиме, летить.
  6. У якому рядку видові пари дієслів творяться суфіксальним способом?
    - 1) усміхатися, перечитувати, допомогти, оволодівати, заробляти;
    - 2) ступати, підписувати, скошувати, брати, скакати;
    - 3) скликати, гримати, перевозити, засівати, наголошувати;
    - 4) витирати, вінчати, ловити, догоджати, писати.
  7. У якому рядку всі дієслова перехідні?
    - 1) читати книгу, дякувати матері, думати про батька, шити голкою, працювати з сином;
    - 2) чекати сестру, зрозуміти мене, визволити місто, налити молока, не шити сукні;
    - 3) зруйнувати фортецю, замігати вулиці, дорівнювати нулю, бігти з братом, любити брата;
    - 4) напитися води, нарвати квітів, рятувати людину, подорожувати по світу, сміятися з дівчини.

-
8. У якому реченні є неперехідне дієслово?
- 1) Учитель перевіряв контрольну роботу.
  - 2) Тренер наказав спортсменам вийти на старт.
  - 3) У хрещених ми покуштували різдвяної куті й узвару.
  - 4) Він так і не виконав завдання з математики.
9. У якому рядку всі дієслова належать до I дієвідміни?
- 1) писати, бачити, пасти, мити, синіти;
  - 2) іти, чути, біліти, будувати, нести;
  - 3) терти, белькотати, кричати, кинути, шити;
  - 4) малювати, сіяти, доїти, летіти, відчувати.
10. У якому рядку всі дієслова належать до II дієвідміни?
- 1) горіти, розмовляти, трудитися, сміятися, сидіти;
  - 2) спати, ходити, кроїти, писати, вчити;
  - 3) ненавидіти, бачити, дивитися, співати, зимувати;
  - 4) бачити, стояти, говорити, мовити, хвалити.
11. У якому рядку всі дієслова мають однаковий голосний в особових закінченнях?
- 1) поруш..те, перевір..те, загрузн..те, притягн..те, прикле..те;
  - 2) приши..те, поми..те, посі..те, розві..те, ризику..те;
  - 3) викин..те, забезпеч..те, попрос..те, покаж..те, збереж..те;
  - 4) відкин..те, поглиб..те, визнач..те, відсун..те, встан..те.
12. У якому рядку всі дієслова дійсного способу?
- 1) глянув, посміхається, піднімаються, дзвенітимуть, дзвонити;
  - 2) оволодіють, опануєш, обґрунтує, перевіряв би, хвастнув;
  - 3) переказав, дочитають, будемо співати, мелеш, минатиме;
  - 4) прибіг, вивчатимуть, погрієшся, будете фарбувати, привітайся.
13. У якому рядку всі дієслова майбутнього часу?
- 1) відвідаєш, сподіватимусь, будеш вірити, переможу, полечу;
  - 2) читатимеш, заспіваю, буде малювати, лити, сумую;
  - 3) закличуть, налякає, принесемо, буду кричати, ходжу;
  - 4) будеш танцювати, відпочинеш, рухатимусь, укажіть, іди.
14. У якому рядку всі дієслова належать до 1-ї особи?
- 1) ношу, люблю, раджу, пишу, верещи;
  - 2) сиджу, зроблю, недобачаємо, неславимо, неволимо;
  - 3) не допущу, недодивлюсь, буду терпіти, минатиму, осягнув;
  - 4) буду бігти, розповім, зупинимось, віритиму, приніс би.

-
15. У якому рядку всі дієслова належать до 3-ї особи множини?
- 1) люблять, будуть ходити, колють, нехай варять, сядь;
  - 2) вип'ють, викрутять, буде працювати, носитимуть, попідклеюють;
  - 3) сміються, хай несуть, відрізатимуть, мовчать, розбийте;
  - 4) викличуть, будуть аргументувати, відкриватимуть, хай сплять, фінансують.
16. У якому рядку всі дієслова вжито у формі теперішнього часу?
- 1) роблять, косить, малює, ходимо, розповідав;
  - 2) фарбує, тонуть, повідомляєш, слухаєте, змайструй;
  - 3) живу, мовчимо, сподіваються, кажеш, ходжу;
  - 4) кидаю, посадите, вчать, поллєш, клеять.
17. У якому рядку всі дієслова наказового способу?
- 1) зруйнуй, побудуймо, спаліть, нехай міркує, хочемо;
  - 2) ріж, складіть, граймо, хай вчить, забув би;
  - 3) складімо, сійте, говоріть, нехай пише, допоможете;
  - 4) кричи, укажіть, радіймо, нехай палає, хай ростуть.
18. У якому рядку всі слова з часткою **не** пишуться разом?
- 1) не/навидіти, не/славити (ганьбити), не/зчутися, не/хтувати, не/волити;
  - 2) не/здужати (не могли), не/розповісти, не/довантажити, не/відповідати, не/дорівнювати;
  - 3) не/славити (не прославляти), не/покоїтись (не бути похованим), не/добачати, не/кричати, не/притомніти;
  - 4) не/вгавати, не/здужати (хворіти), не/прочитати, не/доробити, не/докопати.
19. У якому рядку всі слова з часткою **не** пишуться окремо?
- 1) не/доварити, не/дочувати, не/дошивати, не/дошкуляти, не/дошукатися;
  - 2) не/домовитися, не/додавати, не/дорожити, не/доручати, не/дорівнювати;
  - 3) не/довіряти, не/докучати, не/допомагати, не/доварити, не/дотерти;
  - 4) не/дослідити, не/доторкатися, не/досягти, не/дочекатися, не/доклеїти.
20. У якому рядку морфологічний аналіз виділеного слова виконано правильно?
- Без людської праці вся земля від краю до краю **заросла б** бур'янами (О. Донченко).

1) Заросла б – дієслово, поч. форма – зарости, док. вид, неперех., умовн. сп., мин. час, ж. р., одн., присудок.

2) Заросла б – дієслово, поч. форма – зарости, док. вид, перех., умовн. сп., мин. час, ж. р., одн., присудок.

3) Заросла б – дієслово, поч. форма – зарости, док. вид, неперех., дійсн. сп., мин. час, ж. р., одн., присудок.

4) Заросла б – дієслово, поч. форма – зарости, док. вид, неперех., умовн. сп., ж. р., одн., присудок.

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Скрізь по обидва боки Роставиці на покаті стелються чудові городи, жовтіють тисячі соняшників, що ніби поспиналися та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку... 2) Коло самих хат ростуть дикі груші та яблуні. 3) Нижче од ставка Роставиця знов повилася між зеленими левадами та вербами, а далі сховалась у дубовий ліс та й утекла в Рось. 4) Усе село наче в розквітлих алеях. 5) Як залле Вербівку літне палке сонце, як засипле її зверху золотом та сріблом сонячне марево, то вся кучерява долина здається залитою буйними зеленими морськими хвилями... 6) Дивишся й не надивишся, дишеш і не надишешся тим чистим, гарячим та пахучим повітрям.

(За І. Нечуєм-Левицьким.)

1. Укажіть номери речень, де є дієслова доконаного виду. Відповідь запишіть цифрою.

2. Випишіть з речень 1–5 дієслово майбутнього часу. Відповідь запишіть цифрою.

3. Укажіть номери речень, де є дієслова II особи однини. Відповідь запишіть цифрою.

4. Укажіть номери речень, де є дієслова минулого часу. Відповідь запишіть цифрою.

5. Укажіть номер речення, де є особлива форма дієслова. Відповідь запишіть цифрою.

ДІЄПРИКМЕТНИК

Дієприкметник — це особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією: *У цій неволі стало жаль, Що світ зав'язаний, закритий (Т. Шевченко).*

У дієприкметнику поєднуються ознаки дієслова і прикметника, тому й називається ця дієслівна форма дієприкметником.

Ознаки дієслова	Ознаки прикметника
1. Стан: активний (<i>ріжучий</i>), пасивний (<i>вишитий</i>). 2. Час: теперішній (<i>гріючий</i>), минулий (<i>варений</i>)	
3. Вид: доконаний (<i>зварений</i>), недоконаний (<i>митий</i>). 4. Перехідність (<i>з'єднаний</i>), неперехідність (<i>згорілий</i>). 5. Здатність керувати іменником і мати при собі якісні прислівники (<i>виконуючий обов'язки, низько нахилений</i>)	1. Рід (<i>зведений, зведена</i>). 2. Число (<i>збитий, збиті</i>). 3. Відмінок (<i>прочитаного, прочитаним...</i>). 4. У реченні виступає означенням або іменною частиною присудка: <i>Зів'яле листя облетіло. Листя зів'яле.</i>

Активні та пасивні дієприкметники

Активні дієприкметники виражають ознаку діючого предмета і виступають у формах теперішнього і минулого часу. Утворюються від перехідних і неперехідних дієслів: *ходячий, згорілий*.

Пасивні дієприкметники виражають ознаку, зумовлену дією іншого предмета: *вишитий, зрубаний, зрізаний*.

Творення дієприкметників

	Час	Вид	Основа дієслова	Перехідність	Суфікси	Приклади
Активні	<i>теп.</i>	недок.	теп. часу <i>бажаю-ть</i>	перехідні неперехідні	-уч- (<i>-юч-</i>) -ач- (<i>-яч-</i>)	<i>бажаючий,</i> <i>лежачий</i>
	<i>мин.</i>	докон.	інфінітива <i>згорі-ти</i>	неперехідні	-л-	<i>згорілий,</i> <i>посивілий</i>
Пасивні	<i>мин.</i>	докон., недок.	інфінітива <i>коло-ти,</i> <i>одягну-ти</i>	перехідні	-н- -ен- (<i>-єн-</i>) -т-	<i>одягнутий,</i> <i>одягнений,</i> <i>гоєний, колотий</i>

Активні дієприкметники теперішнього часу утворюються від дієслівної основи теперішнього часу за допомогою суфіксів **-уч- (-юч-)** — від дієслів першої дієвідміни, **-ач-, (-яч-)** — від дієслів другої дієвідміни.

Активні дієприкметники минулого часу утворюються лише за трьох умов:

- 1) якщо дієслово доконаного виду;
- 2) неперехідне;
- 3) має префікс: *зів'ялий, посивілий, змерзлий*.

Пасивні дієприкметники утворюються від основ інфінітива перехідних дієслів і виражаються формами минулого часу доконаного і недоконаного виду. Деякі дієприкметники утворюються за допомогою суфіксів **-и-, -ен-** і **-т-**: *згорнути – згорнутий, згорнений; одягнути – одягнутий, одягнений*.

Відмінювання дієприкметників

Активні і пасивні дієприкметники всіх родів відмінюються, як прикметники твердої групи.

	Однина		
	чоловічий	середній	жіночий
Н.	<i>знаючий</i>	<i>колоте</i>	<i>позеленіла</i>
Р.	<i>знаючого</i>	<i>колотого</i>	<i>позеленілої</i>
Д.	<i>знаючому</i>	<i>колотому</i>	<i>позеленілій</i>
З.	<i>знаючий (знаючого)</i>	<i>колотий (колотого)</i>	<i>позеленіла (позеленілу)</i>
О.	<i>знаючим</i>	<i>колотим</i>	<i>позеленілою</i>
М.	<i>(на) знаючому</i>	<i>колотому</i>	<i>позеленілій</i>

Множина			
Н.	<i>знаючі</i>	<i>колоті</i>	<i>позеленілі</i>
Р.	<i>знаючих</i>	<i>колотих</i>	<i>позеленілих</i>
Д.	<i>знаючим</i>	<i>колотим</i>	<i>позеленілим</i>
З.	<i>знаючих</i>	<i>колотих</i>	<i>позеленілих</i>
О.	<i>знаючими</i>	<i>колотими</i>	<i>позеленілими</i>
М.	<i>(на) знаючих</i>	<i>колотих</i>	<i>позеленілих</i>

Правопис НЕ з дієприкметниками

НЕ з дієприкметниками пишемо	
разом	окремо
Якщо дієприкметник не має при собі пояснювальних слів і не виступає присудком: <i>незакінчена праця, нез'ясоване питання, нержавіюча сталь</i>	1) якщо дієприкметник має пояснювальні слова: <i>площа, не засаджена квітами; це не дописаний лист;</i> 2) якщо є протиставлення: <i>не закінчене, а розпочате засідання;</i> 3) якщо дієприкметник виступає присудком: <i>Питання не з'ясоване.</i>

Правопис Н у дієприкметниках і НН прикметниках

У прикметниках пишемо **нн**:

1) при збігові двох приголосних на межі кореня та суфікса: *кінний, законний, настінний;*

2) у наголошених прикметникових суфіксах **-анн-**, **-енн-**: *нездійснений, неоцінений, неказаний, нескінчений*. Такі прикметники завжди мають наголос на суфіксі, що відрізняє їх від дієприкметників, утворених від дієслівних коренів за допомогою суфіксів **-ен-**, **-ан-**: *нездоланий, нездійснений, неоцінений, неказаний, нескінчений*. Тому в дієприкметниках завжди пишемо **н**, а не **нн**. Відрізняються однозвучні прикметники і дієприкметники і лексичним значенням: *нездійснена мрія – мрія, яку неможливо здійснити, нездійснена мрія – мрія, яку не здійснили (але її ще можна здійснити); нездоланна фортеця – фортеця, яку неможливо здолати, нездолана фортеця – яку не здолали (але, можливо, колись здолають)*.

Дієприкметниковий зворот

Дієприкметник разом із залежними від нього словами становить **дієприкметниковий зворот**.

У вимові дієприкметниковий зворот виділяється інтонацією, а на письмі — комами. Дієприкметниковий зворот у реченні виступає означенням.

Дієприкметниковий зворот може знаходитись перед пояснюваним словом:

Підводяться танкісти й сурмачі, розвідники й піхота – пішаниці, і світяться під місяцем вночі повиті димом молоді зіниці (А. Малишко), чи після нього: Вмирав поет, залюблений у світ, вмирав поет, задивлений у море (Л. Осадчук).

Розділові знаки при дієприкметникових зворотах

Дієприкметниковий зворот, що стоїть після пояснюваного слова, завжди виділяється комами: **Колос**, *викупаний сонцем, вклонявся землі (М. Стельмах). Повітря*, *густо нагріте сонцем, аж ворушиться.*

Дієприкметниковий зворот, що стоїть перед пояснюваним словом, комами, як правило, не виділяється: *З-під порослої травою гори дзюрчав струмок. Жінка простягла свої натружені працею **руки**.*

Морфологічний розбір дієприкметника

Схема розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
4. Вид.
5. Стан.
6. Час.
7. Рід.
8. Число.
9. Відмінок.
10. Синтаксична роль.

Зразок розбору

Остап пробував свої тремтячі ноги, як мала пташина крила (*М. Коцюбинський*).

Тремтячі — дієприкм., поч. форма — *тремтячий*, недокон. вид, акт. стан, теп. час, множ., 3. відм., узгод. означ.

ДІЄПРИСЛІВНИК

Дієприслівником називається незмінна дієслівна форма з суфіксом **-учи (-ючи), -ачи (-ячи)** або **-ти, -вши**, що, вказуючи на додаткову дію, пояснює в реченні основне дієслово: *Легкі хвилі набігали на камінь, утворюючи навколо нього піну. У цьому реченні дієприслівник **утворюючи** виражає додаткову дію до основного дієслова **набігали** і пояснює його (можна замінити **набігали й утворювали**).*

Дієприслівник має ознаки	
дієслова	прислівника
1) вид: — недоконаний: <i>читаючи</i> ; — доконаний: <i>прочитавши</i> ; 2) час: — теперішній: <i>кохаючи</i> ; — минулий: <i>покохавши</i> ; 3) перехідність: <i>пишучи</i> ; неперехідність: <i>танцюючи</i> ; 4) може пояснюватись прислівником: <i>правильно відповідаючи</i>	1) незмінність; 2) поєднується з пояснюваним словом зв'язком прилягання: <i>співали ідучи</i> ; 3) у реченні виступає у ролі обставини: <i>Кричали чайки, стрічаючи день</i> .

Дієприслівники доконаного і недоконаного виду, їх творення

Дієприслівники недоконаного виду теперішнього часу відповідають на питання *що роблячи?* і означають незакінчену додаткову дію. Утворюються лише від дієслів недоконаного виду.

Дієприслівники доконаного виду минулого часу відповідають на питання *що зробивши?* і означають завершену додаткову дію. Утворюються лише від дієслів доконаного виду.

Творення дієприслівників

Вид	Дієвід-міна	Суфікси	Основа дієслова	Приклади
недоконаний	перша	-учи- (-ючи-)	теперішнього часу: <i>несуть, співають</i>	<i>несучи</i>
	друга	-ачи- (-ячи-)		<i>просячи</i>
доконаний		-ши- -вши-	інфінітива: <i>побачити, сказати</i>	<i>побачивши, внісиши</i>

Якщо дієслівна основа дієприслівника доконаного виду закінчується на голосний, то вживається суфікс **-вши**, а якщо на приголосний — суфікс **-ши**.

Дієприслівниковий зворот

До дієслова може відноситися не лише одиничний дієприслівник, а й дієприслівник із залежними від нього словами.

Дієприслівник разом зі залежними від нього словами називається **дієприслівниковим зворотом**.

У реченні дієприслівниковий зворот виступає обставиною.

Дієприслівниковий зворот на письмі виділяється комами, а у вимові — інтонацією: *Обходячи хмару, ми йшли у височінь*.

Одиничний дієприслівник, що означає час, причину, умову, виділяється, незалежно від місця, комами.

Одиничний дієприслівник зі значенням способу дії комами не відокремлюється, якщо стоїть після дієслова-присудка: *Похлипавши, вона знову починає говорити. Вона сиділа замислившись*.

Написання И в кінці дієприслівників

У дієприслівникових суфіксах після **ч**, **ш** пишеться **и**: *бачачи, ска-завши*.

Слід розрізняти однозвучні дієприкметники у формі множини із закінченням **-і**: *працюючі* (дієприкметник у формі множини) — *працюючі* (дієприслівник), *висвічуючі* — *висвічуючи*, *крокуючі* — *крокуючи*.

НЕ з дієприслівниками

Частку **не** з дієприслівниками пишемо завжди окремо: *не виконуючи, не відчувши, не сказавши, не зваживши*.

Разом з дієприслівниками **не** пишеться тоді, коли становить частину кореня слова (дієприслівник у таких випадках без **не** не вживається): *нехтуючи, неволячи, ненавидячи*.

Морфологічний розбір дієприслівника

Схема розбору

1. Слово в тексті.
2. Дієприслівник якого дієслова?
3. Вид.
4. Перехідність – неперехідність.
5. Час.
6. Синтаксична роль.
7. Вимова та написання.

Зразок розбору

Я мало не заслаб, *ждучи* вас (І. Карпенко-Карий).

Ждучи – дієприсл. дієслова *ждати*, недок. виду, перехідн., мин. часу, обстав.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. У якому рядку всі слова — дієприкметники?
  - 1) вишитий, з'єднаний, посівлий, чарівний, вдягнений;
  - 2) варений, митий, збитий, позеленілий, прочитаний;
  - 3) проголошений, відроджений, родючий, вітряний, посіяний;
  - 4) дозрілий, розкішний, дозріваючий, чаруючий, зрілий.
2. У якому рядку всі дієприкметники активного стану?
  - 1) згаданий, засіяний, задуманий, приписаний, хвилюючий;
  - 2) заспіваний, заляканий, зажурений, падаючий, крокуючий;
  - 3) змарнілий, розквітлий, побілений, відкритий, куплений;
  - 4) посівлий, побілілий, вмираючий, звисаючий, похмурнілий.
3. У якому рядку всі дієприкметники пасивного стану?
  - 1) митий, танцюючий, шитий, загорнений, принесений;
  - 2) розв'язаний, прочитаний, виконаний, намальований, підсолений;
  - 3) присохлий, відчутий, пломеніючий, кинутий, засіяний;
  - 4) зібраний, зачарований, знайдений, діючий, причесаний.

---

4. У якому рядку всі дієприкметники активного стану теперішнього часу?

- 1) пишучий, розгорнутий, сплячий, радіючий, читаючий;
- 2) співаючий, сяючий, лежачий, сказаний, переможений;
- 3) стоячий, люблячий, палаючий, в'янучий, рішучий;
- 4) хвилюючий, ваблячий, знайдений, крокуючий, дозріваючий.

5. У якому рядку всі дієприкметники активного стану минулого часу?

- 1) зів'ялий, осиротілий, облізлий, почервонілий, пожовклий;
- 2) змолочений, охолоджений, посвітлілий, куплений, позолочений;
- 3) синіючий, спалений, приголублений, шитий, знайдений;
- 4) літаючий, люблячий, падаючий, тертий, знервований.

6. У якому рядку всі дієприкметники доконаного виду?

- 1) намальований, бажаний, стиснений, розташований, переписаний;
- 2) вирізьблений, зважений, опалий, куплений, зшитий;
- 3) повзучий, дрижачий, зрубаний, спиляний, вбитий;
- 4) прикрашений, политий, розгаданий, намілений, лежачий.

7. У якому рядку при творенні дієприкметників пасивного стану відбувається чергування приголосних?

- 1) передплатити, довести, повідомити, зломити, зламати;
- 2) зобразити, виїздити, вирізьбити, зберегти, здобути;
- 3) скосити, зносити, запросити, розчистити, образити;
- 4) сіяти, врятувати, спасти, згадати, поселитися.

8. У якому рядку всі дієприкметники з часткою **не** пишуться окремо?

- 1) не/переглянутий нами фільм; не/зіграна ще роль; не/куплені, а подаровані квіти;
- 2) не/розглянуте питання; не/дописаний твір; ще не/випрасування білизна;
- 3) не/фарбована підлога, не/розгадана таємниця, не/сказані слова;
- 4) не/засіяна нива, досі не/напоєний, не/пошита до свята.

9. У якому рядку всі дієприкметники з часткою **не** пишуться разом?

- 1) не/скошена трава, не/полита досі розсада, не/бачена краса, не/бачена досі картина;
- 2) не/закінчена розмова, не/замкнені двері, не/продумана відповідь, ще не/дозрілі хліба;

---

3) не/допрацьована стаття, не/куплені вчасно, відповідь не/продумана, не/доведена теорема;

4) не/дописаний лист, не/помічений факт, не/вивчений вірш, не/доспані ночі.

10. У якому реченні дієприкметниковий зворот потрібно виділяти комами?

1) З-під порослої травою гори дзюрчав струмок.

2) Білки зникали десь у сплетених між собою шапках дерев.

3) А в долині тихий потічок ледве-ледве дзюрчить оточений вербами та калиною.

4) Її кругле ніжне підборіддя схоже було на яблуко а припечений сонцем кирпатенький ніс скидався на лісову грушку.

11. У якому рядку всі слова — дієприслівники?

1) допомагаючи, посміхаючись, прилетівши, взявши, плачучи;

2) радіючи, читаючи, співаючи, створено, збудований;

3) посміхаючись, побачивши, малюючи, ремонтуючи, стомлений;

4) їдучи, дрімаючи, підстрибуючи, зроблено, сказано.

12. У якому рядку всі дієприслівники одного виду?

1) розповідаючи, підпливаючи, мандруючи, загородивши, розказавши;

2) полюючи, розливаючи, проголошуючи, сидячи, вередуючи;

3) зображаючи, перескочивши, купаючись, загоряючи, показавши;

4) злякавшись, посіявши, підстрибнувши, вітаючи, здійснявши.

13. У якому рядку всі дієприслівники недоконаного виду?

1) сидячи, уклавши, увібравши, взявши, стрибнувши;

2) назбиравши, лежачи, співаючи, зробивши, ведучи;

3) здолавши, вимінявши, задивившись, бажаючи, ходячи;

4) крокуючи, стоячи, лежачи, смеркаючи, палаючи.

14. У якому рядку всі дієприслівники доконаного виду?

1) керуючи, проїжджаючи, сміючись, працюючи, намалювавши;

2) посіявши, бачачи, ходячи, блукаючи, моргнувши;

3) обстеживши, добігши, закінчивши, зруйнувавши, намалювавши;

4) оцінивши, поївши, спалахнувши, розглядаючи, дозувавши.

---

15. У якому рядку всі дієприслівники пишуться із суфіксом **-ачи (-ячи)**?

- 1) пол...чи, вар..чи, бач..чи, леж..чи;
- 2) кле..чи, сто..чи, дивл..чись, принос..чи;
- 3) бор..чись, сол..чи, каж..чи, плач..чи;
- 4) ход..чи, ран..чи, уступа..чи, ріж..чи.

16. У якому рядку всі дієприслівники пишуться з **не** окремо?

- 1) не/присідаючи, не/хвилюючись, не/волячи, не/дооцінюючи, не/вивчивши;
- 2) не/чекаючи, не/гаючи, не/похитнувшись, не/віддячивши, не/склавши;
- 3) не/доглянувши, не/замислившись, не/добігши, не/скориставшись, не/наводячи;
- 4) не/прибравши, не/вгаваючи, не/дочекавшись, не/піднімаючись, не/уступаючи.

17. У якому рядку всі дієприслівники пишуться з **не** разом?

- 1) не/волячи, не/досипавши, не/доваривши, не/хтуючи, не/притомніючи;
- 2) не/дописавши, не/добравшись, не/знайшовши, не/підібравши, не/розгадавши;
- 3) не/гніваючись, не/підглянувши, не/розмальовуючи, не/добудувавши, не/дійшовши;
- 4) не/розглянувши, не/називаючи, не/даючи, не/доопрацювавши, не/дочуваючи.

18. У якому рядку дієприслівник ужито разом із залежними словами (розділові знаки пропущено)?

- 1) І пішов не озираючись до чужого села.
- 2) Солодкою стрілою пізній цвіт скрадаючися приморозок ранить.
- 3) Великий корабель захитавшись почав поринати у воду.
- 4) Я охоплюю обома руками березу притулившись вухом до неї.

19. У якому реченні одиничний дієприслівник не виділяється комами?

- 1) А він теж усіх обнімав цілував і не втримавшись на radoщах таки заплакав.
- 2) А навкруги розвидняючись світліло.
- 3) У траві прилігши лось міг схватися до половини.
- 4) Остап стояв вагаючись.

20. У якому реченні дієприслівниковий зворот вжито неправильно?

---

1) Розглядаючи редакційну пошту, я натрапив на один цікавий лист.

- 2) Підійшовши до села, нас застала ніч.
- 3) Розв'язавши задачу, сестра заспокоїлась.
- 4) Виспівуючи, соловейко ховався десь у верховітті.

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Дядько Роман затримується ще біля одного стовпця трохи більше звичайного і, обернувшись, якийсь час дивиться на дорогу, вквітчану яблуками. 2) Наче сам себе перевіряє: ну як воно в мене вийшло? 3) І всі ми, прищухлі в чеканні, немов бачимо його усмішку, хоч насправді усмішки й не видно, тільки височіє серед степу трохи зсутулений силует людини. 4) Весь степ сьогодні наче повен радості, повен серпневого світла й простору. 5) Лише коли дядько Роман зникає за пагорбом, ми пружко зриваємось разом на ноги, щасливо зшаленілі, мчимось чимдуж від стовпа, на льоту схаплюючи те, що для нас так розкішно вродило на голих цих стовпчиках придорожніх!

(За О. Гончаром.)

1. Випишіть з тексту дієприслівник доконаного виду.
2. Випишіть з речень 1–4 активний дієприкметник минулого часу.
3. Випишіть з тексту пасивний дієприкметник.
4. Укажіть речення, де є дієприкметникові звороти. Відповідь запишіть цифрою.
5. Укажіть речення, де є дієприкметниковий зворот, що стоїть перед означуваним словом. Відповідь запишіть цифрою.

ПРИСЛІВНИК

Значення, морфологічні особливості, синтаксична роль

Прислівником називається незмінна частина мови, яка виражає ознаку дії (стану) або ознаку іншої ознаки і відповідає на питання *як? яким способом? скільки? якою мірою? де? коли? чому? навіщо?* **Міцно і щиро** стискаю вашу руку. **Море** — **надзвичайно** гарного кольору. Прислівники є незмінюваними словами.

Прислівник найчастіше залежить від дієслів, дієприкметників, дієприслівників, прикметників та інших прислівників, виступаючи в реченні здебільшого обставинами до них.

Прислівники можуть залежати від іменників, і тоді виступають означенням: *Не потребують вони щоранку кави по-варшавському.* (Якої кави? – по-варшавському).

Прислівники *потрібно, треба, шкода, можна, необхідно, жаль, пора, нема, соромно, прикро* та ін. виконують роль головного члена речення у безособових реченнях: *Що нам потрібно в першу чергу?*

Розряди прислівників за значенням

Розряд	Значення	Походження	Питання	Приклад
О з н а - чальні: 1) якісні	Характеризують дію (стан) або іншу ознаку з боку якості	прикметникове	Як?	Добре, весело, урочисто, гучно, якісно, відмінно
2) кількісні	Характеризують дію (стан) або іншу ознаку з боку кількості і міру вияву		Скільки? як багато? якою мірою?	Тричі, вдвоє, дуже, досить, надзвичайно, трохи, вщерт, дотла
3) способу дії	Пояснюють дію (стан) щодо характеру (способу) її вияву	Іменникове, прикметникове, зрідка числівникове, займенникове	Як? яким способом? подібно до кого?(чого?)	Безвісти, напоказ, спрощення, гуртом, втрюх, слідом, по-нашому
Обставинні:	Вказують на різні обставинні дії – місце, час, причину, мету	Іменникове, прикметникове (здебільшого у поєднанні із займенником чи прийменником)		
1) місця	Означають місце або напрям дії		Де? куди? звідки?	Там, тут, вгорі, внизу, всюди, зверху, ззаду, туди, вниз, сюди, вправо, лісом, шляхом
2) часу	Означають час дії		Коли? доки? відколи? з якого часу? який час?	Вдень, вчора, завтра, тепер, смерком, літом, нині, давно, зроду-віку, донині

3) причини	Вказують на причину дії		Чому? через що? з якої причини?	Згарячу, зопалу, зосліпу, спересердя
4) мети	Вказують на мету дії		З якою метою? для чого?	Навмисне, наперекір, на зло

Якісно-означальні прислівники можуть переходити в кількісно-означальні при сполученні з прикметниками: **неймовірно швидкий** (тобто дуже), **абсолютно чорний** (зовсім).

Ступені порівняння прислівників

Від якісних прислівників з кінцевими суфіксами **-о** та **-е** можна утворити незмінювані форми вищого й найвищого ступенів порівняння: *весело – веселіше – найвеселіше*.

Вищий ступінь порівняння утворюється від прислівників так само, як і вищий ступінь порівняння прикметників:

а) за допомогою суфіксів **-и(е)**, **-іш(е)**: *тонко – тонше, тонкіше, голосно – голосніше*, суфікси **-к-**, **-ек-**, **-ок-** випадають при утворенні вищого ступеня: *швидко – швидше, далеко – даліше*;

б) від різних коренів: *гарно – краще, погано – гірше, багато – більше*.

Найвищий ступінь порівняння утворюється від прислівників вищого ступеня порівняння за допомогою префікса **най-**: найвище, найдорочче, найменше.

Для підсилення найвищого ступеня порівняння вживаються префікси **що-**, **як-** або обидва ці префікси одночасно (**щояк-**): *щонайближче, якнайближче, щоякнайближче*.

Форми вищого й найвищого ступенів можуть бути складеними (дво-слівними):

- 1) вищий ступінь: *більш тонко*;
- 2) найвищий ступінь: *найбільш тонко*.

Не слід плутати прислівники у формі вищого ступеня порівняння з омонімічними їм формами вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників у Н. в. середнього роду: **Найкраще** побажання збулося. *Ми виконали завдання найкраще*.

Зміни приголосних при творенні вищого ступеня порівняння

При утворенні вищого ступеня порівняння прислівників за допомогою суфікса **-и(е)** відбуваються ті самі зміни (чергування) приголосних, що й при творенні прикметників вищого ступеня:

-
- кінцевий **с** кореня + **-ш-** = **шч(ц)**: *високо – вище*;
— кінцеві **з, ж, з** + **-ш-** = **жч**: *дорого – дорожче, дуже – дужче, низько – нижче*.

Написання прислівників разом і через дефіс

За походженням прислівники поділяються на дві групи:

- 1) **непохідні**: *де, куди, тут, там, тоді*;
- 2) **похідні** — утворилися від різних частин мови і тому можуть писатися разом, окремо або через дефіс.

Разом:

Якщо вони утворилися сполученням:

1) іменника з прийменником: *знизу, безвісти, вголос, вдосвіта, вранці*;

2) колишнього короткого прикметника з прийменником: *здаєка, здавна, зокрема, зліва, знову, напевне, допізна, нарізно, але в основному, в цілому*;

3) числівника з прийменником: *спершу, вдруге, заодно, поодиноці, натроє*;

4) займенника з прийменником: *нащо, навіщо, передусім, внічию*; прислівника з прийменником: *віднині, забагато, надалі, повсюди, потроху*, але: *на завтра, на потім, на «ура»*.

5) сполученням будь-якої частини мови з кількома прийменниками: *вдосвіта, завдовжки, напередодні, навпростець, навкруги, наприкінці*;

6) з кількох основ (з прийменником чи без нього): *обабіч, босоніж, мимоволі, праворуч, насамперед, стрімголов*;

7) сполученням різних частин мови з частками **аби, ані, де, чи, що, як**: *абикуди, абияк, анітрохи, дедалі, чимало, щовечора, якомога, але: дарма що, чи що, хіба що, тільки що, як коли, як слід, як треба*.

Окремо:

Прислівникові сполучення іменника та прийменника. Такі сполучення помітно зберігають значення своєї частини мови, тому вони не повністю перейшли до розряду прислівників: *без кінця, до речі, з радості, на щастя, рік у рік, день у день, раз у раз, з боку на бік*.

Окремо також пишуться прислівникові сполучення слів у формах знахідного й орудного відмінків однини: *кінець кінцем, один одним, сама самотою*.

Через дефіс:

Якщо утворилися:

1) сполученням прислівників з частками **будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -но, -то, -от, -таки**: *будь-коли, хтозна-як, будь-де, де-то, як-от, яось-то*;

---

2) повторенням слів або основ: *близько-близько, ледве-ледве, хоч-не-хоч, віч-на-віч, пліч-о-пліч*;

3) сполученням двох синонімічних чи антонімічних слів: *часто-густо, тишком-нишком, більш-менш, зроду-віку*;

4) сполученням прикметника, займенника і порядкового числівника з **по-** і суфіксами **-ому, -єму, -и, -е(-є)**: *по-батьківському, по-новому, по-твоєму, по-латині, по-людськи, по-перше, по-третє*.

Н і НН у прислівниках

У прислівниках пишеться стільки **н**, скільки їх було у прикметниках та дієприкметниках, основи яких стали твірними для прислівників: *грізний – грізно, дійсний – дійсно, швидкісний – швидкісно, старанний – старанно, кінний – кінно, нездоланний – нездоланно*.

НН пишеться також у прислівниках **спросоння, зарання (зрання), погідтинню, погідвіконню**.

И та І в кінці прислівників

1. У кінці прислівників після приголосних **з, к, х** завжди пишеться **и**: *навкруги, верхи, пішки*.

2. Після **ч, ж** може писатися **и** або **і**:

– **и** пишеться у прислівниках типу *по-заячи, по-ведмежи, по-дівоchi*;

– **і** пишеться в усіх інших випадках: *двічі, тричі, вночі*.

Морфологічний розбір прислівника

Схема розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Група за значенням.
4. Ступінь порівняння (якщо є).
5. Синтаксична роль.
6. Вимова та написання.

Зразок розбору

Завтра знову мене чекає подорож... (*І. Вільде*).

Завтра – прислівн., часу, ступ. порів. не творить, обстав.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. У якому рядку до складу всіх словосполучень входить прислівник?

1) забагато узяв, у купі піску, скаржитися на пам'ять, забагато учнів, ставитись по-доброму;

---

2) зробити по-новому, по новому будинку, зійти на гору, до дому батька;

3) йти назустріч, співати по-українськи, болить усередині, звернутися вдруге, вивчити напам'ять;

4) відпочивати вдень, в день свята, у трьох друзів, по доброму обличчю, виконати утрьох.

2. У якому рядку до складу всіх словосполучень входять прислівники зі значенням ознаки дії?

1) зрубаний торік, читати швидко, бігати щоранку, багато вдягнений, надто повільний;

2) виконати наспіх, читати вголос, поглядати весело, говорити навперебій, жити щасливо;

3) бігти підстрибцем, опадати рано, зробити знебачки, шуміти дружно, ліс навесні;

4) дорога праворуч, зробити так-сяк, кохати щиро, борщ по-київськи, збільшити вдвічі.

3. У якому рядку до складу всіх словосполучень входять прислівники зі значенням часу дії?

1) прийшла недавно, незабаром зазеленіла, здавна називатись, зрідка прихилився, зробили утрьох;

2) вмирає вчора, вранці оживає, ущух надвечір, завжди молодий, сказав здуру;

3) відбувається коли-не-коли, весело співати, гірко плакати, прийшов увечері, зробив вчора;

4) панує довго-довго, записувати щоліта, складали з давніх-давен, побачив уперше, охороняти вдень.

4. У якому рядку до складу всіх словосполучень входять прислівники зі значенням міри та ступеня дії, ознаки?

1) надто швидко, збільшити вдвічі, надзвичайно прекрасний, поділити натроє, дуже легковажний;

2) прокинутись вранці, продати втридорога, зробити нашвидкуруч, набагато збільшити, тричі робити;

3) думай більше, майже зробив, відпочиваємо разом, гуляли удвох, трудитись щодня;

4) потихеньку осипається, збільшити вдвічі, стемніло зовсім, говори менше, робити напоказ.

5. У якому рядку всі прислівники мають значення причини дії?

1) змолоду, згарячу, зопалу, наперекір, навмисне;

2) врозтіч, дотла, навиворіт, вплач, вволю;

3) всередині, ззаду, зісподу, скраю, убік;

4) навік, на світанку, навіки, на весну, навесні.

-
6. У якому рядку всі прислівники мають ступені порівняння?
- 1) свіжо, холодно, добре, мудро, надзвичайно;
  - 2) мляво, яскраво, погано, препогано, м'якенько;
  - 3) просто, зручно, дорого, весело, спокійно;
  - 4) чудово, солодко, зненацька, дощенту, достатньо.
7. У якому рядку подано лише ті прислівники, від яких неможливо утворити ступенів порівняння?
- 1) ледве-ледве, зосліпу, по-латині, порожньо, часто-густо;
  - 2) низько, сміливо, хутко, тяжко, гостро;
  - 3) рідко, щедро, ударно, мало, коротко;
  - 4) глухо, ясно, весело, багато, сильно.
8. У якому рядку в усіх прислівниках при творенні ступенів порівняння відбуваються зміни приголосних?
- 1) спокійно, рухливо, повільно, швидко, рідко;
  - 2) важко, дорого, вузько, високо, низько;
  - 3) різко, тихо, голосно, просто, складно;
  - 4) довго, коротко, тривало, кисло, солодко.
9. У якому рядку всі прислівники пишуться разом?
- 1) до/щенту, на/весні, по/одинці, з/рештою, до/вподоби;
  - 2) в/розсип, чим/раз, у/поперек, на/самоті, кінець/кінцем;
  - 3) сто/крат, без/вісти, в/наслідок, в/основному, в/цілому;
  - 4) у/вечері, натще/серце, по/підвіконню, при/вселюдно, після/завтра.
10. У якому рядку всі прислівники пишуться через дефіс?
- 1) десь/інде, по/українськи, повік/віків, рано/вранці, врешті/решт;
  - 2) геть/чисто, все/одно, з усіх/усюд, один/в/один, раз/у/раз;
  - 3) де/інде, більш/менш, вранці/рано, само/собою, тим/часом;
  - 4) по/одинці, по/нашому, по/сусідськи, по/підтинню, по/шепки.
11. У якому рядку всі прислівники пишуться окремо?
- 1) від/нині, аби/куди, в/бік, по/перше, де/не/де;
  - 2) будь/коли, до/завтра, до/діла, на/щастя, с/початку;
  - 3) без/краю, без/кінця, в/основному, з/року/в/рік, день/у/день;
  - 4) раз/у/раз, на/сміх, до/сьогодні, на/сторожі, в/горі.
12. У якому рядку всі прислівники пишуться з **н**?
- 1) гума..о, самовідда..о, незрівня..о, стара..о, тума..о;
  - 2) щоде..о, відмі..о, свяще..о, карти..о, відда..о;

-
-
- 3) несаказа..о, неви..о, безпереста..о, нездола..о, нежда..о;
  - 4) організова..о, шале..о, впевне..о, невтом..о, негада..о.

13. У якому рядку всі прислівники пишуться з **ни**?

- 1) гума..о, актив..о, безупи..о, організова..о, со..о;
- 2) несаказа..о, свяще..о, щоде..о, стара..о, відмі..о;
- 3) невгамов..о, впевне..о, відда..о, шале..о, радіс..о;
- 4) непоруш..о, невтом..о, багря..о, безпереста..о, невпи..о.

14. У якому реченні прислівник виступає обставиною?

- 1) Він зробив це ненавмисне.
- 2) У будинку неподалік світилося.
- 3) Квартира праворуч ще не заселена.
- 4) У мене радісно на душі.

15. У якому рядку на місці пропусків слід писати літеру **и**?

- 1) Трич.. крига замерзала, трич.. розтавала, трич.. наймичку у Київ Катря проводжала (*Т. Шевченко*).
- 2) Дорош, трішечк.. зіп'явшись навшипиньк.., розглядав фотографії на стіні (*Г. Тютюнник*).
- 3) Надворі було поноч.. (*І. Нечуй-Левицький*).
- 4) Двіч.. літа не буває (Нар. творч.).

16. У якому рядку на місці пропусків слід писати літеру **і**?

- 1) Океан місячної ночі розливається навкрут.. (*О. Гончар*).
- 2) Дядько поволеньк.. зодяг шапку і, спершись на тин, очікувально дивиться на Гната (*Г. Тютюнник*).
- 3) Возьме відра, опівноч.. піде за водою (*Т. Шевченко*).
- 4) Вдача ягняча – по-ягняч.. й мекече (Нар. творч.).

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Київ нині залишився сиротою. 2) Князь наш утік, забравши з собою військо. 3) А я не думаю, що Батий обмежиться однією розвідкою. 4) Рано чи пізно і вся орда прийде сюди. 5) Нам дуже потрібна криця, щоб кувати мечі, наконечники для стріл. 6) Ти з батьком та братами витопиш її і привезеш до Києва. 7) А я тут подбаю, щоб зброярі зробили з неї зброю.

(За В. Маликом.)

1. Укажіть номери речень, в яких є прислівники. Відповідь запишіть цифрою.

---

2. Укажіть номери речень, в яких вживаються прислівники зі значенням місця дії. Відповідь запишіть цифрою.

3. Укажіть номери речень, в яких вживаються прислівники зі значенням часу дії. Відповідь запишіть цифрою.

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

До службових частин мови належать прийменник, сполучник та частка. Слова, що належать до цих частин мови, — неповнозначні, тобто мають послаблене лексичне та залежне граматичне значення. Вони не називають ні предметів, ні ознак, ні дії, ні кількості, а лише вказують на типи відношень і зв'язків між ними, вносять додаткові відтінки значень у повнозначні слова.

Службові частини мови — незмінювані слова. Вони також не мають жодної з морфологічних ознак, притаманних самостійним частинам мови (рід, число, відмінок, час, особа тощо) і не бувають членами речення. До неповнозначних частин мови належить вигук, але він не є службовою частиною мови, бо не виконує властивих службовим частинам мови функцій (не приєднує інших слів, не надає додаткових смислових відтінків тощо).

ПРИЙМЕННИК

Прийменник як службова частина мови

Службові слова є незмінними словами, на відміну від повнозначних, їм не властива називна (номінативна) функція, тобто вони не виступають назвами предметів, дій, ознак, кількості, не відповідають на питання. Службові слова (прийменники, сполучники, частки) служать лише для вираження різних відношень між повнозначними словами.

Прийменник — це службова частина мови, яка служить для зв'язку непрямого відмінка іменників (займенників, числівників) з дієсловами або іншими словами, здатними керувати.

Групи прийменників за походженням

За походженням прийменники поділяються на непохідні (первинні) і похідні (вторинні).

До **первинних** (давніших за походженням) належать прийменники *в, на, до, від (од), у(в), при, з, за, над, через* та ін.

Походження цих прийменників встановити важко. Первинні прийменники використовуються і як дієслівні префікси (за винятком

деяких — без, через): писати – вписати, написати, дописати, відписати.

Вторинні прийменники утворилися пізніше. До них належать прийменники типу *навколо, ззаду, вздовж, поперек* та ін.

Вони вживаються з одним відмінком і не використовуються як дієслівні префікси. Виділяють такі вторинні прийменники:

а) утворені складанням двох або кількох непохідних прийменників: *поза, проміж, з-понад*;

б) відіменні: *внаслідок, край, круг, кінець, коло, перед, протягом* та ін.;

в) прислівникові: *близько, всупереч, вздовж, вслід, замість, крім, мимо, позад, обабіч, поруч, серед*;

г) віддієслівні: *завдяки, виключаючи*.

Слід розрізняти сполучення іменника з прийменником: **в бік річки, у слід від машини** (пишуться окремо) і однозвучні прислівники: **кинутися вбік, дивитися услід**.

Групи прийменників за будовою

За будовою прийменники поділяються на прості, складні і складені.

Прості	Складні	Складені
Усі первинні: <i>в, на, до, з, через</i> , а також деякі вторинні: <i>край, кінець, коло, протягом, шляхом, перед</i>	Утворені поєднанням двох або кількох простих прийменників: <i>з-за, з-під, з-понад, з-побіч, посеред, задля, заради</i> . Складні прийменники, порівняно з простими, виражають складніші смислові відношення між словами в реченні: <i>літати над горою</i> (зверху гори) <i>літати понад горою</i> (зверху і вздовж гори)	1) Утворені з одного або двох прийменників та іменників: <i>з метою, під час, в напрямку, на випадок</i> ; 2) з прийменника і прислівника: <i>поруч з, незалежно від, слідом за, одночасно з</i> ; 3) з прийменника і дієслівних форм: <i>незважаючи на, зважаючи на</i> . Складені прийменники більше властиві книжній мові

Зв'язок прийменника з непрямыми відмінками іменника

Прийменники вживаються тільки при іменниках, займенниках, субстантивованих прикметниках, дієприкметниках, числівниках у непрямих відмінках. Прийменник завжди стоїть перед словом, до якого належить.

Відмінок іменника, з яким сполучається прийменник	Прийменники				
	між, з, за	на		в (у)	біля, від, після, крім, проти, серед, залежно від, в напрямку, відповідно до
Р.					
З.	між, з, за	по, на	над, під, перед	—	через, крізь, про
О.	між, з, за	—	над, під, перед	—	попід, поміж, у зв'язку з, слідом за
М.	—	по, на	—	в(у)	при, о

Написання похідних прийменників

1. Складні прийменники пишуться разом: *поміж, понад, навпроти, щодо, наприкінці*. Винятки становлять прийменники, першою частиною яких є **з (із)**, — вони пишуться через дефіс: *із-за, з-під*.

2. Похідні прийменники прислівникового походження, як правило, пишуться разом: *вслід, обабіч, попереду, наперекір, назустріч, позаду*.

Їх треба відрізнити від однозвучних сполучень іменника з прийменником: *стояв збоку – з боку Дніпра; назустріч сонцю – на зустріч з поетом; похололо всередині – в середині речення*.

3. Складені похідні прийменники (утворені з іменників та прийменників і прийменників та прислівників) пишуться окремо: *у зв'язку з, згідно з, відповідно до, залежно від, на шляху до, за допомогою, незважаючи на, під час, на чолі, але внаслідок*.

Уживання прийменників у(в), з, із, зі(зо)

В українській мові прийменники **у** та **в**, а також **з, із, зі(зо)** можуть чергуватися.

Пишеться у	Пишеться в
1) на початку речення перед буквою, що позначає приголосний звук: <i>У дідовій хаті. У я[й]а]блуневому саду</i>	1) завжди перед буквою, що позначає голосний звук: <i>в Україні, вода в озері, живуть в Одесі</i>
2) між буквами, що позначають приголосні звуки: <i>брат у Києві, йдуть у Яворів</i>	2) після голосного перед більшістю приголосних (крім <i>в, ф</i> та буквосполучень <i>льв, св, тв, хв</i> і под.): <i>їхали в машині, зайти в зал</i>

3) завжди перед буквами <i>в, ф</i> та буквосполученнями <i>льв, св, тв, хв</i> тощо: <i>їхати у вагоні, зустріч у Львові</i>	
---	--

Після паузи, яка на письмі позначається комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужками, **у** та **в** вживаються як у випадку початку речення.

Пишеться з	Пишеться із	Пишеться зі (зо)
1) перед голосним початку слова незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: <i>З одним рибалкою він дуже подружив (Л. Глібов); Виступ з оркестром;</i>	Переважно між свистячими й шиплячими звуками (<i>з, с, ц, ч, ш, щ</i>) та між групами приголосних (після них або перед ними): <i>лист із Бразилії, заміс із тіста, гнав із села, із стріх вода капле...</i>	1) перед сполученням приголосних початку слова, зокрема коли початковими виступають <i>з, с, ш, щ</i> та ін., незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: <i>книга зі стола, зі зброєю в руках</i>
2) перед приголосним (крім <i>с, ш</i>), рідше — сполученням приголосних початку слова, якщо попереднє слово закінчується голосним, а також на початку речення, після паузи: <i>Плугатарі з плугами йдуть (Т. Шевченко); З її приїздом якомсь по-веселіла хата (Леся Українка).</i>		2) Зо як фонетичний варіант завжди виступає при числівниках <i>два, три: позичив зо три сотні</i> ; а також може вживатись при займеннику <i>мною: зо (зі) мною</i>

Морфологічний розбір прийменника

Схема розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Яке відношення виражає.
4. Зі словом якої частини мови вжитий.
5. Відмінок слова, з яким вжитий прийменник.
6. Похідний чи непохідний.
7. Вимова і написання.

Зразок розбору

На світанні козаки вступили в село... (М. Коцюбинський)

На – прийм., вказує на час дії, з ім., у М. відм., непохідн.

СПОЛУЧНИК

Сполучник як частина мови

Сполучник — це службова частина мови, що поєднує однорідні члени речення і частини складного речення, вказуючи на різні смислові зв'язки між ними.

Сполучники позбавлені власного лексичного значення і виконують у реченні граматичну роль. На відміну від прийменників, сполучники не пов'язуються з формами повнозначних слів.

Групи сполучників за значенням

За значенням і синтаксичною функцією розрізняються сполучники сурядності і підрядності.

Сполучники сурядності поєднують синтаксично рівноправні елементи (слова, словосполучення і речення): однорідні члени речення, частини у складносурядному, однорідні підрядні частини у складнопідрядному реченні.

Розрізняють три групи сурядних сполучників:

1	єднальні	<i>і (й), та (в значенні і), також, ні-ні, як ... так, не тільки ... ай, не тільки ... але й</i>
2	протиставні	<i>а, але, зате, проте, однак, та (в значенні але)</i>
3	розділові	<i>або, то, чи, хоч, то ... то, не то ... не то, хоч ... хоч, або ... або, чи ... чи</i>

Сполучники підрядності виражають ту чи іншу залежність одного речення від іншого. За їх допомогою до головного речення приєднуються підрядні частини.

1	причини	<i>бо, тому що, тим що, у зв'язку з тим що, через те що</i>
2	мети	<i>щоб, щоби, для того щоб, з тим щоб</i>
3	часу	<i>тільки-но, ледве, щойно, скоро, з того часу як, після того як</i>
4	умови	<i>як, якщо, коли б, раз</i>
5	порівняльні	<i>мов, немов, мовби, наче, як, ніби, нібито, немовбито, неначебто</i>
6	допустові	<i>хоч, хоча, хай, нехай, незважаючи на те що, дарма що</i>
7	наслідку	<i>так що</i>

Сполучні слова

Поряд зі сполучниками для зв'язку частин складнопідрядного речення використовуються і деякі повнозначні слова. Їх називають **сполучними словами**. У ролі сполучних слів найчастіше використовуються прислівники *де, чому, звідки, як, куди, коли, коли*, відносні займенники *кто, що, котрий, чий, який, скільки*.

Сполучні слова відрізняються від сполучників тим, що, крім службової функції, вони виступають членами підрядного речення:

*Безсмертний лиш той на землі, **хто** любить свою Батьківщину (В. Сосюра).*

Тут займенник *кто* сполучає підрядне речення з головним і виступає підметом **підрядного речення** (його можна замінити займенником *який*).

Іноді те саме слово може виступати у підрядному реченні то сполучником, то сполучним словом: *Вважай, що (сполучник) нам повезло. Що (сполучне слово) написано пером — не виволочеш і волом.*

Групи за вживанням

Одиничні сполучники, поєднуючи прості речення або члени речення, не повторюються при них і не поділяються між ними. Вони охоплюють переважно прості сполучники: *і(й), а, але, та*.

Повторювані сполучники вживаються при кожному простому реченні або членові **речення**, поєднуючи їх в одне складне або просте ускладнене речення: *і...і, ні...ні, то...то, або...або, чи...чи*.

Парні сполучники, що складаються з двох частин, зв'язуючи тільки два простих речення або два члени речення, розподіляються між ними: *не тільки... але і(й), не лише... а й, як... так і, як не... так, хоч... але, якщо...то*.

Групи за будовою

Прості — це первісні сполучники, які морфологічно не розкладаються на частини: *а, і, та, бо, чи*.

Ця група кількісно обмежена. Вони не мають свого власного наголосу і в процесі мовлення зливаються з наступним повнозначним словом: *Летять і летять літаки*.

Складні — утворилися внаслідок злиття в одне слово двох слів, найчастіше займенників, прислівників з частками і прийменниками: *щоб (що+б), якщо (як+що), ніби, якби, або*.

Складені — це сполучення слів, що утворилися поєднанням відмінкових форм займенника *той* чи якогось іншого повнозначного слова зі сполучниками *що, щоб* або з прислівником: *тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, у міру того як, подібно до того як та ін.*

Написання сполучників

Складні сполучники, утворені з кількох слів, пишуться завжди разом: *щоб, немов, ніж, якби, якщо, адже, тож, також, мовбито, немовбито, буцімто, начебто, цебто*.

Сполучники *щоб, якби, якщо* слід відрізняти від однозвучних з ними займенників чи прислівників з частками *б, би, ж, же*:

Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя (Т. Шевченко). — Як би я тепер хотів туди потрапити! Вийшов, щоб подивитись. Що б вона сама робила?

У складених сполучниках кожна частина пишеться окремо: *дарма що, тому що, так що, для того щоб, через те що* та ін.

Вживання сполучників і(й)

Сполучник **і** в ряді випадків чергується з **й**.

Сполучник і вживається	Сполучник й вживається
Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови: 1) після приголосного або паузи, що на письмі позначається крапкою, комою, крапкою з комою, дво-крапкою, крапками, перед словами з початковим приголосним звуком: <i>Вірю в пам'ять і серце людське (Б. Олійник);</i> 2) на початку речення: <i>І долом геть собі село Понад водою простяглось (Т. Шевченко).</i>	Щоб уникнути збігу приголосних: 1) між голосними: <i>І я вже бачу, як вони йдуть, — раби й астрономи... (А. Малишко);</i> 2) після голосного перед приголосним: <i>Навчає баєчка великого й малого (Л. Глібов).</i>

Морфологічний розбір сполучника

Схема розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Група за будовою.
4. Сурядний чи підрядний.
5. Група за значенням.
6. Вимова та написання.

Зразок розбору

Узимку сонце світить, *та* не гріє (Нар. тв.).
Та — сполучн., прост., сурядн., протиставн.

ЧАСТКА

Часткою називається незмінна частина мови, яка вносить додаткові смислові відтінки в речення або служить для творення деяких граматичних форм слів.

Групи часток за значенням та вживанням

Формо- творчі	Служать для творення форм умовного й наказового способу та найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників	б(би), хай(нехай), -бо, -но, най-, що-, як-: <i>піймав би, хай піймає, якнайкращий, щонайгірше, зроби-но, ходи-бо</i>
Слово- творчі	Утворюють нові слова (перетворились на суфікси та префікси)	будь-, -небудь, бозна-, хтозна-, казна-, аби-, де-, не-, ні-, -ся (-сь): <i>хто-небудь, дехто, абиде, ніхто, недобре, хтось</i>
Заперечні	Виражають заперечення. Частка не надає заперечного смислу слову, перед яким стоїть; якщо ж вона стоїть перед присудком, то надає заперечного смислу всьому реченню	не, ні (ані): <i>Не одягає красить людину, а добрі діла. Під лежачий камінь вода не тече.</i>
Модальні	Вносять різні смислові відтінки в речення, а також виражають почуття і ставлення того, хто говорить, до висловлюваного (питання, оклик, вказівку, сумнів, виділення або обмеження, підсилення, пом'якшення наказу та ін.)	— вказівка: <i>ось, осьде, от, це (оце), ото, он, ген;</i> — сумнів: <i>мабуть, може, навряд, ледве, чи;</i> — уточнення: <i>саме, якраз, справді, хоча, майже;</i> — виділення або обмеження: <i>тільки, лише, лиш, уже, таки, навіть;</i> — стверджувальні: <i>так, еге ж, атож, аякже, авжеж, гаразд;</i> — питальні: <i>невже, хіба, чи, що за;</i> — підсилення: <i>навіть, і(й), же, ж, аж, таки, все, ото-таки, вже, та, то, ой</i>

Написання часток

Окремо	1) пишуться формотворчі частки хай, нехай, бодай, б, би та заперечні не, ні, ані	<i>хай прочитає, мріяв би, не так, ні там — ні сям, ані в кого</i>
	2) більшість модальних часток	<i>ось, це, саме, лиш, хоч, аж, навіть, що, ну, просто, майже</i>

Ра- зом	Пишуться словотворчі частки аби-, де-, -ся(-сь), ні-, що-, як-	<i>абиколи, дехто, хтось, якщо, нічого, щонайкраще</i>
Через дефіс	Пишуться частки -бо, -но, -то, -от, -таки, будь-, -небудь, казна-, хтозна-	<i>іди-бо, тільки-но, будь-що, зробив-таки, хтозна-який</i>

Якщо між часткою і займенником ставиться прийменник або частки **ж, же, не**, то всі слова пишуться окремо: *аби з ким, де про що, все ж бо, він же таки, що не година*.

Морфологічний розбір частки

Схема розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Група за значенням.
4. Вимова та написання.

Зразок розбору

Панна Віра нічого *не* розуміє (*І. Вільде*).

Не – частка, мод., запереч., пишемо окремо.

ВИГУК

Вигук називається неповнозначна частина мови, за допомогою якої виражаються різні почуття, переживання, настрої людини та спонукання до дії.

Групи за походженням

Переважна більшість вигуків української мови характеризується надзвичайно короткою, стислою структурою. Їх називають **первинними**. Такі вигуки можуть складатися з одного голосного звука: *а! е! і! о! у!*, або ж кількох голосних чи приголосних: *ай! на! фу! гов! гм! брр!*

Похідні вигуки своєю структурою збігаються з однією із форм повнозначних слів — іменників, прикметників, дієслів, прислівників — або з кількома формами різних частин мови, що становлять єдине ціле — фразеологічну одиницю: *матінко! нене! жах! слава! горе! ганьба! бувайте! рятуйте! полундра! от тобі й раз! Боже ж мій милий! біда та й годі!*

Значення вигуків

Переважна більшість вигуків, особливо первинних, є багатозначними. Залежно від контексту та інтонації вони виражають різні емоції

і почуття або волевиявлення. Більшу групу становлять вигуки, що передають радість, захоплення, піднесення, сум, тугу, горе, жах, страх, переляк, зневагу, огиду, осуд, докір, обурення, презирство, гнів, невдоволення, співчуття, вагання, сумнів, відчай, безвихідь, іронію тощо. Їх називають **емоційними**: *а! є! о! у! ай! ах! ох! ух! ат! еч! іч! ет! ба! тю! ха! слава! мамочко! жах! цур! біда та й годі! от тобі й маєш!*

Менша група вигуків **передає різне волевиявлення** людини: наказ, розпорядження, спонукування, заклик, заохочення до якоїсь дії, оклик, звертання, бажання повернути чиюсь увагу до когось або чогось. У межах цієї групи виділяють:

1) **наказово-спонукальні вигуки**: *геть! годі! цить! марш! цсс! гайда! буде! ну! нумо! ану!*

2) **апелятивні вигуки** (привертають чиюсь увагу): *агов! алло! ау! гов! гей! киць-киць! ціп-ціп-ціп!*

До апелятивних вигуків зараховують і ті, що виражають привітання, пробачення, подяку, прощання, прохання: *Здрастуйте! Добридень! Доброго здоров'я! До побачення! Дякую! Щасливо! Вибачте! Даруйте! Простіть! Їй-Богу!*

В окремих випадках вигуки вживаються у значенні повнозначних слів (найчастіше іменників та дієслів). Тоді вони включаються в речення безпосередньо як член речення:

Те «хха» зупинило його серед хати (М. Коцюбинський).

А він усе ой та ой. Хоч би навіть ненароком тее «ох» промовив ти (Леся Українка).

Звуконаслідувальні слова

Це — окрема група вигуків, за допомогою яких передаються, відтворюються різні звуки природи, тварин, птахів, машин тощо: *шу...шу... шу, гуп-гуп-гуп, тью-ї, хлоп-хлоп, дзень, шарх, стук, трісь, гуп, клац, бах, телень, ку-ку-рі-ку, гав-гав.*

Розділові знаки при вигуках

Вигуки можуть виділятися комами або знаком оклику. І вигук, і звуконаслідування не є членами речення, тому вони відокремлюються:

1) **колою**:

— на початку речення: *Гей, удармо в струни, браття, в золотії (М. Рильський);*

— в середині речення (з двох боків): *Тут чисто, ясно, весело, ох, як весело (І. Франко);*

— у кінці речення (перед вигуком): *Ростемо ж ми, гей.*

2) **знаком оклику**, якщо вони виступають еквівалентом речення і вимовляються з виразною окличною інтонацією:

Ай! Як тут гарно (М. Коцюбинський).

О Боже! Який гарний день.

Перед звертаннями вигуки *о, ой* не відокремлюються комою:

О земле! Велетнів роди.

Морфологічний розбір вигуку

Схема розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Група і значення.
4. Вимова та написання.

Зразок розбору

Ай! Що ви говорите? (І. Карпенко-Карий)

Ай — вигук, емоційний, вираж. здивування, відділ. знаком оклику.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. У якому рядку всі слова належать до службових частин мови?
  - 1) годі, до, незважаючи на те що, заради, атож;
  - 2) як, майже, згідно з, немовбито, про те;
  - 3) не, мов, всупереч, тому що, марно;
  - 4) де, онде, саме, якраз, навіть.
2. У якому рядку всі прийменники непохідні?
  - 1) без, в, з-за, поміж, по;
  - 2) у, до, навколо, при, від;
  - 3) для, із, над, під, на;
  - 4) з-поміж, кінець, про, із, за.
3. У якому рядку всі прийменники пишуться разом?
  - 1) з/попід, в/замін, по/над, на/перекір, за/винятком;
  - 2) по/серед, в/здвож, по/під, на/вколо, на/впроти;
  - 3) по/за, з/метою, о/крім, незалежно/від, за/ради;
  - 4) з/поміж, по/між, із/за, за/для, відповідно/до.
4. У якому словосполученні відмінкова форма іменника разом з прийменником позначає мету дії?
  - 1) пішли по ягоди;
  - 2) повзе по траві;
  - 3) побігли по стежці;
  - 4) обійти по периметру.

-
5. У якому рядку всі прийменники утворено способом складання?
- 1) з-під, з-за, незважаючи на, з-попід, з-між;
  - 2) поперед, посеред, коло, попри, задля;
  - 3) проміж, щодо, попід, внаслідок, побіля;
  - 4) протягом, навколо, поруч з, упродовж, залежно від умов.
6. У якому реченні вжито сполучник?
- 1) Я про(те) уже говорив.
  - 2) Як(би) виконати це завдання краще?
  - 3) Як(би) це не зіпсувати?
  - 4) Кімната маленька, про(те) затишна.
7. У якому рядку всі сполучники причинові?
- 1) хоч, незважаючи на те що, дарма що, хай, нехай;
  - 2) якщо, якби, аби як, коли, коли б;
  - 3) бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, оскільки;
  - 4) як, мов, наче, ніби, немовби.
8. У якому рядку всі сполучники сурядні?
- 1) і, але, бо, або, чи;
  - 2) проте, зате, ні...ні, однак, та;
  - 3) й, або...або, як, мов, щоб;
  - 4) коли, чи...чи, то...то, хай, ніби.
9. У якому рядку всі сполучники пишуться разом?
- 1) за/те, немов/би, що/б, як/тільки, в/наслідок того що;
  - 2) ніби/то, а/би, через те/що, так/що, як/що;
  - 3) не/мов, не/мовбито, ніби/то, за/те, після того/як;
  - 4) начеб/то, не/наче, ніби/то, про/те, як/би.
10. У якому рядку всі слова — частки?
- 1) хай, мабуть, хоч, би, хіба;
  - 2) нехай, казна, овва, б, і;
  - 3) ні, і, навряд, може, ледве;
  - 4) же, все-таки, навіть, або, тільки.
11. У якому рядку всі частки модальні?
- 1) авжеж, еге, отож, би, навіть;
  - 2) може, навряд, таки, отож, так;
  - 3) бодай, чи, що за, хіба, ж;
  - 4) же, ну(й), як, нехай, лише.
12. У якому рядку всі частки пишуться окремо?
- 1) прийшов/би, мов/би, не/гарно, аби/то, ато/ж;
  - 2) мало/не, що/за, прийшов/же, що/то/за, не/говорити;

-
-
- 3) наче/б/то, мало/не, не/мало, не/вже, вже/не;
  - 4) як/раз, он/де, авже/ж, немовби/то, хоча/б.

13. У якому рядку всі частки пишуться через дефіс?

- 1) як/от, так/то, хтозна/коли, таки/то, сядь/бо;
- 2) взяв/таки, таки/взяв, зроби/ж, якби/то, чий/небудь;
- 3) аби/куди, немовби/то, ні/хто, скинь/но, де/коли;
- 4) зроби/но, давай/же, таки/купив, ато/ж, аби/куди.

14. У якому рядку всі слова з часткою **не** пишуться окремо?

- 1) не/густо, не/співав, не/виконав, не/вдаха, не/добачати;
- 2) не/задовільно, не/помітно, не/терпеливий, не/покоїться, не/воля;
- 3) не/підготовлений, не/від/нас, не/зручно, не/порядок, не/роба;
- 4) не/далеко, а близько; не/від/ мене, не/ловлю, не/сім, не/прийшовши.

15. У якому рядку всі слова з часткою **не** пишуться разом?

- 1) не/читаючи, не/підготовлений твір, не/міч, не/добачати, не/покоїться (турбуватися);
- 2) не/зчутися, не/той, не/хотя, не/жаль, не/весело;
- 3) не/славити (ганьбити), не/абихто, не/абияк, не/здужати, не/втямки;
- 4) не/повага, не/виконаний план, не/залишилося, не/співали, не/стямно.

16. У якому реченні вигук відокремлюється комами?

- 1) Ой ви мене злякали.
- 2) О земле рідна, я тебе люблю.
- 3) О князю! Ти життя. Кажі мені надію! (*Л. Костенко*)

17. У якому рядку всі слова — вигуки?

- 1) о, ой, алло, вибачте, майже;
- 2) ех, ох, гов, здрастуйте, вибачте;
- 3) агов, ку-ку, марш, геть, вибачення;
- 4) хіба, лише, на добраніч, добридень, їй-Богу.

18. У якому рядку допущено помилку при написанні вигуків?

- 1) ой-ой-ой, їй-Богу, їй-бо, вйо, надобраніч;
- 2) ках-ках-ках, алло, му-у-у, будь-ласка, цабе;
- 3) гав-гав, ш-ш-ш-ш, їй-право, до побачення;
- 4) но-о-о, добридень, день добрий, оце так.

-
19. У якому рядку всі словосполучення побудовані правильно?
- 1) вступити в університет, відсутній із-за хвороби, десять метрів в секунду;
  - 2) вступити до університету, відсутній через хворобу, десять метрів за секунду;
  - 3) в дев'ять годин, консультація з математики, звертатися за адресою;
  - 4) пливати по течії, за вашим проханням, працювати за спеціальністю.

20. У якому рядку морфологічний аналіз виділеного слова виконано правильно?

Ай! Що ви говорите? (*І. Карпенко-Карий*)

- 1) Ай – вигук, емоційний, виражає здивування.
- 2) Ай – вигук, емоційний, виражає почуття радості.
- 3) Ай – вигук, звуконаслідувальне слово.
- 4) Ай – вигук, волевиявлення.

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Сухий вітер гнав степом перекотиполе, намітав уздовж шляху руді піщані кучугури. 2) А по всьому обрію, скільки бачило око, хлюпали сріблясті хвилі моря. 3) Воно було неосяжне, як оцей степ, і глибоке, як саме небо. 4) Здавалося, ось-ось виринуть із-за обрію, із-за синюватих валів прибою, золоті щогли кораблів, озвуться гудки і перед жадібним людським оком відкриються чари живого моря, сповненого шуму і гуркоту. 5) Так, видовище було б прекрасне, якби люди не знали, що таке марево.

(*За М. Чабанівським.*)

1. Укажіть номер речення, у якому вживається підрядний сполучник. Відповідь запишіть цифрою.
2. Укажіть номер речення, де вживається похідний, складний прийменник.
3. Укажіть номер речення, у якому вживається формотворча частка.

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

Завдання синтаксису і пунктуації

Розділ науки про мову, який вивчає будову та значення словосполучень і речень, називається **синтаксисом**.

Сукупність правил вживання розділових знаків називається **пунктуацією**.

Головне завдання пунктуації — виконувати потреби письмового спілкування, зокрема розчленування письмової мови, якого не можуть забезпечити ні морфологічні засоби, ні порядок розміщення слів.

Головне завдання синтаксису — дослідження будови, граматичних властивостей і видів речень, а також словосполучень, тому відповідно розрізняють синтаксис словосполучень і синтаксис речень.

Словосполучення і речення

Словосполучення — це смислове й граматичне сполучення двох або більше повнозначних слів, поєднаних підрядним зв'язком.

Словосполучення, як і слово, є одиницею називною (номінативною), але словосполучення, на відміну від слова, не тільки називає предмет чи дію (*сад, працюватиму*), але й одночасно називає предмет з його ознакою (*вишневий сад*), дію та час її перебігу (*працюватиму до ранку*) і т. д. Отже, словосполучення становить розчленовану більш широку і конкретну назву певного явища.

Відрізняється словосполучення і від речення. Реченням ми не тільки називаємо певні предмети, їх дії та ознаки, але й щось повідомляємо про них, виражаємо до них наше ставлення, запитання або спонування (наказ, прохання, заклик тощо), тобто речення є одиницею спілкування (комунікації). Тим самим за допомогою речень ми спілкуємось, виражаємо думки, передаємо інформацію. А словосполучення виконує лише номінативну (називну) функцію.

Підрядний та сурядний зв'язок між словами

Підрядні словосполучення — це поєднання, побудовані на основі підрядного зв'язку головного слова з певною формою залежного: висока **тополя** (яка?); **бажання** (яке?) *працювати*, **вбитий** (де?) *на снігу*.

Сурядні сполучення слів — це побудовані на основі сурядного зв'язку поєднання рівноправних однофункціональних компонентів: *день та ніч; то блискавка, то грім; не тільки учні, але й вчителі*.

Головне і залежне слова у словосполученні

Головне слово — це граматично незалежне слово.

Залежне — це слово, яке формально підкоряється вимогам, встановленим головним словом: **ходить** (як?) *енергійно*, **юнак** (який?) *стрункий*, **були** (де?) *в саду*.

Від головного слова у підрядних словосполученнях завжди можна поставити питання.

Типи словосполучень за способами вираження головного слова

У словосполученні розрізняють три типи синтаксичних відношень між словами:

Означальні (атрибутивні)	Об'єктні	Обставинні
Встановлюються тоді, коли стрижневе (головне) слово називає предмет чи явище, а залежне — ознаку цього предмета: <i>свіже повітря</i> (яке повітря?), <i>батькове слово</i> (чье слово?), <i>перший день</i> (котрий день?), <i>бажання працювати</i> (яке бажання?)	Коли головне слово називає дію або стан, а залежне — різні предмети (об'єкти), пов'язані з цією дією чи станом: <i>шукати їх, прочитати книгу, знайти першого, читати вибране</i>	Головне слово означає дію, а залежне — різні обставини цієї дії (час, мету, причину, місце тощо): <i>прийшов</i> (коли?) <i>вчора</i> ; <i>приїхали</i> (з якою метою?) <i>працювати</i> ; <i>сказав</i> (як?) <i>згарячу</i> ; <i>працює</i> (де?) <i>у школі</i>

Залежно від того, до якої частини мови належить головне слово, розрізняють такі лексико-граматичні типи словосполучень: **іменні**, **дієслівні**, **прислівникові**.

Іменні — головне слово виражене:

- 1) іменником: *виступ президента, стіл під дерево, час обідати*;
- 2) прикметником: *покірний доли, сміливий від народження*;
- 3) числівником: *третій з кінця, дві книги, троє в шинелях*;
- 4) займенником: *кожен з нас, хтось інший*.

Дієслівні — головне слово виражене дієсловом: *купити хліба, залити водою, сісти на землю, звернутись до нього, просити приїхати, сидіти задумавшись, збільшити вдвоє*.

Прислівникові — головне слово — прислівник: *досить вправно, надто різко, смішно до сліз, далеко від мене.*

Способи підрядного зв'язку

Існують три основні типи підрядного зв'язку:

Узгодження	<p>Тип підрядного зв'язку між словами, при якому форма відмінка, числа і роду (чи одного з них) уподібнюється до відповідних форм головного слова, тобто залежне слово узгоджується з головним у роді, числі та відмінку або особі: <i>весняна вода, наш край.</i></p> <p>При узгодженні зміна форми слова обов'язково викликає зміну форми залежного слова: <i>нашого краю, нашим краєм ...</i></p> <p>Узгодження буває:</p> <ul style="list-style-type: none"> — повне: <i>зелена трава</i> (прикметник + іменник); — неповне — в такому разі залежне і головне слово узгоджуються не в усіх трьох категоріях: <i>місто Чернівці</i> (узгодження лише відмінків), <i>слюсар Раєвська</i> (узгоджується у числі та відмінку). <p>Схема таких словосполучень — іменник + іменник</p>
Керування	<p>Тип підрядного зв'язку між словами, коли залежне слово (без прийменника чи з прийменником) ставиться при головному слові у певному відмінку: <i>штурмувати (кого? що?) греблю, ввічливий (до кого?) до всіх, хата (біля чого?) біля лісу.</i></p> <p>Керування може бути:</p> <ul style="list-style-type: none"> — безпосереднім — без прийменника: <i>писати лист</i>; — посереднім — з прийменником: <i>писати без помилок</i>
Прилягання	<p>Такий спосіб зв'язку між словами, коли залежне слово, будучи незмінним, пов'язується з головним лише за змістом: <i>штурмувати бурхливо, навчилися читати, йшли співаючи</i></p>

Наявність прийменника у словосполученнях вказує на те, що спосіб зв'язку між словами — керування.

Синтаксичний розбір словосполучення

1. Словосполучення.
2. Тип словосполучення за синтаксичним зв'язком:
  - а) означальне;
  - б) об'єктне;
  - в) обставинне;
3. Тип словосполучення за головним словом:
  - а) іменне: іменникове, прикметникове, займенникове, числівникове;
  - б) дієслівне;
  - в) прислівникове;

4. Який спосіб підрядного зв'язку між словами:

- а) узгодження;
- б) керування;
- в) прилягання.

Зразок синтаксичного розбору словосполучення

До чистої мети треба йти чистою дорогою (Леся Українка).

До чистої мети — $\overline{\text{яка?}}$ × чиста мета.

Словосполучення означальне, іменникове, вид зв'язку — узгодження.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. У якому рядку всі поєднання слів становлять словосполучення як окрему синтаксичну одиницю?

- 1) усвідомлення обов'язку, часто-густо, шум струмка, повага до брата, написано письменником;
- 2) роздуми письменника, яскраве сонце, почуття обов'язку, мій зошит, запис до книги;
- 3) красивий душею, зроблений з дерева, сприймати музику, розмовляти з товаришем, ріки і озера;
- 4) написати твір, розповідати про подію, гори перевернути, співа-ти в ансамблі, запис до книги.

2. У якому рядку всі поєднання слів не становлять словосполучення як окремої синтаксичної одиниці?

- 1) ставитися з відповідальністю, прозаїки і поети, лебедина пісня, стану письменником, проза життя;
- 2) Ірина Михайлівна, військовоє звання, піймати облизня, він і вона, газета «Маклер»;
- 3) найбільш досконалий, дуже вдалий, зовсім непомітний, менш поширений, день у день, більш-менш;
- 4) мати бажання, слово майстра, її слово, майстерність слова, щось привітне.

3. У якому рядку всі словосполучення прості за будовою?

- 1) добре працювати, добре вдома, ішов стежкою, одержати повідомлення від тата, талановитий учень;
- 2) чарівна бабусина казка, ясний день, сидіти мовчки, читати книгу, надзвичайно якісно;

---

3) мрія про успіх, радісно від почутого, збентежений піснею, відомий твір про кохання;

4) прочитаний вірш, у роздумах над твором, склянка молока, зустріті подорожнього, працює сидячи.

4. У якому рядку всі словосполучення складні за будовою?

1) витримати перевірку часом, глибокі почуття, одержати листа від брата, привітати сестру зі святом, проникнення в тайни космосу;

2) оспівувати рідний край, сердечна теплота друзів, поїхати до Києва на нараду, згадувати материнську ласку, вияв палкої любові;

3) роздумуючи над твором письменника, дивитися на картину художника, пісня про рідний край, блакитна смужка води, їхати автобусом;

4) талановитий письменник Придністров'я, з нагоди ювілею, сказати словами поета, брати участь у змаганні, захоплюватися музикою.

5. У якому рядку всі словосполучення обставинні (за відношенням між залежним і головним словами)?

1) приїхати в понеділок, забігти на хвилину, знаходиться в класі, писати охайно, прийшов працювати;

2) поїхати до Грузії, бігати стежкою, завітати в гості, провідати друга, обійти навкруги;

3) відбуватися невдовзі, зустрітися віч-на-віч, роздуми над твором, побігти наздоганяти, запізнитися на десять хвилин;

4) вимагати пояснення, поїхати вчитися, прибирати в кімнаті, поспішати на поїзд, стати агрономом.

6. У якому рядку всі словосполучення означальні (за відношенням між головним і залежним словами)?

1) вивчений учнями, чарівна жінка, атомна електростанція, невидана історія, собори Києва;

2) глибока криниця, надія повернутися, будинок на два поверхи, перша вчителька, наша перемога;

3) вулиця Юності, приголомшений звісткою, велика бібліотека, ніжка пелюстка, вишневий сад;

4) прохолодний день, перша ластівка, впевнений у перемозі, плин часу, високо вгору.

7. У якому рядку всі словосполучення виражають додаткові відношення (за відношенням між головним і залежним словами)?

1) кінець зими, мить чекання, гурток з української мови, сторінки книги, шкільні роки;

2) час відпочинку, повернутися щасливим, зустріч з письменником, виконати вчасно, учительська нарада;

---

3) подарований батьком, пліч-о-пліч з товаришем, зустрічаючи сонце, вивчити вірш, вірний присязі;

4) здаватися гарним, бути цікавим, схожий на батька, батьківський наказ, багато друзів.

8. У якому рядку всі словосполучення іменникові?

1) зимова пора, урок мови, Шевченкове слово, щасливо жити, твір Шевченка;

2) слово Шевченка, зошит з мови, початок весни, щастя в очах, твір про Лесю Українку;

3) книга вчителя, день знань, кімната відпочинку, розказати вчителю, розказати історію;

4) боротьба за мир, боротися за справедливість, відвойований світ, твір про мистецтво, щастя у родині.

9. У якому рядку всі словосполучення займенникові?

1) дехто з однокласників, відповісти комусь, жодного разу, нікому поскаржитись, когось із приїжджих;

2) кожен учень, багато з нас, одна дівчинка, наш клас, мої зошити;

3) дехто з вас, вся сім'я, троє з нас, один з кращих, дати мені;

4) ми з вами, хтось із них, щось незвичайне, кожен з присутніх.

10. У якому рядку всі словосполучення прислівникові?

1) завдання додому, непомірно важко, починати спочатку, добре продуманий, повторюватися день у день;

2) приїхати ввечері, надто далеко, дуже добре, швидше від звичайного, навпіл поділений;

3) дуже далеко, явно несправедливо, важливо для нас, добре вдома, втричі швидше;

4) дуже весело, далеко від своїх, пізно ввечері, сьогодні вдень, шлях на Київ.

11. У якому рядку всі словосполучення дієслівні?

1) їхати поїздом, щось занотувувати, творити колективно, говорити схвильовано, йти пішки;

2) бажання зустрітися, радіти зустрічі, дорожити честю, наважитися сказати, працюючи невпинно;

3) ставитися уважно, всебічно розвинений, сподіваючись зустрічі, низько вклонитися, лунати натхненно;

4) розповідь очевидця, потреба мислити, дивуватися гармонійно.

---

12. У якому рядку всі словосполучення утворені способом узгодження?
1) волога земля, земля батьків, довга зима, справжні коштовності, пізня пора;

2) далека країна, людська шана, відро води, пізня осінь, вірний друг;

3) українська пісня, укритий квітами, чиста криниця, джерельна вода, найбільший скарб;

4) прочитаний вірш, перше побачення, мої сни, високий явір, міська вулиця.

13. У якому рядку всі словосполучення утворені способом керування?

1) бажання працювати, вірити людині, викладати фізику, готуватися до польоту, видатний письменник;

2) склянка молока, зустріти подорожнього, слухати лекцію, роздуми над твором, серце матері;

3) любов до природи, схожий на батька, видно гори, переборювати втому, старанно вчитися;

4) сердитися на товариша, бігати підтюпцем, набувати досвіду, керувати бригадою, біг спортсмена.

14. У якому рядку всі словосполучення утворені способом прилягання?

1) розцвітати пишно, приїхав давно, йде не поспішаючи, дорога до школи, земля батьків;

2) бігати вранці, розповідати цікаво, писати щотижня, їхати з братом, співати пісень;

3) розмовляти тихо, йти далеко, прибути вранці, відповідає думаючи, зайти поговорити;

4) прожити довго, йти швидко, бігає стомлюючись, лагідні зорі, закінчити працювати.

15. У якому рядку всі словосполучення побудовані правильно?

1) хворий грипом, відповідати на українській мові, послати за татом;

2) ходити по горах, брати участь, працювати вечорами;

3) подякувати приятеля, розкласти по полицях, приходити по суботах;

4) зібратися за грибами, згідно до наказу, екзамен по мові.

16. Які типи зв'язків між словами представлені в поданому реченні?

Дівчина несміло рухом губ сухих відповіла (П. Воронько).

- 1) узгодження, керування;
- 2) узгодження, прилягання;
- 3) керування, прилягання;
- 4) узгодження, керування, прилягання.

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Я йду, біжу, лечу... 2) Круча! 3) Видираюсь нагору. 4) Відкривається очам простір неба. 5) Воно наче зіткане з шовку. 6) Синє небо пробуджує спогади про літо. 7) Вони зігрівають теплом. 8) Теплом моря, сонця, блиском очей дівчини коханої.

1. Укажіть номер речення, в якому можна виділити два словосполучення. Відповідь запишіть цифрою.
2. Випишіть з тексту словосполучення, у якому залежне слово стоїть перед головним.
3. Укажіть номер речення, в якому можна виділити три словосполучення. Відповідь запишіть цифрою.
4. Укажіть номери речень, в яких не можна виділити словосполучень.
5. Укажіть кількість словосполучень у 8 (восьмому) реченні, утворених способом керування. Відповідь запишіть цифрою.

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Речення як основна мовна одиниця

Речення — основна синтаксична одиниця, що виражає певну думку, вимовляється з закінченою інтонацією і служить одиницею спілкування.

Речення складається зі словосполучень, слів або окремого слова:
Вже останній сніг розтанув. Тепло, весело... Весна! (Н. Забіла).

Кожне речення має певне **граматичне значення**. Це значення, передусім і найчастіше, виражається підметом і присудком, які становлять **граматичну основу речення**.

Речення тієї самої будови мають однакове граматичне значення: *Учитель пояснює. Учень запам'ятовує.* Цим реченням притаманні такі граматичні ознаки: особа виконує реальну дію, виконує її в момент розповіді про неї. Речення — *Ти пояснюй. Ти запам'ятовуй.* — мають інше граматичне значення: вони виражають побажання чи прохання.

Порядок слів у реченні

Порядок слів у реченні є вільним, бо за кожним з членів речення не закріплене якесь постійне місце. Більш звичний порядок слів називається **прямим**, менш звичний — **непрямим**, або **зворотним**.

При прямому порядку слів **присудки** ставляться після **підметів**: *Я спочиваю. Соловейко співає.* При зворотному — перед ними: *Спочиваю я. Співає соловейко.*

Означення при прямому порядку слів ставляться перед означуваним словом: *Цвітуть **рожеві квіти**. **Маленькі діти** граються у дворі.*

Обставина при прямому порядку, як правило, ставиться після дієслова-присудка: *Приїдеш вчасно. Поїдемо додому.* Часто обставина може довільно розміщуватись у реченні: *Зранку ми вирушаємо у похід. Ми вирушаємо у похід зранку. Ми зранку вирушаємо у похід.*

Прямий порядок слів більш характерний для наукових і публіцистичних текстів, а зворотний (його ще називають *інверсією*) — частіше зустрічається в художніх творах.

Лише в небагатьох випадках інверсія слів у реченні змінює його зміст: *День змінює ніч. — Ніч змінює день. Йому двадцять шість літ. — Йому літ двадцять шість.*

Зазвичай, найбільш важливе слово у повідомленні ставиться в кінці речення: *Учень написав диктант **без помилок**. Учень без помилок написав **диктант**.*

Логічний наголос

Найбільш важливе слово у повідомленні можна виділити не тільки зміною порядку слів, а й виділенням його у вимові — **логічним наголосом**. Від місця логічного наголосу залежить смисл висловленої думки.

Типи речень у сучасній українській мові

Ознаки, які лежать в основі класифікації	Вияв ознаки	Тип речення
1. Кількість граматичних основ	одна	просте
	дві і більше	складне
2. Структура граматичної основи	підмет і присудок	двоскладне
	один головний член	односкладне
3. Наявність другорядних членів речення	наявні	поширене
	відсутні	непоширене
4. Наявність усіх необхідних для даного типу членів речення	наявні	повне
	якийсь член чи декілька членів речення пропущено	неповне

5. Наявність однорідних членів, відокремлених членів, вставних і вставлених конструкцій, звертання	наявні	ускладнене
	відсутні	неускладнене
6. Мета висловлення	повідомлення про події	розповідне
	вираження питання	питальне
	спонукання до дії	спонукальне
7. Емоційне забарвлення	наявне	окличне
	відсутнє	неокличне
8. Відношення до дійсності	повідомлюване стверджується	стверджувальне
	повідомлюване заперечується	заперечне

Розповідні речення — містять повідомлення про якісь факти чи явища дійсності. Вони є найбільш поширеним типом речень в усіх функціональних стилях: *Стежка звивалась у високій траві попід насіпом (О. Гончар)*. Інтонація в кінці таких речень низхідна. На письмі у кінці розповідних речень ставиться крапка; якщо ж це речення розповідно-окличне, то знак оклику: *Мишко так і не помітив своєї помилки!*

Питальні — передають бажання того, хто говорить, отримати від співбесідника певну інформацію, почути від останнього ту чи іншу думку, яка цікавить мовця: *Що то за люди біля вогню? (Ю. Мушкетик)*. Інтонація в кінці таких речень висхідна. На письмі у кінці питальних речень ставиться знак питання; якщо речення питально-окличне, то ставиться подвійний знак — **?!: Невже у вас немає сил здолати мур байдужих слів?!**

Спонукальні — виражають спонукання до дії у формі прохання, наказу, поради, заборони, попередження і т. п.: *Не співайте мені сеї пісні*. У середині таких речень інтонація висхідна, а в кінці може стояти крапка або знак оклику, якщо за емоційним забарвленням це речення окличне: *Не вражайте серденька мого! (Леся Українка)*.

За емоційним забарвленням речення бувають:

— **окличні**: мають здатність виражати різні емоції — радість, гнів, здивування, обурення та ін.: *Слава сонцю молодому в світлоносній вишині! (М. Рильський)*

— **неокличні**: емоційне забарвлення відсутнє.

Двоскладне речення — граматичну основу формують два головні члени (підмет і присудок): *Дивовижне піднесення охопило його душу (В. Собко)*.

Речення, граматична основа якого включає лише один головний член, є *односкладним*: *І сумно-сумно в хаті стало* (Т. Шевченко).

Речення, до складу яких входять тільки головні члени речення, називаються **непоширеними**: *Бій тривав* (О. Гончар).

Речення з другорядними членами прийнято називати **поширеними**: *Весна пливла до нас з Десни* (О. Довженко).

Повними є речення, в яких наявні усі необхідні для цього структурного типу члени речення — як головні, так і другорядні: *Вечеря минула дивовижно швидко* (В. Собко).

Неповними називаються речення, в яких пропущено головний або другорядний член чи кілька членів одночасно, але вони легко відновлюються з контексту, ситуації, підказуються змістом самого речення, наявними в ньому членами: *Мати сіла поруч. Люблячим зажуреним поглядом глянула на сина* (Ю. Мушкетик).

Прості речення можуть бути **ускладненими** та **неускладненими**. Ускладнюються вони за рахунок однорідних, відокремлених членів речення, вставних і вставлених конструкцій, звертань: *Рече та стогне Дніпр широкий...* (Т. Шевченко).

Простими є речення з однією граматичною основою: *У кімнаті запала мовчанка* (Ю. Мушкетик).

Складними називаються речення з двома і більше граматичними основами: *Дай людині точку опори — вона переверне світ*.

Розділові знаки в кінці речення

Кожне речення характеризується смисловою та інтонаційною завершеністю. В усному мовленні одне речення відділяється від іншого паузами, на письмі — за допомогою розділових знаків: крапки, знака оклику, знака питання, трьох крапок:

Більш за все на світі любив дід сонце. З чим порівняти глибину батькового горя? Чого тільки не бачив я на самому лише небі!

(З тв. О. Довженка.)

Провела Деміда поглядом і, вже не поспішаючи, пішла до метро...
(В. Собко).

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Розповідним є речення (розділові знаки в кінці речень відсутні).
  - 1) Аж до небесної стелі чути дзвони весни (А. Подолінний).
  - 2) Устань, устань, Подоляночко (Нар. тв.).
  - 3) Віддай людині крихітку себе (Л. Костенко).
  - 4) Куди ж мене зовеш, брунатна бджілка.

-
2. Яке з речень є спонукальним?
- 1) Жайвір з'явився у хмарному небі (*А. Подолінний*).
  - 2) Хай кожен виростить хоч одне плодове дерево (*О. Довженко*).
  - 3) Скільки книг ви купили для вашої бібліотеки?
  - 4) Біля млина, біля броду там голуби пили воду (*Нар. тв.*).
3. Яке з речень є поширеним?
- 1) Діти будуть гратися.
  - 2) Не будемо кривити душею.
  - 3) Він вийшов сухим із води.
  - 4) Скрізь неприбрано.
4. Яке з речень є двоскладним?
- 1) У наших степах завжди було привільно вітрам і подорожнім (*В. Супруненко*).
  - 2) До труднощів і незручностей степовому лицареві було не звикати (*В. Супруненко*).
  - 3) Дуже небезпечний для подорожніх Чорний шлях в народі прозвали Шпаковим на честь чумацького ватага Шпака (*В. Супруненко*).
  - 4) Все, все було запрошене ворохами сніжинок (*І. Цюпа*).
5. Яке з речень є односкладним?
- 1) Шумить земля деревами нічними (*Г. Чубач*).
  - 2) З'єднався голос із струною (*Г. Чубач*).
  - 3) Нам думати думу одну за одною (*Г. Чубач*).
  - 4) Порожнім гніздам сняться голоси (*Г. Чубач*).
6. Яке з речень є неповним?
- 1) В час гарячий полудневий виглядаю у віконце (*Леся Українка*).
  - 2) Всюди поля золотої пшениці.
  - 3) А надворі вже світає.
  - 4) Розквітнуть каштани весною (*В. Сосюра*).
7. Яке з речень є складним?
- 1) Лише дійшовши віку, поезію я зрозумів як простоту велику, таке єднання точних слів (*М. Рильський*).
  - 2) Я принесу тобі свою надію, а подарую смуток і біду (*В. Симоненко*).
  - 3) Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (*Леся Українка*).
  - 4) Ой, у полі жито копитами збито...
8. Яке з речень є простим?
- 1) І все то те, вся країна, повита красою, зеленіє, вмивається дрібною росою (*Т. Шевченко*).

2) Осінній вечір морозом дихав, У небі місяць немов п'ятак...
(В. Симоненко).

3) І квіткою й калиною цвісти над ним буду, щоб не пекло чуже сонце, не топтали люди (Т. Шевченко).

4) Минають дні, минає літо, Настала осінь, шелестить Пожовкле листя... (Т. Шевченко).

9. Яке з речень ускладнене?

1) Троянду треба рвати, поки вона цвіте (Л. Костенко).

2) Співати — не ціпом махати (Нар. тв.).

3) Вперше хлопець відкрито не скорився материній волі (О. Гончар).

4) І от сьогодні по синьому ранку, по блакитному сніжку, по при-
тіненій стежині вони йдуть ловити рибу (М. Стельмах).

10. Яке з речень неускладнене?

1) У всіх були чорні тонкі брови, блискуче темне волосся, круглі карі очі (І. Нечуй-Левицький).

2) Смородина, залежно від ґрунту та природних умов, може давати добрі врожаї протягом багатьох років.

3) У нас кохати — полюбить сповна, І серце з милим вік не розлучати (А. Малишко).

4) А пісня, наростаючи, пливла над берегом (О. Гончар).

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) За старогрецькою легендою, Дамокл, придворний сіракузького тирана Діонісія Старшого, позаздривши своєму володареві, назвав його найщасливішим із людей. 2) Тоді Діонісій посадовив заздрісника на своє місце і підвісив над ним гострий меч на кінській волосині. 3) Переляканий на смерть Дамокл встати з крісла не смів. 4) Діонісій пояснив, що меч — то символ небезпек, яких він, володар, зазнає постійно, незважаючи на нібито безтурботне життя. 5) Відтоді вираз «дамоклів меч», як відомо, вживають у значенні постійної небезпеки.

(В. Чемерис.)

1. Укажіть прості двоскладні речення. Відповідь запишіть цифрою.

2. Укажіть кількість граматичних основ у 4 (четвертому) реченні. Відповідь запишіть цифрою.

3. Укажіть прості ускладнені речення. Відповідь запишіть цифрою.

4. Укажіть речення, в яких є вставні конструкції. Відповідь запишіть цифрою.

5. Укажіть речення, де є складені присудки. Відповідь запишіть цифрою.

ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Головні члени двоскладного речення

Підмет — це головний член двоскладного речення, який вказує на носія дії, стану чи ознаки, виражених присудком.

Підмет бере безпосередню участь у формуванні граматичної основи речення. Він може називати особу або іншу живу істоту, неживий предмет, явище, абстрактне поняття:

Одні тільки коні не брали участі у війні. (О. Довженко). Соловейко в темнім гаї сонце зустрічає... (Т. Шевченко).

Підмет завжди відповідає на питання називного відмінка *хто? що?*

Присудок — головний член двоскладного речення, який називає дію, стан або ознаку, приписувану підмету, відповідає на питання *що робить підмет? (Сонце сяє.), що з ним робиться? (Листя жовкне.), який він є? (Учень старанний.), хто він чи що він є? (Марс — планета.)*

Разом з підметом присудок формує граматичну основу речення.

Особливості узгодження присудка з підметом

Між підметом і присудком існує тісний смисловий і граматичний зв'язок, який виражається в узгодженні їх форм.

Якщо підмет виражено одним словом, то присудок набирає таких самих числових і родових (у минулому часі й умовному способі) або особових (у теперішньому, майбутньому часі та в наказовому способі) форм, що й підмет: *Вітер віє-повіває, по полю гуляє. (Т. Шевченко); Ти не маєш права так говорити.*

При підметах-словосполученнях у деяких випадках допускається варіативне написання форм присудків.

Присудок узгоджується з підметом			
у множині	у множині та однині	в однині	
Коли підмет виражений сполученням слів типу <i>Андрій з Сергієм (співали), батько та син (стоять)</i>	Коли підмет виражений кількісним числівником та іменником у називному чи родовому відмінкові: <i>Двадцять школярів вирушили в похід. На гурток пришло три учні</i>	При словах <i>багато, мало, чимало, більшість, частина, решта</i> , що входять до складу підмета: <i>Більшість білців почала відступати.</i>	При абрєвіатурах присудок узгоджується в роді і числі з основним словом у словосполученні: <i>Вся наша АТС взяла участь в акції.</i>

Способи вираження підмета

Основною формою вираження підмета є **називний відмінок іменника**: *Садок уже зацвів.*

У ролі підмета також використовуються:

1) **займенники**: *Ми про це вже знаємо. Стояла я і слухала весну...* (Леся Українка).

2) **прикметники**: *Старий кинувся допомагати. У бій підуть найдосвідченіші.*

3) **числівники**: *За столом сиділо троє.*

4) **прислівники**: *Це «добре» « прозвучало м'яко і щиро.*

5) **вигуки**: *Голосне «Ура» підняло всіх.*

6) **службові слова**: *І кожне ні — вогненне чує так (М. Рильський). Не заглядає сонце в темний льох. Та «за» бере початок в кожному «проти» (А. Бровченко).*

7) **слова це, то**: *Це був його улюблений танець.*

8) **інфінітиви**: *Жити — Вітчизні служити.*

Поширені підмети виражаються словосполученнями типу:

— пара коней, натовп людей, жмуток трави;

— кожен з вас, хтось із них, один з хлопців;

— чимало нового, багато недоліків, більшість учнів, меншість гравців;

— чотири стільці, трохи квітів, завдань п'ять, півтора десятка;

— мис Доброї Надії, Головний Кавказький хребет, Паліїв яр, Верховна Рада, Римська імперія;

— авгієві стайні, архімедів важіль, езопівська мова;

— «Кайдашева сім'я», «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Типи присудків

Простий присудок буває тільки дієслівним. Його форма передає одночасно лексичне і граматичне значення. Найчастіше в ролі простого дієслівного присудка виступають дієслова будь-якого способу, часу, особи.

Простий дієслівний присудок виражається також:

1) **інфінітивом**: *Я їй розказувати, а вона сміятись і радіти.* (Марко Вовчок);

2) **вигуком**: *Заридала Катерина та бух йому в ноги.* (Т. Шевченко);

3) **звуконаслідувальними словами**: *А чобітки їхні — дзень-дзень.* (О. Гончар);

4) **фразеологічними сполученнями**: *Він без угаву править теревені* (О. Гончар);

5) **стійкими сполученнями слів типу**: *брати участь, подавати команду, взяти напрям.*

Складений присудок є сполученням двох компонентів — допоміжного і головного.

У складених присудках допоміжні дієслова є неповнозначними, але передають усі властиві присудку граматичні значення — спосіб, час, особу. Іменник або інфінітив зосереджують у собі лексичне значення присудка: *Він буде військовим*. Допоміжне дієслово *буде* вказує на спосіб (дійсний), час (майбутній), особу (3-я ос. однини). Основна частина присудка *військовим* пояснює лексичне значення: саме військовим, а не ким-небудь іншим.

Я хочу співати. Допоміжне дієслово *хочу* передає граматичне значення способу, часу, особи, числа, а інфінітив *співати* називає конкретну дію.

Тип складеного присудка	Спосіб вираження		Приклади
	допоміжний компонент	основний компонент	
Складений дієслівний	Допоміжне дієслово у будь-якому способі та часі: <i>хочу, почав, кинулась, думає</i>	Інфінітив: <i>відпочити, міркувати, рятувати, допомагати</i>	<i>Він кинувся світити. Серце прагне буюти. Я починаю діяти.</i>
Складений іменний	Дієслово-зв'язка у будь-якому способі та часі: <i>бути, ставати, робитися, зватися, виявлятися, залишатися</i>	Іменник, прикметник, займенник, числівник, дієприкметник	<i>Лицар був останнім. Тютюн ставав вищим. Усе здавалось схожим. Він виявився не таким.</i>

Не слід плутати складений дієслівний присудок з простим дієслівним, який має **складену форму майбутнього часу**: *буду читати = читатиму, будеш говорити = говоритимеш*.

Можливі різні комбінації складених присудків: *Вона мріяла стати вчителькою* (складений дієслівний + складений іменний); *Він намагався спробувати підтягнутись* (складений дієслівний + складений дієслівний).

Тире між підметом і присудком

Між підметом (групою підмета) і присудком (групою присудка) з усіх розділових знаків може ставитись тільки тире.

Тире ставиться на місці пропущеної зв'язки *бути* у таких випадках:

1. Коли і підмет, і присудок або тільки присудок виражені іменником, інфінітивом або числівником: *Богдана — моя землячка. Двічі по п'ять — десять. Без діла жить — тільки небо коптить*.

2. Коли один з головних членів речення виражено інфінітивом, а другий — іменником: *Завдання лікаря — рятувати хворого. Зняти капелюха — труд не дуже важкий*.

---

3. Коли перед присудком стоять частки **це, то, ось**: Вогонь і вода — то добро і біда.

Тире не ставиться, якщо:

1. Підмет виражено словами **це, то**: То кремень, а не чоловік.

2. Перед присудком стоять порівняльні сполучники **як, ніби, наче, неначе, немовби, неначебто**: Зимове сонце як вдовине серце.

Тире може ставитись і може не ставитися:

Якщо підмет виражено особовим займенником: Уся ти — трепет, вогонь. Ти жінка.

Якщо іменна частина складеного присудка виражена прикметником, дієприкметником, прикметниковим займенником, порядковим числівником: Голодному світ не милий. Я перший у шерензі. Вона твоя.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. У якому реченні підмет виражений словосполученням?

1) По закінченні літургії коло церкви або в притворі святилися паски, сир, яйця, сало, ковбаси (*Р. Кобальчинська*).

2) Аж потім вже подвижники і вчені взялись вивчати кургани височенні (*Л. Костенко*).

3) А сьогодні справжню гонитву явили перед моїм зором дві білки (*Є. Гуцало*).

4) Княже, до тебе проситься боярин Дмитро з дочкою (*В. Малик*).

2. Укажіть речення зі складеним дієслівним присудком.

1) Руки твої роботящі — ось твоє щастя (*О. Підсуха*).

2) Я вірші став писати під вечір золотий (*В. Сосюра*).

3) Вже перший сніг кружляє над землею і тихо падає (*М. Рильський*).

4) Хата, стара її батьківська хата була розвалена до призьби (*Ю. Яновський*).

3. Укажіть речення зі складеним підметом.

1) На безмежнім просторі степу загубилося двійко дітей (*Ю. Яновський*).

2) П'яна сонячна радість і самотня туга затінку були споріднені (*Б. Антоненко-Давидович*).

3) Я зупинивсь і мочки придивлявся — В душі незнана сходилла зоря (*П. Филипович*).

4) На ранок мусив бути легенький мороз (*М. Івченко*).

4. Укажіть речення зі складеним іменним присудком.

1) Одного разу він прийшов сюди з етюдником, примостився під крилатим кленом і почав малювати (*І. Цюпа*).

---

2) Він художник і не хотів жертвувати своїм покликанням (І. Цюпа).

3) Поезія — це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі (Л. Костенко).

4) День ще розкошував на земних луках острова, а тут, у затінку дерев, уже лягли вечорові тіні (І. Цюпа).

5. У якому реченні простий присудок виражений фразеологізмом?

1) Будівельники не думали здавати свої позиції (М. Тарнавський).

2) Я печу раків і мовчки стою на одному місці, каючись, що прийшов сюди (М. Стельмах).

3) Вася Багіров дуже хотів побачити знайомого (О. Гончар).

4) На уроках він завжди про щось своє думає, а як питають, завжди скаже не до речі, не до ладу — як Пилип з конопель вистрибне (О. Іваненко).

6. У якому реченні присудок має форму множини?

1) Група дослідників прибул.. до місця призначення.

2) Частина працівників одержал.. санаторні путівки.

3) Більшість учнів записал..ся до спортивної секції.

4) Вісім альпіністів підкорил.. найвищу вершину.

7. У якому реченні простий підмет виражений прикметником?

1) Сучасне завжди лежить на дорозі з минулого в майбутнє (О. Довженко).

2) Де ти, милий, чорнобривий? Де ти? — озовися (І. Котляревський).

3) Нарешті привезли пальне... (О. Гончар).

4) Два хитрих мудрого не переважають (Л. Глібов).

8. У якому реченні підмет виражений неозначеною формою дієслова?

1) Небо над вербами поблідло — починало розвиднятися (О. Гончар).

2) Вибиватися у люди — справа зовсім не проста (П. Сингаївський).

3) Після зими білити хати — найкраще свято у селі (Є. Гуцало).

4) Важливе завдання школи — виховання людини допитливою, творчою, думаючою (З часопису).

9. У якому реченні підмет виражений вигуком?

1) Несла ворона до мого двора, мов сиру крихітку, своє картате «кра» (І. Нехода).

---

2) Гучне «ура» підхопило Орлюка, підживило його сили (*О. Довженко*).

3) Проспіва, протягне «ох!», молока хильне за двох і вертається до хати (*С. Олійник*).

4) — Ох, голубе! — Лисиця застогнала, — Бодай би вже й не жить, Як отаке терпіть! (*Л. Глібов*).

10. У якому реченні підмет та іменна частина присудка виражені інфінітивом?

1) Яка ганьба — плювати у криницю, що з неї пив, що з неї мати п'є (*М. Лиходід*).

2) У нас кохати — полюбить сповна, І серце з милим вік не розлучати (*А. Малишко*).

3) Великій меті — велике життя (*П. Загребельний*).

4) «Садок вишневий коло хати» — зразок геніальності й простоти в поезії.

11. У якому реченні ставиться тире між підметом і присудком?

1) Сім мінус три чотири.

2) Він рідний нашим городам і селам (*М. Рильський*).

3) Хліб як сонце.

4) Наш клас у школі перший у навчанні.

12. У якому реченні не ставиться тире між підметом і присудком?

1) Площа нашої квартири п'ятдесят чотири квадратних метри.

2) Писати просто це найбільша майстерність і якість справжнього таланту (*О. Копиленко*).

3) Старість не радість (*Нар. тв.*).

4) Земля безцінне народне багатство (*В. Сухомлинський*).

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Яскравим зразком стилю бароко є церква святого Юра.
2) Вона була зведена у XVIII столітті у Львові, на Юрській горі.
3) Перша церква була збудована на цьому місці ще в XIII столітті, майже одразу після заснування міста, за наказом самого князя лева.
4) Вона була дерев'яною.
5) У XIV столітті її замінила кам'яна споруда.
6) Місто швидко стало рости, перетворюючись на значний культурний та торговельний центр.
7) Для спорудження церкви було запрошено видатних архітекторів.
8) Головний вхід до церкви оздоблений аркою.

(З енциклопедії)

1. Укажіть номер речення, у якому є простий дієслівний присудок. Відповідь запишіть цифрою.
2. Укажіть номер речення, у якому є складений дієслівний присудок. Відповідь запишіть цифрою.
3. Укажіть номер речення, у якому іменна частина присудка виражена прикметником. Відповідь запишіть цифрою.
4. Випишіть з 3 (третього) речення присудок.

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Речення з одним головним членом називається **односкладним**. Другий головний член або не потрібен для розуміння змісту таких речень, або його взагалі не може бути.

Односкладні речення класифікуються за морфологічними ознаками головного члена (якою частиною мови є головний член) та їх семантикою (значенням).

Типи	Що означає головний член	Чим виражений	Приклади
Означено-особові	Вказує на дію, яку виконують певний предмет, особа	1. Дієсловом у формі 1-ої та 2-ої особи теперішнього та майбутнього часу дійсного способу. 2. Дієсловом наказового способу	<i>Вигострю, виточу зброю іскристу (Леся Українка). Весняйте, далі сині! Перевірте все написане.</i>
Неозначено-особові	Вказує на дію, яка стосується неозначеної особи	Дієсловом у формі 3-ої ос. множини теп. і майб. часу або мин. часу й умовного способу	<i>Поділять тебе, земле, ой поділять (М. Коцюбинський). Посадили над козаком явір та калину (Т. Шевченко). Просьть тебе не втручатися.</i>
Узагальнено-особові	Вказує на дію, яка виконується усіма або кожною особою (прислів'я, приказки, гасла, заклики, афоризми)	1. Дієсловом у формі 2-ої ос. одн. теп. і майб. часу. 2. Дієсловом у формі наказового способу	<i>Здобудеш освіту – побачи більше світу. Лежачого не б'ють. Не берися не за своє діло. Давніх друзів не забувають.</i>

Безособові	<p>Передає дію, стан незалежно від будь-якої особи.</p> <p>Присутність особи неможлива</p>	<p>1. Безособовим дієсловом: <i>світало, хмарилось, весніє.</i></p> <p>2. Особовим дієсловом у безособовому значенні: <i>вдарило, стисло, пахне.</i></p> <p>3. Дієслівними формами на -но, -то: <i>вирішено, забуто.</i></p> <p>4. Інфінітивом.</p> <p>5. Прислівниками: <i>треба, жаль, шкода, слід, нема...</i></p>	<p><i>Уже світає. Було жарко. У брата немає книги. Треба перейти це поле. Справу зроблено вчасно.</i></p>
Називні	<p>Стверджується наявність, існування якого-небудь явища, предмета</p>	<p>Іменником у називному відмінку</p>	<p><i>Весна. Високі гори. Тепла зоряна ніч. Ніч наступу.</i></p>

*Не слід називати головний член речення в односкладному реченні присудком або підметом, бо підмет або присудок — це головні члени двоскладного речення, тому у таких випадках слід вживати термін **головний член односкладного речення**.*

Крім вищезазначених типів односкладних речень, виділяють ще інфінітивні (у школі їх розглядають серед безособових).

В інфінітивних реченнях головним членом речення є неозначена форма дієслова: *Негайно зупинити ворога! Його заслуг уже й не полічити.*

ПОВНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Повними називаються речення, що, як правило, зрозумілі самі по собі, бо вони мають усі необхідні для цього члени речення.

Неповними називаються речення, в яких пропущено один або кілька його членів.

Найчастіше пропущені члени речення в неповних реченнях встановлюються зі змісту попереднього речення: *Юра спинився. У груди набрав повітря. Не буде засідання. Відклали на восьме.*

Неповні речення, як і повні, можуть бути непоширеними і поширеними, двоскладними і односкладними, розповідними, питальними і спонукальними.

Не слід плутати неповні речення з односкладними. В односкладних реченнях є лише один головний член речення, а другий — або неможливий, або не потрібен для розуміння змісту речення.

Залежно від умов уживання неповні речення поділяються на *ситуативні, контекстуальні, еліптичні та обірвані*.

Ситуативні — головний чи другорядний член пропускається тому, що в ситуації мовлення розуміються, сприймаються діяч, дія, об'єкт, ознака або обставина і немає потреби їх називати: *Чи чуєш ти, Катерино? Уже прийшов ... (чоловік)*.

Контекстуальні — коли пропущений член повідомляється в тексті іншим реченням (часто попереднім): *Ідуть заробітчани... Йдуть та йдуть, чорні, похилені, мокрі, нещасні, немов каліки-журавлі (М. Коцюбинський)*.

Еліптичні — зазвичай, пропускається дієслово-присудок, бо його значення цілком зрозуміле з інших членів цього речення: *По-прощався — й надвір. На душі — дивна тривога*.

Обірвані — з якихось причин не завершене речення: *Кому війна, а кому...*

Найчастіше пропускається присудок, рідше — підмет або додаток і ще рідше (їх нестача майже не помічається) — означення чи обставина.

На місці пропущеного члена речення ставиться тире, якщо в усному мовленні цей пропуск позначається паузою: *Посеред степу — скирта соломи, двоє на ній — молоді, як пилік (Д. Павличко)*.

Якщо пауза відсутня, тире не ставиться: *На станції знову поживалення*.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Яке з речень є односкладним?
  - 1) Мені дещо пригадалось.
  - 2) Вийду в степ, подивлюся і пізнаю свій труд у моїй стороні (М. Стельмах).
  - 3) Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина (Т. Шевченко).
  - 4) Була весна весела, щедра, мила (Леся Українка).
2. Визначте означено-особове односкладне речення.
  - 1) Літа проходять за літами, їх не зумієш зупинити (Д. Павличко).
  - 2) І скільки хмільної тривоги наливо В дзвінку прохолоду ночей (І. Муратов).
  - 3) Дарованому коневі в зуби не дивляться (Нар. тв.).
  - 4) Дивлюся на берізоньку в зажурі (Д. Павличко).

---

3. Знайдіть серед наведених односкладних речень узагальнено-особове.

1) Як парость виноградної лози, Плекайте мову (*М. Рильський*).

2) Ношу в душі слова, все життя пам'ятатиму мамині слова як гасло (*В. Скуратівський*).

3) Без муки нема науки (*Нар. тв.*).

4) Ось і дуб той кучерявий (*Т. Шевченко*).

4. Яке з речень є неозначено-особовим?

1) Боїшся вовка — не йди до лісу (*Нар. тв.*).

2) І смеркає, і світає, День божий минає... (*Т. Шевченко*).

3) За що, не знаю, називають хатину в гаї тихим раєм (*Т. Шевченко*).

4) Вдармо ж в струни разом, браття, В золотії, Розпалімо знов багаття з іскр надії! (*М. Рильський*).

5. Визначте безособове односкладне речення.

1) Знявши голову, за волоссям не плачуть (*Нар. тв.*).

2) Отак пролетчу сніжком над долиною (*А. Малишко*).

3) Можна вибрати друга і по духу брата, Та не можна рідну матір вибирати (*В. Симоненко*).

4) За правду й за народ ставай життям! (*Д. Павличко*).

6. Укажіть, в якому рядку наведено називне речення.

1) Зима. Холоднеча. Засніжений ліс (*М. Стельмах*).

2) Може, в дальню дорогу послать солов'я (*А. Малишко*).

3) Навкруги — поля.

4) Дитинству все казковим видається. Не збіднюйте ж душі його красу! (*І. Низовий*).

7. Укажіть текст, що містить неповні речення.

1) Є ще у куреня дві великі діри по боках. Одна зає на північ, звідкіля взимку вітри холодні, друга на південь, звідки вітри теплі (*Гр. Гютюнник*).

2) Зима, в хаті непалено, шибки вікон замуровано кригою, іній виступив на відрі з водою (*Є. Гуцало*).

3) Весна! Весна! Весна вже шістдесята.

4) Субота. Вечір. Черета остання Скотилася з зеленого узгір'я... (*Б. Лепкий*).

8. У якому односкладному реченні головний член виражений дієсловом дійсного способу минулого часу множини?

1) Порятуйте красу у зерні, у стеблі, у росині (*О. Матушек*).

2) І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій не забудьте пом'янути незлим тихим словом (*Т. Шевченко*).

---

3) Усю худобу звичайно пасли на луках, на полях чи в лісах (О. Воронай).

4) Крашанки фарбувалися природними барвниками із трав, кори та ягід у червоний, жовтий, синій, зелений та золотистий кольори (Р. Кобальчинська).

9. У якому безособовому реченні головний член виражений безособовим дієсловом?

- 1) Йдеться про нову книжку поета.
- 2) Сіріє, синіє, світає (Л. Костенко).
- 3) І серцю в грудях тісно (Л. Костенко).
- 4) Довкруг обрізано жалі, обтято голосіння (В. Стус).

10. У якому безособовому реченні головний член виражений прислівником?

- 1) Надворі вже зовсім розвиднілось.
- 2) Здоров'я за гроші не купити. Розуму не позичити (Нар. тв.).
- 3) Нема кращої дороги, ніж до рідної матері (М. Зарудний).
- 4) Сьогодні до полудня хмарно, але сухо (Леся Українка).

11. У якому односкладному реченні головний член виражений дієсловом наказового способу другої особи однини?

- 1) Всю силу лісову і водяну приваб до себе (Леся Українка).
- 2) Крізь темний бір до ясних зір прорубую дороги (Б. Лепкий).
- 3) Молюся, знову уповаю, і знову сльози виливаю, і думу тяжку мою німим стінам передаю (Т. Шевченко).
- 4) А там я поселю крилату, лелечу, клекітну сім'ю (Д. Павличко).

12. Укажіть текст, що містить неповне речення з пропущеним підметом і присудком.

- 1) – А куди ж ти зібралася?
– Та йду отуди до саду їсти винограду (І. Франко).
- 2) – Поріг Ненаситець – свята купіль для запорожця, від семи диявольських слуг рятує козацьку душу.
– Від яких саме? – запитав Кіндрат Книш.
- 3) Гайдамаки понад ярмом з шляху повернули. Наганяють півпарубка (Т. Шевченко).
- 4) Праворуч неоглядний степ. На обрії – скіфська могила... (О. Довженко).

13. Укажіть двоскладне неповне речення.

- 1) Може, йому вже причувався у сизій висоті поклик лелечий (Є. Гуцало).

---

2) Я тихенько відчиняю хатні двері, що знадвору пахнуть городом і макухою, а з хати — хлібом і калачиками, які стоять у нас на всіх вікнах (*М. Стельмах*).

3) А в очеретах реве, стогне, завиває, лози нагинає (*Т. Шевченко*).

4) Здається, не плив я човником тієї ночі по Десні. Плив батько сам, а я лежав на курені, під дубом, коло діда (*О. Довженко*).

14. Укажіть односкладне неповне речення.

1) Не забудь, не забудь юних днів, днів весни (*І. Франко*).

2) Ні тобі вітерцю, ні тобі лялечки в блакиті (*Є. Гуцало*).

3) Злотих слів, тихих втіх, щирих сліз любові, чистих поривів всіх не встидайсь, не губи (*І. Франко*).

4) Генерал стоїть у прозорій кабіні літака. Весь — у спогадах, летить над степом (*О. Довженко*).

15. Укажіть неповне речення, в якому пропущений член можна відтворити зі змісту самого неповного речення.

1) — Туди, дядю! — закричав Климко (*Гр. Тютюнник*).

2) Мандрували гайдамаки лісами, ярами. А за ними і Галайда з дрібними сльозами (*Т. Шевченко*).

3) Гайдамаки понад ярмом з шляху повернули. Наганяють півпарубка (*Т. Шевченко*).

4) Поділюся Моїми сльозами... та не з братом, не з сестрою — з німими стінами На чужині (*Т. Шевченко*).

16. Укажіть двоскладне речення.

1) Коли не тямиш, то й не берися (*Нар. тв.*).

2) Куй залізо, поки гаряче (*Нар. тв.*).

3) В умілого і долото рибу ловить (*Нар. тв.*).

4) Бійся не чорта, а лихого чоловіка (*Нар. тв.*).

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Обрядовим є хліб у новорічні свята. 2) На Волинському Поліссі як новорічні гостинці дітям випікають калачики, а на Полтавщині — пряники й медяники у формі вершників, панянок. 3) Дивлячись на цих рожевих «вершників», «панянок», згадуєш і своє дитинство. 4) У важкі повоєнні роки матері наші привозили такі гостинці з базару. 5) Це було справжнє свято для нас. 6) В Опішні та довколишніх селах пряники нерідко можна бачити у хатах як декоративну прикрасу.

(*За Л. Орел.*)

-
1. Укажіть номери односкладних речень. Відповідь запишіть цифрою.
  2. У якому односкладному реченні головний член виражений дієсловом дійсного способу теперішнього часу другої особи однини? Відповідь запишіть цифрою.
  3. Укажіть односкладне означено-особове речення. Відповідь запишіть цифрою.
  4. Укажіть односкладне неозначено-особове речення. Відповідь запишіть цифрою.
  5. Укажіть односкладне безособове речення. Відповідь запишіть цифрою.

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Речення поширюється другорядними членами. Це такі члени речення, що пояснюють головні або інші другорядні члени й синтаксично залежать від пояснюваних слів.

Другорядні члени речення можуть бути як в односкладних, так і в двоскладних реченнях. Вони поділяються на означення, додатки та обставини.

Означення

Означення — другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета: *Суворих слів, холодних і жорстоких, перебираю низку, ніби чотки (М. Рильський).*

Означення відповідають на питання *який? чий? котрий?* Можуть приєднуватись до іменника й до будь-якої частини мови, що набула ознак іменника: *Візьми моє маленьке гнівне я (В. Симоненко).* Як правило, залежать від підмета і додатка.

Означення бувають **узгоджені** та **неузгоджені**.

Узгоджені — узгоджуються з означуваним словом у роді, числі й відмінку і виражаються прикметником, дієприкметником, займенником, співвідносним з прикметником, порядковим числівником, кількісним числівником (крім називного та знахідного відмінків): *Рука потиснула гарячі пальці. Йому було видно охоплену руками голову. Пригадай свою молодість. Уже народилась і друга дитина. Я зустрів трьох товаришів.*

Неузгоджені — приєднуються до означуваного іменника зв'язком керування або прилягання. Виражаються іменником у непрямому відмінку з прийменником або без нього, прислівником, дієприслівником, присвійними займенниками **її, його**: *капелюх батька, народ*

Придністров'я, чоботи чорного кольору, брови дугою, проблема номер один, поїзд Київ — Лондон, дорога на південь.

Прикладка — це різновид означення, що виражається іменником, дає другу назву предметові.

Прикладка характеризує особу за;

- 1) професією, родом занять: *лікар-терапевт, дідусь-пенсіонер*;
- 2) національністю: *дівчина-українка, юнак-білорус*;
- 3) місцем проживання: *жінка-киянка*;
- 4) віком: *хлопець-підліток*;
- 5) родинними стосунками: *дівчата-сестри*;
- 6) родовою назвою при видовій і навпаки: *Київ-град, місто Харків*;
- 7) якісною характеристикою: *берізка-красуня, юнак-велетень*.

Прикладки бувають **непоширені** (виражені одним словом) і **поширені** (виражені кількома словами): *газета-тижневик*; *газета «Голос України»*.

Прикладка узгоджується з пояснюваним словом у відмінку, роді й числі (*жінка-мати*) або тільки у відмінку (*місто Чернівці*), або у відмінку й числі (*дівчина-підліток*).

З двох іменників — власного імені людини і загальної назви — прикладкою, здебільшого, буває загальна назва: *Петренко (який?) інженер, Галя (яка?) спортсменка*. Коли ж власна назва не є ім'ям людини, то прикладкою виступає власна назва: *гора (яка?) Ельбрус, річка (яка?) Буг*.

Прикладка пишеться через дефіс, коли:

1) характеризує предмет за якісними ознаками (віком, національністю, фахом, місцем проживання): *дівчина-красуня* (можна замінити словосполученням з прикметником *красива дівчина*), *хлопець-малюк* (*маленький хлопець*), *чоловік-білорус* (*білоруський чоловік*), *юнак-киянин, учитель-математик*;

2) вужче поняття (видове) передує ширшому поняттю (родовому): *полин-трава, дуб-дерево, Дніпро-ріка, Шевченко-художник*. **Але:** *заєць-русак, льон-довгунець, гриб-паразит, жук-корид* — терміни;

3) не можна визначити місце прикладки (незалежно від позиції ставиться дефіс): *дівчина-піаністка, хлопець-студент* — *піаністка-дівчина, студент-хлопець*.

Умовні власні назви підприємств, установ, організацій, пароплавів, поїздів, творів мистецтва, журналів, газет і под. пишуться в лапках: *поема «Прометей», журнал «Всесвіт», кінотеатр «Світ», газета «Долоньки»*.

Додаток

Додаток — другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія або по відношенню до якого ця дія відбувається.

Як правило, додаток залежить від присудка. Відповідає на питання не-прямих відмінків: *кого? чого? кому? чому? і т. д.* Додаток виражається:

1) іменником чи займенником у непрямому відмінку: *Дядько змалку привчав її до самостійності.*

2) дієприкметником: *Лікар підійшов до поранених.*

3) числівником: *Стрілка наближалась до дванадцяти.*

4) вигуком: *Хлопець сказав «Єсть».*

5) прислівником у сполученні з іменником: *Пісні навіяли багато споминів.*

6) інфінітивом: *Йому заборонили рухатися.*

Прямим називається додаток, який залежить від перехідного дієслова і стоїть у знахідному відмінку без прийменника: *Весна розбудила землю від сну.* Додаток вважається прямим і в родовому відмінку, якщо:

1) при дієслові-присудку є частка **не**: *Соняшники не повертали голів;*

2) можлива паралельна заміна знахідним відмінком: *Ми взяли хліба, води та риби (хліб, воду, рибу);*

3) іменник означає неживий предмет і залежить від предикативно-го слова: *Йому шкода цієї рослини. У мене немає воза.*

Усі інші додатки, тобто додатки, виражені непрямыми відмінками і знахідним відмінком з прийменником, є **непрямими**: *Майор dbав про свої справи. Усі скаржились на директора.*

Обставина

Обставина — другорядний член речення, який вказує на спосіб здійснення дії, її якість або інтенсивність, а також місце, час, причину, мету, умову, з якими пов'язана дія або вияв ознаки. Обставина залежить лише від присудка, зрідка — від іншої обставини чи означення: *досить швидко, глибоко під землею, дуже спритний.* Обставини можуть бути виражені:

1) прислівником: *Чорніють здалеку лози.*

2) дієприслівником і дієприслівниковим зворотом: *Вони йшли не розмовляючи. Зробивши всі завдання, він вийшов з дому.*

3) іменниками та субстантивованими словами: *Додому з лікарні Петро повернувся через день. Він постукав у двері о сьомій.*

4) інфінітивом: *Вони прийшли послухати лекцію.*

5) порівняльним зворотом: *Очі ковзнули по ньому, наче крижини.*

6) синтаксично нерозкладними словосполученнями: *З вечора до ранку їздив начальник застави.*

7) фразеологізмами: *Максим загинув смертю хоробрих.*

З головним словом обставини поєднуються зв'язком прилягання або керування.

Вид обставини	Питання	Приклади
Способу дії	як? яким способом?	<i>Кулі прошивали повітря щоразу густіше.</i>
Міри і ступеня	в якій мірі? як часто? як багато? скільки разів?	<i>Село було засипане до половини.</i>
Місця	де? куди? звідки?	<i>Під горою блищав Дніпро. Він впевнено йшов вперед через ліси та через моря.</i>
Часу	коли? з якого часу? до якого часу? до яких пір?	<i>Ми встигли добратись до схід сонця. З самого ранку точився бій. Довго гриміли бої.</i>
Причини	чому? через що? з якої причини? на якій підставі?	<i>Батько аж закашлявся від радості. Очі боліли від безсонних ночей. Галя спересердя грюкнула дверима.</i>
Метю	з якою метою?	<i>Бурлаки завернули в яр на відпочинок. Він навмисне говорив тихо.</i>
Умови	при якій умові?	<i>При такому стані здоров'я слід робити операцію.</i>
Допустові	незважаючи на що? всупереч чому?	<i>Вірить серце доказам усім наперекір.</i>

Порівняльний зворот

Порівняльний зворот — сполучення слів, яке шляхом порівняння образно характеризує дію чи якісну ознаку предмета думки: *Люблю я слово чисте, наче дощ.*

Порівняльний зворот є членом простого речення — найчастіше обставиною способу дії, рідше — присудком. Він починається сполучником: *як, мов, наче, неначе, мовби, мовбито, немовбито, неначебто.*

Вони трималися невимушено (як?), як у сім'ї (обставина способу дії). *Була ти наче лісова царівна* (іменна частина складеного присудка).

Порівняльний зворот виділяється на письмі комами:

Великі, як блюдця, очі виглядали з-під довжелезних вій.

І серед пустки, наче на сторожі, стоїть гробниця (Леся Українка).

Кома не ставиться:

1. Якщо порівняльний зворот входить до складу присудка: *Він був наче з заліза. Усі зрозуміли це як натяк.*

2. Коли перед порівняльним зворотом наявні прислівники *майже, зовсім*: *Дівчинка говорила майже як доросла.*

3. Перед сталими порівняльними зворотами: *білий як сніг, легкий як вітер, жити як вареник у сметані.*

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. У якому реченні є прямий додаток?
  - 1) Марко ніколи не бачив на материнім виду таких крихітних сліз (*М. Стельмах*).
  - 2) Керував студією відомий письменник (*О. Донченко*).
  - 3) Оце ж моя мати піклувалась буряками (*А. Крижанівський*).
  - 4) За пташиною зграєю, за ключем журавлів літо бабине квапиться... (*А. Подолінний*).

2. У якому реченні є непрямий додаток?
  - 1) На другий день уже він не рив ровів, не копав шанців (*П. Мирний*).
  - 2) Чекали із-за моря кораблів (*Л. Первомайський*).
  - 3) Тихенько наспівував «Їхав козак на війноньку...».
  - 4) Нас розлучали з рідними, з життям і навіть з мрією, але ніщо й ніколи нас не розлучило з вірою (*Б. Олійник*).

3. У якому реченні інфінітив виступає додатком?
  - 1) Діти стали хвалитись обновами (*Т. Шевченко*).
  - 2) А вас лікар просить трохи зачекати.
  - 3) Але серце спинитись не хоче (*В. Сосюра*).
  - 4) В панські ворота широко входити, та вузько вийти (*Нар. тв.*).

4. У якому реченні неозначена форма дієслова виконує функцію означення?
  - 1) Яке то щастя – свій народ у світлі бачити (*Д. Павличко*).
  - 2) Як гарно вернутись по довгій дорозі додому (*Т. Севернюк*).
  - 3) Учні дістали завдання прочитати новелу М. Коцюбинського «Сміх».
  - 4) Рідний край щиріш любити навчає нас розлука (*Леся Українка*).

5. У якому реченні є узгоджене означення?
  - 1) Дорога вниз була дуже небезпечна.
  - 2) Чоловік років п'ятдесяти щось лагодив у моторі.
  - 3) З-під зимової кори міцно вирвався Дніпр старий (*Г. Чупринка*).
  - 4) По дорозі тяглися люди з ціпками (*М. Коцюбинський*).

6. У якому реченні є неузгоджене означення?
  - 1) Найбільш влучно буває стрільба лежачи.
  - 2) Отак і стрівся чоловік із своєю долею (*М. Стельмах*).
  - 3) Ще треті півні не співали (*Т. Шевченко*).
  - 4) Всюди почорнілий сніг береться водою (*П. Мирний*).

-
7. Виберіть речення, в якому наявна поширена прикладка.
- 1) Майор Коваленко командував десантом (*З журн.*).
  - 2) Капітан, сорокалітній чоловік із срібними скронями, прибув додому у відпустку (*З журн.*).
  - 3) І заплакала Лілея росою-сльозою (*Т. Шевченко*).
  - 4) Сидить там ясен сокіл-білозерець, Квилить він, жалібненько проквіляє (*М. Рильський*).
8. Виберіть речення, в якому наявна прикладка.
- 1) Коли виросте син і під зорями – добра прикмета! – піде з рідного дому щастя-долю кувати трудом (*В. Соколов*).
  - 2) Хочу в батька-матері погостить (*Н. Кацук*).
  - 3) Мов душа і сама болю-лиха хотіла, щоб сьогодні у землю ударити лихом (*П. Палій*).
  - 4) А на небосхилі – білі хмари-хвилі, наче Рось купається в гаю (*М. Подолян*).
9. У якому реченні прикладка з означуваним словом пишуться через дефіс?
- 1) Природа сумовита красуню осінь зустріча бліду (*М. Зеров*).
  - 2) Батьку Дніпре, ти біжи скоріш та й до Чорномор'я (*П. Перебийніс*).
  - 3) Гей, на всі простори, на Карпати гори розлітайся, слово, розтайся, клич (*М. Рильський*).
  - 4) А дим гіганта корабля повзе на обрії похилі (*А. Перебийніс*).
10. У якому реченні конструкція з порівняльним сполучником не відокремлюється комами?
- 1) Я підставив долоні під широкі як зелені ножі стебла осоки (*В. Винниченко*).
  - 2) Вже ми для себе стали ніби снами і ніби піснею, що в небі тужить (*Б. Лепкий*).
  - 3) Тут городища як фортеці древні стоять окриті шкурами лісів (*Л. Костенко*).
  - 4) Сама собою річка ця тече маленька річечка вузьенька як доля (*М. Вінграновський*).
11. Виберіть речення з обставиною місця.
- 1) Із-за лісу, з-за туману місяць випливає (*Т. Шевченко*).
  - 2) Цілий тиждень, день у день, ніч у ніч, не переставала мати плакати (*Панас Мирний*).
  - 3) Вода з кожним днем прибувала (*Т. Масенко*).
  - 4) Нам слово треба для життя, для дії... (*Л. Горlach*).

-
12. Виберіть речення з обставиною часу.
- 1) Кілометрів за п'ять лежали рідні луки (*А. Малишко*).
  - 2) Замислившись, Євген не помітив, як підійшов до нього Роман Блаженко (*О. Гончар*).
  - 3) І клумба ця, і латка асфальту виникли завдяки настійливості Лукії Назарівни (*О. Гончар*).
  - 4) Спочатку було слово, а в кінці було мовчання... (*Т. Севернюк*).
13. Укажіть речення з обставиною мети.
- 1) При щирості між людьми при глибокій і міцній симпатії ніякий ризик не страшний (*Леся Українка*).
  - 2) Внаслідок таких настроїв і була написана Франком книга «Зів'яле листя» (*М. Рильський*).
  - 3) Для радості, для щастя — ось для чого приходиться людина в життя (*О. Гончар*).
  - 4) Я зробився нервовим і надміру вразливим (*О. Довженко*).
14. У якому реченні є обставина умови?
- 1) З метою кращого засвоєння теми вчитель порадив додаткову літературу.
  - 2) Полюбила козаченька при місяці стоя (*Нар. тв.*).
  - 3) Гірко заробиш – солодко з'їси (*Нар. тв.*).
  - 4) Опівночі айстри в саду розцвіли... (*О. Олесь*).
15. Виберіть речення з обставиною допусту.
- 1) Незважаючи на погану погоду, біля освітленого під'їзду театру панувало пожвавлення (*В. Собко*).
  - 2) Не спитавши броду, не лізь у воду (*Нар. тв.*).
  - 3) Гірко жилося Тарасові в рідній сім'ї через злидні та недостачі (*Панас Мирний*).
  - 4) А сльози дівочі і серед дня лихо роблять (*Т. Шевченко*).
16. Виберіть речення з обставиною способу дії.
- 1) По каналу прудка буде бігти ріка з голубого Дніпра для людського добра (*І. Гончаренко*).
  - 2) Карпові діти відв'язали коняку і почали їздити верхом (*І. Нечуй-Левицький*).
  - 3) Виставку відкрито з нагоди ювілею художника.
  - 4) Тільки від любові до рідної землі народжується подвиг (*М. Подолян*).

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Минуло кілька днів. 2) У повітрі потеплішало. 3) Водяна круговерть весняної повені утихомирилася. 4) На підсохлому пагорбі зібралася вціліла лісова живність. 5) Тут безпечно. 6) Під дубом сполохано пряде вухами білястий заєць. 7) Йому холодно. 8) Після крижаної купелі він продовжує тремтіти. 9) Час від часу викидає на поверхню купку землі оксамитовий кріт. 10) Він квапиться будувати підземні галереї. 11) Невдовзі на пагорбі з'являється гостя. 12) Стара болотяна черепаха припливла сюди перепочити після вдалого полювання на молодих линів.

(За А. Давидовим.)

1. Укажіть номер непоширеного речення. Відповідь запишіть цифрою.

2. У якому реченні є обставина способу дії? Відповідь запишіть цифрою.

3. Укажіть номер речення, у якому є обставина мети дії. Відповідь запишіть цифрою.

4. Укажіть кількість узгоджених означень в реченнях 3–7. Відповідь запишіть цифрою.

5. З речень 10–11 випишіть прямий додаток.

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

До ускладнених речень належать такі синтаксичні конструкції:

- речення з однорідними членами;
- речення з відокремленими членами;
- речення зі звертаннями;
- речення із вставними і вставленими конструкціями.

Речення з однорідними членами

Однорідні члени речення — рівноправні, граматично незалежні одне від одного слова, які у реченні залежать від одного і того ж слова, вимовляються з інтонацією переліку, виконують одну синтаксичну функцію і поєднані сурядним зв'язком.

Часто у визначенні зазначається, що однорідні члени речення виступають однією частиною мови, але зустрічаються випадки, коли це

не так: *Черговий і староста класу почували себе винними. Це могло трапитись вчора, позавчора, п'ять днів тому. Виконаєш завдання не абияке, а найскладніше.*

Способи поєднання однорідних членів речення

Формальними показниками зв'язку однорідних членів речення є сполучники сурядності, за їх відсутності — інтонація переліку. У мові ці два фактори часто об'єднуються у різних варіантах:

1) сурядні сполучники (*і, та, й, ні...ні, як...так, не тільки...а й, а, але, зате, проте, однак, або, хоч, то, чи*): *Вітер в гаї нагинає вербу та калину (Т. Шевченко).*

2) інтонація: *Парк прикрашали фонтани, альтанки, статуї.*

3) сполучники та інтонація: *Він приїхав, відшукав університет і почав готуватись до іспитів.*

Кома між однорідними членами

Між усіма однорідними членами (непоширеними і поширеними) ставиться кома, якщо вони вимовляються з перелічуваною інтонацією і не поєднані сполучниками: *Мій ідеал — справедливість, відвертість, щирість у всьому (І. Цюпа).*

Кома ставиться, якщо однорідні члени поєднані:

а) протиставними сполучниками (*а, але, зате, проте, однак*): *Галя побачила гурт вояків, але нікого там не розпізнала.*

б) повторюваним єднальним або розділовим сполучником: *У небі то розгоряються, то погасають сліпучі ракети.*

3. Кома ставиться між парами однорідних членів: *Страх і жадоба, палкість бажань і отрута непевності — він уже давно позбувся їх (Ю. Мушкетик).*

Зрідка між однорідними членами вживається тире. Це буває тоді, коли вони поєднані безсполучниковим протиставним зв'язком: *Боець не сказав — прокричав ці слова.*

Однорідні й неоднорідні означення

Однорідними означення бувають тоді, коли вони перелічують (і називають) різновиди предмета або ж характеризують предмет з одного якогось боку, вказуючи на матеріал, колір тощо: *У ботанічному саду ростуть польові, степові, лісові та гірські квіти.*

Такі означення вимовляються виразною перелічуваною інтонацією і можуть мати при собі єднальні сполучники.

Однорідними означення є й тоді, коли перше з них підсилюється або уточнюється другим і наступним означенням: *Високо серед неба стояв ясний, блискучий, повний місяць (І. Нечуй-Левицький).*

Однорідними є також означення-епітети (означення-синоніми, означення-антоніми): *Онде балочка весела, в ній хороші, красні села (Леся Українка). Ми не пропаца, а чудесна сила (М. Стельмах).*

Між однорідними означеннями ставляться коми, якщо між ними немає єднального неповторюваного сполучника.

Неоднорідними означення бувають тоді, коли вони характеризують той самий предмет з різних боків: *Червоні язика лизали сіру потріскану глиняну стійку печі.*

Між неоднорідними означеннями сполучники не вживаються, коми не ставляться.

Здебільшого неоднорідними є означення, виражені займенником і прикметником: *якісь незнайомі гори, твої вірні друзі*, дієприкметником і прикметником: *погаслий тьмяний вогник*; числівником і прикметником: *перший веселий вечір*; якісним прикметником і відносним: *густиий вечірній туман*.

Узагальнюючі слова

При однорідних членах речення нерідко вживаються узагальнюючі слова. Кожне з таких слів (словосполучень чи сполучень слів) виступає об'єднуючою назвою до перелічених у реченні істот, предметів, їх ознак, різних подій.

Узагальнюючі слова є тими самими членами речення, що й однорідні, і вживаються вони або перед однорідними членами, або після них: *Багато ворогів має виноград: і посуху, і шкідників, і бур'яни. На будинках, на деревах, на парканах — всюди червоний відблиск (Марко Вовчок).*

В ролі узагальнюючих слів вживаються слова різних частин мови, однак найчастіше — займенники і прислівники: *усе, усі, ніхто, ніщо, всюди, скрізь, ніде* та ін.

Двокрапка і тире при узагальнюючих словах

1. Після узагальнюючого слова перед однорідними членами ставиться двокрапка: *У діда все було цікавим: і хлівець, і вулики, і всілякий інструмент.*

2. Якщо між узагальнюючим словом і однорідними членами речення є слова типу *а саме, наприклад, як-от*, то після них ставиться двокрапка, а перед ними — кома: *Усяке птаство, як-от: деркачів та перепілок, куликів та жайворів — можна викосити косою в траві.*

3. Перед узагальнюючими словами, що стоять після однорідних членів речення, ставиться тире: *Чай, мигдаль, лавровий лист — усе там було.*

4. Якщо узагальнююче слово стоїть перед однорідними членами, а після них речення продовжується, то перед однорідними членами

ставиться двокрапка, а після них — тире: *Тут усе: і повітря, і земля, і вода — сповнені величної тиші.*

Речення зі звертаннями

Крім головних і другорядних членів, у реченні можуть бути слова, які відносяться до речення в цілому або якоїсь його частини. Такі слова не є членами речення, вони не пов'язані підрядним або сурядним зв'язком з головними чи другорядними членами. Мовець використовує їх для того, щоб привернути увагу слухача до повідомлення чи дати повідомленню якусь оцінку. До таких слів належать:

- 1) звертання;
- 2) вставні слова (словосполучення та речення);
- 3) вставлені конструкції.

Звертання — це слово або сполучення слів, яке називає особу чи предмет, до яких звертається мовець.

Найчастіше звертання буває виражене іменником у кличному або в називному відмінку, у множині — тільки у формі називного відмінка.

Інколи у ролі звертання виступають слова інших частин мови, вжиті у значенні іменника: *Спи ж ти, малесенький, пізній-бо час (Леся Українка). Відїжджаючи, пройди́ть на перон! Третій, шостий і дев'ятий, зняти головні убори! Ой, як же далеко ти, завтра! (О. Гончар).*

Звертання може поширюватись узгодженими і незгодженими означеннями, прикладками і цілими підрядними реченнями (такі звертання називають **поширеними**): *Гей, ви, грізні чорні хмари! До тебе, Україно, наша бездольная мати, струна моя перша озветься (Леся Українка).*

Непоширені звертання складаються з одного слова: *Діду, а які у сонця ключі? (М. Стельмах).*

Звертання не замінюється займенниками *він, воно, вона, вони*, при ньому можна поставити (або вони стоять) займенники другої особи *ти, ви, твій, вони* у будь-якому відмінку (ці займенники до групи звертань не входять): *Люди, [ви] любіть землю (П. Тичина). Я п'ю тебе, сонце, твій теплий, цілющий напій (М. Коцюбинський).*

Розділові знаки при звертанні

Звертання виділяються знаком оклику чи комою на початку речення і комами в середині речення: *Синичко, синичко, а де твоя спідничка? (М. Вінграновський). Неси ж мене, коню, по чистому полю... (І. Франко). Ти мужній, наша сила й завзяття (П. Тичина).*

Якщо перед звертанням стоять вигуки *о, ой*, то вони виконують роль підсилювальної частки, і кома після них не ставиться: *О слово! Будь ме-чем моїм... (О. Олесь).*

Вигуки виділяються від звертання комами: *Гей, бики, чого ви стали? (С. Руданський).*

Речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями

Вставні слова чи сполучення слів граматично не пов'язані з членами речення. Вони виражають ставлення мовця до висловленого, його оцінку, характеризують спосіб оформлення думки. Можуть стосуватися всього речення в цілому або окремих його членів: **На щастя**, **дитина скоро заснула**. **Дзижчали кулі**, **іноді подзенькуючи**, **мабуть**, **об чинсь лопатку** (О. Гончар).

Розряди вставних слів за значенням

Що виражають	Вставні слова і сполучення слів
1. Впевненість або невпевненість у повідомленні	<i>напевно, дійсно, справді, безперечно, без сумніву; можливо, мабуть, здається, може, треба думати</i>
2. Почуття (емоційну оцінку повідомлюваного)	<i>на щастя, на жаль, як на зло, нівроку, соромно сказати, нарешті, надивовижу та ін.</i>
3. Ввічливість для активізації бесіди	<i>пробачте, майте на увазі, будь ласка, дозвольте, вірте, чуєте, даруйте на слові, між нами кажучи</i>
4. Вказівку на джерело повідомлення	<i>кажуть, мовляв, на мою думку, гадаю, по-моєму, пам'ятаю, вважають та ін.</i>
5. Послідовність викладу думок, їх зв'язок між собою	<i>по-перше, по-друге, до речі, з іншого боку, крім того, отже, значить, між іншим, зрештою</i>

Деякі слова бувають лише вставними: *мабуть, по-перше, по-друге, щоправда, крім того, а втім, отже*, а також (у середині простого речення): *однак, одначе, проте*.

Не бувають вставними слова: *навіть, майже, приблизно, принаймні, все-таки, якраз, мовби, неначе, нібито, причому, тож, приблизно, саме, особливо, тільки, цебто*.

Залежно від контексту вставними або ні бувають такі слова: *правда, кажуть, може, звичайно, здається, можливо, видно, навпаки, справді, очевидно, безперечно, нарешті, зрештою, певно, на щастя, виходить* та ін.

Вставні речення виражають ті ж значення, що й вставні слова і словосполучення. Вставними реченнями мовець може висловлювати додаткові повідомлення, побічні зауваження або уточнення основної

думки речення: *Один купець — забув, як звати, — із ярмарку багато грошей віз (Л. Глібов).*

На письмі вставні слова і словосполучення виділяються комами: *Мандрівники, очевидно, потомилися. Будь-ласка, сватоньку-старуку, ізбий Енея з пантелику (І. Котляревський).*

Вставні речення іноді відмежовують від вставних слів та словосполучень і відносять до *вставлених конструкцій*.

Вставні речення виділяються комами, тире або дужками. Найсильніший відокремлюючий знак — *дужки*: вони фактично ізолюють текст від речення, яке включено в дужки. Меншу відокремлюючу дію мають *подвійне тире* і, особливо, *подвійна кома*: *Через оці його лисі скати (ніяк не може добитися нових!) десть там мусять гинути люди. А ночі — мовби хто вибирав навмисне — були чорні, холодні, похмурі... (П. Загребельний).*

Речення з відокремленими членами

Другорядні члени речення, які для підсилення їх смислової ролі виділяються в усному мовленні інтонацією й паузами, а на письмі — відповідними розділовими знаками, **називаються відокремленими**.

У реченні відокремлені члени набувають більшої самостійності (порівняно з невідокремленими), бо їх значення наголошується, відокремлюються, виникають нові смислові відтінки. На письмі відокремлюються комами, іноді — тире.

Відокремлюватися можуть лише другорядні члени речення. Головні члени не відокремлюються.

Умови відокремлення:

1. Незвичний порядок слів у реченні: *Стояв липневий день, тихий, сонячний*. Порівняй: *Стояв тихий сонячний липневий день*.

2. Граматична несумісність слів (найчастіше це стосується випадків, коли поряд стоять займенник та прикметник): *Розкуйовджений, похмурий, він зразу привертав до себе увагу*.

3. Поширення другорядних членів за допомогою слів *внаслідок, завдяки, за умови, всупереч, на випадок, згідно з, відповідно до тощо*: *Завдяки Володі, Василь не пропустив останнього рейсу*.

4. Внесення уточнювального значення: *Хлопці дивилися вниз, на селище*.

5. Другорядні члени виражені дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами або одиничними дієприслівниками: *Василь Іванович ішов дуже поволі, посміхаючись сам до себе* (Ю. Яновський).

Відокремлені означення

Можуть відокремлюватися, виділяючись комами на письмі та інтонацією у вимові, як поширені, так і непоширені означення.

**Відокремлення
поширених та непоширених означень**

Види за будовою	Означення відокремлюються	Приклади
Поширені, непоширені (виражені одним словом)	1) коли стоять перед або після означуваного слова, вираженого особовим займенником	<i>А він іде, <u>високий, посивілий</u>, на схід, на захід — поле огляда (А. Малишко).</i>
	2) після означуваного слова, якщо перед ним теж є означення	<i>І тиха осінь, <u>мрійна, яснолистата</u>, несла в серця надію і тривогу (А. Малишко).</i>
Поширені	1) завжди, коли виражені дієприкметниковим зворотом, що стоїть після означуваного слова;	<i>Поріг переступила жінка, <u>закутана в сіру хустку</u>.</i>
	2) перед означуваним словом тільки тоді, коли вони мають додаткове значення причини	<i><u>Підняті з землі наказом</u>, хлопці помчали що було сили.</i>

**Відокремлення
узгоджених і неузгоджених означень**

Узгоджені (узгоджуються із означуваним словом у роді, числі, відмінку)	Означення відокремлюються	Приклади
	1) якщо виражені прикметниковим або дієприкметниковим зворотом і стоять після означуваного слова;	<i>Біжить Василь, <u>увесь мокрий, у великій тривозі. Міномети, вкриті сітками</u>, націлені в небо.</i>
	2) якщо вони відділені від означуваного слова іншими словами, найчастіше — присудками;	<i>Батько сидів з веслом — <u>веселий і дужий</u> (О. Довженко).</i>
Неузгоджені (посьдані з означуваним словом зв'язком керування або прилягання)	1) коли вони пояснюють власні імена;	<i>Козак Максим, <u>з кривою шаблюкою, грізно блимнув оком. В окулярах і в чорному халаті, Ліда</u> нагадувала вчительку.</i>
	2) коли вони пояснюють пропущений підмет	<i><u>Під хвилями буйного волосся</u>, скидалася на ромашку.</i>

Відокремлення прикладок

Види за будовою	Прикладки відокремлюються	Приклади
Поширені і непоширені	1) після означуваного особового займенника	<i>Нам, <u>зодчим</u>, вдячна за труди земля (Нагнибіда). Кому вони потрібні, <u>твої острови</u>?</i>
	2) після означуваного слова, вираженого власним займенником	<i>Дядько Євген, <u>лісник одного з об'їздів</u>, прокинувся на світанні.</i>
Поширені	після означуваного слова, вираженого загальним іменником	<i>Диригент, <u>учитель середньої школи</u>, рвучко змахнув паличкою (Ю. Збанацький).</i>
Непоширені	після означуваного слова, приєднані за допомогою слів або, тобто, а саме, особливо, наприклад, якот, родом та ін.	<i>Великою любов'ю читачів, <u>особливо дітей</u>, користувалися твори Трублаїні.</i>

Відокремлені додатки

Питання відокремлених додатків є спірним. Відокремлюються іменники з прийменниковими сполученнями *крім, замість, за винятком, не рахуючи, на відміну від, включаючи, починаючи з ... і кінчаючи...і* под. Такі конструкції мають обмежувальне, розширювальне значення або вказують на заміщення одного предмета іншим і т. д. і вважаються додатками досить умовно, оскільки вони не виражають об'єктних значень, властивих додаткам, а лише пояснюють (уточнюють або обмежують) сказане в граматично основній частині речення, тому їх відносять до уточнюючих членів речення. Такі додатки відповідають на запитання непрямих відмінків, і з'єднуються з іншими членами речення способом керування: *Старий зараз ніякої роботи не визнає, окрім пасіки (М. Стельмах).*

Відокремлені обставини

Відокремлюються, виділяючись на письмі комами та інтонацією у мовленні, обставини, виражені дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами. Такі обставини пояснюють дієслово-присудок, поєднуються з ним способом прилягання: *Літаючи по дворах, гава шматок ковбаски добула (Л. Глібов).*

Види за будовою	Відокремлюються обставини	Приклади
Поширені	Виражені дієприслівниковим зворотом у будь-якій позиції по відношенню до означуваного слова (дієслова-присудка)	<i>На кормі, випроставшись у повний зріст, стояв дідусь.</i>
	Виражені іменником зі словами <i>незважаючи на, на випадок, при наявності</i>	<i>Незважаючи на погану погоду, працювали жваво.</i>
Непоширені	Виражені одиничним дієприслівником	<i>Мружачись, Софія взяла срібний дзвоник.</i>

Відокремлені уточнюючі члени речення

Уточнюючі члени речення додатково характеризують інші (уточнювані) члени речення, звужують, обмежують їхнє значення.

Уточнюватись може будь-який член речення. Найчастіше уточнюючими бувають обставини місця і часу: *Звідси, з альтанки, видно весь степ. У неділю, зранку, виступили загони.*

Рідше в ролі уточнюючих членів речення вживаються обставини способу дії, означення, додатки, підмети, присудки: *Рівно, на повні груди, дихає степ. Обидва, Сергій і Віктор, охоче погодилися.*

Уточнювані та уточнюючі члени речення пов'язуються між собою за допомогою інтонації, а іноді й за допомогою сполучників *тобто, або, а саме* чи приєднувальних слів *особливо, головним чином, за винятком, крім, у тому числі* тощо.

Уточнюючі обставини слід відрізнити від обставин, що не мають уточнюючого значення. Вони вимовляються без характерної уточнюючої інтонації і на письмі не виділяються комами: *Я примостився тут же в палаті на вікні. Цілу ніч до зорі я не спала.* У даних прикладах важливу роль грає інтонація уточнення.

Уточнюючі й уточнювані члени речення виступають тими самими членами речення (проте неоднорідними), відповідають на ті самі питання.

Важливим для виявлення уточнюючих членів речення є питання, що має у своєму складі слово *саме*: *де саме? коли саме? як саме? хто саме?*

Не відокремлюються:

1. Обставина, виражена дієприслівниковим зворотом, якщо вона виступає однорідним членом до невідокремлених обставин: *Усі з радісним голосом і випереджаючи один одного побігли назустріч гостю.*

---

2. Звороти фразеологічного типу *заломивши руки, не чуючи ніг*: *Дівчата працювали не покладаючи рук.*

3. Обставина, виражена одиничним дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, на початку яких стоїть підсилювальна частка **і(й)**: *Можна вміти добре плавати й не будучи спортсменом.*

4. Обставина, виражена одиничним дієприслівником зі значенням способу дії, що близький до прислівника (комами не виділяється, якщо стоїть після дієслова-присудка): *Вона сиділа замислившись.*

Розділові знаки при відокремлених членах речення

Відокремлені члени речення на письмі виділяються комами.

Відокремлені означення іноді виділяються тире. Тире ставиться у випадку, коли декілька відокремлених (узгоджених і неузгоджених) означень стоять у кінці речення: *Перед очима в Маланки стояла левада — зелена, весела, над річкою (М. Коцюбинський).* Це саме правило стосується і прикладок.

Коли означення стосуються присвійних, вказівних чи означальних займенників, то вони не відокремлюються: *Усі прибуваючі на зустріч ставали коло пам'ятника.*

Додатки зі словом *крім* (*окрім, опріч*) відокремлюються завжди з іншими словами залежно від смислового та стилістичного навантаження.

Синтаксичний розбір простого речення

Схема розбору

1. Записати речення, встановити, що воно просте.
2. Назвати тип речення за метою висловлювання.
3. Двоскладне чи односкладне.
4. Якщо односкладне, то вказати тип.
5. Поширене чи непоширене.
6. Повне чи неповне.
7. Назвати члени речення і вказати, чим вони виражені.
8. Пояснити розділові знаки.

прийм. прикм. ім. прийм. прикм. ім. дієсл. займ. ім.

На свіжій ріллі під веселою дугою стояла його любов. (Просте, розпов., неокл., двоск., пошир., повне, неускладн.).

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Як називаються виділені означення у наведеному реченні?

Краса іде, гаптує золотом
Ясні, глибокі небеса(М. Рильський).

- 1) однорідні узгоджені;
- 2) неоднорідні узгоджені;
- 3) неоднорідні неузгоджені;
- 4) однорідні неузгоджені.

2. Який розділовий знак пропущено у наведеному реченні?

Гори, гай, луги, поля
Вся земля виспіває: «Осанна!» (М. Вороний).

- 1) двокрапку;
- 2) тире;
- 3) кому;
- 4) крапку з комою.

3. У якому реченні виділене слово є узагальнюючим при однорідних членах речення?

1) Уся земля, мов килим під тобою, З усіх джерел дзвенять мої пісні (П. Филипович).

2) За хвилину знов *усе* стихає: І птахи, крик, і воза стук (А. Купчинський).

3) *Все* кругом жило, змагалось, Ліс дивився і шумів (О. Олесь).

4) *Все* в нас є. Скільки щастя і світла, скільки сонця сьогодні над нами (Б. Лютюк).

4. Поете! Будь собі суддею,
І в ночі тьми і самоти
Опинись над власною душею,
І певний суд вчини над нею,
І остуди, і не прости (М. Рильський).

У наведеному реченні однорідними є:

- 1) підмети;
- 2) додатки;
- 3) означення;
- 4) присудки.

5. Яке речення має однорідні обставини?

1) В садах України весною про щастя дзвенять солов'ї (В. Симоненко).

-
- 2) Є в коханні і будні, і свята... (В. Симоненко).
  - 3) Хлопчаина відповів цивільним зі спокоєм, з гідністю і дотепністю бувалою солдатом (О. Гончар).
  - 4) І добре Хариті на ниві, і страшно (М. Коцюбинський).

6. У якому реченні допущено пунктуаційну помилку при однорідних членах?

1) З грубки пахло жаром, пригорілою картопляною скоринкою та гарячим відпаром дерези (Г. Тютюнник).

2) Набігла хмара чорна і закрила останній клопоть неба (Б. Лепкий).

3) Хмари, і крапельки води на лататтях, пісок на урвищах берегів, і туман над річкою набрякли густим червоним мороком (Г. Тютюнник).

4) Отак жив Чіпка, виростав у голоді та в холоді, у злиднях та недостачах (Панас Мирний).

7. Скільки звертань у наведених реченнях?

— Як ти співаєш, Півне, веселенько...

— А ти, Зозуленько, ти, зіронько моя,

Виводиш так і жалібненько,

Що іноді аж плачу я... (Л. Глібов)

1) три;

2) одне;

3) жодного;

4) чотири.

8. У якому реченні вжито поширене звертання?

1) Вийди, кохана, працю зморена, Хоч на хвилиночку в гай (Нар. тв.).

2) Скажи мені правду, мій добрий козаче, Що діяти серцю, коли заболить? (Нар. тв.).

3) Ой не світи, місяченьку, не світи нікому, тільки світи миленькому, як іде додому (Нар. тв.).

4) Ой місяцю-ріжку, світи нам доріжку (Нар. тв.).

9. У якому реченні вживається звертання?

1) Слово! Як воно потрібне дитині кожної хвилини — і тоді, коли вона втішається радіщами життя, і тоді, коли її серце стискає сум (І. Цюпа).

2) Мріє, наче сніг здалека, ночі літньої блакить (Д. Павличко).

3) Чуття, і бажання, й надії! Живи і надійся на них (А. Малишко).

4) Гей, юнаки, гей, молодість світу, доля планети у ваших руках (І. Нехода).

---

10. Укажіть засіб вираження звертання в реченні.

Народе мій, ясна любове. Ти волю лиш яви свою — поклич, — а серце вже готове за тебе згинуту в бою! (*Д. Павличко*).

- 1) Клична форма. Іменник у кличному відмінку.
- 2) Називний відмінок. Іменник у називному відмінку.
- 3) Субстантивована частина мови у називному відмінку.
- 4) Стійке словосполучення.

11. У якому реченні звертання виражене прикладкою?

1) Ти довго снилася, Полтаво, Ввижалася мені здаля (*А. Хоросницька*).

2) Мати-природо, дай мені сили Влить в мою пісню жар і чуття (*П. Карманський*).

3) Повій, вітре, до схід сонця, До схід сонця, край віконця (*Я. Щоголів*).

4) Зеленийся, рідне поле, українсько ниво! (*І. Франко*).

12. У якому реченні допущено пунктуаційну помилку при звертанні?

1) Де забарився ти, вечоре милий? (*Є. Плужник*).

2) Весно-слов'янку синьоока, тобі мої пісні складаю (*Б.-І. Антонич*).

3) Можна все на світі вибирати сину, Вибрати не можна тільки Батьківщину (*В. Симоненко*).

4) Гей, батьку мій, степе широкий! (*Є. Плужник*).

13. У якому реченні вставне слово виражає почуття мовця?

1) Жахить війни, на щастя, ви не знали... (*О. Гончар*).

2) Мабуть, передчуття розлуки властиве людині (*І. Цюпа*).

3) Коли ж, скажіте, серце відпочине, як ти за все в одвіті, що росте, і за людину, кожну, й за зернину, за ніч і день, за повне і пусте? (*В. Бровченко*).

4) Чигирин, здається, глянув не в очі, а в душу брата (*М. Стельмах*).

14. Структуру якого речення ускладнено вставним словом?

1) Відомо, що задовго до польоту Гагаріна, виступаючи на з'їзді письменників, Довженко присвятив свої роздуми космічній темі (*О. Гончар*).

2) І здається мені в цю мить: стягом нашої перемоги стиглий колос в степу шумить (*В. Соколов*).

3) Боюсь людей, що проживуть, як гості, все життя: від них, чогось мені здається, віє цвинтарем (*М. Стельмах*).

4) Така прекрасна була та пісня, що, здавалось, і листочки на тополі перестали шелестіти, прислухаючись до материнського співу (*І. Цюпа*).

---

15. Знайдіть приклад із вставним реченням.

1) А колись, – я вам говорю це цілком серйозно, – і ми були молоді! (*Остан Вишня*).

2) Раніше, бувало, друкувався навіть у столичних газетах і журналах, а тепер писав здебільшого для себе, для душі (*І. Цюпа*).

3) Даруйте на слові, але я не зрозумів Вас (*Панас Мирний*).

4) Хоч, правду кажучи, юнак у душі не вважав спів за професію (*І. Ле*).

16. У якому реченні допущено помилку при виокремленні вставних конструкцій?

1) Доволі, мовляв, тримати слово на приколі у затиску броньованих рядків (*В. Колодій*).

2) А може, я вигадую усе – і то лише дуби побронзовілі (*Н. Кащук*).

3) Досі дні стояли теплі, сонячні, а сьогодні мов на гріх задощило (*О. Гурін*).

4) Зрештою, щастя – це найвищий тонус душі.

17. У якому реченні поширене означення не відокремлюється на письмі?

1) Гурт берізок оточений молодими дубками сприймається мало не як ефемерне видиво (*Є. Гуцало*).

2) Дядько скинув в'язку розмальованих у червоне й зелене кошиків (*Гр. Тютюнник*).

3) Козацьке військо розташоване чотирикутником стояло готове до бою (*А. Кащенко*).

4) Ось видніє стіжок сіна залишений лісником для диких тварин (*Є. Гуцало*).

18. Структура якого речення ускладнена відокремленою прикладною із сполучником *як*?

1) Чужих країв ніколи я не бачив, принад не знаю їхніх і окрас, та вірю серцем щирим і гарячим: нема землі такої, як у нас (*В. Симоненко*).

2) О, ти зі мною був бадьорим, як лікар у розмові з хворим (*Д. Павличко*).

3) Жайвір сіє проміння, як умілий сіяч, з-під крила (*М. Сингаївський*).

4) Як рибалка, я повинен бути людиною поважною і розсудливою (*Ю. Збанацький*).

19. У якому реченні відокремлена обставина виражена дісприслівниковим зворотом?

---

1) І я зими крутий долаю норів, Обличчя підставляючи вітрам
(Н. Горик).

2) Смородина, залежно від ґрунту та природних умов, може давати добрі врожаї протягом багатьох років.

3) Незважаючи на погану погоду, працювали жваво.

4) За браком часу, до екзамену не встигли підготуватися.

20. У якому реченні дієприслівниковий зворот виконує синтаксичну функцію обставини способу дії?

1) Ахнули козаки, почувши таку страхітливу вість, і руки опустили (Б. Лепкий).

2) Він запросив мене до хати, бажаючи поговорити наодинці (В. Винниченко).

3) Моя княгине! Ти ідеш вмирати, піднявши вгору стомлене лице (Л. Костенко).

4) Сонце, зупинившись у зеніті, палить землю вогняними проміннями (М. Хвильовий).

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

(Розділові знаки пропущено.)

1) У майстерні не було нічого такого ні дивовижних верстатів ні інструментів розкладених по полицках ні креслень та схем на стінах. 2) В одному кутку бормашина з великим колесом нею свердлять залізо та стіл з лецатами. 3) У другому ручне наждачне точило. 4) Все це ми бачили ще дітьми у колгоспівських кузнях. 5) І може тому похнюпились усі отакою звичайною виявилась майстерня...

(За Гр. Тютюнником)

1. Укажіть номери речень, які ускладнені однорідними членами. Відповідь запишіть цифрою.

2. Укажіть номер речення, в якому ставиться двокрапка після узагальнюючого слова перед однорідними членами. Відповідь запишіть цифрою.

3. Укажіть номер речення, у якому вставна конструкція виділяється дужками. Відповідь запишіть цифрою.

4. Укажіть номер речення, у якому відокремлене означення виражене дієприкметниковим зворотом. Відповідь запишіть цифрою.

5. Укажіть номер простого, двоскладного, неускладненого речення. Відповідь запишіть цифрою.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Складними називаються речення, які складаються з двох чи кількох простих речень, об'єднаних в одне ціле за змістом та інтонацією.

Прості речення у складному втрачають інтонаційну завершеність, тобто інтонацію кінця має не кожне просте речення, а все складне в цілому.

Як і прості речення, складні речення за метою висловлювання поділяються на розповідні, питальні і спонукальні.

Прості речення можуть поєднуватись у складні двома основними способами:

1) за допомогою інтонації і сполучників або сполучних слів (деяких займенників і прислівників). Такі складні речення називаються **сполучниковими**: *Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі? (П. Тичина). Закінчується квітець, а теплом ще й не пахло;*

2) за допомогою інтонації (без сполучників чи сполучних слів). Такі складні речення називаються **безсполучниковими**: *День стояв сірий, важкі хмари висіли низько над землею.*

Складні **сполучникові** речення, у свою чергу, поділяються на дві групи: 1) складні речення з сурядними сполучниками (**складносурядні речення**). У цих складних реченнях прості речення, що входять до них, рівноправні, незалежні одне від одного, тобто поєднані сурядним зв'язком, схожим на зв'язок між однорідними членами речення; 2) складні речення з підрядними сполучниками і сполучними словами (**складнопідрядні речення**). У цих складних реченнях одне просте, яке входить до складного, залежить від другого і поєднане підрядним зв'язком.

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Складні речення, в яких прості речення рівноправні за змістом і пов'язані сурядними сполучниками, називаються **складносурядними реченнями**.

Сполучники та смислові зв'язки між простими реченнями у складносурядному

Групи за сполучниками	З єднальними сполучниками <i>і, та, й, ні – ні, не тільки – а й, не тільки – але й</i>	Із протиставними сполучниками <i>а, але, проте, зате, однак, та</i> (в значенні <i>але</i>)	З розділовими сполучниками <i>або, чи, хоч, то-то, чи-чи, не то – не то, або-або</i>
Що означають	Явища, що відбуваються одночасно чи послідовно	Одне явище протиставляється іншому	Явища, які чергуються, або одне явище викликає інше

Розділові знаки у складносурядних реченнях

Прості речення, що входять до складносурядного, відокремлюються одне від одного *комою, тире, крапкою з комою*.

Кома не ставиться, якщо обидва сурядні речення мають спільний другорядний член речення або спільне неповнозначне слово, зокрема модальну частку:

За селом знов шелестіли хліба й пахло полином (А. Головка).

Тільки груди злітали високо та жилка тривожно посмикувалась на скроні (Ю. Збанацький).

Крапка з комою ставиться перед протиставними сполучниками (рідше єднальними), якщо прості речення у складносурядному дуже поширені, мають у собі розділові знаки або далекі одне від одного за змістом. Крапці з комою відповідає значна пауза: *Річка широка та глибока, а вода синя та чиста; і котиться вона, виблискуючи та шумуючи (Марко Вовчок).*

Тире ставиться перед сполучниками *і, та* (у значенні **і**), якщо між сурядними реченнями існує причиново-наслідковий зв'язок або йдеться про швидку зміну подій: *Дощ пройшов — і Київ зеленіє. Данило натиснув пальцем на курок — і печера наповнилася гулом пострілу. Іще одна-єдина мить — і дальній поїзд прошумить (А. Малишко).*

Синтаксичний розбір складносурядного речення

Схема розбору

1. Записати речення. Зазначити, що воно складне.
2. Схарактеризувати все речення за метою висловлювання та інтонацією.
3. Указати кількість граматичних основ, кількість простих речень, що входять до складного.
4. Указати смислові відношення між частинами.
5. Пояснити вживання розділових знаків.
6. При потребі — проаналізувати структуру простих речень.
7. Накреслити структурну схему речення.

Зразок розбору

Сонце вже давно зайшло, а небо над висотою ще світилося, переливалось барвами (О. Гончар).

(Складносурядне речення, розпов., скл. з 2-х простих речень, зв'язаних протист. смисл. зв'язком за допомогою сполуч. *а*. Перша частина – двосклад., повне, пошир. речення; друга – двосклад., повне, пошир. речення, ускладнене однорідними присудками).

[   ], а [   ].
або [_____], а [_____, _____, _____].

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Укажіть складносурядне речення.

- 1) Мушу випити келих до краю – полиновий мед самоти (Є. Маланюк).
- 2) Завтра на цій землі інші ходитимуть люди, інші кохатимуть люди – добрі, ласкаві й злі (В. Симоненко).
- 3) Дмухнув вітер понад ставом – і сліду не стало (Т. Шевченко).
- 4) Жито, пшениця й овес – все разом поспіло й присохло (І. Нечуй-Левицький).

2. У якому реченні виражені єднальні відношення між частинами складносурядного речення?

- 1) Я слухав рідну пісню, рідну мову, й вона лилася, наче струмок (Ю. Мушкетик).
- 2) Слова – полова, Але огонь в одежі слова – Безсмертна, чудотворна фея, Правда іскра Прометея (І. Франко).
- 3) Чи то мені здається, чи то справді свист тихшає (М. Коцюбинський).
- 4) Привчав мене батько трудитись до поту, а мати – співати пісні (П. Воронько).

3. У якому реченні виражені розділові відношення між частинами складносурядного речення?

- 1) Ані шелесту не було чути, ані коливання не було помітно (Марко Вовчок).
- 2) Може, квіти зійдуть – і настане ще й для мене весела весна (Леся Українка).
- 3) Мене водило в безвісти життя, та я вертався на свої пороги (Д. Павличко).
- 4) То замерехтить жовтогаряча достигла колгоспна нива, то зблиснуть попереду золоті озера соняшників (І. Цюпа).

4. У якому реченні виражені протиставні відношення між частинами складносурядного речення?

- 1) А чи мені рушнички давати, а чи мені іншого шукати (Нар. тв.)
- 2) Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ (М. Стельмах).
- 3) Іще одна-єдина мить – і дальній поїзд прошумить (А. Малишко).
- 4) Пройшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом (В. Сосюра).

---

5. У якому реченні частини складносурядного речення виражають послідовність дій?

1) Лось усе нижче осідав у воду, і роги його похилитувались над крижаним місивом (*Є. Гуцало*).

2) Над річкою прошелестіла гайвороняча зграя, і знову стало чути густе комарине гудіння (*Гр. Тютюнник*).

3) Частіше задувають вітри з півночі, і сива трава на солончаках біжить, як вода (*О. Гончар*).

4) Посеред ріки раптом почувся оглушливий тріск криги — і одночасно розпачливо закричали вершники, провалюючись у воду (*В. Малик*).

6. Знайдіть складносурядне речення із значенням одночасності подій.

1) А ранки цвітуть перламутром, і падають вранішні зорі в туман дального бору (*М. Хвильовий*).

2) Мені війнула в очі сивина, та я нічого не везу додому... (*Д. Павличко*).

3) Було щось невимовно радісне, життєдайне в цьому сонячному дощі, і всі це відчули (*О. Довженко*).

4) Впаде зоря і вмить згора, — моя ж любов не згасне (*В. Кудрявцев*).

7. Укажіть складносурядне речення, між частинами якого треба поставити тире.

1) Я бреду далі серед високих кущів, серед гілляк, напоєних дощем і вони зрошують мене все знову і знову (*В. Винниченко*).

2) І люди йшли під гору ту круту і знову всім незміряні красоти Відкрилися в маленькому струмку (*Л. Забашта*).

3) Пробіг автомобіль і синя хмарка диму За ним розвіялась (*М. Рильський*).

4) Ще мить і сад загубить пишну врону (*Д. Луценко*).

8. Укажіть складносурядне речення, між частинами якого не треба ставити розділові знаки.

1) Верес цвіте і на серці осінньо (*В. Вербич*).

2) Осіннє сонце блиснуло на мить і тільки срібна паморозь димить (*І. Гнатюк*).

3) Сьогодні день вщерть сонця повен і груші гупають в саду (*П. Малеев*).

4) Теплий день розхлюпує блакить і ластівки купаються в промінні (*О. Ісаченко*).

9. Укажіть, у якому складносурядному реченні правильно розставлені розділові знаки.

- 1) Буря минеться і знову засяє сонечко (В. Малик).
- 2) Надворі вже звечоріло, і в хаті стояла темрява (С. Васильченко).
- 3) А навколо цвітуть небокраї, і синіють безмежні поля (В. Сосюра).
- 4) На добрий врожай не було надії й серце хлібороба проймала тривога (Я. Гримайло).

10. У якому складносурядному реченні неправильно розставлено розділові знаки?

- 1) В одну мить розсунувся простір і стали ближчими зорі (Ю. Мушкетик).
- 2) Важким холодним сном спала земля, а високо над нею притаїлись зорі (М. Стельмах).
- 3) Хтось шарпнув за двері і вони розчинилися навстіж (Ю. Збанацький).
- 4) І раптом темінь неба осяяв яскравий спалах, і над землею загуркотів перший грім (Я. Гримайло).

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.
(Розділові знаки пропущено.)

1) Надвечір хмари опустилися нижче а тополі над селом повищали і набрали войовничого вигляду. 2) Олесь грядками вибрався на вигін і став чекати доки випустять школярів. 3) Біля школи грюкнули двері і діти товпами посунули по домівках. 4) На мосту Олесь дожидав Федько Тойкало. 5) На попоїж сказав ніяковіючи і втиснув Олесеві в руку подавлений теплий пиріг. 6) Олесеві не хотілось пирога але він зрадів примиренню і бажаючи віддарувати товариша хутенько занишпорив по кишнях дістаючи звідти духмяні верчики хмелю сухе листя різного карбування плетене з прядива та волів'ячої шерсті ремезяче гніздо схоже на башличок. 7) В селі ледь вечоріє а в сосні вже крони зімкнуло птьмою. 8) Олесь зупиняється і дерева завмирають.

(За Гр. Тютюнником.)

1. Укажіть номери складносурядних речень. Відповідь запишіть цифрою.

2. Укажіть номери складнопідрядних речень з єднальним відношенням. Відповідь запишіть цифрою.

3. Укажіть номер складносурядного речення, між частинами якого ставиться тире. Відповідь запишіть цифрою.

---

4. Укажіть номер складносурядного речення із значенням одночасності подій. Відповідь запишіть цифрою.

5. Серед речень 1–5 знайдіть складносурядне речення з протиставним відношенням. Відповідь запишіть цифрою.

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Складнопідрядним називається таке складне речення, у якому одне просте речення за змістом граматично залежить від іншого і з'єднується з ним за допомогою підрядного сполучника або сполучного слова.

Складнопідрядне речення складається з **головного речення** і одного (найчастіше) **підрядного**.

Головне речення завжди граматично провідне у складнопідрядному, незалежне, від нього у більшості випадків можна поставити питання до підрядного речення, яке пояснює один із членів головного речення або стосується головного речення в цілому: *У Переяславі й досі росте акація (яка?), яку посадив Шевченко.*

Підрядне речення може стояти перед головним, після нього і всередині нього.

Виділяють два види складнопідрядних речень:

— **нерозчленованої структури** — підрядне речення пояснює, конкретизує в головному окреме слово: *В небі ластівка мріє далека (яка ластівка?), що на крилах весну принесла (В. Сосюра). Той дає раду (хто саме?), хто знає правду.*

— **розчленованої структури** — об'єднує речення, в яких підрядне пояснює головне речення в цілому: *Якщо умієш бруднити, то умій і чистити. Над товаришем не смійся, бо над собою заплачеш.*

До складнопідрядних речень нерозчленованої структури належать:

- 1) означальні;
- 2) з'ясувальні;
- 3) способу дії;
- 4) міри або ступеня.

До складнопідрядних речень розчленованої структури:

- місця;
- наслідку;
- мети;
- допустові;
- причини;
- порівняльні;
- умови;
- супровідні.

Підрядні місця і часу іноді можуть пояснювати і окреме слово.

Підрядні сполучники і сполучні слова

Підрядні сполучники бувають простими: *що, щоб, бо, як, чи, ніби, мов, ніж, хай, якщо, якби* та ін. і складеними: *тому що, через те що, дарма що, незважаючи на те що* та ін. Сполучники не є членами речення, вони тільки поєднують підрядне речення з головним.

Сполучні слова — це слова значущі. Вони не тільки пов'язують підрядне речення з головним, а й виступають членом підрядного речення:

Хто питає, той не блудить. Сполучне слово *хто* виконує роль підмета.

Роль сполучних слів виконують відносні займенники і прислівники: *хто, що, який, чий, котрий, де, куди, звідки, чому* та ін.

Займенник *що* може бути і сполучником, і сполучним словом. Якщо слово *що* умовно можна замінити словом *який, яка, яке, які*, то це — сполучне слово: *Тут є все, що (яке — спол. слово) серцю треба.* Панас сказав, *що* (сполучник) знову загляне.

Розділові знаки між головним і підрядним реченням

На письмі підрядне речення відділяється комою від головного або виділяється комами, якщо стоїть всередині головного: *Хто рано встає, тому Бог дає. Про те, щоб пуститись в дорогу, не було і гадки.*

Основні види підрядних речень

За значенням і будовою розрізняють три основні види складнопідрядних речень:

- 1) з підрядними означальними;
- 2) з підрядними з'ясувальними;
- 3) з підрядними обставинними.

Підрядні означальні — відповідають на питання *який?* і залежать від члена речення у головному, вираженого іменником або іншим словом у значенні іменника: *Я честь віддам титану Прометею (якому?), що не творив своїх людей рабами (Леся Українка).*

Розрізняють: **підрядні займенниково-означальні**, які пояснюють член головного речення, виражений не іменником, а займенниками *той, такий, усе, кожний*, вжитими у значенні іменника: *У пошані той у нас, хто працює вміло.*

Підрядні з'ясувальні — відповідають на відмінкові питання і уточнюють зміст тих слів у головному реченні, які означають різні вияви сприйняття, мислення (*міркувати, згадувати, вирішувати*), мовлення (*говорити, відповідати, просити*), почуття (*радіти, бажати, щасливий, шкода*): *Я бачив (що?), як вітер березу зломив. Він не помітив (чого?), як минув день. Люблю (що?), як співають.*

Підрядні обставинні — відповідають на ті самі питання, що й обставини у простому реченні, і поділяються на підрядні *способу дії, ступеня, порівняльні, місця, часу, причини, наслідкові, мети, умовні і допустові.*

Підрядне	Значення підрядного	Питання до підрядного	У голов-ному вказієне слово	У підрядному		Приклади речень
				підрядний сполучник	сполучне слово	
означальне	Див. вище	який? яка? яке? які?	той, такий	що, щоб, мов, як, ніби, наче, неначе	який, котрий, чий, де, куди, звідки, коли, як, що, хто	Нещасна людина, що зрікається рідної мови. Усі, хто тільки міг, висипали з вагонів. Це був час, коли в санаторії відпочивали.
з'являльне	Див. вище	хто саме? що саме?	той	що, як, щоб, ніби, мов, наче, чи	що, хто, який, чий, де, котрий, як, куди, коли	І всі ми вірили, що своїми руками розбіємо скалу (І. Франко). У кого серце мудрістю багате, тому глибини всякі перейти (А. Малишко). Ніхто не знав, коли випаде сніг.
місія	Вказують на місце або на пряму дію, про яку говориться в головному реченні	де? куди? звідки?	там, скрізь, туди, звідти	-	де, куди, звідки	Екскурсанти підійшли туди, де стояв автобус. Звідти, звідки показалає блискавка, суцупи хмари (П. Мирний).
часу	Вказують на час дії, про яку говориться у головному реченні	коли? відколи? як довго? з якого часу? доки?	завжди, до тих пір, тоді як	як тільки, скоро, ледве, після того як, у той час як	коли, відколи, поки, доки, щойно	Коли ми повертались додому, була вже ніч. Ще не встигло сонце піднятися, як усі вже були на ногах. Коли не їдь, то все підпирай воза спиною.

способу дії	Вказують на спосіб дії	як? яким спосібом?	так	що, як, ніби, мов, немов, наче, ніж	як	Але раптом <u>усе так закрутилось</u> , що Віктор <u>ледве встиг сховатись</u> . А злива <u>так само почала відходити</u> , як і надійшла (М. Стельмах).
ступеня і мри	Вказують на ступінь або міру вияву ознаки	у якій мірі? наскільки?	стільки, настільки	щоб, ніби, чим – тим, що	скільки, наскільки	Як <u>дбаєш, так і маєш</u> . Так <u>місячно</u> , що хоч голки збирай. Справа <u>настільки ясна</u> , що навряд чи потрібне обговорення. Цьм <u>день коротший</u> , тим довша ніч.
порівняльні	За допомогою порівняння пояснюють зміст головного речення	як? як саме? подібно до чого?	стільки	як, мов, наче, ніж, неначе, ніби, нібито	скільки, наскільки	Душа моя <u>розкрита для кожного</u> , як <u>квітка для роси</u> (М. Коцюбинський). А тепер у серці <u>щось тремтить і грає</u> , як <u>тремтить на сонці гілка золота</u> (М. Рильський).
мети	Вказують на мету того, про що говориться в головному реченні	для чого? з якою метою? нащо?	для того, з тим	щоб, для того щоб, з тим щоб, аби	–	Ми у світ <u>покликані для того</u> , щоб <u>усе зробити навпаки</u> (Кисельов). Для того, щоб <u>лобити власний народ</u> , не треба нам <u>ненавидіти інший</u> (О. Кобилянська).

Прийняття	Вказує на причину, що викликає дію головного речення	чому? через що? з якої причини?	тому, від того	бо, тому що, через те що, оскільки, від того що	Мали стати по черзі, бо хтось один мав підтримувати вогонь. Я таки прийду тому, що там Андруї.
Умови	Вказують на умову, за якої відбувається чи може відбутися те, про що говориться в головному реченні	при якій умові? за якої умови?	тоді, тоді б, на випадок	якщо, коли б, коли, якби, як	Якби були такі тюрми, то всі б зволі пішли жити до тюрми (І. Бягалий). Як нема чого їсти, то ї святій забунтує (В. Винниченко).
Допустив	Вказують на факти, які могли б перешкодити тому, про що говориться в головному реченні	незважаючи на що?	незважаючи на те	хоча, хоча, дарма що, незважаючи на те що	Хазяйка підфарбовує цюки, дарма що стара (М. Хвильовий). Христя така маленька дівчинка, хоч їй і двадцять шість літ (М. Хвильовий).
Наслідкові	Вказують на наслідок того, про що говориться в головному реченні	–	–	так що	Зима холодна, так що палити прийдеться дового. Ставок обмілів, так що рибу ловили руками.

Складнопідрядні речення з кількома підрядними

Складнопідрядні речення з двома і більше підрядними за характером взаємозв'язку головного і підрядного речень поділяються на такі види:

- 1) складнопідрядні речення з послідовною підрядністю;
- 2) складнопідрядні речення з однорідною підрядністю;
- 3) складнопідрядні речення з неоднорідною підрядністю.

Послідовна підрядність — це така підрядність, при якій перше підрядне речення залежить від головного, а решта — послідовно одне від одного. При ньому підрядне речення, до якого відноситься інше підрядне, стає головним по відношенню до нього:

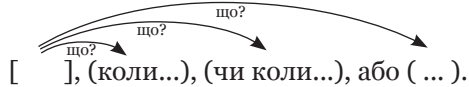
Утомившись, вони забирались на біле каміння і лячно зазирали звідти в прірву, з якої стрімко підіймався у небо чорний привид гори і дихав синню, що не хтіла тануть на сонці (М. Коцюбинський). Схема цього речення:

Однорідна підрядність — це така підрядність, коли два і більше підрядних речень відносяться до одного і того ж слова в головному реченні і відповідають на одне і те ж питання:

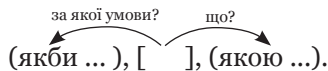
Неприємно, коли н'явка впирається в жижку, чи коли гавкають на тебе чужі пси, або гуска сичить коло ніг... (О. Довженко).

Схема цього речення:

Неоднорідна підрядність — підрядні речення відповідають на різні питання (належать до різних видів підрядних речень) або ж відносяться до різних членів головного речення:

Якби артилерійський технік був говіркіший, він розповів би, якою дорогою ціною здобула дивізія ту золоту далеку сопку (О. Гончар). Схема цього речення:

Розділові знаки у складнопідрядному реченні з кількома підрядними

При підрядних однорідних реченнях розділові знаки ставляться подібно до того, як і при однорідних членах речення.

1. Між однорідними підрядними реченнями, не з'єднаними сурядними сполучниками, **ставиться кома**: *Розкажи, як за горою сонечко сідає, як у Дніпра веселочка воду позичає (Т. Шевченко).*

2. Між однорідними підрядними реченнями, які з'єднані неповторюваними сполучниками сурядності *і, й, та*, **кома не ставиться**: *Коли кінчається довгий день і гостра спека змінюється м'яким атласним літєплом, на токах запалюють електричні ліхтарі (О. Гончар).*

3. Якщо підрядні однорідні речення поширені і не з'єднані між собою сурядними сполучниками, то вони можуть відділятися одне від одного **крапкою з комою**: *Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняло вашим очам виміряти їх вздовж і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське: де синє небо, побратавшись з землею, розгортає над нею своє блакитне шатро (П. Мирний).*

Синтаксичний розбір складнопідрядного речення

Схема розбору

1. Записати речення. Зазначити, що воно складне.
2. Схарактеризувати все речення за метою висловлювання та інтонацією.
3. Визначити кількість простих речень, що входять до складного, смислові відношення між ними.
4. Указати головне і підрядне речення.
5. Визначити вид підрядного, указати засоби його зв'язку з головним.
6. Пояснити вживання розділових знаків.
7. При потребі – проаналізувати структуру складових частин.
8. Накреслити схему речення.

Зразок розбору

В таку добу під горою, біля того гаю, що чорніє над водою, щось біле блукає (Т. Шевченко).

(Складне, розпов., неокл., складнопід. з підр. означальним; складається з 2-х частин, зв'яз. сп. сл. *що*. 1-а частина – гол. реч. – двоск., повне, пошир., ускладнене відокр. обстав.; 2-а частина – підр. реч. – двоскл., повне, пошир.)

[... ім., ^{якою?} (що ...), ...].

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Укажіть складнопідрядне речення.

1) Думається батькові, чи то часом не син пролетів та й розписався тасмою в небі над рідним вранішнім степом (О. Гончар).

2) У різну пору року дня лютневий сніг цвіте по-різному, проте зараз, ополудні, розцвів чи не найяскравіше (Є. Гуцало).

3) Миттю старий одстєбнув геть лижви і, наставивши коляку, як спис, гайнув уперед (І. Багряний).

4) Частіше задувають вітри з півночі, і сива трава на солончаках біжить, як вода (О. Гончар).

2. У якому складнопідрядному реченні засобом зв'язку є сполучник?

1) Я дивився й слухав цю осінню картину, що мала заворожуючий зоровий та звуковий ряд і поволі ступав схилом яру (Є. Гуцало).

2) Звідси добре було видно поле, смужку зрізаних соняшників під горою і ліс, що вже починав жевріти (Гр. Тютюнник).

3) Твоя душа готова вмістити в собі все, що вміщає в собі душа Княжої гори (Є. Гуцало).

4) Йому думалося, що сьогодні у їхній хаті не світитиметься (Гр. Тютюнник).

3. У якому складнопідрядному реченні засобом зв'язку є сполучне слово?

1) Грицько побачив, що Семен рве ягоди, і зупинився (Б. Грінченко).

2) Білостінна батьківська хатино, всюди усміхаються мені соняхи далекого дитинства, що садила мама при вікні (В. Олешко).

3) Тепер Нимидорі здавалось, що вона пурхнула на якийсь широкий без краю степ... (І. Нечуй-Левицький).

4) Ніколи не думайте, що ви вже все знаєте (І. Павлов).

4. Яке з наведених речень є складнопідрядним з підрядною частиною місця?

1) Я мрію так життя прожити, щоб кров і піт віддати землі своїй (М. Стельмах).

2) Як завітнуть у квітні садочки, не надивишся ти на сади (П. Ксенко).

3) І скрізь, де генія сіяє слава, Франкові нашому — земний уклін! (М. Рильський).

4) Полетіла б я до хмари, коли б крильця мала (Нар. тв.).

-
5. Укажіть складнопідрядне речення із з'ясувальною частиною.
- 1) Усе, що йти нам заважає, зумій одкинути в путі (*А. Малишко*).
  - 2) Як добре, коли світиться вогонь у хаті друга (*М. Рильський*).
  - 3) Пісенність Шевченкової лірики настільки приваблива і природна, що багато його поезій стали народними піснями (*О. Гончар*).
  - 4) Як сумно тій людині жити, яка в житті не знала суму (*М. Рильський*).

6. Укажіть складнопідрядне речення з підрядним означальним.
- 1) Мені ввижається, як в тихім, ріднім колі старий дідусь навча своїх онуків (*Леся Українка*).
  - 2) Хліб любить, щоб його шанували (*Г. Кривда*).
  - 3) Я хочу жити так, щоб серце билось в такт з гарячим серцем рідного народу (*В. Кузьменко*).
  - 4) Люди, які жертвують усім для інших, творять святу справу (*П. Загребельний*).

7. Яке з наведених речень є складнопідрядним з підрядною частиною умови?

- 1) Пригадай собі голос матері, як хочеш почути совість (*Д. Павличко*).
- 2) Гни дерево, поки молоде, навчай дітей, поки малі (*Нар. тв.*).
- 3) Поет не боїться від ворога смерті, бо вільна пісня не може умерти (*Леся Українка*).
- 4) Щоб тих щасливих днів не загубити, потрібно працювати цілий рік (*Д. Павличко*).

8. Яке з наведених речень є складнопідрядним з підрядною порівняльною частиною?

- 1) Де робить машина, не згине й зернина (*Нар. тв.*).
- 2) Вона була зодягнена так, немов тільки оце повернулася з далекої дороги (*О. Гончар*).
- 3) А тепер у серці щось тремтить і грає, як тремтить на сонці гілка золота (*М. Рильський*).
- 4) Тепер шукаєш з даліни ту стежку, яка б тебе додому привела (*Г. Тарасюк*).

9. Укажіть складнопідрядне речення з підрядною частиною часу.

- 1) Де рідний край, там і під ялиною рай (*Нар. тв.*).
- 2) Коли біда докучить, то й розуму научить (*Нар. тв.*).
- 3) То не любов, яка не вміє бажати іншому добра (*Р. Третяков*).
- 4) Як я малим збирався навесні піти у світ незаними стежками, сорочку мати вишила мені червоними і чорними нитками (*Д. Павличко*).

---

10. Яке з наведених речень є складнопідрядним з підрядною частиною мети?

1) Щоб зірвати одну квітку, треба виростити десять (*В. Сухомлинський*).

2) Серед тих, хто пішки ходить, теж люди різні є: і безкрилі, і крилаті (*О. Гончар*).

3) Добре того вчити, хто хоче знати (*Нар. тв.*).

4) Я не збагну ніколи, як вмістилось моє життя в маленькім слові хліб (*Д. Павличко*).

11. Знайдіть складнопідрядне речення з підрядною допустовою частиною.

1) Нам доти ходить молодими, поки живуть матері (*В. Базилевський*).

2) Моя мати не бачила моря, хоч в очах мала море синє... (*Т. Севернюк*).

3) Український хліб тому такий смачний, що він завжди замішаний на пісні (*Є. Летюк*).

4) Наша відповідальність за хліб потрібна, бо він усьому голова (*М. Подолян*).

12. Укажіть складнопідрядне речення з підрядною наслідковою частиною.

1) Ми вже так знали одне одного, що навіть думки одне одного вгадували безпомилково (*О. Гончар*).

2) А переманювати навіть пташину не можна, бо тоді не буде вірності на світі (*М. Стельмах*).

3) Здоровенний дуб розлігся, розширився своїм кострубатим гілям, так що аж темно під ним (*М. Коцюбинський*).

4) Життя тільки тоді має сенс, коли людина створює нове, красиве, хороше в ім'я щастя людства (*В. Собко*).

13. Скільки підрядних частин у поданому складнопідрядному реченні?

Коли ж приходив Онисько, чоловіки співали вдвох, виводячи чогось старовинного, що неодмінно будить у похилих селян рясні спогади про роменські рушники в кутку на образах, завзяту різдвяну бійку посеред річки, дівочі сорочки, тісенько вишиті на рукавах чорним або калиновим хрестиком, та гнучкі вербові кладки через рови з весняною водою, що й досі ділять старе українське село на кутки й прикутки (*Гр. Тютюнник*).

1) 4;   3) 3;

2) 5;   4) 2.

---

14. Укажіть складнопідрядне речення з однорідною підрядністю.

1) Залишу я синові у спадок батьківське терпіння і хоробрість, щоб збагнув із вдячністю нащадок, як життя плекалося і добрість (Д. Луценко).

2) Коли притомить нас дорога, нап'ємось грому молодого, як п'ють з беріз холодний сік (Є. Гуцало).

3) Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, змалюй дуби, могутні і крилаті, котрі од вітру гнуться до землі (Л. Костенко).

4) Данило думає про те, що незабаром настане зима і йому треба буде щовечора, натягнувши на плечі кожух та прихопивши рушницю, йти на колгоспні ферми сторожувати худобу (Гр. Тютюнник).

15. Укажіть складнопідрядне речення з неоднорідною підрядністю.

1) Вперше підняли на соборі руку князі, що вийшли з тої самої Суздальської землі, де колись княжив творець Софії Ярослав Мудрий (П. Загребельний).

2) Данило відсунув двері, вдихнув сирій погрібній п'їтми, напоєної духом підіпрілого сіна й торішнього акацієвого насіння, що лишилося не висіяним, і сів на поріжку, відчуваючи, що вже ніколи в світі не піде звідси... (Гр. Тютюнник).

3) Це починалось тоді, коли на лужках і левадах затоплений латоч прямо в барвінковій воді засвічував свої весільно-золоті свічада, а з лісу обзивалася зозуля (М. Стельмах).

4) Я допускаю, що в мені живе душа коня, бо на зелені трави мене весною тягне, хоч під осінь люблю я в білім золоті вівса купатися (Д. Павличко).

16. Укажіть складнопідрядне речення з послідовною підрядністю.

1) Кожен козак, що йде в степи, зав'язує собі вузлик з порохом на той випадок, коли не зможе розвести вогню (Ю. Мушкетик).

2) Несло то гілку рододендрона, то цупкий вінок з якихось дивовижних трав та альпійських квітів, досі не бачених нею, таких, що ростуть лише там, високо в горах, у понадхмар'ї, де не буває й туманів... (О. Гончар).

3) Жінка говорила про льон, як вона сіяла його, як доглядала, як він гарно зацвів, потім задзвонив крихітними голівками і прослався по вересневих росах (М. Стельмах).

4) Увечері, коли западає сонце і надходить тінь, капає і розливається над селом лагідний дзвін (У. Самчук).

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.
(Розділові знаки пропущено.)

1) Більшість людей не може та й не намагається пояснити чому в тих чи інших випадках вони поведуться так а не інакше. 2) Хоча життя іноді й трясеться на вибоїнах все ж воно зрештою завертає на найжджені дідами-прадідами колії. 3) Штовхає його на цьому шляху так зване звичаєве право норми поведінки людей засновані на народних звичаях і досвіді предків. 4) У пошані були насамперед ті норми які спрямували життя в спокійне русло сприяли мирові й злагоді в суспільстві. 5) Звичаєве право потребувало своїх диригентів регулювальників охоронців. 6) Так якщо хтось випадково або зозла косив на чужому полі то потерпілий збирав односельців та представників сільської адміністрації для визначення збитків. 7) Винні могли бути покарані за вироком сходу, який керувався перш за все народною мораллю.

(За В. Супрунечком.)

1. Укажіть номер складнопідрядного речення з підрядною допустовою частиною. Відповідь запишіть цифрою.

2. Укажіть номер складнопідрядного речення з підрядною частиною умови. Відповідь запишіть цифрою.

3. Укажіть номер складнопідрядного речення з підрядною з'ясувальною частиною. Відповідь запишіть цифрою.

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Безсполучниковим складним реченням називається таке речення, у якому прості речення об'єднані за змістом та інтонацією без допомоги сполучників чи сполучних слів: *Лягло сонце за горою, зірки засіяли* (Т. Шевченко).

Безсполучникові складні речення з однорідними простими реченнями можуть виражати такі смислові відношення:

1) одночасність дій, явищ: *У печі палає полум'я, кипить вечеря.*

2) часову послідовність дій, явищ: *Минули літа молодії, повіяло холодним вітром безнадії.*

3) зіставлення (і протиставлення) змісту одного речення зі змістом іншого: *Грім гримить — земля тремтить. Не русалонька блукає — то дівчина ходить* (Т. Шевченко).

Безсполучникові складні речення з неоднорідними простими реченнями за характером їх смислових відношень поділяються на такі види:

1) умови (одне речення вказує на умову, а друге — на наслідок): *Прийде вечір — всі вулиці аж гудуть піснями (С. Васильченко).*

2) наслідку (одне речення вказує на причину, а друге — на наслідок): *Вітер війнув — листя з клена жовте, жовтаво-золоте полетіло (П. Тичина).*

3) часу (можна додати сполучник коли): *Вернувся він — вже смеркло.*

4) пояснення (наступне речення пояснює попереднє): *У лісі дзвеніли пилки й лунали удари сокир — то будувались нові будівлі (Ю. Збанацький).*

5) причини (наступне речення вказує на причину дії в попередньому): *Далеко на сході стало червоніти небо: сонце сходило (О. Маковей).*

Розділові знаки у безсполучниковому реченні

Кома	Крапка з комою	Тире	Двокрапка
<p>1) Одночасність дій: [ ], [ ], [ ]. <i>Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють, між ярами над ставами верби зеленіють (Т. Шевченко).</i></p> <p>2) Послідовність дій: [ ] [ ], [ ] [ ]. <i>Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє (Т. Шевченко)</i></p>	<p>Віддаленість у змісті, поширеність частин складного речення: [ ]; [ ]; [ ]; [ ]. <i>На землю вже тихий скрізь вечір лягає; з високого неба вже місяць сіяє; затихла і пташка, і людська розмова, мовчить, не шепоче зелена діброва (Б. Грінченко)</i></p>	<p>1) Протиставлення, зіставлення: (а, але, зате, проте, однак): [ ] – [ ]. <i>Ще сонячні промені сплять – Досвітні огні вже горять (Леся Українка).</i></p> <p>2) Час, умова: (якщо ... то, коли ... то) [ ] – [ ]. <i>Зима без снігу – літо без хліба. Зійде сонце – Катерина по садочку ходить (Т. Шевченко)</i></p> <p>3) Причина – наслідок: (тому, адже) [ ] – [ ]. <i>Вдаримо гучними дзвонами – всесвіт обійде луна (В. Чумак)</i></p>	<p>1) Пояснення: (а саме) [ ]: [ ]. <i>Про вирій знав я із дитячих літ: птахи летять у теплий дальній світ (Ющенко).</i></p> <p>2) Доповнення: (і побачив; і почув; і зрозумів, і відчув, що) [ ]: [ ], [ ]. <i>Роздивився: порожньо в коридорі, двері до класів порозчинювані (Сергійчук).</i></p> <p>3) Причина: (бо, тому що, через те що) [ ]: [ ]. <i>Як задрю я тій білій хмарці: вона пливе у далечінь (І. Муратов)</i></p>

Синтаксичний розбір безсполучникового складного речення

Схема розбору

1. Схарактеризувати речення в цілому за метою висловлювання та інтонацією.
2. Указати граматичні основи простих речень.
3. Визначити характер смислових відношень між частинами.
4. Пояснити розділові знаки.
5. Схема будови речення.

Зразок розбору

Пахне корою, лугом, травою — духом землі душа моя повниться
(*М. Сингаївський*).

(Речення розпов., неокл., скл. безсполуч., складається з двох неодн. частин; перша частина вказує на час дії в другій. 1-а частина — односкл., безос., повне, пошир., з однор. додатками. 2-а частина — двоскл., повне, пошир.).

[   ] — [   ].

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Укажіть безсполучникове складне речення.
  - 1) Чорнокрилі розбишаки відлітають геть, сердито та хрипко перемовляються між собою (*Гр. Тютюнник*).
  - 2) Літа мої молодії марно пропадають, очі плачуть, чорні брови од вітру линияють (*Т. Шевченко*).
  - 3) Із-за лісу, з-за туману місяць впливає, червоніє круглолиций, а не сяє (*Т. Шевченко*).
  - 4) На подвір'ї Сашко приглянувся під вікнами знову, прокрався до груші, почепив на сучок ножа, тихо обмів віником валянки (*М. Вінграновський*).

2. Укажіть безсполучникове складне речення, частини якого вказують на одночасність дій або явищ.
  - 1) Скрипне хвіртка, висунеться з неї дитяча голівка, стригне очима по вулиці (*Гр. Тютюнник*).
  - 2) Забудеш рідний край — тобі твій корінь всохне (*П. Тичина*).
  - 3) Веселі діти йдуть до школи, їх голосів дзвенить прибіій (*В. Сосяра*).
  - 4) По один бік жито шепоче тяжке, по другий бік льон гріє на сонці свої голівки (*Гр. Тютюнник*).

---

3. Укажіть безсполучникове складне речення, частини якого виражають часову послідовність дій або явищ.

1) Садок вишневий коло хати, Хрущі над вишнями гудуть, Плугатарі з плугами йдуть, Співають ідучи дівчата... (Т. Шевченко).

2) Спочатку попримовкали коники, тоді шелеснуло листя, потім знову запала тиша (Ю. Смолич).

3) Жайворонки дзвенять у синьому небі, пшениця колосом шумить на полях від Полісся до Приазов'я (А. Малишко).

4) Вовків боятися — у ліс не ходити (Нар. тв.).

4. Укажіть безсполучникове складне речення, у якому зміст обох простих речень протиставляється або зіставляється.

1) Поглянув я на ягнята — Не мої ягнята! Обернувся я на хати — Нема в мене хати! (Т. Шевченко).

2) Надворі усе залито ясним засліплюючим сяйвом, бадьоро цвірінькають горобці (М. Івченко).

3) Буде вода — буде все (О. Гончар).

4) Облітають квіти, обриває вітер пелюстки печальні в синій тишині (В. Сосюра).

5. Укажіть безсполучникове складне речення, у якому друга частина розкриває або доповнює зміст першої.

1) Зовні софора трохи схожа на акацію, тільки молоді її гілки навмисне покрутують та пов'яжуть (О. Гончар).

2) Тут срібно жебонить синя-синя долинкова вода, я нахилиюсь до неї, п'ю її спів і прислухаюсь до шелесту отави (М. Стельмах).

3) Мрячився дощ, при горі-долині миготіло село, гуркотів у небі високий літак (М. Вінграновський).

4) Вони були зодягнені чистенько і просто: дівчатка ходили в спідничках з блузочками, хлопці — в широченних, відпрасованих штанах (Г. Тютюнник).

6. Укажіть безсполучникове складне речення, у якому друга частина повідомляє причину того, про що говориться в першій частині.

1) Квіти латаття білого мають цікаву біологічну особливість: в хорошу погоду вони відкриваються вранці десь годині о сьомій і закриваються під вечір близько п'ятої-шостої години (Б. Заверюха).

2) У корови були різні роги: один, довгий, красиво вигнутий, стримів угору, другий, скручений у бійці, ліз прямо в око (Гр. Тютюнник).

3) Йти йому з лісу не хочеться: звук тут за літо серед зеленого шуму дерев, тиші та ясного сонечка (Гр. Тютюнник).

4) У неї була лиш одна думка: як би не стрінуги лісничого (Є. Ярошинська).

---

7. Укажіть безсполучникове складне речення, між частинами якого треба ставити кому.

1) Навіть Віталік трохи торопіє ні живої душі ніде немає (*О. Гончар*).

2) Розлучатись важко, розлучатись мушу я зеленим Карпатам залишу свою душу (*М. Волощак*).

3) Чисте сумління маєш спокійно спати лягаєш (*Нар. тв.*).

4) У парку безлюдно весь парк ще нагрітий після спекотного дня (*О. Гончар*).

8. Укажіть безсполучникове складне речення, між частинами якого треба поставити тире.

1) Підніми тільки очі угору знову станеш ти наче дитя (*М. Богданович*).

2) Не забувай добре ім'я цінніше за найбільше багатство (*З Біблії*).

3) Нема чого печалитися всує чимало бід минуле і мине (*І. Гнатюк*).

4) Вітер з гаєм розмовляє, шепче осокою пливе човен по Дунаю один за водою (*Т. Шевченко*).

9. Укажіть безсполучникове складне речення, між частинами якого треба поставити двокрапку.

1) Вечірня хмарина розтанула в небі упала зоря за крутий небосхил (*В. Куликов*).

2) Глянеш в плесі відбиті справжні зорі небесні (*Д. Білоус*).

3) На світі складно все і просто заходить сонце, щоб зійти (*З. Кучерява*).

4) Бузково пахне вечорова тиша садками ніч крадеться у село (*С. Жадан*).

10. Укажіть безсполучникове складне речення, у якому треба поставити крапку з комою.

1) Небо над Києвом висіло похмуре беззоряне принишкле воно теж ждало чогось лихого тяжко дихалося під таким небом город був наче накритий ним здавалося все має тут задихнутися ще до ранку (*П. Загребельний*).

2) В житах заблудилась дорога нагорбатились верби над нею за ними прокльовуються зорі (*М. Стельмах*).

3) Повалило снігом потонули в ньому хати і дерева невидима собачня потягнула свої зморені голоси по своїх домівках (*М. Вінграновський*).

4) Тут уже зблискували вогні чулися людські перегуки й перемови гототіло полум'я в печах роздмухувалися гони в кузнях (*П. Загребельний*).

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Агал витягнув із шкіряних піхов гострого довгого ножа, прицілився й метнув у кибитку, що стояла кроків за тридцять. 2) Ніж застряг у дошці на палець, вона тріснула й розкололась. 3) Так, у нього рука тверда і око зірке – нехай вороги стережуться. 4) Минув ще тиждень. 5) Тепер Борисфен був на відстані триденного переходу. 6) Далі табуни й отари не йшли: тут починалися володіння скіфів-хліборобів. 7) Після обіду на вигоні біля Агалової кибитки всі зібралися на захоплююче видовисько: молоді пастухи об'їжджали коней.

(За Р. Самбуком.)

1. Укажіть номер безсполучникового складного речення, частини якого синтаксично рівноправні. Відповідь запишіть цифрою.

2. Укажіть номер безсполучникового складного речення, у якому друга частина розкриває зміст першої. Відповідь запишіть цифрою.

3. У якому безсполучниковому складному реченні друга частина називає причину дії, про яку повідомляє перша частина? Відповідь запишіть цифрою.

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

У складному реченні можуть поєднуватися різні види зв'язку: сурядний і підрядний, сполучниковий і безсполучниковий.

Складні речення із сурядним і підрядним зв'язком

Такі речення можуть мати різну будову:

1. Від одного з речень, з'єднаних сурядним зв'язком, залежить одне або кілька підрядних: *Жито посіяно сівалкою, і я не звожу очей з міжрядь, які під зеленим дашком своїм біжать кудись в сутінь буйного травостою (Сенченко)*. Схема цього речення:

[ ], і [ ], ^{яких?} (які ...] .

2. Кожне з речень, з'єднаних сурядним зв'язком, має залежне від нього підрядне речення: *Розпухле вухо Тимка, на якому засохла кров, кинуло Орісю в жар, і їй хотілося торкнутися до нього пальцями, щоб зняти з нього біль...* (Г. Тютюнник). Схема цього речення:

$\begin{array}{c} \text{яке?} \\ \curvearrowright \\ [\dots, (\text{на якому}),], \text{ і } [\quad], \text{ щоб } (\quad). \end{array}$

3. Два чи кілька речень, з'єднаних сурядним зв'язком, мають спільне підрядне: *Тільки що Марія розпалила в печі й приставила горщики, у вікнах замиготіла чорна смушева шапка й блиснули чорні брови* (І. Нечуй-Левицький). Схема цього речення:

$\begin{array}{c} \text{що?} \\ \curvearrowright \\ \text{Тільки що } (\quad), [\quad], \text{ й } [\quad]. \end{array}$

Між двома сурядними реченнями, з'єднаними сполучниками **і(й)**, **та(і)**, якщо вони мають спільне підрядне, **кома не ставиться**.

Складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком

Одні прості речення в складних можуть об'єднуватись між собою сполучниками, а інші — без їхньої допомоги (лише за змістом та інтонацією). Такі складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком поділяються на три основні різновиди:

1. Складні речення зі сполучниковим сурядним і безсполучниковим зв'язком: *Весняне сонце ще не було пекуче, воно лише приємно пригрівало живим теплом, і степ дихав вільготно* (О. Гончар). Схема цього речення:

[ ], [ ], і [ ].

2. Складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком: *А я додаю: любити можна поезію в добу ракет, бо, дивна річ, людина кожна якоюсь мірою поет* (М. Рильський). Схема цього речення:

$\begin{array}{c} \text{чому?} \\ \curvearrowright \\ [\quad]: [\quad], \text{ бо } (\quad). \end{array}$

3. Складні речення зі сполучниковим підрядним та безсполучниковим зв'язком: *Золота порохівниця місяця порошила трави голубим пилом, і здавалось козакові, що у степу ворухиться щось, іржуть чийсь коні, і не сиділося старому, свербіла рука до шаблюки*. Схема цього речення:

$\begin{array}{c} \text{чому?} \\ \curvearrowright \\ [\quad], \text{ і } [\quad], \text{ що } (\quad), (\quad), \text{ і } [\quad], [\quad]. \end{array}$

Синтаксичний розбір складного речення з різними видами зв'язку

Схема розбору

1. Схарактеризувати речення в цілому за метою висловлювання та інтонацією.

2. Визначити кількість простих речень (за кількістю граматичних основ).
3. Проаналізувати смислові зв'язки між простими реченнями.
4. Охарактеризувати засоби синтаксичного зв'язку.
5. Обґрунтувати вживання розділових знаків.
6. У разі потреби — проаналізувати структуру окремих складових частин.
7. Схема будови речення.

Зразок розбору

Настане день, настане час – і розіллється знов медами земля, що освятив Тарас Своїми муками-ділами... (М. Рильський).

Речення розпов., неокл, з безсполуч. та сполуч. сур. і підр. видами зв'язку; складається з 4-х частин: перша і друга – однор. частини безсполуч. речення, між 2 і 3 – суряд. єднальний зв'язок, між 3 і 4 частинами – підрядний; 1 і 2 речення – двоскл., повні, непошир.; 3-є – головне – двоскл, повне, пошир.; 4-е – підр. означ. – двоскладне, повне, поширене.

[ ], [ ] – і [ ], [що ...].

↑
яка?

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Укажіть складне речення з різними видами зв'язку.

1) Вітер підганяв їх на снігових белебнях, але як тільки вони скочувались у яр, Сіроманцеві доводилося похекати та попріти (*М. Вінграновський*).

2) Я довго лежу і слухаю, як дзвонить у такт дзвонів степу мое серце (*Г. Косинка*).

3) Михайло якраз натрапив на ту розмову чи суперечку, встряв у неї й почав доводити інспекторові, що він не має права лаяти учнів, і сказав щось образливе для самого інспектора (*Олена Пчілка*).

4) Проте маленька пташина, ця пухнаста кулька життя, що майже цілком уміщалася в моїй жмені, виявилась завзятою і не хотіла без бою віддаватись (*Б. Антоненко-Давидович*).

2. Яке з речень складається з шести частин?

1) Перше, що побачив Клишко, коли розплющив очі, було велике, рівно обведене коло червоного сонця у вікні; воно світило мов крізь морок, і хлопчик став пригадувати, де він (*Гр. Тютюнник*).

2) Низькі чорні хмари, здавалося, стояли нерухомо, але по тому, як вони час від часу засмолювали негусті дрібні зорі і як ті зорі знову

ненадовго з'являлися, Климко здогадувався, що хмари біжать (*Гр. Тютюнник*).

3) Коли ступила між дерева, коли побачила, як по їхньому гіл्लю згори донизу ллється наче якийсь аж туманне сонячне проміння і як у тому промінні мінливо зблискує листя, коли почула вогкий, густий, прілий запах лісу, — всміхнулась, і вже, здається, весь день ота усмішка не сходила з її уст (*Є. Гуцало*).

4) Поза центральною вулицею, де світять чотири газові ліхтарі на все місто, скоро зайде ранній осінній вечір, лягає непроглядна тьма, яку не можуть здолати кволі вогники гасівок, що тьмяно поблискують крізь вікна старосвітських одноповерхових будиночків (*Б. Антоненко-Давидович*).

3. Яке складне речення поєднується сурядним і підрядним зв'язком?

1) Ще дивен дим, і хата ще казкова, і ще ніяк нічого ще не звучить (*Л. Костенко*).

2) Ось мати ступила вбік, і тепер кругла таріль сонця засріблилась у густій блакиті, а довкола материної голови вже не іскрився й не мерехтів німб (*Є. Гуцало*).

3) А тобі якусь хвилю здавалося, що зараз ось іде вона мимо криниці, під яблунею, а отой німб таки світиться довкола її посіченої сивиною голови (*Є. Гуцало*).

4) Весну, либонь, зачарували, а тепер вона чекає й не може дочекатися на слово, яке відразу ж випустить її на волю (*Є. Гуцало*).

4. Яке складне речення поєднується безсполучниковим і сурядним зв'язком?

1) Йому здавалося, що живе споконвіку на цій безмежній, широкій землі: таке довге було життя, наповнене думами й спогляданнями великого таємничого світу... (*В. Малик*).

2) У далі човен поплив вільно, без весла, течія сама лагідно понесла його, щоб згодом десь винести на плеса відкриті (*О. Гончар*).

3) Небо чисте, на заході якісь дві-три хмари, а гримить на грозу (*М. Вінграновський*).

4) Сина мати будити не зважається: пізно ліг, хай ще поспить (*О. Гончар*).

5. Яке складне речення поєднується безсполучниковим і підрядним зв'язком?

1) Протягом усієї минулої зими я відчував: щось має статись у цьому світі, щось неминуче станеться (*Є. Гуцало*).

2) В'юниться стежка поміж очеретами, іде Єлька туди, куди сама стежка веде (*О. Гончар*).

---

3) Кияни, що зі своїх валів спостерігали за цим дикунським розгулом розбою та грабіжництва, здригнулися від думки, що й сам Київ може одного дня поділити долю Нижнього міста (*В. Малик*).

4) По горбах та долинах темніли юрти, горіли вогні, вешталися воїни, мчали гінці, ревли верблюди, іржали коні — і від усього цього у киян ставало тужно на душі (*В. Малик*).

6. Яке складне речення поєднується безсполучниковим, сурядним і підрядним зв'язком?

1) А малі хлопці йшли з рукавицею, в якій повно зерна: пшениці, жита, ячменю, вівса, гороху (*Р. Кобальчинська*).

2) За коліями, супроти депо, біля колодязя під дашком стояла черга з цеберками і коромислами, і той, хто тяг воду, довго крутив корбу: колодязь був глибокий.

3) Блищали од сонця стерні і ковила понад шляхом, сріблилася важка, обвішана разочками роси павутина (*Гр. Тютюнник*).

4) А навколо ні лялечки, всі жнивують у полі, теперішній годує рік (*М. Стельмах*).

7. Укажіть вид зв'язку між частинами речення.

Сонце і повітря лоскочуть щоки, а зелень ялинкових гілок виглядає з-під снігу так свіжо, що здається, наче надворі стоїть весна, одягнена у білі шати (*М. Коцюбинський*).

- 1) сурядний і безсполучниковий;
- 2) підрядний і безсполучниковий;
- 3) сурядний і підрядний;
- 4) сурядний, підрядний і безсполучниковий.

8. Укажіть вид зв'язку між частинами речення.

Ще сніг кругом, ще голі віти в дуба, і не курличуть в небі журавлі (*В. Сосюра*).

- 1) сурядний і безсполучниковий;
- 2) підрядний і безсполучниковий;
- 3) сурядний і підрядний;
- 4) сурядний, підрядний і безсполучниковий.

9. Укажіть вид зв'язку між частинами речення.

А там далі за річкою, що обставилася стіною темно-зеленого очерету, потяглося нив'я довгими поясами, розіслалися лани широкими килимами, ховаючи свої краї аж там, де земля зіходить з небом, де блакитний край неба зливається з темно-зеленою далечиною (*П. Мирний*).

- 1) сурядний і безсполучниковий;
- 2) підрядний і безсполучниковий;

-
- 3) сурядний і підрядний;
  - 4) сурядний, підрядний і безсполучниковий.

10. Укажіть вид зв'язку між частинами речення.

Люблю слухати, як гудуть бджоли, і стежити за їхнім дивним, улагодженим життям, адже немає комахи, шляхетнішої за цю: шелестить біля мого куреня торочкаста трава, під цей тихий, лагідний супровід перо моє пише легко і вільно, а в самому курені пахне медом і сухим зіллям: чебрецем, материнкою та рум'янком (*В. Шевчук*).

- 1) сурядний і безсполучниковий;
- 2) підрядний і безсполучниковий;
- 3) сурядний і підрядний;
- 4) сурядний, підрядний і безсполучниковий.

11. Укажіть скільки частин в поданому реченні.

І раптом зі мною щось сталося: й досі пам'ятаю той дивний момент, коли все ніби освітілося коротким спалахом і ніби завмерло: люди, будинки, потужний гнейсовими плитами хідник, бруківка, і я раптом зрозумів, що все починається для мене звідси, хоч навколо й нема особливої екзотики, а все пронизливо реальне (*В. Шевчук*).

- 1) 6;
- 2) 7;
- 3) 8;
- 4) 9.

12. Укажіть речення з різними видами зв'язку, яке відповідає такій схемі:

[ ], [ ], [ ], і [ ], і [ ], (щоб ...).

1) Сірі тумани клубились над нашою землею, брудні та важкі хмари вистилали високе небо, холодний вітер переганяв їх з одного боку на другий, і від його подиху коли-не-коли розривалась ота брудна запона, і з-під неї крадькома визирав невеличкий крайок блакитного неба, щоб через хвилину знову покритися хмарою, потонути у її сірій безодні... (*П. Мирний*).

2) Степ, струснувши з себе росу та зігнавши непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим кольором, висока трава починає гнутись, хилитись, поверх неї тільки гарячий вітер гуляє та сонце розсіває своє пекуче, іскристе проміння (*П. Мирний*).

3) Вночі страшно було глянути на те: чорне небо, як розпечене залізо, червоніє, криваве зарево на всю округу світить та сяє, панський двір і Одрада сумно позирають на те вогненне море, бездужні що-небудь зробити, як-небудь допомогти горю. Собаки глухо виють, налякані невиданим дивом, і їх глухі заводи сумом та жалощами розносяться по всіх усядах (*П. Мирний*).

4) Виють і в'ються мотками безконечних, поплутаних білих дротів завірюхи, мигтять запопорошені снігом людські постаті, перед очима постають з далекої минувшини призабуті події, і перейдені биті шляхи

мріються в імлістій даліні, щоб стати розгорнутими сторінками нескінченної повісті мого життя (*Б. Антоненко-Давидович*).

13. Укажіть речення з неоднорідною супідрядністю.

1) Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу і коли навіть ні про що писати (*Л. Костенко*).

2) Ніхто розполовинити в житті не зможе нас, як віру з серця виїняти, де наш нуртує час (*П. Осадчук*).

3) Я засвоїв одне, що нічого не помножитья, якщо ти не навчився нажите ділити (*Є. Летюк*).

4) Коли пісні мого краю пливають у рідних голосах, мені здається, що збираю цілющі трави я в лугах (*М. Рильський*).

14. Укажіть складнопідрядне речення з послідовною підрядністю.

1) Дитинство живе в людині від початку до кінця її життєвого кола, бо це найкраща частина її центру, вічно овіжаюча субстанція, яка утримує її в чистоті й оптимізмі (*У. Самчук*).

2) Скільки тої праці треба докласти, довготерпеливої, мудрої і зовні такої буденної, щоб виплекати посіяне, щоб викрасувалась нива колосом і сталось оте одвічне диво творення (*О. Гончар*).

3) Не знаю я труда такого, як труд підземний шахтаря, він проби-ва в пластах дороги, щоб квітли радості моря, щоб, як огонь небес над нами, сплелись огні в красу земну... (*В. Сосюра*).

4) Не було випадку, щоб видатний твір літератури був написаний сірою мовою, щоб вдалося його вибудувати словами зужитими, знебарвленими до пересічності, до нудної стертості п'ятака (*О. Гончар*).

15. У якому складному реченні правильно розставлені розділові знаки зі збігом двох сполучників?

1) Шерхіт очеретів сповнював душу, і коли Яким зрізав ножем першу очеретину, він став заспокійливим гулом (*В. Шевчук*).

2) З того вечора я часто приходив до дядька Себастьяна, і, коли він мав час, ми разом читали якусь книгу, газети чи гомоніли про всяку всячину (*М. Стельмах*).

3) З часу втечі з полону Добриня рідко згадував свого колишнього господаря, навіть зринала було думка, що вже ніколи з ним не зустрінеться, що він або загинув під час облоги Києва, або якщо вижив, пішов далі з Батием (*В. Малик*).

4) Мати брала пучками ягоду, несла до вуст, і, коли, роздушувала черешню, то в кутиках уст спалахував сік (*Є. Гуцало*).

16. У якому реченні неправильно розставлені розділові знаки?

1) На все впливає мови чистота: зір глибшає, і кращають уста, Стає точнішим слух, а думка гнеться, Як вітром розколихані жита (М. Рильський).

2) Від вас залежить, що залишите своїм дітям, але не ганьте свого батька за скупість: він мріяв залишити по собі кращу спадщину (В. Земляк).

3) І нехай ви живете в кам'яних палацах, нехай люстри сяють над вами, але якщо ви живете чесно і інколи буває вам трудно, то вам мило згадати отчий дім, у якому починалося ваше життя (В. Земляк).

4) Пам'ять людська зберігає часом нічим не примітні з першого погляду бувальщини, наче знає, настане у житті людини такий час, а може, така мить, що вони оживуть знову, осяються промінням почуттів і винагородять її поезією, ім'я якій спогад (Гр. Тютюнник).

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

1) Зелені стебла жита тягнуться догори так, наче прагнуть написатися не тільки сонячного проміння, а й закропитися живлющими жайворонковими піснями. 2) Влітку жито виросте, доспіє, налеться колосом, і в тугому зерні житиме пам'ять про весну, а в ясному повітрі бринітимуть разки намиста, порозвішувані непримітними пташками. 3) Й тоді, коли їстиму житній хліб, чи заспіває він мені зненацька жайворонковими піснями?

4) Добре було б, якби отакий співучий разок намиста впав із неба на землю, прямо мені під ноги. 5) Підняти б його, перемацати поглядом, почепити собі на груди — живу жайворонкову пісню на груди!

6) Пам'ять безгоміння в полі, на обрії завмерла не хмара, а кінь із вершиником, що тримає перед собою голубого списа.

7) Пам'ять наша — глибокий чарівний колодязь, на дні якого затонуло синє небо. 8) Ось я перехилиюсь через цямрини, що пахнуть вогким деревом, пильно вдивляюсь вниз, а з самісінької глибини колодязя, з його немислимо глибокого дна, так само проглядається моє дитинство, й ми дивимось одне одному в очі, мовчимо, ніби у своєму мовчанні теж хочемо зрозуміти якусь загадку, проникнути в таємницю.

(За Є. Гуцалом.)

1. Укажіть номер складного речення, частини якого поєднуються безсполучниковим та підрядним зв'язком. Відповідь запишіть цифрою.

---

2. Укажіть номер складного речення, частини якого поєднуються сурядним та підрядним зв'язком. Відповідь запишіть цифрою.

3. Укажіть номер складного речення, яке складається з п'яти частин. Відповідь запишіть цифрою.

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ

У процесі спілкування часто виникає потреба передати слухачам мовлення інших людей. Передається чуже мовлення різними способами — за допомогою **речень з прямою мовою, непрямую мовою**, а також **простими реченнями**:

«От розбійники! — басить дід. — Чайок не можна зобиджати» (Ю. Збанацький).

Дід сказав дітям, що чайок не можна зобиджати.

Дід переконував дітей у необхідності охорони чайок.

Пряма й непряма мова

Прямую мовою називається чуже мовлення, передане дослівно, без змін. Пряма мова супроводжується реченням, що вказує, кому вона належить, за яких обставин висловлена, яка манера вести розмову в людини, мовлення якої передається, тощо. Таке речення називається **словами автора**: *«Даремне вийшли в море», — буркнув Семен.*

Речення з прямою мовою складається з двох частин: **слів автора і прямої мови**. Ці частини об'єднуються за змістом та інтонаційно без допомоги сполучників.

Пряма мова може складатися з одного слова, одного речення і кількох речень. Слова автора можуть стояти перед прямою мовою, всередині прямої мови, після неї, а також включати в себе пряму мову.

Вимовляються слова автора і пряма мова з різною інтонацією. Інтонація слів автора завжди розповідна; інтонація прямої мови може бути розповідною, питальною, спонукальною та окличною. Перед прямою мовою слова автора вимовляються з попереджувальною паузою, а після прямої мови — з паузою, характерною для кінця розповідного речення. В середині прямої мови і після неї слова автора вимовляються прискороно.

Розділові знаки при прямій мові

На письмі пряма мова і слова автора розділяються двокрапкою, тире, а також двокрапкою і тире одночасно. Пряма мова завжди береться в лапки. Кожне речення прямої мови пишеться з великої букви і в кінці його ставиться крапка або знак питання чи знак оклику

(залежно від мети висловлювання та емоційного забарвлення). Винятком є той випадок, коли пряма мова — розповідне речення, а слова автора стоять після неї. Тоді після прямої мови ставиться кома.

«Тату, гляньте — лев», — шепочу я батькові, як зачарований.
(О. Довженко).

Вживання розділових знаків між прямою мовою і словами автора залежить від їх взаєморозташування:

1. *«Які чудові квіти!» — замилувався Лебединець (І. Цюпа).*

“П!” — а.

2. *Потім дівчина каже: «Час мені додому: хазяйка з зіллям дожида» (Марко Вовчок).*

А: “П”.

3. *«А, це ти, Максиме? — зрадив Карпо. — Заходь, заходь!» (М. Коцюбинський).*

“П? — а. — П!”

Тоді Славко скаже йому: «А я маю ще більшу гризоту», — та й признається в усьому. (Л. Мартович).

А: “П”, — а.

Заміна прямої мови непрямою

Непрямою мовою називається чуже мовлення, що передається не дослівно, а зі збереженням лише основного змісту висловлювання: *Мама плакала й казала, що я зовсім неможливо поведжуся з нею (М. Хвильовий).*

Речення з непрямою мовою — це складне речення: при заміні прямої мови непрямою слова автора стають головним реченням, а пряма мова — залежним: *Усякий, хто гляне, скаже, що Дніпро чудовий.*

Підрядне речення, що передає чуже мовлення, з’єднується з головним сполучниками і сполучними словами. Зокрема, коли пряма мова є розповідним реченням, то використовуються сполучники *що, ніби*; якщо спонукальним — то сполучник *щоб*; коли питальним, то в ролі сполучних слів виступають займенники і прислівники: *хто, що, який, чий, де, куди, звідки, коли* та ін., а також частка *чи* в ролі сполучника.

При цьому особові і присвійні займенники 1-ої та 2-ої особи ставляться у формі 3-ої особи однини і множини. Відповідним чином змінюються і форми дієслів, тому що чуже мовлення передається від особи автора: *Брянський сказав Блаженку, щоб він не турбувався.* Порівняйте: *Брянський сказав: «Блаженко, не турбуйся».*

Звертання, вигуки, а іноді й вставні слова, частки при заміні прямої мови непрямою пропускаються. Порівняйте: *«Не барися, мій синочку, швидше повертайся», — сказав старий. — Старий сказав синові, щоб той не барився, швидше повертався.*

Непряма мова передає лише основний зміст чужого мовлення, втрачаючи його лексичну та інтонаційну своєрідність.

Цитата як різновид прямої мови

Цитатою називається дослівний (точний) уривок із чийого-небудь висловлювання, тексту, що наводиться для підтвердження чи пояснення своїх думок. Цитата на письмі, зазвичай, виділяється лапками.

1) Якщо цитата супроводжується словами автора, то використовуються ті ж розділові знаки, що й при прямій мові: *Та й поранений Остап не втрачає надії на порятунок: «Він не хоче вмирати, він хоче жити... Йому ще хочеться глянути на сонце, побачити світ Божий, людей, обняти Соломію...»*

2) Якщо цитата виступає частиною речення, то вона починається з малої букви: *Т. Шевченко закликав, «щоб усі слов'яни стали добрими братами».*

3) Якщо цитата наводиться не повністю, то на місці пропущених слів ставиться три крапки: *Кобзар тужив за рідним краєм і просив брата Микиту писати листи рідною мовою: «Будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому...»*

4) Якщо після цитати подається зсилання на автора, то воно береться в дужки: *«і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь» (Т. Шевченко).*

5) Якщо зсилання на автора або джерело цитати стоїть не безпосередньо за нею, а на рядок нижче, то цитата в лапки не береться:

*Прислухайтесь, як океан співає —
Народ говорить*

(М. Рильський).

6) Якщо цитата є віршованим текстом, то вона не береться в лапки, коли вона і слова автора знаходяться в окремих рядках:

*Яке це щастя — в radoцax земних
Трудів і днів спивати кубок повний! —
писав М. Рильський у вірші «Труди і дні».*

7) Якщо цитатою починається речення, а слова автора ідуть після неї, то перше слово цитати пишеться з великої літери навіть тоді, коли в цитованому джерелі воно пишеться з малої літери: *«...Не минайте ані титли, ніже тії коми», — зазначав Т. Шевченко.*

Діалог

Діалог — це пряма мова, що передає розмову двох або кількох осіб. Слова кожної особи, яка бере участь у розмові, називаються **репліками**. Слова автора супроводжують репліку, якщо незрозуміло, кому належить пряма мова.

Кожна репліка діалогу, зазвичай, починається з нового рядка, перед нею ставиться тире, в лапки пряма мова не береться:

— *Чия ти, дівчино? Де ти живеш?* — пита Кармель.

— Я найми́чка з Ланів. Служу там у хазяїв. У Книшів, — одказала йому дівчина (Марко Вовчок).

Репліки, які записуються як продовження рядка, беруться в лапки: «Який неприємний голос. Хто це співає?» — «Моя донька». — «Даруйте, будь ласка. Власне, справа не в голосі, просто пісня нікудишня». — «Це я написав цю пісню...»

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Укажіть речення з прямою мовою.

- 1) А мати кликала мене до хати (Д. Луценко).
- 2) Моя дитино синку мій Ікаре хіба я не казав летіти в млі триматися туману і землі не рватися до сонця понад хмари? (Д. Павличко)
- 3) У липневий місяць якось біля школи ти мені сказала Пахнути мітіоли (Д. Луценко).
- 4) Можна все на світі вибирати си́ну вибрати не можна тільки батьківщину (В. Симоненко).

2. Укажіть речення з непрямою мовою.

- 1) Степан підступив ближче тихо запитав Невже ніякої надії (В. Малик).
- 2) От спинивши його й питаю чи давно він з коша і чи далеко Господь несе (Т. Шевченко).
- 3) Синоптики попереджали про можливість ускладнення погодних умов.
- 4) Лікар повідомив про небезпеку споживання грибів зібраних на забруднених територіях.

3. Укажіть речення з цитатою.

- 1) Товариство кошового на раді прохало: «Благослови, отамане, байдаки спускати, турка пошукати!» (Т. Шевченко).
- 2) «Що золото? — промовила вона. — Чого гнете перед металом спини? Хоч золотом і повниться казна, та я годую споконвіку людину» (Л. Забашта).
- 3) «Якщо є учень, учитель знайдеться», — стверджує східна мудрість.
- 4) «Шевченка я знаю, — пожвавішав голос чоловіка: — «Як умру, то поховайте», — писав він» (М. Стельмах).

4. Укажіть запис, у якому правильно розставлені знаки при діалозі.

- 1) Панас Михайлович поправив рядюгу на драбиняку:
— «То сідайте, сідайте, коли до нас на вчителювання збираєтесь».

— «А звідки знаєте, що на вчителювання?» — знову дивується Богдан.

— «По ваших статках, що вмістилися в чемодан, — глипнув веселим оком на Богданову ношу. — Можу навіть сказати, що там маєте» (М. Стельмах).

2) Панас Михайлович поправив рядюгу на драбиняку:

— То сідайте, сідайте, коли до нас на вчителювання збираєтесь.

— А звідки знаєте, що на вчителювання? — знову дивується Богдан.

— По ваших статках, що вмістилися в чемодан, — глипнув веселим оком на Богданову ношу. — Можу навіть сказати, що там маєте» (М. Стельмах).

3) Панас Михайлович поправив рядюгу на драбиняку:

— То сідайте, сідайте, коли до нас на вчителювання збираєтесь.

— А звідки знаєте, що на вчителювання? — знову дивується Богдан.

— По ваших статках, що вмістилися в чемодан. — Глипнув веселим оком на Богданову ношу. — Можу навіть сказати, що там маєте» (М. Стельмах).

4) Панас Михайлович поправив рядюгу на драбиняку:

— То сідайте, сідайте, коли до нас на вчителювання збираєтесь.

— А звідки знаєте, що на вчителювання? — Знову дивується Богдан.

— По ваших статках, що вмістилися в чемодан, — глипнув веселим оком на Богданову ношу. — Можу навіть сказати, що там маєте» (М. Стельмах).

5. У якому реченні правильно оформлена цитата?

1) «Він був сином мужика і став володарем у царстві Духа» — писав про Тараса Шевченка його великий спадкоємець Іван Франко.

2) Поет змальовує всенародний визвольний рух, коли: «жінки навіть з рогачами пішли в гайдамаки».

3) Шевченко докоряє тим українцям, які запопадливо чекають, коли: «німець історію нашу нам розкаже».

4) З бодем пише Шевченко про українське село:

«Чорніше чорної землі

Блукають люди; повсихали

Сади зелені».

6. Укажіть речення, де правильно замінено пряму мову на непряму:

1) «У нас, професоре, саме жнива...» — натякнув Деркачов (В. Земляк).

Деркачов натякнув професорові, що у нас саме жнива.

2) Дівчина тоненько заплакала і зашепотіла: «Спасіть мене, дядю, спасіть...» (Гр. Тютюнник).

Дівчина попросила допомоги.

---

3) «Мамо! — обізвалася нишком Нимидора, підвівшись з постелі. — Чи чуєте?» (*І. Нечуй-Левицький*).

Підвівшись з постелі, Нимидора нишком запитала у матері, чи та щось чує.

4) «А де ж Василько?» — запитав він перегодом (*М. Коцюбинський*).

У нього перегодом запитали, а де ж Василько.

7. У якому реченні правильно розставлені розділові знаки при прямій мові?

1) «Я, коли виросту, теж садівником буду!», — не зводячи очей з дядька Степана, палко промовив Юрко (*І. Цюпа*).

2) «Добре підкували, від серця! — Запевняв буковинець на прощання. — Хай не зігнуться підкови, хай не підіб'ються ваші коні!» (*О. Гончар*).

3) На подвір'я неквапом вїхав вершник, його окликнув невидимий серед підвід вартовий: — «Хто йде?» (*О. Гончар*).

4) «Невже це він співав? — здивувалась Ясногорська і, задихаючись від хвилювання, запитала: — Ви з хазяйства Самієва?» (*О. Гончар*).

8. Укажіть правильно побудоване речення з непрямою мовою.

1) Нимидора сказала Миколі, що я весь свій дитячий і дівчачий вік поневірялась у чужій хаті.

2) Микола сказав батькам, що він не хоче сватать Варки.

3) Захар Беркут сказав, що доки ми будемо держатися купи, ніяка сила нас не переможе.

4) Мати сказала Миколі, що восени пошлемо старостів до Варки.

9. Укажіть речення, яке відповідає схемі «П, (?) — а. — П.(?)»

1) Жну й не чую що сполохала пташину мовила мати докоряючи сама собі (*Є. Гуцало*).

2) Ану ти там хочеш раків половить кричить хто-небудь з дорослих на молодця злізай на берег (*В. Винниченко*).

3) Брат заперечив нічого той розвідувач-літак не вислідив раз він накинувся на якусь нещасну пішаницю й додав нумо вечеряти (*Б. Харчук*).

4) Степан який він не є поганий а своїх коней і в свята без води не залишив раптом каже до гурту Шептало (*В. Дроз*).

10. У якому реченні потрібно вжити малу літеру?

1) Але воевода зрозумів його і заперечливо похитав головою: «(Н,н)і, будемо батися до останнього!» (*В. Малик*).

2) В казарму вбіг Кавун і крикнув до Миколи: «(Т,т)ікаймо, бра! Тікаймо!» (І. Нечуй-Левицький).

3) А за вербами причаїлась дрімота і шепче: «(З,з)асни собі, за-сни собі...» (М. Стельмах).

4) «Тату, я хочу сполоснутись!» — (П,п)ропищало гусенятко (М. Вінграновський).

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

(Розділові знаки пропущено.)

1) Дядька Їгора я люблю хоч і не знаю його імені. 2) Це вже я сам вигадав Їгор. 3) Можна б звісно розпитати в нього яке життя прожив та не хочеться в'язнути до людини мовчазної і роботящої. 4) Того ранку дядько виринув назустріч мені з туману зовсім несподівано. 5) Тут є якась стежка до шляху навпростець? Спитав я привітавшись. 6) Дядько скинув з плеча в'язку розмальованих у червоне й зелене кошиків зняв картуза аж тоді сказав Стежки нема а прослідок як придивишся знайдеш. 7) Спасибі ж вам подякував я. 8) Та не спасибі а піддай в'язку одмовив дядько і коли в'язка була вже в нього на плечах усміхнувся Ну бувай.

(За Гр. Тютюнником.)

1. Укажіть номер речення, у якому пряма мова розірвана словами автора. Відповідь запишіть цифрою.

2. Укажіть номер речення з непрямою мовою. Відповідь запишіть цифрою.

3. Укажіть номер речення, у якому треба поставити розділові знаки в такій послідовності: лапки, кома, тире, крапка. Відповідь запишіть цифрою.

ТЕКСТ. ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ

Текст (від лат. *textum* — зв'язок, побудова) — це висловлювання, яке складається з кількох речень, що мають певну змістову і структурну завершеність. Функція кожного тексту — передати інформацію. Більшість текстів складається з певної кількості пов'язаних між собою речень. Іноді текст може складатися з одного речення: це прислів'я, коломийки, крилаті вислови. Наприклад: *Влітку один тиждень рік годує (Нар. творчість). Ми працю любимо, що в творчість перейшла (М. Рильський). Заспіваймо коломийку, нащо так сидіти, коломийку у нас люблять і старі і діти (Нар. творчість).*

Текст — це сукупність речень, що пов'язані між собою за змістом і мовними засобами. У кожному наступному реченні використовується попередня інформація, що й становить змістовий зв'язок між його частинами. До засобів, що забезпечують єдність змісту тексту, належить лексичний повтор, займенники і прислівники (*хлопець — він, за лісом — там*), синоніми (*сильний, дужий, міцний*), близькі за змістом слова (*учительська — кімната для учителів, учнівський зошит — зошит учня*), контекстні синоніми (*Т. Шевченко — поет, Кобзар*), родові і видові назви (*яблуня — дерево*), метафори (*талант — Божа іскра*), до цих же засобів належать протилежні за значенням слова, відповідність часово-видових форм, питальні риторичні речення тощо. Засобом вираження логічних відношень між частинами тексту служать вставні слова, що вказують на послідовність викладу думок (*по-перше, отже, таким чином*), називні речення, сполучники тощо.

Внутрішня будова тексту включає в себе поняття **теми** і **смыслу**.

Тема — це те, про що говориться у тексті, його зміст. Тема може членуватися на підтеми й мікротеми. Частиною тексту, у якій розкривається зміст підтеми, є абзац. Підтеми визначають у процесі складання простого плану (кожна підтема відповідає пункту простого плану). **Мікротема** — це те, що співпадає з підпунктом складного плану.

Смисл — це основна думка, заради якої твориться текст. Наприклад:

Степ уже вбирався у вечорову просинь. Спершу вона, як вода, вступила у видолинки, стала у полинових кущах та побіля них, а далечінь була вже вся синя. Над нею ген-ген крайнеба червоніла сонячна заграва та вітерець ледве чутно дихав (Гр. Тютюнник).

Речення цього тексту об'єднані темою, яка може бути виражена у заголовку «Вечір у степу». Однак однієї теми дуже мало, бо про вечірній степ можна висловлювати різні думки, що будуть мало пов'язані між собою. У цьому випадку речення об'єднані однією думкою: показати красу вечірнього степу.

Зміст тексту може виражатися в усній або писемній формі. Виділяють два основні види тексту — монологічний (продукт одного інформанта) і діалогічний (продукт кількох інформантів-співбесідників).

Отже, найважливішими ознаками тексту є:

- 1) наявність певної кількості речень;
- 2) наявність теми і основної думки висловлювання;
- 3) змістовий і граматичний зв'язок між реченнями;
- 4) послідовність викладу;
- 5) логічна повнота і завершеність викладу.

Будова тексту

Текст складається з речень, речення — зі словосполучень, словосполучення — зі слів, слова — з морфем, морфемами — зі звуків. Звук є найменшою неподільною мовною одиницею. Таке членування відображає зовнішню будову тексту.

Група речень, що об'єднуються тісним змістовим та синтаксичним зв'язком, називається **складним синтаксичним цілим (ССЦ)**. ССЦ є проміжною ланкою між текстом і реченням. ССЦ може виступати частиною тексту, а може існувати самостійно (як твір-мініатюра). В окремих випадках ССЦ може дорівнювати одному реченню. Речення, що входять до ССЦ обов'язково об'єднані однією мікротемою.

Між ССЦ і абзацом тотожності немає. У тексті ССЦ може бути частиною абзацу або складатися з кількох абзаців. Часто ССЦ і абзац співпадають, але це характерно для текстів інформативного характеру, які позбавлені емоційності.

Значний за обсягом текст складається з кількох чи багатьох складних синтаксичних цілих, що виділяються в окремі абзаци, і окремих речень.

ССЦ за будовою складається з трьох частин: зачину, середньої частини і кінцівки. У зачині викладена ключова думка висловлювання.

Середня частина складається з кількох речень, пов'язаних із зачином, без якого вони можуть бути незрозумілі. Кінцівка — це висновок, який підводить підсумок усьому вищесказаному. Вона часто починається словами *отже, нарешті, таким чином, одним словом* тощо.

Основними елементами тексту є дане і нове, з яких складається кожне речення.

«**Дане**» служить для зв'язку речень. У ньому повторюється частина попереднього речення.

«**Нове**» в реченні містить основне повідомлення і виділяється логічним наголосом. У спокійному монологічному мовленні «нове» зазвичай знаходиться наприкінці речення.

У тексті може бути використаний послідовний («ланцюговий») і паралельний зв'язок.

При **послідовному зв'язку** речень «даним» наступного речення стає «нове» попереднього. Ланцюговий зв'язок подібний до зв'язку послідовної підрядності у складнопідрядних реченнях. Послідовний зв'язок використовується в усіх стилях мовлення. Він допомагає уникнути невинного повторення слів. Повтор слів при послідовному зв'язку широко використовується в науковому і діловому мовленні, чим забезпечується точність. Наприклад:

Правильно і чисто говорити своєю мовою може кожний, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів, письменників або вчителів-мовників, це — не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас мусять бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично (Б. Антоненко-Давидович).

Паралельний зв'язок полягає в тому, що речення зіставляються чи протиставляються. Вони рівноправні, часто однотипні за будовою. При паралельному зв'язку розвиток думки йде через зіставлення ознак, що приписуються спільному предмету висловлювання. Наприклад:

До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо — геть-чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною! А що робилося на початку літа — огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати (О. Довженко).

Крім цього, текст може бути організований за допомогою певних прийомів:

- 1) прийом контрасту (якщо в тексті щось протиставляється);
- 2) прийом рамки (перше і останнє речення одне й те ж, хоч мають різний смисл);

---

3) прийом дилеми (демонструється протиставлення і дається можливість вибору одного з двох положень — *або...або*).

Типи мовлення

Залежно від змісту і будови текст та його частини діляться на три смислові типи: розповідь, опис, роздум (міркування). Кожний з них має свою будову.

Розповідь — це повідомлення про якісь події, що розгортаються в часі. Загальна схема розповіді: експозиція, зав'язка, розгортання подій, кульмінація, розв'язка. Для цього типу мовлення характерний послідовний розвиток подій, введення описів, роздумів, діалогів. Має такі різновиди: власне розповідь (оповідання), повідомлення, відповідь, перелік, найменування, оголошення.

Опис — це висловлювання про певні ознаки, властивості предмета чи явища. Загальна схема опису: певна послідовність загальних і часткових ознак, що відображають предмет висловлювання. Описи наукового і ділового стилів відзначається повнотою і докладністю. В художньому стилі повнота охоплення об'єкта не обов'язкова.

Описи діляться на пейзажні, портретні, описи інтер'єру, характеристики людини, явищ.

Роздум — це висловлювання про причини якостей, ознак, подій. Загальна схема роздуму:

- 1) теза – основне твердження;
- 2) аргументи, докази, що підтверджують висунуту тезу;
- 3) висновки, що випливають з доказів (узагальнення).

Бувають різних видів: **індуктивні** (від часткового до загального), коли спочатку наводяться різні факти, а на їх основі робиться висновок, і **дедуктивні** (від загального до конкретного), коли спочатку наводиться теза, яка потім доводиться чи спростовується.

«Чисті» розповіді, описи чи роздуми використовуються рідко, як правило, у тексті поєднуються різні типи мовлення, один з яких є домінуючим.

Тип мовлення	Основна функція	Відношення	Будова	Приклади
розповідь	повідомлення про події	часові	експозиція, зав'язка, кульмінація, розв'язка	<i>Одна з легенд говорить про те, що за часів царя Таргетая на землю Скідії з неба впали золоті речі: плуг, ярмо, сокира й чаша. В Україні здавна існував культ золотого плуга, і це, звісно, неспроста – хлібороб без плуга обійтися ніяк не міг! От і помістили наші пращури Плуг на зоряне небо, обравши для цієї мети один із найвиразніших зоряних візерунків (Іван Крячко).</i>
опис	словесне зображення предмета	просторові	послідовність загальних і часткових ознак, що в і д о б р а ж а ю т ь предмет висловлювання	<i>Вона була повна поетичного прочуття – рожа, до котрої усміхається полудень зі своїми різнобарвними метеликами... Крайні листки її були напоєні темно-рожевою красою, але середуці тільки якби почервонілися від рожевого подиху. Ніжна, і запашна, і неказанно неперочна, сперлася вона на темно-червону рожу (О. Кобилянська).</i>
роздум	доведення або пояснення чогось	причинно-наслідкові	теза, аргумент, висновки	<i>Предки мої, чий долі безвісні, як невідомі дороги, котрими вони добиралися в Крим за сіллю, знали, що смак поту, сліз і крові так само солоний, як смак тієї солі, яку вони везли довшими шляхами. Ох, як же не солодко, як солоно дівтавалося це їм! Можливо, саме тому крупинка солі на землі моєї матері здавна слуржить людям краплею крові, що ріднить їх (Іван Костиля).</i>

СТИЛІ МОВИ

Мовний стиль – це сукупність засобів, вибір яких зумовлюється змістом, метою та характером висловлювання.

Функціональний стиль – це різновид мовлення, який використовується для здійснення спілкування, повідомлення та впливу.

В українській мові функціонують п'ять стилів: художній, науковий, публіцистичний, розмовний, офіційно-діловий. Вони не існують відособлено і часто переплітаються, кожен з них містить елементи іншого.

Розмовний стиль

Основна функція — функція спілкування, обміну думками між двома чи кількома мовцями. Використовується в бесідах і в художньому стилі. Має своєрідні мовні особливості:

1) широко використовуються розмовні, просторічні слова: *попоїс-ти, походеньки, гепнути, реготати, чмокнути, ляпнути;*

2) користується експресивними та емоційно забарвленими словами і зворотами: *дівчинонька, бабище, здоровенний, варити воду, баньки вивалити;*

3) вживання діалектизмів і жаргонізмів: *вуйко, цебро, бусол, барахло, файно, лайдак;*

4) використання неповних, обірваних речень, слів-речень, інтонація яких дуже різноманітна. Наприклад: — *Стійте, стійте! Дайте мені роздивитися вас гарненько,* — казав далі він, повертаючи їх: — *які ж довгі на вас свитки! Оце свитки! Таких свиток ще й на світі не було. А побіжи котрий-небудь з вас! Я подивлюся, чи не гупнеться він на землю, заплутавшись у поли (М. Гоголь).*

Науковий стиль

Основна функція — функція вираження наукової думки і повідомлення, яка полягає у доведенні теорій, обґрунтуванні гіпотез, дослідженні, класифікації, поясненні явищ тощо. Оперує родовими (широкими) і видовими (вузькими) поняттями: *дерево* – *ялина, бук, граб, вишня*. Поняття розкриваються у визначенні, яке будується за певною схемою: *визначення* — *родове поняття + видова ознака*. Наприклад: *префікс* — *це значуща частина слова (родове поняття), яка стоїть перед коренем і служить для утворення слів або їх форм (видова ознака).*

Для наукового стилю характерне широке використання наукової термінології.

Термін — це слово або сполучення слів, що є назвою спеціального поняття певної галузі науки, виробництва (*синтаксис, біном, похідна, лужні метали, меридіан* тощо).

Для наукового стилю характерне також вживання великої кількості абстрактних і запозичених слів.

Тут наявні такі складні синтаксичні конструкції, дуже поширені, логічність і послідовність викладу думки.

Має кілька різновидів: власне науковий, науково-популярний, науково-публіцистичний, науково-навчальний, виробничо-професійний. Наприклад: *Клітина – це структурна одиниця живих організмів, що являє собою певним чином диференційовану ділянку цитоплазми, оточену клітиною мембраною. Функціонально клітина є основною одиницею життєдіяльності організмів (з підручника).*

Публіцистичний стиль

Основна функція — діяння, вплив. Найбільш вживаний серед інших стилів. Послужив для творення слова *публіцистика* — особливого жанру в літературі, який висвітлює актуальні питання суспільного життя людей.

Публіцистичний стиль забезпечує різні потреби суспільства, пов'язані з політикою, адміністративною і господарською діяльністю. Відзначається пропагандистським характером і активним впливом на читача і слухача.

Широко використовує суспільно-політичну лексику, політичні гасла, урочисті фрази, риторичні запитання, засоби сатири й гумору. Можливе використання штампів. Наприклад: *Рідна мова — це найособистіша і найглибша сфера обстоювання особистого «я», коли воно є, своєї особистої і національної гідності. Та річ не тільки в цьому. Річ і в об'єктивній природності, необхідності, доцільності рідних мов та мовного розмаїття в багатонаціональному світі, річ в об'єктивній цінності їх для картини світу, річ у тому, що з умиранням усякої, а особливо розвиненої національної мови, людство назавжди втрачає одну із сторінок своєї духовної історії, стає біднішим і несправедливим (І. Дзюба).*

Офіційно-діловий стиль

Основна функція — повідомлення. Обслуговує адміністративно-господарську діяльність, законодавство та інші ділянки життя, пов'язані з діловодством, звітністю та документацією. Відзначається безособовістю, стереотипністю, відсутністю емоційного забарвлення, конкретністю змісту та абстрактністю засобів вираження.

Найголовніша ознака — офіційність. Широко користується певною термінологією та специфічними синтаксичними конструкціями, зокрема кліше (сталі формули, закріплені за певними ситуаціями: *згідно з розпорядженням, на підставі наказу, до заяви додаю, рішення надсилається, має місце, виробнича рада розглядає, з оригіналом*

згідно, складено й завірено у двох примірниках, вжити заходів, визнати за можливе, звернутися із заявою, надати слово, оголосити подяку, накласти резолюцію тощо). Будова текстів цього стилю має певні особливості: для чіткої організації їх ділять на параграфи, пункти, підпункти. Переважають прості речення з однорідними членами (по кілька підметів при одному присудку, кілька присудків при одному підметі тощо). Використовуються вставні слова типу *по-перше, по-друге*, безособові речення.

Основним видом офіційно-ділового стилю є документ.

Документ (лат. *доказ*) — це засіб закріплення на папері інформації про факти, події, явища і про діяльність людини. Документи бувають текстові і цифрові. Папери різних видів мають відповідну форму, стандарт. Кожний документ має окремі елементи, які називаються реквізитами (зображення герба держави, найменування міністерств і відомств, найменування установи, організації чи відомства, гриф затвердження, місце складання або видання, текст, підпис тощо). Сукупність розміщених у певній послідовності реквізитів називається формляром.

Найпоширеніші види документів: акт, заява, протокол, автобіографія, характеристика, анкета, наказ, договір, довідки, доручення, звіт, лист, постанова. Документи ще називаються діловими паперами. Наприклад: *Розписка* — це письмовий документ, який підтверджує дію, яка вже здійснилася (як правило, одержання грошей чи матеріальних цінностей). Складається в довільній формі. Основні реквізити:

- 1) посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, що дає розписку;
- 2) посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, якій дають розписку;
- 3) у чому дано розписку (точне найменування матеріальних цінностей, предметів, суми грошей);
- 4) дата і підпис того, хто дає розписку.

Якщо передається сума грошей, у розписці зазначають адресу, дані паспорта того, хто бере гроші. Грошова сума вказується словами, в дужках дублюється цифрою. Може бути нотаріально завірена. Складається тільки в одному примірнику, виправлення неприпустимі.

Розписка

Я, головний інженер заводу «Більшовик» Іваненко Семен Андрійович, отримав від старшого економіста заводу Марченко Тамари Петрівни гроші у сумі 12000 (дванадцяти тисяч) гривень. Зобов'язуюсь повернути всю суму до 20.04.2007р.

Домашня адреса: Київ, вул. Щербакова, 38, кв. 99. Паспорт серія СН 567854, виданий Шевченківським РУ ГУ МВС України в м. Києві 10 квітня 2001 року.

24 листопада 2006 року

(підпис)

Художній стиль

Основна функція — вплив. Найістотніша риса — образність, що досягається вживанням особливих мовних засобів, які служать для створення художнього образу.

Може користуватися прийомами і засобами інших стилів. Часто виходить за межі не тільки інших стилів, а й літературної мови, бо включає в себе і позалітературні мовні засоби (діалектизми, жаргонізми).

Основна форма мовлення писемна. Стиль має досить широку жанрову розмаїтість — поезія, проза, драматургія (художня література), усна народна творчість.

У текстах цього стилю широко використовуються синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, слова в переносному значенні, тропи — епіте-ти, метафори, порівняння тощо.

У художньому стилі використовуються різні типи мовлення.

Образ автора є однією з важливих категорій стилю. Саме його індивідуальність, світоглядна позиція і ставлення до навколишньої дійсності є визначальними у доборі та організації мовних засобів. Наприклад: *Поля вже спали, але й вони, заліті жовтою і водночас ледь-ледь голубуватою повинню, ніби усміхалися крізь сон. У повітрі немов плавав найперший вербовий пилок, той, коли дерево ще не одцвітає, а лише починає цвісти, й од його пилку, здавалось, повітря має пригірклий вербовий смак, й гусне воно від нього, й пахне. Праворуч у темряві причаївся ліс, низько припав, розпластавшись над самою землею, а між дорогою і лісом слалась лісова низинка, на якій ген-ген вгадувалось чорне око озера. Ліворуч позавмирили горби...* (Є. Гуцало).

Стилі мовлення				
Стиль	Жанр	Сфера функціонування	Форма реалізації	Мовні особливості
розмовний		побутові відносини	діалог	побутова лексика, фразеологізм, емоційно забарвлена лексика, просторічні слова, діалектизми, звертання, вставні конструкції, неповні речення, вигуки
науковий	дисертація, стаття, підручник, лекція, рецензія	наука, техніка, освіта	монолог	терміни, спеціальна фразеологія, складні синтаксичні конструкції, повні речення, логічність, послідовність, точність, обґрунтованість

публіцистичний	стаття, виступ, дискусія, нарис, фейлетон	суспільно-політична сфера, громадське життя	монолог (діалог)	суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, риторичні запитання і вигукі, повтори, іронія, сарказм, захоплення, пристрасть
офіційно-діловий	оголошення, доручення, наказ, звіт, протокол, закон	офіційно-ділові стосунки	монолог (діалог)	стилістично нейтральна лексика, канцеляризми, стислість і точність викладу, відсутність слів у переносному значенні, складні синтаксичні конструкції
художній	епос, драма, лірика	художня література	монолог	усі мовні засоби і широке використання слів у переносному значенні

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Укажіть, до якого стилю і типу мовлення належить поданий текст.

У своєму дуплі прокинувся сич. Прокинувся, заворушив крильми, видряпався з дупла і пішов по гілці сухого береста вгору та вгору, сонно поводячи сюди-туди головою. Доц мив йому маленькі гострі вушка, руду спинку та крила, лоскотав загострений клинчик хвоста. Краплі води котилися по кривому дзьобу і скапували вниз (*За Гр. Тютюнником*).

- 1) художній стиль, розповідь з елементами опису;
- 2) публіцистичний стиль, розповідь з елементами опису предмета;
- 3) художній стиль, опис з елементами розповіді;
- 4) розмовний стиль, розповідь з елементами опису предмета.

2. Укажіть, до якого різновиду наукового стилю належить наведений уривок.

Співчуття — ставлення до іншої людини, основане на визнанні його потреб та інтересів, виражається в розумінні почуттів і думок іншої людини, наданні моральної підтримки її прагненням і готовності сприяти їх здійсненню. Співчуття — важлива форма гуманізму міжлюдських взаємин, воно потребує великого внутрішнього такту і культури спілкування (*Словник з етики*).

-
- 1) науково-публіцистичний;
  - 2) власне науковий;
  - 3) науково-популярний;
  - 4) науково-навчальний.

3. Який тип мовлення представлений в поданому тексті?

Збоку від скелі, під куц присадкуватої шипшини, понуривши голову, вискочив і побіг ховрашок, побіг-побіг, добіг до нірки, став на задні лапки. У зубах ховрашок тримав висохлий колосочок пирію. Він раз у раз поглядав на небо, де яструб, і на приржавілі куці, де лисиця, і посмикував вусиками, наче сердився (*За М. Вінграновським*).

- 1) опис;
- 2) опис з елементами оцінки;
- 3) розповідь;
- 4) роздум.

4. У якому рядку неправильно підібрано українські відповідники при перекладі?

1) Вовлекать в работу – залучати до роботи; принимают участие – брати участь; сдают экзамены – складати экзамени;

2) В значительной степени – в значній мірі; бывший директор – бувший директор; разработать мероприятия – розробити міроприємства; занимает призовые места – займати призові місця; самый лучший результат – самий кращий результат;

3) В дальнейшем – надалі; исключение из правил – виняток з правила; следующий вопрос – наступне питання; указ вступил в силу – указ набрав чинності; на протяжении недели – протягом тижня;

4) Планирование – планування; предприятие – підприємство; производство – виробництво; назначение – призначення; многочисленный – численний.

5. У якому рядку вжито неправильну прийменникову форму?

1) Залучати до роботи; за всякої погоди; за два кроки; о сьомій годині; на захист;

2) На адресу; на виплату; на замовлення; прийти у справі; не під силу;

3) Зайти до кімнати; на його користь; щодо використання; українець за походженням; через хворобу;

4) Ставити за провину; по формі; за таких обставин; з математики; витяг з протоколу.

6. Яке з наведених речень потребує стилістичного редагування?

1) Найбільше в людях я ціную гречність.

2) Головне, на що потрібно звернути увагу, це якість знань.

3) У школі письменника тепло вітали учні та вчителі.

4) Складіть, будь ласка, свою автобіографію.

7. Яке речення побудоване неправильно?

1) Роман Куліша займає в українській літературі особливе місце.

2) Подивившись кінофільм «Чорна рада», мені стала зрозумілою суть однойменного роману Пантелеймона Куліша.

3) Історична правда поєднується в романі з творчим домислом письменника.

4) Головний конфлікт роману — боротьба за гетьманську булаву між Сомком і Брюховецьким.

8. Яким типом зв'язку поєднані речення в тексті?

Повівав холодний вітерець. З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари. Разно бігли мишасті коненята. Дорога була слизька, і сани йшли взатоки. На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насували снігові хмари і оповили небо. Сонце сховалось за хмари. Посипав сніжок. Василько вйокнув на коні, і вони побігли підтюпцем, наближаючись до лісу, що чорною стіною стояв перед ними (*М. Коцюбинський*).

1) послідовний зв'язок між реченнями;

2) паралельний зв'язок між реченнями;

3) перспективний зв'язок;

4) послідовно-паралельний зв'язок.

Прочитайте текст, виконайте подані після нього завдання.

Чи знаєш ти способи запобігання конфліктам?

Чи помічав ти, що деякі люди конфліктують частіше, ніж інші? Дехто з них не лише свариться з усіма (однокласниками, вчителями, батьками), але й намагається будь-що перемогти в суперечках, часто і за допомогою кулаків. Інший начебто й уникає конфліктів, увесь час відмовчується, намагається бути непомітним, але це не допомагає: його ображають, насміхаються, іноді навіть б'ють. Це свідчить про те, що і агресивна, і пасивна поведінки провокують конфлікт.

Конфлікт, який перейшов у стадію ескалації, розв'язати важко. Бурхливі емоції заважають учасникам правильно визначити його причину, домовитись і досягти компромісу. Найкраще розв'язувати конфлікт на стадії його усвідомлення, не очікуючи відкритого протистояння чи ескалації. У стадію відкритого протистояння переважна

більшість конфліктів переходить унаслідок вживання конфліктогенів.

Конфліктогени — це слова, які породжують, провокують або посилюють конфлікт. Вони збільшують емоційну напругу, ображають, викликають бажання захиститися. До конфліктогенів належать: образи, зневажливе ставлення, висміювання, вихвалання, категоричні судження, нав'язування порад, повчання, нечесність, нещирість, порушення правил етикету (не вітатися, ігнорувати чиюсь присутність, перебивати), а також деякі узагальнення («ти ніколи», «ти завжди», «я нізащо», «це безнадійно»).

Найбільша небезпека полягає в тому, що кожен конфліктоген провокує новий конфліктоген, а той у свою чергу провокує ще один і так далі. При цьому кожен наступний конфліктоген діє сильніше за попередній. Так конфлікт переходить у стадію ескалації. У зв'язку з цим запам'ятай два головних правила запобігання конфліктам:

- 1) намагайся уникати конфліктогенів;
- 2) не піддавайся на провокацію конфлікту (не відповідай конфліктогеном на конфліктоген).

До умінь та навичок, які допомагають уникати протистояння та ескалації конфліктів і конструктивно розв'язувати їх, також належать: толерантність (терпимість до чужої думки), висока культура спілкування (уміння відкрито висловлювати свої почуття, не ображаючи опонента; адекватно сприймати інформацію від нього і чітко формулювати те, що хочеш сказати йому), вміння передбачати наслідки своїх слів і вчинків, здатність вчасно розпізнавати виникнення конфліктної ситуації, налаштованість на конструктивне розв'язання конфлікту, вміння розібратися у його суті, проаналізувати глибинні причини виникнення, висувати й обґрунтовувати варіанти вирішення проблеми.

Корисно також навчитися володіти своїми жестами і мімікою. Жести мають бути стриманими, а міміка повинна виражати увагу і повагу до співрозмовника, намагання зрозуміти його позицію, знайти причину, чому виникла розбіжність у поглядах, а також доброзичливе прагнення взяти участь у спільному пошуку істини.

Конче необхідний і самоконтроль, щоб опанувати бурхливі емоції, не відповідати конфліктогеном на конфліктоген. Саме у процесі постійного, цілеспрямованого самоконтролю людина глибше пізнає себе, краще усвідомлює мотиви своїх дій, прагнень, об'єктивніше починає оцінювати себе.

Як не парадоксально, але у процесі самопізнання ми набуваємо здатності краще розуміти інших людей, спонукальні мотиви їхніх устрем лінь і вчинків. На думку Карнегі, 90% людей керуються корисливими мотивами і лише незначна їх кількість прагне бути

корисною іншим, що і надає перевагу цим людям над іншими, бо у них мало конкурентів.

Оволодіння схильністю завжди приймати точку зору іншого, дивитися на речі під його кутом зору допоможе не лише краще розв'язувати проблеми, запобігаючи переходу їх у стадію конфлікту, але й може виявитися важливою віхою у кар'єрі. У зв'язку з цим Оуен Д. Янг відзначає: «Людина, здатна поставити себе на місце іншої, здатна зрозуміти її спосіб мислення, може не турбуватися про те, яке майбутнє її чекає».

Пізнаючи себе й інших людей, ми оволодіваємо дорогоцінною якістю — внутрішньою культурою, яка і стає тим запобіжником, який попереджує виникнення конфлікту. І щоб пришвидшити процес оволодіння якістю, доцільно поринути у світ прекрасного, що облагороджуватиме наші прагнення, устремління, розширюватиме горизонти кругозору, робитиме нас мудрішими.

Світ прекрасного — це і класична музика, і театр, і живопис, і художня література та інші види мистецтв. Але найбільш людинознавчою із них є, безперечно, художня література, яка знайомить нас із різноманітними життєвими ситуаціями, численною галереєю людських типів, повчальним досвідом поведінки літературних героїв у типових і нетипових ситуаціях, з можливими життєвими конфліктами і способами виходу з них. Читаючи художню літературу, ми вчимося на помилках інших людей, обираємо чи конструємо етичний ідеал, який допомагає нам у непростих взаєминах поводитися найоптимальніше.

Не менше значення, ніж світ прекрасного, має філософія, знайомство з якою приносить величезну користь, у чому переконалися ще стародавні греки. Так, знаменитий оратор Демосфен у своїй похвальній промові знайомому юнакові Епикрату радив, що освіта на основі філософії озброює на всі необхідні випадки з життя, і радив йому, з одного боку, вивчати праці філософів, а з другого — постійно розмірковувати про найважливіші речі, починаючи з питання про сенс життя.

Взірцем мудреця, який долає розбіжність у поглядах, не доводячи процес пошуку істини до конфлікту, є знаменитий філософ Сократ, який, з'ясувавши позицію співрозмовника у чітко сформульованій ним тезі, якщо вона була хибною, змушував його низкою послідовно поставлених запитань сформулювати антитезу, що суперечила попередній тезі, і в такий спосіб самому переконатися, що він помилявся.

(З підручника «Конфліктологія».)

-
1. Основна ідея тексту виражена в такому реченні:
    - 1) Конфлікт, який перейшов у стадію ескалації, розв'язати важко.
    - 2) Висока культура спілкування забезпечує уникнення конфліктогенів.
    - 3) Конфлікт можна і потрібно уникати.
    - 4) Агресивна і пасивна поведінки провокують конфлікт.

  2. Найточніше виражає кінцеву мету написання тексту речення:
    - 1) Задум автора — витлумачити зміст нового поняття конфліктоген.
    - 2) Мета автора — дослідити питання, що провокує конфлікти.
    - 3) Мету автора розкриває заголовок.
    - 4) Автор ставить за мету дати пораду молодим людям, як уникнути конфліктів.

  3. Найповніше причини конфліктів виражено в реченні:
    - 1) До конфлікту призводить непорозуміння між людьми.
    - 2) Конфлікт виникає через те, що молоді люди не обізнані з конфліктогенами.
    - 3) Образи, вихвалання, нав'язування порад, нечесність, нещирість, порушення правил етикету — причини конфліктів.
    - 4) Головною причиною конфліктів є дії людей, зумовлені їх низькою культурою — егоїзмом, нахабством, зарозумілістю, нечемністю, бажанням за всяку ціну довести свою перевагу над іншими.

  4. Найкращий спосіб розв'язувати конфлікти полягає в тому, щоб:
    - 1) запам'ятати перелік конфліктогенів;
    - 2) систематично підвищувати рівень мовленнєвої культури;
    - 3) уникати конфліктогенів;
    - 4) розв'язувати конфлікт на стадії його усвідомлення, не очікуючи відкритого протистояння чи ескалації.

  5. Текст починається риторичним запитанням головним чином з метою:
    - 1) Заінтригувати читача.
    - 2) Наголосити, що саме на це запитання буде дано відповідь у тексті.
    - 3) Спонукаючи читача проаналізувати власні стосунки з людьми.
    - 4) Показати читачеві, що автор тексту добре розуміється на цій проблемі.

  6. Описуючи конфлікт на стадії бурхливого вияву емоцій, автор вживає термін військового походження — ескалація:
    - 1) Щоб збагатити словниковий запас читача новим словом, що має такі значення: *розширення масштабів агресивної війни,*

планомірне нарощування військової могутності держави, армії, збільшення чисельності військових сил.

2) Аби вказати на те, що конфлікт може закінчитися силовим протистоянням.

3) Щоб показати свою ерудицію, бо термін належить до запозичених слів.

4) Що автор не знає про існування українського відповідника – нагнітання.

7. Вилучіть із тематичного ряду зайве слово:

- 1) конфлікт;
- 2) протистояння;
- 3) сутичка;
- 4) толерантність.

8. Автор тексту, ставлячи за мету висвітлити способи запобігання конфліктам, вживає слово *конфліктоген* (причина конфлікту) 9 разів, унаслідок чого:

- 1) Дає вичерпне тлумачення цього поняття.
- 2) Домагається, щоб адресат засвоїв значення нового терміна завдяки його повторенню.
- 3) Зосереджує увагу на способах запобігання конфліктам.
- 4) Хочє наголосити на тому, що основний спосіб уникнення конфлікту є знання причин його виникнення.

9. Наведений текст належить до такого стилю мовлення:

- 1) художнього з елементами розмовного;
- 2) наукового з елементами офіційно-ділового;
- 3) поєднання публіцистичного стилю з науковим;
- 4) художнього з елементами публіцистичного.

10. Чим можна обґрунтувати, що текст адресований молоді (підліткам)?

1) Так докладно говорити про способи запобігання конфліктам можна лише з необізнаними молодими людьми.

2) Молоді люди запальні і не вміють себе контролювати, тому такий текст найдоцільніше адресувати саме їм.

3) Молодь, підлітків легше навчити уникати конфліктів, ніж людей з усталеними поглядами, тому такий текст найбільше відповідає їхнім віковим особливостям.

4) Звертаючись до читача, автор використовує дієслова наказової форми 2-ї особи однини: *запам'ятай, намагайся, не піддавайся*. Така форма звертання допустима лише стосовно юних.

ДЕМОНСТРАЦІЙНІ ВАРІАНТИ

Інструкція щодо виконання роботи

На виконання екзаменаційної роботи з української мови відводиться 3 год. (180 хв.). Робота складається з трьох частин.

Частина 1 містить 31 завдання (А 1–А 31). До кожного завдання дається 4 варіанти відповідей, з яких тільки одна правильна.

Частина 2 складається з 8 завдань (В 1–В 8). Відповіді до цих завдань ви повинні сформулювати самостійно.

Частина 3 складається з одного завдання (С 1), яке передбачає написання власного висловлювання (твору).

Відповідайте тільки після того, як Ви уважно прочитали та зрозуміли завдання й правила його виконання. Намагайтеся відповісти на всі тестові завдання.

До бланків записуйте лише правильні, на Вашу думку, відповіді. Відповіді вписуйте чітко, відповідно до інструкцій щодо кожної форми завдань. Якщо Ви записали відповідь неправильно, можете її виправити у відповідному розділі бланка. Ваш результат залежатиме від загальної кількості правильних відповідей, записаних до бланка А та В, та якості виконання творчої роботи.

Зичимо Вам успіху!

Варіант 1

ЧАСТИНА 1

При виконанні завдань цієї частини в бланку відповідей № 1 під номером виконаного завдання (А 1–А 31) поставте знак «х» в клітинку, номер якої відповідає номеру вибраної вами відповіді.

А 1. У якому рядку в усіх словах відбувається спрощення в групах приголосних?

- 1) ненавис..ний, шіс..надцять, тиж..невий;
- 2) зап'яс..ний, совіс..ний, пристрас..ний;
- 3) проїз..ний, облас..ний, чес..ний;
- 4) очис..ний, балас..ний, піз..ній.

А 2. У якому реченні вжитий фразеологічний зворот?

- 1) Часу було обмаль, а він усе одно бив байдики.
- 2) Побачивши великий натовп людей, перехожі дивувалися.
- 3) Величезна сила криється в людському розумі.
- 4) Пісня народжує радість.

А 3. У якому слові пишеться апостроф?

- 1) св..ято;
- 2) моркв..ний;
- 3) торф..яний;
- 4) бур..як.

А 4. Позначте слово, яке має таку будову: префікс, корінь, суфікс, закінчення.

- 1) возз'єднання;
- 2) придорожній;
- 3) величний;
- 4) праліс.

А 5. У якому рядку всі іменники мають форму лише однини?

- 1) волосся, гілля, тополя;
- 2) молодь, ялина, людство;
- 3) турист, ковзани, бетон;
- 4) листя цукор, комашня.

А 6. У якому рядку всі пари слів — антоніми?

- 1) молодий — старий, червоний — синій, зелений — недозрілий;
- 2) ясно — темно, рідний — дорогий, вечір — день;
- 3) вдихати — видихати, говорити — слухати, йти — шкандибати;
- 4) серйозний — жартівливий, йти — стояти, друг — недруг.

А 7. У якому рядку допущено орфографічну помилку?

- 1) соплчнн, молотьба, сьогодні;
- 2) льон, дончин, годують;
- 3) малесенький, більший, школяр;
- 4) чотирма, швець, більшість.

А 8. У якому рядку всі слова пишуться з префіксом **с-**?

- 1) ..формований, ..казаний, ..сунути;
- 2) ..ходити, ..пекти, ..робити;
- 3) ..користуватися, ..питати, ..тверджувати;
- 4) ..бути, ..класти, ..терпіти.

А 9. У якому реченні поширене означення не відокремлюється (розділові знаки пропущені)?

- 1) Балка вкрита садками вилась попід горою.
- 2) Птахолови минали березовий гай пронизаний пасмами світла.
- 3) Усяна колосками земля пахне літом.
- 4) Гола земля бита крилами вітру безнадійно сіріла під олив'яним небом.

А 10. У якому реченні перед однорідними членами потрібно ставити двокрапку, а після них — тире (розділові знаки пропущені)?

- 1) Із сивої давнини існували на землі чотири добродішності а саме мудрість правосуддя стійкість вірність.
- 2) Є місцевості веселі радісні є похмурі тривожні й недобрі місця.
- 3) Земля і місяць вишні і тополі і тиша в тиші і тумани в полі усе в чеканні.
- 4) Скрізь на вершечку стрілецької гори на пагорбах і видолинах панувала тиша.

А 11. У якому рядку неправильно підібрано український відповідник при перекладі?

- 1) производство — виробництво;
- 2) принимает участие — приймати участь;
- 3) следующий вопрос — наступне питання;
- 4) по понедельникам — щопонеділка.

А 12. У якому рядку всі слова пишуться з буквосполученням **йо**?

- 1) ра..он, сер..озно, Вороб..ов;
- 2) л..отчик, кра..овий, га..овий;
- 3) Солов..ов, бо..овий, кол..оровий;
- 4) ма..онез, во..овничий, д..готь.

А 13. У якому рядку в слові потрібно писати літеру **Г**?

- 1) ..уманіст;
- 2) ..ілка;
- 3) ..ава;
- 4) ..адюка;

А 14. У якому рядку всі слова спільнокореневі?

- 1) вода, водний, підводник;
- 2) говорити, говірка, говорив;
- 3) читач, прочитати, прочитувати;
- 4) сидів, сиділа, сидіти.

А 15. У якому рядку форми ступенів порівняння утворені **неправильно**?

- 1) простіший, більш простий, найпростіший;
- 2) розумніший, менш розумний, самий розумний;
- 3) гірший, більш поганий, найгірший;
- 4) кращий, найкращий, найбільш гарний.

А 16. У якому рядку прислівник потрібно писати через дефіс?

- 1) в/день;
- 2) рік/у/рік;
- 3) по/одинці;
- 4) віч/на/віч.

А 17. У якому з речень між підметом і присудком пропущено тире?

- 1) Весь світ був як казка.
- 2) Краса душі, краса любові найвища на землі краса.
- 3) А як мене позабула і другого пригорнула, то розвійся край долини, не вертайся з України.
- 4) Чорні жилаві руки були наче з заліза.

А 18. Яке з речень належить до спонукальних?

- 1) Обличчя дівчини пашіло жаром.
- 2) Шарке, напружене, воно щомиті нервово мінилося, набира-ло щораз іншого настрою.
- 3) І на оновлений землі врага не буде, супостата.
- 4) Пустіть, дядьку, переночувати.

A 19. У якому рядку фразеологізм містить у своєму складі дієслово доконаного виду?

- 1) називати речі своїми іменами;
- 2) набридати як гірка редька;
- 3) натерпітися горя;
- 4) перевершувати всі сподівання.

A 20. У якому рядку прикметник пишеться з одним *Н*?

- 1) дерев'я..ий;
- 2) телефо..ий;
- 3) осі..ій;
- 4) де..ий.

A 21. У якому слові іншомовного походження на місці крапок слід писати *И*?

- 1) соц..олог..я;
- 2) тр..умф;
- 3) покур.. ;
- 4) реж..м.

A 22. Укажіть вид зв'язку між частинами речення.

Ще сніг кругом, ще голі віти в дуба, і не курличуть в небі журавлі.

- 1) сурядний і безсполучниковий;
- 2) підрядний і безсполучниковий;
- 3) сурядний і підрядний;
- 4) сурядний, підрядний і безсполучниковий.

A 23. У якому безсполучниковому реченні між його частинами треба поставити двокрапку (окремі розділові знаки пропущено)?

1) Вечірня хмарина розтанула в небі упала зоря за крутий небосхил.

2) Глянеш в плесі відбиті справжні зорі небесні.

3) На світі складно всі і просто заходить сонце, щоб зійти.

4) Бузково пахне вечорова тиша садками ніч крадеться у село.

A 24. У якому реченні неправильно виділене звертання?

1) Приїжджайте, чорноброві, ждуть вас гори у діброві, где вас рідний край.

2) Прощай, прощай чужа мені, людино! Ще не було ріднішого як ти.

3) О вічне сонце вогнелике, ти встало недругам на зло!

4) Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі, розвійтеся, як тихе зітханья.

А 25. У якому реченні прийменник пишеться окремо?

- 1) Три явори з/попід грому нахилились низько.
- 2) По/середині ярмарку народ тече, як в берегах річка.
- 3) Під/час бою враження Козакова поступово змінювались.
- 4) Пробираючись по/між купами, надививсь Петро усячини.

А 26. У якому реченні **неправильно** розставлені розділові знаки при прямій мові?

- 1) «Я знаю, – тихо мовила Горпина. – Усе те я знаю».
- 2) «А де той?» – питають.
- 3) Хлопець одягся і говорить: «Ходім, тату, надвір!»
- 4) Але баба обернулась: «не судіте, люди!»

А 27. У якому рядку всі числівники збірні?

- 1) одинадцять, три четвертих, двоє;
- 2) другий, третій, четвертий;
- 3) тринадцятеро, четверо, троє;
- 4) четверо, тридцятьоро, сім.

А 28. У якому рядку дієприкметник пасивного стану?

- 1) сидячий;
- 2) писаний;
- 3) стихаючий;
- 4) досягаючий.

Прочитайте текст і виконайте завдання А 29–А 31; В 1–В 7.

1) З-поміж безлічі книг, з якими має справу історія світової літератури, поодинокі виділяються ті, що ввібрали в себе науку віків і мають для народу значення заповітне. 2) До таких належить «Кобзар», книга, яку народ український поставив на першому місці серед успадкованих з минулого національних духовних скарбів.

3) Дивовижна доля цієї книги. 4) Поезії, що входять до неї, складались на тернистих дорогах поетового життя, писались то в мандрах, то в казематах, мережились при світлі білих ночей Півночі і в пісках пустель закаспійських, під самотнім сонцем вигнання... 5) Книга формувалась поступово, рік за роком, формувало її саме поетове життя. 6) І все найістотніше із цього життя, з великого життя українського кріпака Тараса Шевченка – від його юності й до останнього подиху – увібрав у себе цей класичних розмірів томик,

---

збірник поезій, що його в хвилину творчого осяяння було найменовано «Кобзарем». 7) Відтоді, впродовж багатьох десятиріч, книга ця буде настільною для кожного українця.

А 29. До якого стилю мовлення належить текст?

- 1) художнього;
- 2) розмовного;
- 3) публіцистичного;
- 4) наукового.

А 30. Яка з поданих тем найбільше відповідає змістові тексту?

- 1) Т.Г. Шевченко — геніальний поет України.
- 2) «Кобзар» — перший збірник поезій Т.Г. Шевченка.
- 3) Дивовижна доля книги.
- 4) «Кобзар» Т.Г. Шевченка — духовний скарб українського

народу.

А 31. Яким способом зв'язку утворене словосполучення **світової літератури** у першому (1) реченні?

- 1) узгодження;
- 2) керування;
- 3) прилягання;
- 4) є граматичною основою речення.

ЧАСТИНА 2

При виконанні завдань цієї частини запишіть вашу відповідь в бланку відповідей № 1 з правої сторони від номера завдання (В 1–В 8), починаючи з першої клітинки. Кожну букву чи цифру пишуть в окремій клітинці. Слова чи числа при перерахуванні відокремлюйте комами. Кожну кому ставте в окрему клітинку. Пробіли не використовуються.

Відповіді до завдань В1–В3 запишіть словами.

В 1. До якого типу мовлення належить текст? (Слово запишіть в початковій формі)

В 2. Запишіть слово з п'ятого (5) речення, у якому букв більше, ніж звуків.

В 3. Яким способом утворене слово *найістотніше* з шостого (6) речення? (Слово запишіть в початковій формі.)

Відповіді до завдань В 4–В 8 запишіть цифрами.

В 4. Укажіть кількість займенників, вжитих у шостому (6) реченні. Відповідь запишіть цифрою.

В 5. Укажіть кількість граматичних основ у четвертому (4) реченні тексту. Відповідь запишіть цифрою.

В 6. Укажіть номер речення, якому відповідає наступна характеристика:

Просте, розповідне, неокличне, двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

В 7. Серед речень 3–7 знайдіть складнопідрядне речення з підрядним означальним. Відповідь запишіть цифрою.

В 8. Укажіть номери односкладних речень.

- 1) Репін приїхав до Парижу...
- 2) У цей час там усі захоплювались фотографією.
- 3) Посадили над козаком явір та калину.
- 4) До жодного народу в світі зла не маю.
- 5) Двічі по п'ять – десять.
- 6) У брата немає книги.
- 7) І смеркає, і світає, День божий минає.

ЧАСТИНА 3

Для відповіді до завдання цієї частини використовуйте бланк № 2. Запишіть спочатку номер завдання С 1, а потім напишіть твір.

С 1. Напишіть твір-роздум на основі прочитаного тексту.

Не один із нас переконливо думає: найстрашніша хвороба нашого часу – байдужість. Польський письменник Бруно Ясенський писав-застерігав людство від найпідступнішого. Не слід боятися друзів: у крайньому разі вони можуть нас зрадити. Не слід боятися

ворогів: у крайньому випадку вони можуть нас убити. Слід боятися байдужих: з їх мовчазної згоди творяться і зради, і вбивства.

Замислися на хвилинку, друже! Чи не «мовчав» і ти часом там, де треба було на увесь світ кричати! Чи не втівав задля власного спокою у життєві кущики, щоб нічого «не бачити» і «не чути», «не знати», бо так безпечніше.

Пригадай: не проходив ти мовчки, коли хтось нівечив природу твоєї землі, коли нахабна людина збиткувалась над скромною, совісною?

Сполохані орли злітають у небо, щоб у бойовому леті опуститися помстою на тих, хто руйнує їх гнізда. А сполохані жаби стрибають у болото, щоб тихо і спокійно пересидіти небезпеку. Замислися, друже, і зваж: хто ти?

(За Є Дударем.)

Сформулюйте позицію автора. Напишіть, чи погоджуєтесь з його точкою зору. Наведіть два-три переконливі докази, що найкраще аргументують Ваші міркування, спираючись на знання, життєвий досвід чи приклади з художньої літератури. **Сформулюйте** висновки.

Робота повинна бути написана з опорою на текст.

Обсяг твору – не менше 150 слів. Текст обсягом до 100 слів екзаме-натори не перевірятимуть.

Робота, написана без опори на текст, не оцінюється.

Твір пишіть акуратно, розбірливим почерком.

Варіант 2

ЧАСТИНА 1

При виконанні завдань цієї частини в бланку відповідей № 1 під номером виконаного завдання (А 1–А 31) поставте знак «х» в клітинку, номер якої відповідає номеру вибраної вами відповіді.

А 1. У якому рядку подано слова-омоніми?

- 1) абонент – абонемент;
- 2) ввічливий – привітний;
- 3) ласкавий – суворий;
- 4) балка (яр) – балка (колода).

А 2. У якому рядку відбувається чергування **о з і**?

- 1) нога;
- 2) ворог;
- 3) гордий;
- 4) сон.

А 3. У якому слові пишеться апостроф?

- 1) моркв..яний;
- 2) дзв..якнути;
- 3) торф..яний;
- 4) бур..як.

А 4. У якому рядку всі слова пишуться **без** м'якого знака?

- 1) чотир..ма, хустин..ці, мен..ший;
- 2) кін..чик, ходиш.., малесен..кий;
- 3) сміш..ся, т..мяно, чес..т..ю;
- 4) яблун..ці, ріж.., тр..ох.

А 5. У якому рядку всі слова пишуться з префіксом **пре-**?

- 1) пр..подобний, пр..хороший, пр..злий;
- 2) пр..багатий, пр..звище, пр..добрий;
- 3) пр..освященство, пр..гарний, пр..сісти;
- 4) пр..красно, пр..гнути, пр..чорний.

А 6. У якому рядку є фразеологізм, що відповідає виділеному слову в реченні?

*Після важкого трудового дня я добре **втомився**.*

- 1) Землі під ногами не чув.
- 2) Не чув ні ніг ні рук.
- 3) Ні живий ні мертвий.
- 4) Опустити руки.

А 7. У якому рядку в усіх словах відбувається спрощення приголо-
сних?

- 1) радіс..ний, швидкіс..ний, заздріс..ний;
- 2) улес..ливий, кіс..лявий, якіс..ний;
- 3) турис..ський, сер..цевий, перехрес..ний;
- 4) влас..ний, ціліс..ний, студен..ський.

А 8. У якому рядку слово **немає** закінчення?

- 1) стіл;
- 2) підземний;

-
- 3) спозаранку;
  - 4) світанок.

А 9. Яке слово має два корені?

- 1) придорожній;
- 2) надвечір'я;
- 3) електричний;
- 4) законотворчість.

А 10. У якому реченні ставиться тире між підметом і присудком?

- 1) Погляд у матусі ніжний, лагідний.
- 2) Терпіння ключ від заповітної мрії.
- 3) Яка щедра і неповторна рідна земля!
- 4) Для дурнів закон не писаний.

А 11. Укажіть речення з однорідними членами, у якому правильно розставлені розділові знаки:

- 1) Кліматичні умови нашого краю сприяють вирощуванню: картоплі, озимого жита, буряків.
- 2) Чай, лавровий лист, мигдаль, хурма, все там було, в моєму потертому портфелі.
- 3) Схили гір укриті різними трав'янистими рослинами: ковилою, житняком, шавлією, чебрецем.
- 4) На ослоні, на столі та припічку — скрізь понаставлено немитого начиння, горщиків, мисок, ложок.

А 12. Яким способом утворено іменники *прмова, передісторія, призвук, неволя, суперприз*?

- 1) суфіксальним;
- 2) складанням основ або слів;
- 3) префіксально-суфіксальним;
- 4) префіксальним.

А 13. У якому рядку всі іменники належать до IV відміни?

- 1) цуценя, курча, орля;
- 2) курчатко, дівча, лисеня;
- 3) хлоп'я, тім'я, козенятко;
- 4) ося, дитя, дитятко.

А 14. У якому словосполученні відносний прикметник вжито у значенні якісного?

- 1) малиновий сік;
- 2) барвінкові очі;

-
-
- 3) кам'яна стіна;
  - 4) шовковий стяг.

А 15. У якому слові пишеться **и**:

- 1) сон..чко;
- 2) лож..чка;
- 3) стеж..чка;
- 4) пал..чка.

А 16. У якому рядку вживається складнопідрядне речення з підрядною частиною місця?

- 1) Згадується школа край узлісся, біла хата й батьківський поріг, звідки у життя пішов колись ти.
- 2) Весна, яку чекали ми, прийшла на землю і в серця людей.
- 3) Трава росте, де захоче.
- 4) Нам літечко святе судилось не на те, щоб у гнізді сидіть, як печериці.

А 17. Яке з наведених речень потребує стилістичного редагування?

- 1) У кафе великий попит на пирожні з клубничним джемом.
- 2) Ця газета має велику популярність у киян.
- 3) Яке уявлення склалося у вас про цього художника?
- 4) Наша команда здобула ще одну вагому перемогу.

А 18. У якому реченні перед сполучником **і** треба поставити кому?

- 1) Який простір і як легко дихати під високим небом Кавказу.
- 2) Вїхали в лісок. Тут було затишно і пахло смолою.
- 3) Надіє! Надіє!.. О хто тебе ніжно на грудях не грів і хто за тобою орлом не летів?
- 4) Був уже вечір і над хащами парку сходив великий повний місяць.

А 19. У якому реченні неправильно розставлено розділові знаки при прямій мові?

- 1) І журавлик заспівав радісно: «Не звіть мене журавликом, щоб я не журився! А звіть мене веселиком, щоб я веселився!»
- 2) «Не біда — поет відмовив — як ти сам з дороги звернеш, бо як рими повтікають, ти мені їх не завернеш».
- 3) «Легше сказати, ніж зробити», — мовила стара, коли її попросили мовчати.
- 4) «Де ж твоя, мій гостю, справа?» — далі вже поет озвався.

А 20. Визначте розряд за значенням і групу за будовою виділеного числівника.

По вітах лавра стрибають
Пара голубів темних.
Перший голуб – то сонце,
Другий голуб – то місяць.

- 1) порядковий, простий;
- 2) порядковий, складний;
- 3) кількісний, простий;
- 4) кількісний, складений.

A 21. У якому рядку всі дієслова належать до I дієвідміни?

- 1) стояти, направляти, казати;
- 2) гуркотати, сидіти, просити;
- 3) знати, співати, читати;
- 4) оцінювати, робити, єднати.

A 22. У якому рядку прислівник пишеться через дефіс?

- 1) хтозна/де;
- 2) ні/куди;
- 3) раз/у/раз;
- 4) у/перше.

A 23. У якому рядку сполучник пишеться окремо?

- 1) як/що;
- 2) не/мов/би;
- 3) незважаючи/на/те/що;
- 4) наче/б/то.

A 24. У якому рядку морфологічний аналіз виділеного слова виконано правильно?

Протягом усієї минулої зими я відчував: щось має статись у цьому світі, щось неминуче станеться.

- 1) Протягом – прислівник, способу дії, незмінний, у реченні – обставина.
- 2) Протягом – прийменник, похідний (іменник), вжито з родовим відмінком.
- 3) Протягом – прийменник, непохідний, вжито з давальним відмінком.
- 4) Протягом – іменник, загальна назва, неістота, однина, чоловічий рід, орудний відмінок, II відміна, тверда група, додаток.

A 25. У якому рядку пишемо **ни**?

- 1) пташи..ий;
- 2) страше..ий;

- 3) глиня..ий;
- 4) солов'ї..ий.

А 26. У якому рядку у всіх словах слід писати **ьо**?

- 1) вс..оме, міл..он, тр..ох;
- 2) бул..он, с..омий, кур..оз;
- 3) ц..ого, ..ого, Лин..ов;
- 4) л..он, с..огодні, Ковал..ов.

А 27. У якому безсполучниковому реченні на місці риски треба поставити тире?

- 1) Я знаю/час, немов хлоп'я збитошне, камінчик затиснув у кулаці.
- 2) Буде правда/прийде й віра.
- 3) Дивлюсь я на небо та й думку гадаю/чому я не сокіл, чому не літаю?
- 4) Се вже не раз було / я на чужину йшла шукать надій.

А 28. Укажіть речення, у якому прикладку, що приєднується сполучником **як**, не треба відокремлювати комами (розділові знаки пропущено).

- 1) Лише один Павло Степанович дуже ввічливо як дійсний джентльмен поздоровкався і урочисто поправив пенсне.
- 2) Він як вірний син трудової України став виразником дум і сподівань народних.
- 3) Про хист Довженка як письменника, як майстра слова говорили на повен голос тільки в роки Другої світової війни.
- 4) У горах Брянський як командир зустрівся з новими труднощами.

Прочитайте текст і виконайте завдання А 29–А 31; В 1–В 7.

1) Ліс ще дрімає у передранішній тиші... 2) Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою. 3) Тихо навкруги, мертво...

4) Лиш де-не-де прокинеться пташка, непевним голосом обізветься зі свого затишку. 5) Ліс ще дрімає...

6) А з синім небом вже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів. 7) Небо міниться, небо грає усякими барвами, блідим сяйвом торкає верхечки чорного лісу...

---

8) Стрепенувся врешті ліс і собі заgrav... 9) Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травиці ковшня, розітнулося у гущині голосне щєбетання й полинуло високо — туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами.

А 29. Яка з поданих тем найбільше відповідає змістові тексту?

- 1) Всілякі барви.
- 2) Синє небо.
- 3) Ранок у лісі.
- 4) Голосне щєбетання.

А 30. До якого типу мовлення належить поданий текст?

- 1) опис;
- 2) роздум;
- 3) розповідь;
- 4) оцінка предмета.

А 31. Яким членом речення виступає слово *у гущині* з дев'ятого (9) речення?

- 1) означення;
- 2) додаток;
- 3) обставина;
- 4) підмет.

ЧАСТИНА 2

При виконанні завдань цієї частини запишіть вашу відповідь в бланку відповідей № 1 з правої сторони від номера завдання (В 1–В 8), починаючи з першої клітинки. Кожну букву чи цифру пишуть в окремій клітинці. Слова чи числа при перерахуванні відокремлюйте комами. Кожну кому ставте в окремому клітинку. Пробіли не використовуються.

Відповіді до завдань В 1–В 3 запишіть словами.

В 1. До якого стилю мовлення належить поданий текст (слово запишіть в початковій формі).

В 2. З речень 1–7 випишіть неозначений займенник.

В 3. З другого (2) речення випишіть словосполучення, утворене способом узгодження.

Відповіді до завдань В 4–В 8 запишіть цифрами.

В 4. Укажіть номер речення, яке ускладнене відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом.

В 5. Укажіть кількість слів з четвертого (4) речення, в яких букв більше ніж звуків.

В 6. Укажіть кількість граматичних основ у дев'ятому (9) реченні тексту.

В 7. Укажіть номер односкладного безособового речення.

В 8. Укажіть номери речень, які відповідають такій схемі:

(...), [...], (...).

1) Залишу я синові у спадок батьківське терпіння і хоробрість, щоб збагнув із вдячністю нащадок, як життя плекалося і добрість.

2) Щоб не пекли дрібні образи дрібненьку думу день при дні, я згоден вибухнути відразу, неначе бомба на війні.

3) Коли притомить нас дорога, нап'ємось грому молодого, як п'ють з беріз холодний сік.

4) Люблю слухати, як гудуть бджоли, і стежити за їхнім дивним, улагодженим життям, адже немає комахи, шляхетнішої за цю.

5) Мелькають червоні жупани, вирує, кипить Дніпро, і Байда стріляє в султана, підвішений за ребро.

6) Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, змалюй дуби, могутні і крилаті, котрі од вітру гнуться до землі.

ЧАСТИНА 3

Для відповіді до завдання цієї частини використовуйте бланк № 2. Запишіть спочатку номер завдання С 1, а потім напишіть твір.

С 1. Напишіть твір-роздум на основі прочитаного тексту.

У чому сенс людського життя? На це питання можна відповісти по-різному, бо всі ми маємо різні уподобання, смаки. У кожного з нас своя мета, якої вперто прагнемо. І все ж запитуємо у себе, навіть що приходимо у цей світ?

Щоб залишити по собі слід, треба зробити якомога більше добрих справ. Тоді тебе будуть пам'ятати й після смерті. Посади берізка у чи ялину, щоб твоє місто, село нагадувало красивий парк, гай. Уподобай професію й оволодій нею, для того щоб ти примножив труд співвітчизників. Хай і твоя дещиця зміцнить державу, у якій ти живеш. Не будь ніколи байдужим у загальній справі, аби від тебе не відвернулись товариші. Живи чесно, повноцінно, щедро даруй добро іншим людям, щоб ніколи потім тобі не було соромно за свої вчинки, необдумані слова. Будь мудрим і відкритим, тоді й люди тебе будуть поважати.

Сформулюйте позицію автора. Напишіть, чи погоджуєтесь з його точкою зору. Наведіть два-три переконливі докази, що найкраще аргументують Ваші міркування, спираючись на знання, життєвий досвід чи приклади з художньої літератури. **Сформулюйте** висновки.

Робота повинна бути написана з опорою на текст.

Обсяг твору – не менше 150 слів. Текст обсягом до 100 слів екзаменатори не перевірятимуть.

Робота, написана без опори на текст, не оцінюється.

Твір пишеться акуратно, розбірливим почерком.

Варіант 3

ЧАСТИНА 1

При виконанні завдань цієї частини в бланку відповідей № 1 під номером виконаного завдання (А 1–А 31) поставте знак «х» в клітинку, номер якої відповідає номеру вибраної вами відповіді.

А 1. У якому рядку в усіх словах приголосні тверді?

- 1) година, монета, хазяїн;
- 2) зірочка, серце, весна;

-
- 3) сонце, розмова, мріяти;
  - 4) велосипед, сказати, полотно.

А 2. У якому рядку в усіх словах можливе чергування приголосних звуків при словозміні чи словотворенні?

- 1) садити, ловити, пекти;
- 2) хотіти, любити, виміряти;
- 3) берегти, оформлювати, бігти;
- 4) дробити, жити, стерегти.

А 3. У якому рядку всі слова пишуться з м'яким знаком?

- 1) їдал..ня, мен..ший, міл..ярд;
- 2) нян..ці, козац..кий, сяд..те;
- 3) київс..кий, лял..ці, Натал..чин;
- 4) здаєт..ся, голуб.., близ..ко.

А 4. У якому рядку всі слова спільнокореневі?

- 1) дощ, дощів, дощами;
- 2) іду, ідете, ідуть;
- 3) дощ, дощик, дощити;
- 4) високий, найвищий, високе.

А 5. У якому з речень є обставина часу?

- 1) Нема спочину думі хлібороба, допоки сонце й люди на землі.
- 2) Не бійся досвітньої мли, – досвітній огонь запали, коли ще зоря не заграла.
- 3) Поки сію – живу.
- 4) Він народився погожої осені, як на обрії серпень пливе.

А 6. У якому рядку в усіх дієсловах закінчення **-ете**?

- 1) прибуд.., змел.., підмет..;
- 2) знайд.., розірв.., закле..;
- 3) переглян.., вимет.., озвуч..;
- 4) дмухн.., покриш.., почист..

А 7. У якому рядку всі слова пишуться з префіксом **пре-**?

- 1) пр..подобний, пр..хороший, пр..злий;
- 2) пр..багатий, пр..звище, пр..добрий;
- 3) пр..освященство, пр..гарний, пр..сісти;
- 4) пр..красно, пр..глянути, пр..чорний.

А 8. У якому слові допущено орфографічну помилку?

- 1) надвечір'я;
- 2) черв'як;

-
-
- 3) дзв'якнути;
  - 4) дев'ять.

А 9. У якому рядку виділене слово вжито в прямому значенні?

- 1) *солодкий* сон;
- 2) *солодка* кава;
- 3) *солодке* життя;
- 4) *золоте* серце.

А 10. У якому реченні вжито антоніми?

- 1) Добро не пропадає, а зло умирає.
- 2) Сльозами горю не допоможеш.
- 3) Говорили-балакали, сіли і заплакали.
- 4) П'янкий, соковитий дух ішов від живої розпареної землі.

А 11. У якому реченні допущено пунктуаційну помилку при одно-рідних членах?

- 1) У неї було все: багатство і дивовижна врода.
- 2) Ніхто вже не пізнав би їх: ні батьки, ні матері, ані дружини.
- 3) І даль, і гай, і темні кручі відбилися в лагідній воді.
- 4) Дикі гіллясті вишні, висока трава по підгір'ю напереміш із квітами раннього літа, все в цьому краю таке соковите, таке зелене.

А 12. У якому безсполучниковому складному реченні замість rischi треба поставити двокрапку?

- 1) Хмари розповзлися / виглянуло сонечко.
- 2) Вода все змиє / тільки злого слова ніколи.
- 3) Там був звичай / кожен із гостей садив дерево чи кілька дерев.
- 4) Щастя в повітрі не в'ється / воно в боротьбі дістається.

А 13. У якому рядку слово утворене способом основоскладання?

- 1) письменник;
- 2) лісостеп;
- 3) перебудова;
- 4) вирощувати.

А 14. У якому рядку всі іменники мають форму тільки однини?

- 1) липа, стаття, газета;
- 2) цукор, волосся, бетон;
- 3) зірка, хустка, тополя;
- 4) долина, вишня, сорочка.

А 15. У якому рядку всі дієслова пишуться з **не** разом?

- 1) (не)притомніти, (не)навидіти, (не)дійти;
- 2) (не)пробувати, (не)зчутися, (не)зітхати;
- 3) (не)відчути, (не)стямитися, (не)дочитати;
- 4) (не)дооцінювати, (не)волити, (не)покоїти.

А 16. У якому рядку вигук відділяється від звертання комою (окремі розділові знаки пропущено)?

1) Ой гороше, гороше, чого ти минулого літа допустив до себе черву? — докоряє мати дрібним горошинам.

2) І сивий жрець сказав їм, як із неба: – Гей добрі люди а чого вам треба?

3) О сарнонько, приходь Вечірньою добою Над скло прозорих вод, Уквітчаних весною.

4) О мій народе Прометєя, ти маєш душу молоду.

А 17. У якому рядку слово не має закінчення?

- 1) вчора;
- 2) сім'я;
- 3) зелений;
- 4) клен.

А 18. У якому рядку всі займенники пишуться через дефіс?

- 1) де/кого, ні/хто, будь/з/ким;
- 2) де/в/чому, аби/чим, кого/небудь;
- 3) хтозна/чим, будь/кого, що/небудь;
- 4) казна/чий, будь/з/якою, ні/котрий.

А 19. У якому рядку прикметник пишеться з однією літерою **Н**?

- 1) широчен..ий;
- 2) склян..ий;
- 3) осін..ій;
- 4) старан..ий.

А 20. У якому реченні допущено стилістичну помилку?

1) Цей поет є однією із найвідоміших постатей свого часу.

2) У літературному вечорі брали участь письменники різних поколінь.

3) Хлопчик, який біг дорогою, раптово зупинився.

4) Цю важку розмову кінець кінцем було завершено.

А 21. У якому рядку присвійний прикметник вжито у значенні якісного?

-
- 1) ведмежа шкура;
  - 2) кроляча клітка;
  - 3) лисяча посмішка;
  - 4) заячий хвіст.

А 22. У якому рядку займенники в непрямих відмінках мають іншу основу, ніж у називному відмінку?

- 1) весь, все, вся, кожний, жодний;
- 2) мій, самий, інший, чий, чия;
- 3) себе, деякий, такий, дечий;
- 4) я, ми, він, вона, хтось.

А 23. У якому рядку від усіх слів можна утворити прикметник з суфіксом **-цьк**?

- 1) чех, товариш, козак;
- 2) Кагарлик, Бахмач, Овруч;
- 3) Париж, турист, Луцьк;
- 4) Ірпінь, чумак, Онега.

А 24. У якому рядку вжито узагальнено-особове речення?

- 1) Вір своїм очам, а не чужим речам.
- 2) Посадили над козаком явір та калину.
- 3) Мені невесело було й на нашій славній Україні.
- 4) Голова – як казан, а розуму – ні ложки.

А 25. У якому реченні правильно виділена прикладка?

- 1) Чудовий піаніст Лисенко надзвичайно тонко й художньо передавав твори Шумана, Шопена, Ліста.
- 2) Ліс, або, як кажуть серби, шума, — це не просто сосни та дуби...
- 3) Мати — ставна, смаглява гречанка саме ув'язувала вузли, коли дівчата зайшли до хати.
- 4) Синоніми – тобто слова близькі за значенням, використовують не лише в художніх творах.

А 26. У якому реченні неправильно відокремлено дієприкметниковий зворот?

- 1) Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою.
- 2) Далеко-далеко на південь засиніли смугою гори, вкриті лісом.
- 3) Довкола йшли високі вали збудовані з каміння і землі, з дерев'яними і мурованими вежами, з глибоким ровом, що через нього вели мости.

---

4) Роз'ятрений нудьгою, затоплений в задумі, плентався я тихою ходою берегом річки...

А 27. У якому рядку всі числівники змінюються тільки за відмінками?

- 1) сорок два, семеро, вісімнадцять;
- 2) сорок другий, сьомий, вісімнадцятий;
- 3) сто сорок, другий, вісім;
- 4) п'ять, сімнадцять, шостий.

А 28. У якому реченні допущено пунктуаційну помилку при прямій мові?

- 1) І тихо-тихесенько я промовляла: «Сон літньої ночі! Мені тебе жаль!»
- 2) «Здоров був, любий!» — жінка говорила, а в голосі її сльоза бриніла.
- 3) Раптом зброя заблищала, і гукнуло військо хором: «Ми готові йти до бою!»
- 4) «Ні, не треба, мій таточку, не треба, Ярино — Степан каже. — Я загинув, навіки загинув.

Прочитайте текст і виконайте завдання А 29–А 31; В 1–В 7.

1) Повівав холодний вітерець. 2) З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари. 3) Разно бігли мишасті коненята. 4) Дорога була слизька, і сани йшли взатоки. 5) На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. 6) Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. 7) Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалося з місця. 8) Вігер дужчав. 9) Насували снігові хмари і оповили небо. 10) Сонце сховалось за хмари. 11) Посипав сніжок. 12) Василько вйокнув на коні, і вони побігли підтюпцем, наближаючись до лісу, що чорною стіною стояв перед ними.

А 29. Яка з поданих тем найбільше відповідає змістові тексту?

- 1) Подорож Василька.
- 2) Снігові хмари.
- 3) Початок завірюхи.
- 4) Сніг іде.

А 30. До якого стилю мовлення належить текст?

- 1) публіцистичного;
- 2) художнього;

- 3) наукового;
- 4) розмовного.

А 31. Яким способом зв'язку утворене словосполучення **вкрите снігом** у п'ятому (5) реченні?

- 1) узгодження;
- 2) керування;
- 3) прилягання;
- 4) є граматичною основою речення.

ЧАСТИНА 2

При виконанні завдань цієї частини запишіть вашу відповідь в бланку відповідей № 1 з правої сторони від номера завдання (В 1–В 8), починаючи з першої клітинки. Кожну букву чи цифру пишуть в окремій клітинці. Слова чи числа при перерахуванні відокремлюйте комами. Кожну кому ставте в окрему клітинку. Пробіли не використовуються.

Відповіді до завдань В 1–В 3 запишіть словами.

В 1. До якого типу мовлення належить текст? (Слово запишіть в початковій формі.)

В 2. Виписіть слово з другого (2) речення, у якому букв більше, ніж звуків.

В 3. Виписіть з тексту дієприкметник.

Відповіді до завдань В 4–В 8 запишіть цифрами.

В 4. Укажіть номер речення, у якому є дієприслівниковий зворот. Відповідь запишіть цифрою.

В 5. Серед речень 1–9 знайдіть речення, у якому є дієслово доконаного виду. Відповідь запишіть цифрою.

В 6. Укажіть номер складносурядного речення. Відповідь запишіть цифрою.

В 7. Укажіть кількість речень, яким відповідає наступна характеристика: **Просте, розповідне, неокличне, двоскладне, непоширене, повне, неускладнене.**

Відповідь запишіть цифрою.

В 8. Укажіть номери речень, які відповідають такій схемі:

(...), [...], (...).

1) Залишу я синові у спадок батьківське терпіння і хоробрість, щоб збагнув із вдячністю нащадок, як життя плекалося і добрість.

2) Щоб не пекли дрібні образи дрібненьку душу день при дні, я згоден вибухнути відразу, неначе бомба на війні.

3) Коли притомить нас дорога, нап'ємось грому молодого, як п'ють з беріз холодний сік.

4) Люблю слухати, як гудуть бджоли, і стежити за їхнім дивним, улагодженим життям, адже немає комахи, шляхетнішої за цю.

5) Коли мені не дано крил міцних, щоб я могла орлицею підбитись геть високо понад найвищі гори, то прагну я собі потоків сліз...

6) Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, змалюй дуби, могутні і кристалі, котрі од вітру гнуться до землі.

ЧАСТИНА 3

Для відповіді до завдання цієї частини використовуйте бланк № 2. Запишіть спочатку номер завдання С 1, а потім напишіть твір.

С 1. Напишіть твір-роздум на основі прочитаного тексту.

Народна мудрість говорить, що життя прожити – не поле перейти. Важко прожити все життя чесно, з гідністю, бо завжди знайдеться хтось і позаздрить тобі, буде штовхати на неправильний шлях. Кожна чесна людина прагне, щоб її життя було гідним подиву, наслідування. А це так складно! Не можна життя пережити ще раз, переписати заново, тому треба бути мудрим та обачним, не гаючи даремно свій щодень. Треба бути людиною. Треба пам'ятати, що живемо ми серед людей у цьому прекрасному світі. Тож живи і думай, з чим ти прийдеш у доросле життя, із яким багажем набутих знань? Запитуй себе кожна мить, що корисного можеш зробити

для людей. А думати над цим треба вже тепер, щоб правильно оцінити свої можливості. Та ким би кожен із вас не став у майбутньому, він має насамперед зберегти в серці доброту, людяність, повагу до ближнього.

Сформулюйте позицію автора. Напишіть, чи погоджуєтесь з його точкою зору. Наведіть два-три переконливі докази, що найкраще аргументують Ваші міркування, спираючись на знання, життєвий досвід чи приклади з художньої літератури. **Сформулюйте** висновки.

Робота повинна бути написана з опорою на текст.

Обсяг твору – не менше 150 слів. Текст обсягом до 100 слів екзаменатори не перевірятимуть.

Робота, написана без опори на текст, не оцінюється.

Твір пишіть акуратно, розбірливим почерком.

Варіант 4

ЧАСТИНА 1

При виконанні завдань цієї частини в бланку відповідей № 1 під номером виконаного завдання (А 1–А 31) поставте знак «х» в клітинку, номер якої відповідає номеру вибраної вами відповіді.

А 1. У якому рядку в усіх словах при словозміні чи словотворенні можливе чергування приголосних звуків?

- 1) плакати, водити, пекти;
- 2) бити, брати, жити;
- 3) косити, кидати, пливти;
- 4) громити, оформити, вимірювати.

А 2. У якому рядку в усіх словах слід писати літеру **и**?

- 1) пр..знатися, пр..мерзання, пр..дорогий;
- 2) пр..стол, пр..віз, пр..землити;
- 3) пр..блуда, пр..їхати, пр..кидатися;
- 4) пр..горіти, пр..спокійний, пр..сісти.

А 3. У якому реченні неправильно вжито слово **неділя**?

- 1) У неділю дідусь з онуком пішли гуляти у зимовий парк.
- 2) Була неділя, тихий час дозвілля.

-
-
- 3) Вербна неділя – назва християнського свята.
  - 4) Одна неділя має сім днів.

А 4. У якому рядку всі слова утворено шляхом складання основ або слів?

- 1) довгий, сірий, синій;
- 2) лісостеп, чорнозем, важкохворий;
- 3) протизаконний, середземний, глухонімиий;
- 4) простий, творчий, зелений.

А 5. У якому реченні тире між підметом і присудком поставлено не-
правильно?

- 1) Всякий труд – почесний.
- 2) Що не хата – то витвір мистецтва.
- 3) Музична ріка – найкраща характеристика творчості нашого Павла Тичини.
- 4) Мова – це генетичний код нації, який поєднує минуле з сучасним.

А 6. У якому реченні допущено помилку при виокремленні вставних конструкцій?

- 1) Доволі, мовляв, тримати слово на приколі у затиску броньованих рядків.
- 2) А може, я вигадую усе – і то лише дуби побронзовілі.
- 3) Досі дні стояли теплі, сонячні, а сьогодні, мов на гріх задощило.
- 4) А єдиних слів, на жаль, було не сказано...

А 7. У якому рядку всі іменники належать до IV відміни?

- 1) круча, доля, плем'я;
- 2) внуча, курча, ім'я;
- 3) гілля, теля, ведмежа;
- 4) соколя, лисеня, подвір'я.

А 8. У якому слові слід писати літеру **г**?

- 1) по..аний;
- 2) мар..арин;
- 3) ..анок;
- 4) ..арбуз.

А 9. У якому рядку всі займенники пишуться через дефіс?

- 1) який/небудь, хтозна/ким, будь/кому;
- 2) аби/чий, ні/в/кого, де/якому;

-
-
- 3) будь/ким, казна/що, ані/якому;
  - 4) аби/з/ким, ані/чий, що/небудь.

А 10. У якому рядку всі дієслова пишуться із закінченням **-имо**?

- 1) озвуч.., спочин.., сервіру..;
- 2) розпал.., удар.., терп..;
- 3) покриш.., випрасу.., осором..;
- 4) зав'язж.., виход.., наблиз.. .

А 11. У якому рядку подано фразеологізм, що відповідає слову **соромитися**?

- 1) тримати носа за вітром;
- 2) ховатися за чужу спину;
- 3) із шкури лізти;
- 4) ховати очі.

А 12. У якому рядку всі слова спільнокореневі?

- 1) добрий, добра, добрі;
- 2) їхати, приїхати, приїхав;
- 3) лісок, ліс, праліс;
- 4) хороший, поганий, злий.

А 13. У якому складносурядному реченні на місці риски треба поставити тире?

- 1) Злітає листя із діброви / і материнка відцвітає.
- 2) Ударив грім / і зразу шкереберть пішло життя.
- 3) В селі тому вдова жила / а у вдови дочка росла.
- 4) Чи вдарить смерть у серце співом / чи упаду в безодню я?

А 14. У якому рядку всі слова — дієприслівники?

- 1) будуючи, сміючись, заморозивши;
- 2) відмовитись, бігаючи, пройдений;
- 3) приносячи, захований, прибораний;
- 4) йдучи, забувши, зів'ялий.

А 15. У якому рядку всі слова слід писати з апострофом?

- 1) зв..язок, полум..я, тьм..яний;
- 2) роз..яснити, п..юре, мавп..ячий;
- 3) подвір..я, бур..ян, бур..як;
- 4) пів..яблука, дит..ясла, черв..як.

А 16. Яке з односкладних речень є неозначено-особовим?

- 1) Боїшся вовка — не йди до лісу.
- 2) За що, не знаю, називають хатину в гаї тихим раєм.

-
-
- 3) І смеркає, і світає, День божий минає...
- 4) Можна вибрати друга і по духу брата, Та не можна рідну матір вибирати.

А 17. У якому реченні є обставина часу?

- 1) Володя завжди хвилювався, коли заходив у цей двір.
- 2) Я йшов все далі й далі в глибину лісів.
- 3) При вологій весні озимина буде доброю.
- 4) Всупереч обставинам дівчина продовжувала багато читати.

А 18. У якому рядку слово пишеться з м'яким знаком?

- 1) хустин..ці;
- 2) рибал..ці;
- 3) біл..ці;
- 4) брун..ці.

А 19. У якому рядку всі прикметники пишуться через дефіс?

- 1) криваво/червоний, південно/західний, прісно/водний;
- 2) світло/рожевий, шести/гранний, кам'яно/вугільний;
- 3) м'ясо/молочний, гірко/солоний, англо/французький;
- 4) південно/західний, жовто/гарячий, південно/український.

А 20. У якому рядку всі числівники збірні?

- 1) два, три, чотири, одинадцять, тридцять;
- 2) другий, третій, четвертий, одинадцятий, тридцятий;
- 3) тринадцятеро, дванадцятеро, четверо, сім;
- 4) двоє, троє, четверо, одинадцятеро, тридцятеро.

А 21. У якому рядку вжито речення з безсполучниковим і сполучниковим зв'язком?

1) Стрункі сосни велично впираються вершинами в небо, купками шепочуться про щось білокорі, золотисті берези, дримають у розкішних козацьких папах лісові дуби.

2) Віки промовляють до нього в цей опівнічний час, коли вже не джмелять моторчики по садках, не шелестить вода із шлангів, і над заколисаною в місячнім сяйві Зачіплянкою, над її тихими вуличками панує тільки червона сторожкість неба та спокійна ясність собору.

3) Щойно прибитий вогонь знову оживав, ріс, вітер потужно роздимає полум'я, багряне гаддя проповзало поміж людей, рвалося вперед, швидко змикаючись між собою, зухвало накидаючись на високу стерню, яка немовби сама тяглася до вогню...

4) Довго-довго, не один десяток років буде проводити мене мати, дивлячись крізь сльози на дорогу, довго хреститиме мені слід і

стоятиме з молитвами на зорях вечірніх і ранішніх, щоб не взяли мене ні куля, ні шабля, ні наклеп лихий.

А 22. У якому реченні допущено стилістичну помилку?

1) Він ще з минулого року є членом нашого колективу.
2) Із-за відсутності виступаючого слідуюче питання не слухалось.

3) Я спостерігав за цим протягом року.

4) Він повернувся з відрядження через три місяці.

А 23. У якому рядку на місці пропущеної літери слід писати **и**?

1) б..льярд;

2) експер..мент;

3) б..ографія;

4) Л..ван.

А 24. У якому рядку всі слова з часткою **не** пишуться окремо?

1) не/дописавши, не/гаючи, не/питаючи;

2) не/пускаючи, не/здужаючи, не/вгаваючи;

3) не/підключаєш, не/дбаючи, не/хтуючи;

4) не/дочуваючи, не/зупиняючись, не/думаючи.

А 25. У якому рядку частини складносурядного речення поєднані єднальними сполучниками?

1) І жовте листя, й обрій синій, і тускле сонце, й день осінній злились у мовчазний акорд – у вересневий натюрморт.

2) Вам стало важко пливати під водою, і ви мерщій виринаєте з-під хвилі, струшуєте воду, розплющуєте очі і обдивляєтесь кругом себе.

3) Теплий ще вересень дивну мережку золотом червоним на листі заплів золотом посипав і трави, і стежку, і пахом осіннім сади напоїв.

4) У цей день у церкві святять груші, і яблука, і мед, і обжинкові квіти, потім їдять яблука з медом і запивають виноградним або яблучним вином.

А 26. У якому рядку в реченні після однорідних членів перед узагальнюючим словом ставиться тире? (Розділові знаки пропущено.)

1) Русу непокірну чуприну голубі очі ніс з горбинкою усе Василь у батька взяв.

2) Він уже не раз із Настечкою бігав на річку і на луги і в поле зустрічати весну.

3) Любить він такі ночі безвечірні і цю тишу і якусь таємничість гармонію у всій природі.

---

4) Пальник і його жінка і Василина і всі діти були дуже схожі між собою.

А 27. У якому реченні означення не відокремлюється? (Розділові знаки пропущено.)

- 1) Виводить лісова стежинка до верб, заснулих край села.
- 2) І тиха осінь мрійна яснолиста несла в серця надію і тривогу.
- 3) Гудуть з вітрами до світання дощем оплакані сади.
- 4) Слова давно забуті і священні хотів я в кожному серці пробудить.

А 28. У якому реченні неправильно розставлені розділові знаки при прямій мові?

- 1) Попалася лисиця в пастку та й каже: «Хоч іще рано, а доведеться заночувати».
- 2) Тихо шепче хвиля з моря, що любов веде до горя. «Може, й так, однак не так»: шепче дівчині моряк.
- 3) І вітер їй промовив, цілючи чоло: «Кохання одцвітає, кохання одцвіло...»
- 4) «Щастя нема — є тільки його спалахи», — писав Лев Толстой.

Прочитайте текст і виконайте завдання А 29–А 31; В 1–В 8.

1) Люди спілкуються між собою за допомогою мови. 2) Обмін думками, життєвим досвідом здійснюється в процесі мовлення.

3) Нема нічого такого, про що не можна було б розповісти. 4) Тому мова — найдосконаліший засіб спілкування. 5) Кожна людина навчається мови від тих, хто її оточує. 6) Суспільство (сім'я, знайомі, дитячий садок, школа) вчить дитину мови. 7) Якщо дитина виросте не серед людей, а наприклад, серед тварин (такі випадки відомі), то вона не навчиться говорити.

8) Мова — засіб спілкування не тільки між людьми, що живуть в один час, а й між поколіннями.

9) Завдяки мові відомі думки, спосіб життя людей, що жили в сиву давнину.

10) Мова — величезне надбання людського суспільства.

А 29. До якого типу мовлення належить поданий текст?

- 1) розповідь;
- 2) опис;

-
-
- 3) роздум;
  - 4) діалог.

А 30. Яке з речень найбільше відповідає змістові тексту?

- 1) Мова – величезне надбання людського суспільства.
- 2) Люди спілкуються між собою за допомогою мови.
- 3) Мова – найдосконаліший засіб спілкування.
- 4) Кожна людина навчається мови.

А 31. Яким способом зв'язку утворене словосполучення **обмін думками** у другому (2) реченні?

- 1) узгодження;
- 2) керування;
- 3) прилягання;
- 4) є граматичною основою речення.

ЧАСТИНА 2

При виконанні завдань цієї частини запишіть вашу відповідь в бланку відповідей № 1 з правої сторони від номера завдання (В 1–В 8), починаючи з першої клітинки. Кожну букву чи цифру пишуть в окремій клітинці. Слова чи числа при перерахуванні відокремлюйте комами. Кожну кому ставте в окрему клітинку. Пробіли не використовуються.

Відповіді до завдань В 1–В 3 запишіть словами.

В 1. До якого стилю мовлення належить текст? (Слово запишіть в початковій формі.)

В 2. Виписіть з тексту заперечний займенник.

В 3. Виписіть з шостого (6) речення слово з нульовим закінченням.

Відповіді до завдань В 4–В 8 запишіть цифрами.

В 4. Укажіть кількість слів у реченнях 1–7, в яких звуків більше, ніж букв. Відповідь запишіть цифрою.

В 5. Серед речень 4–10 знайдіть речення, у якому вжито дієслово доконаного виду.

В 6. Укажіть номер складнопідрядного речення з підрядним умови. Відповідь запишіть цифрою.

В 7. Укажіть номер речення, у якому вжито прикметник найвищого ступеня порівняння. Відповідь запишіть цифрою.

В 8. Укажіть номери речень, в яких присудок виражений іменником у Н. в. Відповідь запишіть цифрами.

ЧАСТИНА 3

Для відповіді до завдання цієї частини використовуйте бланк № 2. Запишіть спочатку номер завдання С 1, а потім напишіть твір.

С 1. Напишіть твір-роздум на основі прочитаного тексту.

Людина – істота суспільна. Вона хоче, щоб суспільство помічало її саму, її зусилля і достатньо їх оцінювало. Тобто люди чекають, щоб їх похвалили оточуючі, чекають схвалення своїх вчинків від значимих для них осіб. Вміймо хвалити людину! Сюди входять і підтримка занадто невпевнених чи сором'язливих; і приємні слова про зовнішність; і гарний відгук про дію чи вчинок; і просто лагідне слово...

Заохочуйте гарні вчинки! Висловлюйте щиру вдячність, коли для вас щось зробили. Звертайте увагу і говоріть людям про своє враження тоді, коли люди хочуть звернути на себе вашу увагу, очікують вашого доброго слова. Перефразовуючи відомий вислів, можна сказати: «Звичайні слова обходяться нам дешево, а коштують дуже дорого...»

Водночас вмійте забувати, не будьте злопам'ятними. Все рано чи пізно повернеться добром.

Дякуйте за все! Кожній людині приємно, коли її цінують. Вдячність — дуже сильна позитивна емоція. Вона пробуджує в людині все найкраще і допомагає досягти душевної рівноваги. Допомагає людині відчувати себе значимою і щасливою.

Сформулюйте позицію автора. Напишіть, чи погоджуєтесь з його точкою зору. Наведіть два-три переконливі докази, що найкраще аргументують Ваші міркування, спираючись на знання, життєвий досвід чи приклади з художньої літератури. **Сформулюйте висновки.**

Робота повинна бути написана з опорою на текст.
Обсяг твору — не менше 150 слів. Текст обсягом до 100 слів екзаменатори не перевірятимуть.

Робота, написана без опори на текст, не оцінюється.

Твір пишiть акуратно, розбірливим почерком.

Варіант 5

ЧАСТИНА 1

При виконанні завдань цієї частини в бланку відповідей № 1 під номером виконаного завдання (А 1–А 31) поставте знак «х» в клітинку, номер якої відповідає номеру вибраної вами відповіді.

А 1. У якому рядку всі слова змінні?

- 1) вранці, горобці, чудо;
- 2) страшно, вітер, телевізор;
- 3) радість, кiнь, стiл;
- 4) таксі, підпис, зошит.

А 2. У якому рядку всі іменники належать до II відміни?

- 1) ніч, любов, повість;
- 2) світ, січень, віконце;
- 3) дівча, теля, ім'я;
- 4) віра, душа, малина.

А 3. У якому рядку в усіх словах відбулося спрощення приголосних?

- 1) форпос..ний, корис..ний, щас..ливий;
- 2) піс..сот, ус...ний, балас..ний;
- 3) безвиїз..ний, влас..ний, тиж..невий;
- 4) ненавис..ний, кіс..лявий, свис..нути.

А 4. У якому рядку слово **гострий** вжито в прямому значенні?

- 1) гостре слово;
- 2) гостре питання;
- 3) гострий язик;
- 4) гостра бритва.

А 5. Яке речення містить морфологічну помилку?

1) Особам, знайшовши скарб і добровільно здавши його, ви-плачується винагорода.

2) Зробивши домашнє завдання, ти можеш відпочити.

3) Вам потрібно більш відповідально ставитися до навчання.

4) Через хворобу Ігор не пішов на концерт.

А 6. У якому рядку всі слова пишуться з префіксом **с-**?

1) ..казати, ..фотографувати, ..бігати;

2) ..хвалювати, ..творити, ..купатися;

3) ..їхати, ..класти, ..питати;

4) ..цідити, ..терти, ..ховати.

А 7. У якому рядку всі слова пишуться з апострофом?

1) св..ято, міжгір..я, бур..ян;

2) з..єднаний, бур..як, пів..яблука;

3) з..їзд, торф..яний, розм...якшити;

4) підв..язати, бур..я, моркв..яний.

А 8. Виберіть фразеологізм, до складу якого входять антоніми.

1) близький світ;

2) ближче до діла;

3) близенько видати, але далеко стрибати;

4) близько лікоть, але не відкусиш.

А 9. У якому рядку всі сполучники підрядні?

1) і, та, проте, однак, а;

2) зате, чи ... чи, й, тому що, бо;

3) незважаючи на те що, оскільки, через те що, тому що, що;

4) ні ... ні, або, чи ... чи, після того як, якби.

А 10. У якому реченні непоширену обставину не треба відокремлювати комами? (Розділові знаки пропущені.)

1) Не піймавши не кажи що злодій.

2) Рушниця в його руках стріляла не хиблячи.

3) Хлопці прокинувшись нагодували й напоїли коней.

4) Не зрозумівши студентка запитала ще раз.

А 11. У якому рядку всі дієслова з **не** пишуться разом?

1) не/поспішаючи, не/притомніти, не/чув;

2) не/навидіти, не/добачати, не/волити;

3) не/прибрати, не/відчувати, не/притомніти;

4) не/працювати, не/доїдати (голодувати), не/долюблювати.

А 12. Яким способом утворено прикметники *безногий, недорогий, надвеликий*?

- 1) суфіксальним;
- 2) префіксальним;
- 3) префіксально-суфіксальним;
- 4) складанням основ або слів.

А 13. У якому рядку всі прикметники належать до м'якої групи?

- 1) середні, художні, колишні;
- 2) повні, готові, зелені;
- 3) дрібні, здорові, торішні;
- 4) радісні, бадьорі, веселі.

А 14. У якому реченні допущено помилку при вживанні розділових знаків при прямій мові?

- 1) «Чи бачили таке?» – сказав батько.
- 2) «Ото воно там якраз і було, – сказав мій візник, – отам, де стовп».
- 3) «Яка ти розкішна, земле, думала Маланка. Весело засівати тебе хлібом, прикрашати зелом, завітчати квітами».
- 4) «Еге, – подумав Остап, – так ось воно що!»

А 15. У якому рядку всі слова пишуться з м'яким знаком?

- 1) уман..с..кий, кін..чик, любіт..;
- 2) кавказ..кий, рибон..ці, вір..те;
- 3) брун..ка, швец.., ріж..те;
- 4) по-юнац..ки, дон..чин, с..огодні.

А 16. Яке з наведених речень є складним безсполучниковим?

- 1) Надія, наче місяць уповні, проллється в душу крізь відкриті очі...
- 2) Пташка радіє весні, а дитя – матері.
- 3) Життя – це такий товар, що на ярмарку за найгрубіші гроші не купиш.
- 4) Усміхаюсь до тебе мріями, ми з тобою не маєм слів.

А 17. У якому рядку слово пишеться з однією літерою *н*?

- 1) здорoven..ий;
- 2) силен..ий;
- 3) пташин..ий;
- 4) невблаган..ий.

А 18. У якому рядку всі займенники пишуться через дефіс?

- 1) що/небудь, будь/кого, хтозна/що;
- 2) аби/хто, хто/небудь, казна/хто;

-
-
- 3) кого/небудь, який/сь, казна/до/кого;
  - 4) де/хто, будь/у/кого, чий/небудь.

А 19. У якому рядку всі прислівники пишуться через дефіс?

- 1) далеко/далеко, тим/часом, кінець/кінцем;
- 2) день/у/день, пліч/о/пліч, врешті/решт;
- 3) ледве/ледве, видимо/невидимо, раз/у/раз;
- 4) більш/менш, зроду/віку, рано/вранці.

А 20. У якому реченні простий підмет виражений прикметником?

- 1) Минуле ніколи не повертається.
- 2) Де ти, милий, чорнобривий? Де ти? – озовися.
- 3) Нарешті привезли пальне.
- 4) Два хитрих мудрого не переважають.

А 21. Яке речення ускладнене відокремленим означенням?

- 1) Чуєш, мамо, горлиця мені знову нагадала давню пісню коліскову.
- 2) Вона, Леся Українка, мала залізну волю, безмежну сміливість та допитливість думки.
- 3) Мовчить мій цілий світ, загорнутий в лихі словесні целофани.
- 4) Старий, столітній дуб підкошено під корінь.

А 22. У якому рядку в усіх словах можливе чергування приголосних звуків при словозміні чи словотворенні?

- 1) могли, стерегти, пустити;
- 2) дробити, бігти, вимірювати;
- 3) кидати, знаходити, виростити;
- 4) святити, молоти, шити.

А 23. У якому рядку всі дієприкметники лише пасивного стану?

- 1) стоячий, лежачий, перелічений;
- 2) скошений, шитий, зварений;
- 3) писаний, співаючий, огороджений;
- 4) роздрукований, зів'ялий, стертий.

А 24. У якому рядку на місці пропущеної літери слід писати **и**?

- 1) с..мпатія, л..мон, ас..метрія;
- 2) Єг..пет, Пар..ж, к..но;
- 3) ж..раф, б..лет, ц..клон;
- 4) в..мпел, г..гант, к..моно.

А 25. У якому безсполучниковому складному реченні замість коми слід поставити двокрапку?

1) Чорними ярами покотився білий туман, одежа вкрилася дрібненькою росою.

2) Пам'ятаю, на Дніпрі од берегів так пахли трави.

3) Сніги тікають, дзвенять струмки, все навкруги протряхує, парує.

4) Сонце гріє, вітер віє з поля на долину, над водою гне з вербою червону калину.

А 26. У якому реченні допущено пунктуаційну помилку?

1) Широкий, Дніпре, мій, з тобою ми в розлуці!

2) Повний сили, зваги і надій, світлим скарбом щастя володїй!

3) Здрастуй, сонце, і здрастуй, вітре! Здрастуй, свіжості нив!

4) Ще великий Микола Гоголь, наш славний земляк, захоплюючись, говорив про мову нашого народу.

А 27. У якому реченні поширене означення не відокремлюється комами? (Розділові знаки пропущені.)

1) Балка вкрита садками вилась попід горою.

2) Птахолови минали березовий гай пронизаний пасмами світла.

3) Усіяна колосками земля пахне літом.

4) Невідомий нікому я сідаю на лавку слухаю і дивлюся.

А 28. У якому реченні перед однорідними членами потрібно ставити двокрапку, а після них – тире? (Розділові знаки пропущені.)

1) Із сивої давнини існували на землі чотири добродетелі а саме мудрість правосуддя стійкість вірність.

2) Є місцевості веселі радісні є похмурі тривожні й недобрі місця.

3) Земля і місяць вишні і тополі і тиша в тиші і тумани в полі усе в чеканні.

4) Скрізь і на вершечку стрілецької гори на пагорбах і видолинках панувала тиша.

Прочитайте текст і виконайте завдання А 29–А 31; В 1–В7.

1) Мова є суспільним явищем. 2) Вона виникає, розвивається, живе та функціонує в суспільстві. 3) Між мовою та суспільством існує взаємний зв'язок: не лише загибель суспільства призводить до загибелі мови, але й загибель мови веде до зникнення суспільства, що не вберегло свою мову.

4) Формою існування мови, свідченням її життєздатності є мовлення, тобто використання цієї мови людьми в комунікативних актах у всіх сферах громадського й особистого життя.

5) Мова — це генетичний код нації, що поєднує минуле із сучасним, програмує майбутнє та забезпечує буття нації у вічності.

6) Жодне суспільство, на якому б рівні розвитку воно не знаходилося, не може існувати без мови. 7) Це стосується всіх народів, усіх шарів і прошарків суспільства та кожної окремої людини.

8) Обслуговуючи потреби суспільства, мова виконує цілу низку функцій, життєво важливих для окремих груп і кожної людини.

9) Спілкування — найважливіша функція мови. 10) Їй так чи інакше підпорядковані всі інші функції. 11) Мова — це універсальний засіб вираження внутрішнього світу індивіда, це засіб пізнання світу, формування думки, вона — першоелемент культури.

А 29. Яка з поданих тем найбільше відповідає змістові тексту?

- 1) Спілкування – функція мови.
- 2) Мова – суспільне явище.
- 3) Мова – генетичний код нації.
- 4) Мова – універсальний засіб пізнання світу.

А 30. До якого типу мовлення належить текст?

- 1) опис;
- 2) роздум;
- 3) розповідь;
- 4) діалог.

А 31. Яким способом зв'язку утворене словосполучення **суспільним явищем** у першому (1) реченні?

- 1) узгодження;
- 2) керування;
- 3) прилягання;
- 4) є граматичною основою речення.

ЧАСТИНА 2

При виконанні завдань цієї частини запишіть вашу відповідь в бланку відповідей № 1 з правої сторони від номера завдання (В 1–В 8), починаючи з першої клітинки. Кожну букву чи цифру пишіть в окремій клітинці. Слова чи числа при перерахуванні відокремлюйте комами. Кожну кому ставте в окрему клітинку. Пробіли не використовуються.

Відповіді до завдань В 1–В 3 запишіть словами.

В 1. До якого стилю мовлення належить текст? (Слово запишіть в початковій формі.)

В 2. Серед речень 1–5 випишіть присвійний займенник.

В 3. Випишіть з тексту дієслово доконаного виду.

Відповіді до завдань В 4–В 8 запишіть цифрами.

В 4. Укажіть кількість слів у третьому (3) реченні, в яких звуків більше, ніж букв. (Відповідь запишіть цифрою.)

В 5. Серед речень 1–5 укажіть номер речення, де є іменник з нульовим закінченням. (Відповідь запишіть цифрою.)

В 6. Укажіть номер речення, в якому є обставина, виражена дієприслівниковим зворотом.

В 7. Серед речень 5–11 знайдіть складнопідрядне речення.

В 8. Укажіть номери односкладних речень. Відповідь запишіть цифрами.

- 1) Я шукаю в людях хороше.
- 2) Не можна людей чорнити, не можна з цим поспішати.
- 3) Стрілянина чулася з усіх навколишніх сіл.
- 4) Не бійтесь заглядати у словник.
- 5) Надворі дощить.
- 6) Надходив вечір.

ЧАСТИНА 3

Для відповіді до завдання цієї частини використовуйте бланк № 2. Запишіть спочатку номер завдання С 1, а потім напишіть твір.

С 1. Напишіть твір-роздум на основі прочитаного тексту.

Чи усвідомлює герой, на що він іде, коли кидається на амбразуру, під танк, рятує дівчинку, вриваючись у палаючий дім, чи б'ється один проти сотні нападників? Чому інші люди проходять повз усе це, з'юрмившись під парасолькою сліпоти, глухоти, розсудливості?

Мабуть, героїзм, як усякий інший талант, закладений у людині, в її генній програмі. Головне в тому, що в мить здійснення подвигу в героя спрацьовує гостро соціальне, стиснуте пружиною спонукання: якщо не я, то хто?

Героїзм вельми залежний від соціальної установки суспільства. Сьогодні він розвінчаний, осміяний, принижений. Хто нині в героях? Як відомо, від великого до кумедного один крок. Чи не звідси блазеньські подвиги: хто вип'є більше пива, з'їсть макаронів...

Але все-таки герой лишається героєм. Він носить у собі заряд соціальної відповідальності. І в тому велике щастя людства, що воно здатне народжувати відчайдушних шаленців. Життя інакше стало б сірим і невиразним. Саме герої несуть славу народові, уособлюють його найкращі якості. Їхні імена стають називними, визначальними для характеру нації.

Сформулюйте позицію автора. Напишіть, чи погоджуєтесь з його точкою зору. Наведіть два-три переконливі докази, що найкраще аргументують Ваші міркування, спираючись на знання, життєвий досвід чи приклади з художньої літератури. **Сформулюйте** висновки.

Робота повинна бути написана з опорою на текст.

Обсяг твору — не менше 150 слів. Текст обсягом до 100 слів екзаменатори не перевірятимуть.

Робота, написана без опори на текст, не оцінюється. Твір пишеться акуратно, розбірливим почерком.

ВІДПОВІДІ

Фонетика. Графіка

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)		+						+		
2)	+			+			+			
3)					+					+
4)			+			+			+	
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1)					+					
2)	+		+				+			
3)		+				+				+
4)				+				+	+	

Завдання до тексту

1	заблищали
2	гори
3	упала
4	2, 4, 5
5	1, 2, 3, 4, 5
6	3, 4, 5
7	5

Графіка Орфографія

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)				+	+			+		
2)	+	+					+			+
3)						+			+	
4)			+							
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20

1)		+			+					
2)			+							
3)						+			+	+
4)	+			+			+	+		

Лексикологія. Фразеологія

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)					+				+	
2)	+					+				
3)				+				+		
4)		+	+				+			+
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1)				+				+		
2)		+								+
3)	+				+	+			+	
4)			+				+			

Завдання до тексту

1	1, 5
2	3, 5
3	1, 4, 5
4	4
5	4

Будова слова. Словотвір

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)				+			+			
2)			+		+					+
3)	+							+	+	
4)		+				+				
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1)			+							+
2)						+	+			
3)	+				+				+	
4)		+		+				+		

Завдання до тексту

1	2, 3, 4, 5
2	1, 5
3	2
4	4, 5
5	2, 5

Іменник

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)				+				+		
2)	+	+				+				+
3)			+				+			
4)					+				+	
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1)			+					+		
2)					+				+	
3)		+								+
4)	+			+		+	+			

Завдання до тексту

1	урочистість
2	звичай
3	будівництво
4	2
5	3
6	3
7	рушник

Прикметник

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)			+					+		
2)	+								+	+
3)		+			+	+				
4)				+			+			
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1)			+						+	+

2)				+		+				
3)		+			+		+			
4)	+							+		

Завдання до тексту

1	гарні
2	5, 9
3	1, 4, 7
4	3, 4
5	1, 2

Числівник

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)			+						+	
2)		+		+						+
3)						+		+		
4)	+				+		+			
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1)				+				+		
2)		+				+				+
3)			+		+				+	
4)	+						+			

Завдання до тексту

1	2, 3, 5
2	4
3	2, 3, 4
4	2, 4, 5
5	3

Дієслово

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)						+				
2)					+		+		+	

3)	+		+					+		
4)		+		+						+
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1)			+					+		
2)	+			+					+	
3)		+				+				
4)					+		+			+

Завдання до тексту

1	1, 3, 5, 6
2	залле
3	6
4	1, 3
5	4

Дієприкметник. Дієприслівник

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)					+			+		
2)	+		+			+				
3)				+			+			+
4)		+							+	
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1)	+						+			
2)		+			+	+				
3)				+						
4)			+					+	+	+

Завдання до тексту

1	обернувшись
2	прищухлі
3	зсугулений
4	1,3,5
5	3

Прислівник

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8
1)				+			+	
2)		+						+
3)	+					+		
4)			+		+			
	9	10	11	12	13	14	15	16
1)		+				+		
2)					+		+	
3)			+					+
4)	+			+				

Завдання до тексту

1	1, 4, 5, 7
2	4, 7
3	1, 4

Службові частини мови. Вигук

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)	+			+						+
2)			+					+		
3)		+			+		+			
4)						+			+	
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1)			+			+		+		+
2)	+	+							+	
3)					+					
4)				+			+			

Завдання до тексту

1	3, 5
2	4
3	5

Словосполучення

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8
1)					+			
2)	+			+		+		+
3)		+					+	
4)			+					
	9	10	11	12	13	14	15	16
1)			+					
2)					+		+	
3)		+				+		
4)	+			+				+

Завдання до тексту

1	4
2	синє небо
3	6
4	1,2
5	2

Речення як основна синтаксична одиниця

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5
1)	+				
2)		+			
3)					+
4)			+	+	
	6	7	8	9	10
1)			+		
2)	+				
3)		+			+
4)				+	

Завдання до тексту

1	1, 2, 3, 5
2	3
3	

4	
5	

Головні члени речення

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6
1)			+			
2)		+			+	
3)				+		
4)	+					+
	7	8	9	10	11	12
1)	+				+	
2)			+	+		
3)		+				+
4)						

Завдання до тексту

1	5
2	6
3	4
4	була збудована

Односкладні речення. Неповне речення

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8
1)			+			+	+	
2)	+							
3)				+	+			+
4)		+						
	9	10	11	12	13	14	15	16
1)			+				+	
2)	+			+	+			
3)								+
4)		+				+		

Завдання до тексту

1	2, 3, 6
2	3
3	3
4	2
5	6

Другорядні члени речення

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8
1)	+					+		
2)			+				+	
3)				+	+			
4)		+						+
	9	10	11	12	13	14	15	16
1)			+				+	
2)		+				+		+
3)	+				+			
4)				+				

Завдання до тексту

1	1
2	6
3	12
4	3
5	галереї

Просте ускладнене речення

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)	+						+			+
2)		+	+					+		
3)					+	+				
4)				+					+	
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20

1)		+	+		+				+	
2)	+						+			
3)						+				+
4)				+				+		

Завдання до тексту

1	1, 2
2	1
3	2
4	1
5	4

Складносурядне речення

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)		+				+				
2)				+	+				+	
3)	+							+		+
4)			+				+			

Завдання до тексту

1	1, 3, 5, 6, 7
2	3, 6, 7
3	7
4	7
5	1

Складнопідрядне речення

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8
1)	+						+	
2)			+		+			
3)				+				+
4)		+				+		

	9	10	11	12	13	14	15	16
1)		+						
2)			+				+	+
3)				+	+			
4)	+					+		

Завдання до тексту

1	2
2	6
3	1

Безсполучникове речення

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)				+				+		+
2)	+		+				+			
3)		+				+			+	
4)					+					

Завдання до тексту

1	6
2	6
3	3

Складне речення з різними видами зв'язку

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8
1)	+	+						+
2)					+	+		
3)				+			+	
4)			+					
	9	10	11	12	13	14	15	16
1)				+		+		
2)	+						+	
3)			+					
4)		+			+			+

Завдання до тексту

1	6
2	8
3	8

Способи передачі чужого мовлення

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)					+					
2)		+		+				+	+	
3)	+					+				
4)			+				+			+

Завдання до тексту

1	8
2	3
3	7

Текст. Будова тексту. Типи і стилі мовлення

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

	1	2	3	4	5	6	7	8
1)	+	+						
2)				+			+	
3)			+					
4)					+	+		+

Завдання до тексту

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1)										
2)	+				+	+				
3)									+	+
4)		+	+	+			+	+		

Варіант 1

Частина 1

№ завдання	№ відповіді	№ завдання	№ відповіді	№ завдання	№ відповіді
A1	3	A11	2	A21	3
A2	1	A12	1	A22	1
A3	3	A13	3	A23	3
A4	2	A14	1	A24	2
A5	4	A15	2	A25	3
A6	4	A16	4	A26	4
A7	2	A17	2	A27	3
A8	3	A18	4	A28	2
A9	3	A19	3	A29	3
A10	4	A20	1	A30	4
				A31	1

Частина 2

№ завдання	Правильна відповідь
B1	розповідь
B2	життя
B3	префіксально-суфіксальний
B4	6
B5	2
B6	3
B7	4
B8	3, 4, 6, 7

Варіант 2

Частина 1

№ завдання	№ відповіді	№ завдання	№ відповіді	№ завдання	№ відповіді
A1	4	A11	3	A21	3
A2	1	A12	4	A22	1
A3	3	A13	1	A23	3
A4	1	A14	2	A24	2
A5	1	A15	4	A25	2
A6	2	A16	3	A26	4
A7	1	A17	1	A27	2
A8	3	A18	4	A28	3
A9	4	A19	2	A29	3
A10	2	A20	1	A30	1
				A31	3

Частина 2

№ завдання	Правильна відповідь
B1	художній
B2	щось
B3	краплистоюросою
B4	9
B5	2
B6	5
B7	3
B8	2, 3, 6

Варіант 3

Частина 1

№ завдання	№ відповіді	№ завдання	№ відповіді	№ завдання	№ відповіді
A1	4	A11	4	A21	3
A2	1	A12	3	A22	4
A3	2	A13	2	A23	2
A4	3	A14	2	A24	1
A5	4	A15	4	A25	2
A6	1	A16	2	A26	3
A7	1	A17	1	A27	1
A8	3	A18	3	A28	4
A9	2	A19	2	A29	3
A10	1	A20	1	A30	2
				A31	2

Частина 2

№ завдання	Правильна відповідь
B1	опис
B2	насувались
B3	вкрите
B4	12
B5	5
B6	4
B7	2
B8	2, 3, 6

Варіант 4

Частина 1

№ завдання	№ відповіді	№ завдання	№ відповіді	№ завдання	№ відповіді
A1	1	A11	4	A21	3
A2	3	A12	3	A22	2
A3	4	A13	2	A23	2
A4	2	A14	1	A24	4
A5	1	A15	4	A25	2
A6	3	A16	2	A26	1
A7	2	A17	1	A27	3
A8	3	A18	4	A28	2
A9	1	A19	3	A29	1
A10	2	A20	4	A30	3
				A31	2

Частина 2

№ завдання	Правильна відповідь
B1	публіцистичний
B2	нічого
B3	садок
B4	6
B5	7
B6	7
B7	4
B8	4, 8, 10

Варіант 5

Частина 1

№ завдання	№ відповіді	№ завдання	№ відповіді	№ завдання	№ відповіді
A1	3	A11	2	A21	3
A2	2	A12	2	A22	1
A3	3	A13	1	A23	2
A4	4	A14	3	A24	1
A5	1	A15	4	A25	2
A6	2	A16	4	A26	1
A7	3	A17	3	A27	3
A8	3	A18	1	A28	4
A9	3	A19	4	A29	2
A10	2	A20	1	A30	3
				A31	1

Частина 2

№ завдання	Правильна відповідь
B1	публіцистичний
B2	цієї
B3	вберегло
B4	6
B5	3
B6	8
B7	5
B8	2, 4

Література

1. **Вихованець І.Р. та ін.** Граматика української мови. – К.: Рад. школа, 1982. – 208 с.
2. **Глазова О.П.** Українська орфографія: Навчальний посібник. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2008. – 384 с.
3. **Глазова О.П.** Українська пунктуація: Навчальний посібник. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. – 352 с.
4. **Козачук Г.О.** Українська мова – для абітурієнтів: Навч. Посібник – 2-ге вид., стер. – К.: Вища школа, 1994. – 272 с.
5. **Куриліна О.В., Овчиннікова І.І.** Українська мова. Довідник + тести (повний повторюваний курс, підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання). Для учнів та абітурієнтів – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2007. – 384 с.
6. **Ткачук Т.П.** Українська мова. Довідник для старшокласників та абітурієнтів. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 144 с.
7. Українська мова і література. Репетитор/ Шабельник Т.М., Паращич В.В.: Навч. Посіб. – Х.: Факт, 2008. – 288 с. – (серія журналу «Вісник ТІМО»).
8. Українська мова. Тести. 5 – 12 класи: Посібник / За ред.. Н.В. Гуйванюк. – К.: Видавничий центр «Академія», 2007. – 376 с.

ЗМІСТ

Вступ	3
Програмові вимоги ЄДЕ	4
Система оцінювання окремих завдань і роботи в цілому ...	15
ФОНЕТИКА. ГРАФІКА	19
ГРАФІКА ТА ОРФОГРАФІЯ	31
ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ	50
БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР	66
МОРФОЛОГІЯ	
Іменник	76
Прикметник	90
Числівник	103
Займенник	112
Дієслово	119
Дієприкметник	130
Дієприслівник	133
Прислівник	139
Службові частини мови. Прийменник	147
Сполучник	151
Частка	154
Вигук	155

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

Словосполучення і речення	161
Просте речення	168
Просте двоскладне речення. Головні члени двоскладного речення	174
Односкладні речення. Повні й неповні речення	180
Другорядні члени речення	186
Просте ускладнене речення	193
Складне речення. Складносурядне речення	208
Складнопідрядне речення	213
Безсполучникове складне речення	224
Складні речення з різними видами зв'язку	229
Способи передачі чужого мовлення	237
ТЕКСТ. ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ	244
Демонстраційні варіанти	260
Відповіді	300
Література	317

Навчальне видання

Ірина Олександрівна Аношкіна

**КОМПЛЕКСНА ПІДГОТОВКА
ДО ЄДИНОГО ДЕРЖАВНОГО ЕКЗАМЕНУ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Редактор *О.М. Марчук*

Коректор *У.В. Борисова*

Верстка, технічне редагування
та виготовлення оригінал-макета *Н.В. Надькіна*

Здано до набору 02.02.08. Підписано до друку 28.12.08.

Формат 60×90 1/16. Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. др. а. 18,6. Тираж 200 екз. Замовлення № .

ДООЗ «ПДІРО», 3300, м. Тирасполь, вул. Каховська, 17.

Віддруковано на ДУВПІ «Бендерська типографія “Поліграфіст”»,
м. Бендери, вул. Пушкіна, 52.